

**Jauno
vēsturnieku
zinātniskie
lasījumi**

7/2021

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS**

VALMIERAS PILSĒTAS PAŠVALDĪBAS VALMIERAS MUZEJS
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII

Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē

The Scholarly Readings
of Young Historians VII

LU Akadēmiskais apgāds
2022

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII = The Scholarly Readings of Young Historians VII. Zinātniskā redaktore Ginta Ieva Bikše. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 264 lpp.

Izdevumā publicēto 19 rakstu pamatā ir referāti, kas nolasīti konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII”, kuru 2021. gada 12. un 13. novembrī interneta vidē rīkoja LU Latvijas vēstures institūts un Valmieras muzejs sadarbībā ar Vītauta Dižā Universitāti Kauņā, Lietuvas Vēstures institūtu un Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūtu. Krājuma sagatavošanu un izdošanu finansē Izglītības un zinātnes ministrijas finansētā valsts pētījumu programma “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai”, projekts “Indivīda, sabiedrības un valsts mijiedarbība kopējā Latvijas vēstures procesā: vērtību konflikti un kopīgu vērtību veidošanās vēsturiskos lūzumu punktos”, projekta Nr. VPP-IZM-2018/1-0018.

Visi raksti ir anonīmi recenzēti. Recenzenti: nozares speciālisti no LU Latvijas vēstures institūta, Vēstures un filozofijas fakultātes, Filozofijas un socioloģijas institūta, Literatūras, folkloras un mākslas institūta, Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Kara muzeja, Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Nacionālā vēstures muzeja.

Krājuma sastādītāji: **Ginta Ieva Bikše, Alberts Rokpelnis**

Zinātniskā redkolēģija: *PhD Kristīne Beķere*, LU Latvijas vēstures institūts; *Mg. hist., PhD Cand. Ginta Ieva Bikše*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Ilze Boldāne-Zeļenkova*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Anita Čerpinska*, Latvijas Nacionālais arhīvs; *Dr. hist. Eva Eihmane*, LU Latvijas vēstures institūts; *PhD Mati Laur*, University of Tartu; *PhD Laurynas Kurila*, Lithuanian Institute of History; *Dr. hist. Uldis Neiburgs*, LU Latvijas vēstures institūts; *PhD Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė*, Vytautas Magnus University; *Mg. hist. Alberts Rokpelnis*, Valmieras muzejs; *Dr. hist. Guido Straube*, LU Latvijas vēstures institūts; *Dr. hist. Guntis Zemītis*, LU Latvijas vēstures institūts

Literārās redaktores: **Andra Damberga** (angļu valoda)

Ruta Puriņa (latviešu valoda)

Maketētāja **Ineta Prīga**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

© Latvijas Universitāte, 2022

© Rakstu autori, 2022

© Valmieras muzejs, 2022

© LU Latvijas vēstures institūts, 2022

<https://doi.org/10.22364/jvzl.07>

ISBN 978-9934-18-851-0

ISBN 978-9934-18-852-7 (PDF)

SATURS / CONTENTS

Priekšvārds	9
Preface	14
 <i>Beāte Orlova</i>	
Livonijas kara kā Dieva soda interpretācija Baltazara Rusova “Livonijas hronikā” (1578–1584)	19
Interpretation of the Livonian War as God’s Punishment in Balthasar Russow’s “Chronica der Provinz Lyfflandt” (1578–1584) ..	27
 <i>Justina Šumilova</i>	
Church and Community in Vilkija Parish from the Second Half of the 16 th Century to the End of the 17 th Century	29
Baznīca un kopiena Vilkijas draudzē no 16. gadsimta otrās puses līdz 17. gadsimta beigām	39
 <i>Nijolē Vailionytė</i>	
The Phenomenon of Childlessness in Lithuania: From Sources to Scientific Studies	40
Bērnu neesamības fenomens Lietuvā: no pirmavotiem līdz zinātniskiem pētījumiem	51
 <i>Dominykas Juskys, Rasa Zozaitė</i>	
Declaration of Independence in 1918: A Comparison of Lithuania and Belarus	53
Neatkarības pasludināšana 1918. gadā: Lietuvas un Baltkrievijas salīdzinājums	66
 <i>Alberts Rokpelnis</i>	
The Hit Publishing (Schlager) in Riga during the Great Depression in the Late 1920s and Early 1930s	68
Lielās depresijas ietekme uz šlāgeru izdevējiem Rīgā (1929–1933) ...	81

Akvilē Kabašinskaitē

- The View of Lithuania by the French Communist Party
Newspaper *L'Humanité* (1944–1948) 83
- Francijas Komunistiskās partijas laikraksta *L'Humanité* viedoklis
par Lietuvu 1944.–1948. gadā 90

Rīta Broka

- Baltic School of Textile Art. Comparative Analysis of Soviet
Latvian, Lithuanian, and Estonian Textile Art in the Context of
Landscape Representation 91
- Baltijas tekstilmākslas skola. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas
tekstilmākslas salīdzinājums ainavas attēlojuma kontekstā 103

Liberta Stoma

- Viduslaiku Rīgas pilsēt būvniecība un arhitektūra Ritas
Zandbergas skatījumā 105
- Urban Construction and Architecture of Medieval Riga Through
the Prism of Rita Zandberga 119

Rūta Bruževica

- Hanzas vēsture Latvijas muzejos kopš 1991. gada 121
- Hanseatic History in Latvian Museums Since 1991 131

Ieva Kalniņa

- Kokles modernizācija Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados:
ietekmes faktori un raksturīgākās izpausmes 133
- Kokle* Modernization in Latvia During the 1920s–1930s: Impacts,
Factors and Characteristic Manifestations 143

Marina Solovjova

- Naudas sistēma viduslaiku Livonijā (15. gs. – 16. gs. vidus):
strīdu objekts vai zemju saliedēšanas līdzeklis? 145
- Monetary System in Medieval Livonia (15th to Mid-16th Century):
A Source of Conflicts or a Land Consolidation Instrument? 155

Justīne Fišere

- Rīgas cunftu emblēmu sākuma posms: amatu zīmogu piemērs
(16. gs. – 17. gs. pirmā puse) 157
- The Beginning of the Riga *Zünfte* Emblem: Example of Craft
Seals, the 16th Century – the First Half of the 17th Century 168

Edvards Seliška

- Latgales (Poļu Inflantijas) muižniecības (šļahtas) politiskā darbība Žečpospoļitā pēc iekļaušanas Krievijas sastāvā un līdz Žečpospoļitas trešai dališanai (1772–1795) 170
- Political Activity of the Inflantia (Polish Livonia; Latgale) nobility (*szlachta*) in Polish–Lithuanian Commonwealth After Its Incorporation Into Russia and Until the Third Partition of Poland (1772–1795) 180

Marika Selga

- Latvijas pārstāvniecību ASV darbības pirmais posms (1921–1923) . . . 182
- The First Years of Latvian Representation in the United States (1921–1923) 193

Zane Rozīte

- Latvijas akadēmiski izglīto to sieviešu apvienība: Sabiedriski-tiesiskās komisijas darbības piemērs (1929–1940) 196
- Latvian Association of Academically Educated Women: An Example of Public-Legal Commission's Activities (1929–1940) 205

Rūdolf s Rubenis

- Vācbaltiešu sociālpolitiskā ietekme uz Latvijas augstāko izglītību Politiskās pārvaldes redzeslokā parlamentārisma perioda beigās 207
- Baltic German Social Political Activities in Higher Education as Viewed by the Latvian Political Administration During the Late Parliamentary Period 218

Milana Drugoveiko

- Konstantīna Jezovitova (1893–1946) darbības analīze Latvijā (1919–1934) 220
- Analysis of the Activities of Konstantin Jezovitov (1893–1946) in Latvia from 1919 to 1934 229

Reinis Ratnieks

- Nacionālie partizāni vai nelegālisti? Haralda Ģederta grupas dalībnieku piemērs Valmieras un Valkas rajonā (1946–1955) 231
- National Partisans or Illegals: The Example of Haralds Ģederts Group in Valmiera and Valka District (1946–1955) 242

Viesturs Rasnacis

1. Valmieras robežsargu bataljona formēšana un problēmas no 1991. līdz 1994. gadam	244
Formation and Problems of the 1 st Valmiera Border Guard Battalion from 1991 to 1994	257

Pielikums / Appendix

Tiešsaistes konferences “Jauno vēsturnieku Zinātniskie lasījumi VII” programma	257
Programme of the Online Conference “The Scholarly Readings of Young Historians VII”	257

PRIEKŠVārds

Pēc kārtas jau septītie “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi” norisinājās 2021. gada 12. un 13. novembrī. Otro reizi konference notika gan starptautiskā – Baltijas – mērogā, gan arī pandēmijas konteksta dēļ – attālinātā formātā. Atverot iepriekšējo zinātnisko lasījumu krājumus un lasot ar pasākumu saistītos komunikācijas materiālus, iespējams ieraudzīt tādus “Jauno vēsturnieku zinātnisko lasījumu” raksturojumus kā “tradīcija” un “stabila vērtība”. Šie vārdi bija vietā un īpaši sevi apliecināja arī konferencē, kas notika 2021. gada izskaņā, un šajā rakstu krājumā. Dalībai lasījumos pieaicās rekordliels referentu skaits, un klausītāji varēja dzirdēt 28 referātus, kuros tika aplūkoti dažādi vēstures aspekti, šoreiz koncentrējot uzmanību uz tēmām par laika posmu no 15. līdz 20. gadsimtam. Konferencē bija sešas sesijas, no kurām divas norisinājās angļiski. Referenti pārstāvēja dažādas augstākās izglītības un zinātniskās pētniecības iestādes Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, kā arī valsts pārvaldes iestādes. Savukārt iesniegto rakstu skaits pārsniedza ierasto apjomu gandrīz divas reizes – šajā krājumā varēsiet iepazīties ar jauno vēsturnieku 19 pētījumiem.

Konferences rīkotāji un sesiju vadītāji 2021. gadā izteica īpašu vēlmi tikties klātienē nākamā gada lasījumos. Tomēr sākotnējās bažas un satraukumu par attālinātajiem formātiem, kā arī tam sekojošo apnikumu vērties ekrānos ir jau nomainījis ieradums un tā spēks. Vēl vairāk – pavisam mazsvarīga šī diskusija kļuva laikā, kad Ukrainā sākās karš. Krievijas plaša mēroga agresija ir satraukusi miljoniem cilvēku visā pasaulē un veicinājusi ārkārtīgi lielu atbalstu ukraiņiem. Laikmetā, kad informācija izplatās neticami strauji un ikviens var lasīt un aplūkot dažādas ziņas un jaunumus gan no Krievijas, gan Ukrainas, īpaši svarīga kļuvusi nepieciešamība akli neuzticēties dažādiem maskētiem Kremļa propagandas mehānismiem. Šis laiks spilgti atspoguļojis, cik viegli var manipulēt ar informāciju, to sagrozīt un censties maldināt masu sabiedrību. Vēl skaidrāks kļuvis tas, cik nepieciešama ir spēja analizēt un kritiski izvērtēt dažādus apgalvojumus un to ticamību. Faktiski tas ir arī vēsturnieku ikdienas darbs – raksturot kādus procesus, parādības un laikmetus, analizējot avotus un spējot atšķirt manipulācijas, atrast arī apslēptas patiesības, sagraut mītus un veicināt plašākas zināšanas sabiedrībā.

Krājums aptver 20 autoru centienus informēt sabiedrību par saviem pētījumiem. Tajos iekļauta dažādu avotu un literatūras analīze, vēloties parādīt kādus mazāk pētītus jautājumus vai jaunus rakursus. Jauno pētnieku publikāciju kvalitātes uzlabošanas un prasmju attīstīšanas atbalstīšanā nesavtīgi savu ieguldījumu un patiesas rūpes snieguši gandrīz 30 recenzenti – savas nozares speciālisti no dažādām iestādēm. Visi raksti recenzēti anonīmi. Krājuma sastādītāji recenzentiem izsaka lielu pateicību. Tāpat novērtējumu par savu uzcītību un krājumā publicētajiem pētījumu rezultātiem ir pelnījuši jaunie autori, ar kuru darbiem iespējams iepazīties turpmākajās sadaļās.

Mg. hist. Beāte Orlova pievērsusies līdz šim maz pētītajiem Baltazara Rusova “Livonijas hronikā” ietvertajiem teoloģiskajiem priekšstatiem, priekšplānā izceļot Livonijas kara uztveri kā Dieva sodu. Pētniece izvēlētās hronikas saturu salīdzinājusi ar citiem Livonijā un Eiropā radītiem līdzīgas tipoloģijas tekstiem. Pētījumā secināts, ka “Livonijas hronika” nav atraujama no 16. gadsimta teoloģiskās tradīcijas.

Vitauta Dižā Universitātes (Lietuva) maģistrantes Justinas Šumilovas (*Justina Šumilova*) uzmanības centrā ir 16. gadsimta otrās puses un 17. gadsimta baznīca un sabiedrība Vilkijas draudzē. Autore padziļinātāk aplūkojusi reliģiskās prakses un attiecības starp baznīcu un vietējo kopienu. Rakstā secināts, ka 17. gadsimtā mazinājās kopienas pagāniskās tradīcijas.

Vitauta Dižā Universitātes doktorante Nijole Vailionite (*Nijolė Vailionytė*) izvērtē bērnu neesamības fenomenu un ar to saistītos pētījumus Lietuvā, uzsverot, ka šis fenomens nav raksturīgs tikai mūsdienu sabiedrībai. Rakstā izklāstīti etnoloģiskajos avotos un zinātniskajā literatūrā plašāk aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar bērnu neesamību, kā arī norādīti mazāk apskatīti aspekti. Izcelta 21. gadsimta pētījumu arvien kompleksāka pieeja bērnu neesamības fenomena izpētē.

Vitauta Dižā Universitātes maģistrants Dominiks Juškis (*Dominykas Juškys*) un doktorante Rasa Zozaitē (*Rasa Zozaitė*) piedāvā lasītājiem Lietuvas un Baltkrievijas neatkarības pasludināšanas (1918) apstākļu salīdzinājumu. Autori norādījuši uz kopīgajiem un atšķirīgajiem aspektiem abu valstu vēsturē un ar neatkarības pasludināšanu saistītajā laikā. Tāpat raksturotas problēmas, kas Baltkrievijai, atšķirībā no Lietuvas, neļāva saglabāt neatkarību.

Jāzeps Vitola Latvijas Mūzikas akadēmijas doktorants *Mg. hist.* Alberts Rokpelnis analizē, kā pasaules ekonomiskā krīze ietekmēja Rīgas šļāgeru izdevējus no 1929. līdz 1933. gadam. Apkopojot datus, pētnieks secinājis, ka ekonomiskās krīzes smagākajā brīdī – 1931. gadā – samazinājās gan drukāto šļāgeru apjoms, gan izdevēju skaits. Ekonomiskā krīze veicināja šaurāka izdevēju loka veidošanos, kas 30. gados diversificēja savu piedāvājumu.

Vitauta Dižā Universitātes un Jaunās Sorbonnas Universitātes doktorante Akvile Kabašinskaite (*Akvilė Kabašinskaitė*) aplūko Francijas Komunistiskās

partijas laikrakstā *L'Humanité* ietverto informāciju par Lietuvu no 1944. līdz 1948. gadam, kad šai partijai bija visaugstākie reitingi. Pētījums atspoguļo Francijas Komunistiskās partijas atbalstošo nostāju PSRS un Lietuvas okupācijai. Pētniece norāda, ka laikraksts pamatā savu informāciju par Lietuvu ieguva tādos ziņu medijos, kas raksturojami kā PSRS propagandas rīki.

Latvijas Mākslas akadēmijas doktorante *Mg. art.* Rita Broka pēta Baltijas tekstilmākslas skolas termina lietojumu 20. gs. 60.–80. gados, kā arī skolā attīstīto ainavas attēlojumu. Kā Baltijas tekstilmākslas skolai visraksturīgāko iezīmi autore atspoguļojusi tieši ainavas motīvu dominējošo izmantojumu. Ainavisku tekstiliju veidošana ļāva izvairīties arī no padomju propagandai raksturīga sociālistiskā reālisma tēmu izmantošanas.

Latvijas Mākslas akadēmijas maģistrante Liberta Stoma pievērsusies arhitektūras vēsturnieces Ritas Zandbergas ieguldījumam pētniecībā un kritiski vērtētajām hipotēzēm par Rīgas pilsētībūvniecību un arhitektūru viduslaikos. Arī ņemot vērā citu arhitektūras vēsturnieku nesaudzīgos iebildumus, autore norāda, ka R. Zandberga veicinājusi jaunu pētījumu un jautājumu izzināšanu Rīgas pilsētībūvniecībā un arhitektūrā. Rakstā ieskicēta turpmāku pētījumu nepieciešamība arhitektes veikuma izvērtēšanai.

Mg. hist. Rūta Bruževica iepazīstina ar sava maģistra darba galvenajiem rezultātiem – Hanzas vēstures atspoguļojumu no 1991. līdz 2020. gadam vairākos vispārīgajos un valsts, reģionālajos, it īpaši Hanzas pilsētu muzejos, kā arī tematiskajās viduslaiku ekspozīcijās Latvijā. Pētniece secina, ka aplūkotajos muzejos nav atspoguļotas jaunākās historiogrāfijas atziņas par Hanzu. Aplūkotās ekspozīcijas sniegušas ne tikai novecojušu skatījumu uz Hanzas vēsturi, bet arī estētiskus un scenogrāfiskus risinājumus, kas nereti neatbilst modernām muzeoloģijas metodēm.

Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas doktorante *Mg. art.* Ieva Kalniņa aplūko kokļu modernizācijas procesu, tā galvenās tendences starpkaru posmā. Apskatītajā periodā kokle ieņēma arvien lielāku lomu dažādos koncertos un pasākumos, iegūstot gan jaunas funkcijas, gan risinājumus izgatavošanā. Kokļu modernizācija ir cieši saistāma ar latviskās identitātes akcentēšanas un stiprināšanas mēģinājumiem.

LU doktorantes *Mg. hist.* Marinas Solovjovas interešu centrā ir naudas sistēmas jautājumi viduslaiku Livonijā no 15. gadsimta līdz 16. gadsimta vidum. Pētījumā situācija Livonijā salīdzināta ar tālaika monetārajām savienībām vācu zemēs. Autore secina, ka 15. gadsimta pirmajā pusē Livonijā īstenotās reformas un izveidotā vienotā monetārā savienība veicināja tās zemju lielāku saliedētību.

LU doktorante *Mg. hist.* Justīne Fišere pēta Rīgas Mazās ģildes cunftu emblēmas to rašanās sākumposmā no 16. gadsimta līdz 17. gadsimta pirmajai pusei. Tālaika emblēmu izveides principi iekļāvās plašākās vācu kultūrtelpas tradīcijās. Tāpat autore secina, ka cunftu emblēmās, kurās visbiežāk

tika attēloti ar darbu saistīti rīki un preces, konstatējama priekšmetu izgatavošanas tehniskā attīstība.

LU doktorants *Mg. hist.* Edvards Seliška izvērtē ar Latgales (Poļu Inflan-tijas) muižniecības politisko darbību saistītos faktoros Žečpospolitā starp tās pirmo (1772) un trešo (1795) dalīšanu. Rakstā aplūkoto inflantiešu aktivitātes saistāmas gan ar karali Staņislavu Augustu, gan ar prokrievisku uzskatu un radikālu reformu atbalstītājiem. Padziļināta uzmanība pētījumā pievērsta arī Lielajā Seimā ievēlēto Inflan-tijas deputātu politiskajiem uzskatiem.

LU doktorante Marika Selga analizē Latvijas pārstāvniecību darbību ASV no 1921. gada līdz 1923. gadam, kad finanšu optimizācijas rezultātā Latvija slēdza sūtniecību ASV. Viens no galvenajiem šī posma uzdevumiem bija veicināt, lai ASV atzītu Latviju *de iure*, kas notika 1922. gada 28. jūlijā. Pētniece iezīmējusi dažādos Latvijas pārstāvniecību darbības virzienus, tai skaitā nozīmīgas Baltijas valstu atpazīstamības veicināšanas un atbalsta organizācijas – “Baltijas–Amerikas biedrības” – izveidi.

Doktora grāda pretendente *Mg. hist.* Zane Rozīte savā publikācijā aplūko vienas no starpkaru perioda svarīgākajām sieviešu organizācijām – Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienības (LAISA) – Sabiedriski tiesiskās komisijas darbību laika posmā no šīs LAISA struktūrvienības izveides 1929. gadā līdz Latvijas okupācijai. Komisija analizēja ļoti nozīmīgus jautājumus, kas saistīti ar sieviešu tiesībām, piemēram, darba tiesības un civil-likumos paredzētās tiesības. Pētniece secina, ka LAISA struktūrvienības pilnvērtīgai un veiksmīgākai darbībai trūka resursu.

LU doktorants *Mg. hist.* Rūdolfs Rubenis pievērsis uzmanību, kā Latvijas politiskā pārvalde vērtēja vācbaltiešu darbību augstākajā izglītībā. Konkrētāk aplūkotas šīs minoritātes sociālpolitiskās aktivitātes no 1929. gada līdz Kārļa Ulmaņa apvērsumam. Īpašu drošības iestāžu uzmanību piesaistīja gan vācbaltiešu attieksme pret pāreju uz augstāko izglītību latviešu valodā, gan iespējama nacionālsociālistisku ideju izplatība.

LU maģistrante Milana Drugoveiko izvērtē baltkrievu politika, pedagoga un publicista Konstantīna Jezovitova (1893–1946) darbību Latvijā laika posmā no 1919. gada līdz parlamentārā posma beigām. Ņemot vērā, ka šīs personas darbība cieši saistāma ar baltkrievu minoritātes interešu aizstāvību, rakstā aplūkotas arī šīs mazākumtautības konfliktsituācijas ar valsts iestādēm un attiecības ar citām minoritātēm Latvijā. Autore secina, ka K. Jezovitovam bija ļoti nozīmīga loma nacionālās pašapziņas un kultūras dzīves veicināšanā baltkrievu vidū Latvijā.

LU doktorants *Mg. hist.* Reinis Ratnieks pievērsies ļoti nozīmīgam jautājumam par jēdzienu lietošanu, konkrētāk, kritērijiem, kas ļauj kādas personas definēt kā nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus. Rakstā aplūkota līdzšinējā jēdziena definēšanas prakse un problēmas historiogrāfijā. Ar Haralda Ģederta grupas piemēra palīdzību pētnieks aktualizē

tēmas problemātiku – ne vienmēr partizānu kustības dalībnieku motivācija saistāma ar nacionālo pretošanos.

LU doktoranta *Mg. hist.* Viestura Rasnača interešu centrā ir Latvijas Republikas centieni nosargāt savas robežas no 1991. gada, precīzāk, 1. Valmieras robežsargu bataljona izveide un izaicinājumi darbībā. Autors padziļināti aplūko konkrētās vienības personālsastāvu un bruņojumu līdz Nacionālo bruņoto spēku izveidei 1994. gada beigās. Rakstā secināts, ka bataljona galvenā problēma apskatītajā laika posmā bija personāla trūkums, kas apgrūtināja tā darbību, bet netraucēja sasniegt dienesta galvenos mērķus.

Krājums nebūtu tapis bez autoru un daudzu titullapā minēto personu degsmes, entuziasma un atbalsta. Īpašs paldies arī LU Latvijas vēstures institūta informācijas speciālistei Elitai Eglei par neatsveramu palīdzību publicēšanai paredzēto rakstu apkopošanas un tālākas virzības fāzē. Konferences organizētāji un krājuma sastādītāji ar prieku sniedz lasītājiem iespēju iepazīties ar jauno vēsturnieku publikācijām gan drukātā formā, gan elektroniski brīvpieejā LU Repozitorijā.

Ginta Ieva Bikše
LU Latvijas vēstures institūts

PREFACE

The seventh “Scientific Readings of Young Historians” took place on 12 and 13 November 2021. For the second time, the conference was held at an international – Baltic – level, and once again remotely due to the pandemic. Opening the collections of previous scientific readings and referring to the communication materials related to the event, we observed characterisations of “Scientific Readings of Young Historians” such as “tradition” and “lasting value”. These words were apposite and especially proved themselves at the conference, which took place in late 2021, and is reflected in the current collection of papers. A record number of speakers applied to attend the readings, and listeners heard 28 presentations encompassing various aspects of history, on this occasion particularly focusing on topics pertaining to the period from the 15th to the 20th century. The conference consisted of six sessions, two of which were held in English. The speakers represented various higher education and research institutions in Estonia, Latvia and Lithuania, as well as state institutions, while the number of submitted papers exceeded the usual volume almost twice – in this collection, the readers can explore the 19 studies conducted by young historians.

In 2021, the conference organizers and session chairpersons expressed a particular wish to meet in person for next year’s readings. However, the initial fears and anxieties incurred by remote formats, as well as the ensuing tiredness of looking at the screens have already been replaced by habit and its power. Moreover, this discussion became insignificant, as the war broke out in Ukraine. Russia’s widespread aggression has alarmed millions of people around the world and fuelled tremendous support for Ukrainians. In an age when information is spreading incredibly fast and anyone can read and view various news and updates from both Russia and Ukraine, the need to prevent blind trust in the various disguised mechanisms of Kremlin propaganda has become especially important. This point in time has brightly illuminated the ease whereby information can be manipulated, distorted with a view to mislead the public. The need for the ability to analyse and critically evaluate various statements and their credibility has become even clearer. Unquestionably, the daily work of historians requires

to describe processes, phenomena and eras, to analyse sources and to distinguish between manipulations, to find hidden truths, to dispel myths and to promote more extensive knowledge in society.

The collection contains the efforts of 20 authors to inform the public about their studies. These reports include analyses of various sources and literature aiming to show less-researched themes or new perspectives. Almost 30 reviewers – specialists from various institutions – have selflessly contributed to improving the quality of these reports and advancing the skills of young researchers. All the papers have been reviewed anonymously. The compilers of the collection express their utmost gratitude to the reviewers. The new authors also deserve commendation of their diligence and the results of the studies, which have been published in the sections of the current collection.

Mg. hist. Beāte Orlova has looked into the little-studied theological notions in Balthasar Russow's Livonian Chronicle ("Chronica der Provinz Lyfflandt"), highlighting the perception of the Livonian War as God's punishment. The researcher has compared the content of the selected chronicle with other texts of similar typology created in Livonia and Europe. The study concludes that the Livonian Chronicle is inseparable from the theological tradition of the 16th century.

Justina Šumilova, a master's student at Vytautas Magnus University (Lithuania), focuses on the church and society in Vilkija parish in the second half of the 16th century and the 17th century. The author has delved deeper into religious practices and the relationship between the church and the local community. The paper concludes that the pagan traditions of the community declined in the 17th century.

Nijolė Vailionytė, a doctoral student at Vytautas Magnus University, evaluates the phenomenon of childlessness and research pertaining to this topic in Lithuania, emphasizing that this phenomenon is not characteristic solely to the modern society. The paper outlines issues related to the absence of children in ethnological sources and scientific literature, as well as its lesser-discussed aspects. The researcher accentuates the increasingly complex approach of the 21st century research to the phenomenon of childlessness.

Young researchers from Vytautas Magnus University – Dominykas Juškys, a master's student, and Rasa Zozaitė, a doctoral student, offer readers a comparison of the conditions characterising Lithuania's and Belarus' declaration of independence (1918). The authors have pointed out the commonalities and differences in the history of the two countries and the time of the declaration of independence. This comparison also reveals the obstacles that prevented Belarus from maintaining its independence, whereas Lithuania succeeded.

Doctoral student of Jāzeps Vitols Latvian Academy of Music, Mg. hist. Alberts Rokpelnis analyses the impact of the global economic crisis on

the publishers of the Riga hits (*schlagers*) from 1929 to 1933. Summarizing the data, the researcher concluded that at the worst of the economic crisis – in 1931 – both the volume of printed hits and the number of publishers decreased. The economic crisis led to a narrower circle of publishers, who diversified their offer in the 1930s.

Akvilē Kabašinskaitē, a doctoral student at Vytautas Magnus University and the New Sorbonne University, looks at the information provided by the French Communist Party's newspaper *L'Humanité* about Lithuania from 1944 to 1948, when the party had the highest ratings. The study reflects the French Communist Party's support of the USSR and occupation of Lithuania. The researcher emphasises that the newspaper mainly obtained its information about Lithuania in such news media, which can be described as propaganda tools of the USSR.

Doctoral student of the Art Academy of Latvia, Mg. art. Rita Broka studies the use of the term "Baltic School of Textile Art" in the 1960s–1980s, as well as the landscape depiction developed under the auspices of this school. The author defines the predominant use of landscape motifs as the most characteristic feature of the Baltic School of Textile Art. The creation of landscape textiles also permitted to avoid the themes of socialist realism typical of Soviet propaganda.

Liberta Stoma, a master's student at the Art Academy of Latvia, has dedicated her paper to the contribution of architectural historian Rita Zandberga to research and critically evaluated hypotheses about Riga's urban planning and architecture in the Middle Ages. Even taking into account the ruthless objections of other architectural historians, the author notes that R. Zandberga has facilitated new research and exploration of novel issues in Riga's urban planning and architecture. The paper indicates the need for further research to assess the architect's oeuvre.

Mg. hist. Rūta Bruževica presents the main results of her master's thesis – a contemporary depiction of Hanseatic history from 1991 to 2020 in several general and state, regional, especially Hanseatic city museums, as well as thematic medieval exhibitions in Latvia. The researcher concludes that these museums have not reflected the latest historiographical findings about the Hanseatic League. The reviewed exhibitions have provided an outdated view of Hanseatic history, and, furthermore, the aesthetic and scenography solutions often have not benefitted from the modern museological methods.

Doctoral student of Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music, Mg. art. Ieva Kalniņa traces the process of modernization of *kokle*, its main tendencies in the interwar period. During the period under review, *kokle* acquired an increasingly important role in various concerts and events, acquiring both new functions and solutions in the production of this national musical

instrument. The modernization of *kokle* is closely linked with the efforts of emphasising and reenforcing the Latvian identity.

UL doctoral student, Mg. hist. Marina Solovjova focuses on monetary system research in medieval Livonia from the 15th to the mid-16th century. The study compares the situation in Livonia with the monetary unions in the German lands at the time. The author concludes that the reforms implemented in Livonia in the first half of the 15th century and the creation of a single monetary union contributed to the greater cohesion of its lands.

UL doctoral student, Mg. hist. Justīne Fišere studies the emblems of the Riga Small Guild cunfts (*Zunft*) in the early stages of their emergence – from the 16th century to the first half of the 17th century. The principles of creating emblems at that time were part of the wider traditions of the German cultural space. The author also concludes that the *Zunft* emblems, which most frequently depicted work-related tools and goods, showed the technical development of the production of objects as masterpieces.

UL doctoral student, Mg. hist. Edvards Seliška evaluates the factors related to the political activity of Latgale (Polish Inflantia) nobility in *Rzeczpospolita* between the First (1772) and the Third (1795) Partition. The activities of the Inflantians discussed in the paper are related both to King Stanislav August and to supporters of pro-Russian views and radical reforms. The study also yields an in-depth exploration of the political views held by the Inflantian deputies elected to the Grand *Seimas*.

UL doctoral student Marika Selga analyses the operation of Latvian representations in the United States from 1921 to 1923, when Latvia closed its legation in the United States as a result of financial optimization. One of the main tasks of this stage was to promote the *de jure* recognition of Latvia by the United States, which took place on 28 July 1922. The researcher has outlined the various directions of activity of the Latvian representations, including the establishment of an important organization for the promotion and support of the Baltic states – the “Baltic-American Society”.

In her publication, candidate for doctoral degree, Mg. hist. Zane Rozīte examines the activities of one of the most important women’s organizations of the interwar period – the Latvian Association of Academically Educated Women (LAAEW) – in the period from the establishment of LAAEW branch – Public-Legal Commission in 1929 until the Soviet occupation of Latvia. The commission analysed crucial issues related to women’s rights, such as labour law and civil law rights. The researcher concludes that the LAAEW structural unit lacked resources for comprehensive and more successful operation.

UL doctoral student, Mg. hist. Rūdolfs Rubenis has considered the assessment of the Baltic German activities in higher education by the Latvian political administration. More specifically, he views the socio-political activities of this minority from 1929 until the coup by Kārlis Ulmanis.

The attitude of the Baltic Germans towards the transition to higher education in the Latvian language, as well as the possible spread of National Socialist ideas attracted particular attention of security institutions.

Milana Drugoveiko, a master's student at the University of Latvia, appraises the activities of the Belarusian politician, pedagogue and publicist Konstantin Jezovitov (1893–1946) in Latvia in the period from 1919 to the end of the parliamentary period. Taking into account that the activities of K. Jezovitov are closely related to the protection of the interests of the Belarusian minority, the article also addresses the conflict situations involving this ethnic minority with state institutions and relations with other minorities in Latvia. The author concludes that K. Jezovitov played a substantial part in promoting national self-confidence and cultural life among Belarusians in Latvia.

UL doctoral student, Mg. hist. Reinis Ratnieks explores a far-reaching issue, which concerns the use of concepts, more specifically, the criteria, that allow to define certain persons as members of the national armed resistance movement. The article uncovers the current practice of defining the concept and problems in historiography. Through the example of the Haralds Ģederts group, the researcher brings to readers' attention the challenges arising from this topic – the motivation of the participants of the partisan movement is not always related to national resistance.

UL doctoral student, Mg. hist. Viesturs Rasnācis brings to light the efforts of the Republic of Latvia to protect its borders undertaken since 1991, more precisely, the establishment and challenges of the 1st Valmiera Border Guard Battalion. The author scrutinizes the personnel and armaments of this particular unit until the establishment of the National Armed Forces at the end of 1994. The article yields the conclusions that the main problem of the battalion during the period under review was the lack of personnel, which hindered its operations, although it did not compromise achieving the main objectives of the service.

Release of the current collection would not have been possible without the perseverance, enthusiasm and support of the authors and the people acknowledged on the title page. Special recognition must be given to Elita Egle, an information specialist at the UL Institute of Latvian History for her invaluable assistance in the compilation and follow-up phase of the articles intended for publication. The organizers of the conference and the compilers of the collection are delighted to share with readers the opportunity to become acquainted with the publications of young historians both in printed form and electronically – in the open-access e-resource repository of the University of Latvia.

LIVONIJAS KARA KĀ DIEVA SODA INTERPRETĀCIJA BALTAZARA RUSOVA “LIVONIJAS HRONIKĀ” (1578–1584)

BEĀTE ORLOVA

Mg. hist., Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes maģistrante, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Speciālo krājumu departamenta galvenā bibliogrāfe

E-pasts: beate.orlova@lnb.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā analizēts Baltazara Rusova “Livonijas hronikas” koncepts par Livonijas karu kā Dieva sodu, veicot salīdzinājumu ar 16. gadsimtā Livonijā un citviet Eiropā tapušiem tekstiem ar politiskās teoloģijas ievirzi. Teksta analīze no politiskās teoloģijas skatpunkta priekšplānā nostāda hronikas autora pasaules uztveres elementus, kas līdzšinējā izpētē bijuši mazāk aktualizēti. Kā būtisks aspekts Rusova izpratnē par karu kā Dieva sodu tiek atklāta ticība Dieva sūtītām brīdinājuma zīmēm. Salīdzinājums ar reformācijas teoloģijas pamatlīdzību idejām atklāj Rusova priekšstatu ciešu saistību ar luterāņu politiskās teoloģijas nostādnēm par taisnīgu karu, Dieva sodu un dabas parādību interpretēšanu. Hronika iekļaujas kopējā reformācijas laikmeta 16. gadsimta teoloģiskajā tradīcijā, plašākos konceptus lietojot lokālās Livonijas politiskās situācijas interpretācijai.

Atslēgvārdi: Baltazars Rusovs, Livonijas karš, politiskā teoloģija, hronikas, jaunu vēstības zīmes.

IEVADS

Hronists un luterāņu garīdznieks Baltazars Rusovs (*Balthasar Russow*, ap 1536–1600) kopš 20. gadsimta otrās puses piedzīvojis pētnieku un plašākas sabiedrības atjaunotu interesi. Vēsturnieks Karstens Briggemans (*Karsten Brüggemann*) šo laika posmu nodēvējis par “Rusova renesansi”, kuras pamatā ir pētnieka Paula Johansena tēze par Rusova igauņisko izcelsmi

(Brüggemann 2003, 268). Igaunijā Rusovu apvija “nacionālā varoņa” slava, kas veicināja viņam veltītu zinātnisku pētījumu un literāru darbu tapšanu.

Latvijas historiogrāfijā interese par Rusova hroniku līdz šim bijusi mazāka. Tās vienīgais tulkojums latviešu valodā pirmizdots 1926. gadā (Rusovs 1926), piedzīvojot vienu atkārtotu trimdas latviešu grāmatnieku izdevumu 1976. gadā (Rusovs 1976). Hronika politisko un militāro procesus pētniekus galvenokārt interesējusi kā vēsturisku faktu avots par Livonijas karu. Plašāku aktualitāti tā nav guvusi, iespējams, tādēļ, ka vairāk uztverta kā Igaunijas kultūrtelpai piederīga, nesaskatot pietiekami lielu vērtību kopīgajā Livonijas pagātnē.

Hronikas uzmanības centrā ir Livonijas karš (1558–1583) – postošs militārs konflikts, kura rezultātā tika pilnībā pārdefinēta reģiona politiskā struktūra. Rusovs, kara sākumā no studijām Rietumeiropā atgriezdamies Rēvelē (Tallinā), bija šo ievērojamo satricinājumu aculiecinieks. Lai gan vairumu pētnieku hronika interesējusi tieši kā politisku norišu apraksts, tās autora, Rēveles luterāņu draudzes mācītāja, teoloģiskie priekšstati ir būtiska liecība par Livonijas ideju vēsturi. K. Brigemans Rusova radīto tekstu pat nodēvējis par “spēcīgu sprediķi” (Brüggemann 2003, 265). Tāpat kā Latvijas vēstures zinātnē interese par hroniku nav bijusi plaša, arī teologi šī teksta izpētei nav pievērsušies. Heinriha jeb Indriķa Livonijas hronikas kontekstā teologs Guntis Kalme norādījis, ka “Latvijas teologi nav nonākuši pat līdz apziņai par vēstures teoloģijas trūkumu savā nozarē” (Kalme 2012, 10). To pašu varētu attiecināt arī uz Rusova hronikas izpēti no teoloģijas skatpunkta, lai gan šāda pieeja sniegtu dziļāku ieskatu Livonijas iedzīvotāju pasaules uztverē attiecīgajā laika posmā.

Raksta mērķis ir analizēt vienu no būtiskākajiem Rusova teoloģiskajiem priekšstatiem – konceptu par karu kā Dieva sūtītu sodu, veicot salīdzinājumu ar 16. gadsimtā Livonijā un citviet Eiropā tapušiem tekstiem ar politiskās teoloģijas ievirzi. Tādējādi arī pats Rusova teksts skatīts kā luterāņu politiskās teoloģijas traktāts, kas sniedz aktuālo Livonijas politisko norišu vērtējumu caur reliģisku priekšstatu prizmu. Kā būtiska iezīme Baltazara Rusova teoloģiskajā pasaules uztverē rakstā tiek aplūkota ticība Dieva sūtītām brīdinājuma zīmēm dabas parādību un citās formās.

Līdz šim hronikas teoloģisko aspektu analīzei pievērsušies atsevišķi Rietumvalstu pētnieki. Vēsturnieki Deniss Hormuts (*Dennis Hormuth*) un K. Brigemans analizējuši Rusova hronikā pausto attieksmi pret Krievijas cara Ivana IV (*Иван IV Васильевич*, 1547–1574) karaspēku un tā raksturojumu kā Dieva soda izpildes instrumentu (Hormuth 2012, 57–76; Brüggemann 2003, 265–281). Pētnieki Martins Linde (*Martin Linde*) un Pīters fon Brakels (*Peter von Brackel*) konstatējuši, ka priekšstats par karu kā Dieva sodu ir nozīmīgs elements Rusova Livonijas vēstures atspoguļojumā, taču viņu primārā interese ir luterāņu mācītāja Tīmana Brakela (*Timann Brakel*,

ap 1535–1602) traktāts *Christliche Gespräch*, Rusova tekstu izmantojot kā salīdzinājumu bez dziļākas tā analīzes (Linde 1998, 103; Brackel 2012, 246). Pīters Auksi (*Peter Auksi*) identificējis Dieva taisnīgu sodu kā centrālo naratīvu, ap kuru strukturēti Livonijas kara notikumu apraksti, arī uzskaitot atsevišķas epizodes, kurās Rusovs dabas parādības interpretē kā brīdinājuma zīmes par tuvojošos sodu. Taču, tāpat kā iepriekš minēto pētījumu gadījumā, trūkst šo priekšstatu analīzes plašākas historiogrāfiskās un teoloģiskās tradīcijas kontekstā (Auksi 1975, 113).

EIROPAS POLITISKĀS TEOLOĢIJAS IDEJU KONTEKSTS

16. gadsimta Livonijā tapušajos tekstos demonstrēto teoloģisko priekšstatu padziļinātai izpratnei būtisks ir ieskats gan viduslaiku vēstures teoloģijā, gan reformācijas teoloģijas pamatlicēju idejās. Viduslaikos kristīgās Eiropas historiogrāfiskajā tradīcijā pagātnes notikumu aprakstiem bija ne vien jāinformē, bet arī jāpamāca to lasītāji, kā arī ar piemēriem jāatklāj Dieva darbība pasaulē (Gransden 2008, 455). Postoši kari, plūdi, bads un tamlīdzīgas nelaimes, kuras piefiksēja hronisti, nereti tika interpretētas kā Dieva dusmu un soda izpausmes, par kurām iepriekš varēja brīdināt Dieva sūtītas zīmes, piemēram, komētas vai citas dabas parādības.

Priekšstati par Dieva gribas manifestācijām laicīgajā pasaulē saglabāja aktualitāti arī reformācijas laikmetā. Martina Lutera (*Martin Luther*, 1483–1546) kara tēmai veltītajos darbos, piemēram, 1528. gadā tapušajā traktātā “Par karu pret turkiem”, eiropiešiem svešādas, viņu skatījumā pat barbariskas kultūras iebrukums interpretēts kā Dieva sods kristiešiem, kuri Viņu aizmirsuši (Luther [2016], 19). Šajā konfliktējošo pušu raksturojumā saskatāmas izteiktas paralēles ar Rusova sniegto Livonijas kara situācijas aprakstu: Livonija tiek nodota “par apsmieklu” ārējiem spēkiem tās iedzīvotāju grēkā krišanas dēļ (Russow 1584, A iv).

Lutera teoloģijā būtiska loma ir taisnīga kara konceptam. Osmaņu impērijas iesāktos militāros konfliktus Eiropas teritorijā viņš vērtēja kā nepamatotu agresiju, no kā savukārt izrietēja uzskats: ja uzbrukumam nav rodams nekāds loģisks pamatojums, tas var būt skaidrojams kā Dieva sūtīts sods par kristiešu grēkiem (Luther [2016], 19). Luters pauž pārliecību, ka bieži vien kristiešu tautas sliktu valdnieku tirāniju vai karu piedzīvo savu netikumu dēļ (Luters 2021, 507).

Lūgšanas un grēku nožēla, pēc Lutera domām, ir pirmais solis, kas jāveic, sastopoties ar uzbrukumū. Teologs ir drošs, ka tieši mācītāju spēkos ir pārliecināt cilvēkus atgriezties no saviem grēkiem. Viņš norāda, ka sprediķos mācītājiem jārunā par Vecās Derības piemēriem: Sodomu un Gomoru, Izraēla tautas dažādajiem likteņa pavērsieniem, un, balstoties uz šiem stāstiem,

jā mudina cilvēki mainīt savu grēcīgo dzīvesveidu (Luther [2016], 21–22). Tieši šādi rikojās Rusovs, arī savā hronikā ietverot atsauces uz Veco Derību un epizodēm Eiropas un pasaules vēsturē, kad atsevišķas pilsētas vai zemes pelnīti saņēmušas Dieva sodu, neatstādamās no saviem grēkiem. Viņš acimredzami cerēja, ka šādu piemēru izcelšana liks arī Livonijas iedzīvotājiem mainīt savu rīcību un atgriezties pie Dieva.

Arī reformācijas laikmeta teoloģijā aktuāla bija dabas parādību izcelsmes skaidrošana Dieva gribas izpausmju kontekstā. Teoloģiskos traktātos, vēstures aprakstos un citu žanru tekstos debesu ķermeņi, netipiski laikapstākļi vai dzīvnieku uzvedība un tamlīdzīgas parādības tika interpretētas kā brīdinājumi par Dieva neapmierinātību ar cilvēces grēcīgu dzīvesveidu un tam sekojošu sodu, kas savukārt varēja izpausties kā karš, dabas katastrofas vai citas nelaimes. Vienīgais glābiņš no taisnīga soda bija atgriešanās pie ticības un pilnīga uzticēšanās Dievam (Dixon 1999, 416–417). Zīmju skaidrošanai bija būtiska nozīme arī pašu reformatoru piedāvāto jauno ideju leģitimēšanā: tās varēja interpretēt kā pierādījumus Dieva neapmierinātībai ar pastāvošo reliģisko un politisko iekārtu.

DIEVA SODA KONCEPTS BALTAZARA RUSOVA “LIVONIJAS HRONIKĀ”

Hronikas 1578. un 1584. gada izdevumu ievadi sākas ar veltījumiem attiecīgi Brēmenes un Rēveles rātskungiem, tādējādi jau norādot uz teksta nesaraujamām saitēm ar politisko sfēru. Kā tas ir raksturīgi daudziem agrīnās reformācijas teologiem, arī Rusovs par jebkuras zemes labklājības pamatu uzskata godprātīgus, dievbijīgus valdniekus. Labu valdnieku trūkums uzskatīts par pamatu nelaimēm, kas skar to pārvaldītās teritorijas. Tieši šādu notikumu attīstību Rusovs saskata Livonijas kara izcelšanās iemeslos: agrākā, katoliskā Livonijas valdība nodevās savstarpējiem konfliktiem, garīdznieki dzīvoja pārliedzīgā greznībā, skolas un baznīcas tika pilnībā atstātas novārtā. Tikpat grēcīgi, pēc Rusova domām, dzīvoja arī citu Livonijas sabiedrības kārtu pārstāvji, arvien attālinoties no Dieva, tādēļ pār viņiem nāca taisnīgs sods – karš (Russow 1584, A iii–iv).

Rusova uztverē Dievs ir tēvs, kas vēlas pamācīt savus bērnus, lai tie atkal atgrieztos pie Viņa, dzīvotu labklājībā un mierā. Viņš uzsver, ka Dievs nevēlas nevienu sodīt un noteikti nevēlas iznīcināt veselās teritorijas, taču galējas nepieciešamības gadījumā tas kalpo kā vienīgais līdzeklis, lai grēciniekus atgrieztu no darbībām, kas kaitē gan viņiem pašiem, gan citiem (Russow 1584, A iv). Sods tiek uztverts pat kā sava veida žēlastības darbs, kas palīdz cilvēkiem apzināties, ka viņi ir attālinājušies no Dieva, un izdarīt izvēles, lai mainītu savu rīcību (Linde 1998, 22).

Tieši konkrētās tautas nostādīšana Livonijas ienaidnieku un Dieva soda izpildes instrumenta lomā ir viens no historiogrāfijā līdz šim padziļinātāk analizētajiem Rusova teoloģiskajiem priekšstatiem. D. Hormuts izšķir vairākus iemeslus, kas Livonijas kara notikumu kontekstā Rusovam ļāva interpretēt Krievijas cara karaspēku kā Dieva lietotu soda instrumentu, taču protestantiskās teoloģijas kontekstā būtiskākais no Hormuta nosauktajiem iemesliem ir Ivana IV strauji gūtie iekarojumi kara sākumposmā. Veiksmīgi realizētais uzbrukums Livonijai tika traktēts kā nepamatota agresija, kas sekojoši tika skaidrota caur Dieva soda koncepta prizmu. Ivana IV karaspēks tika identificēts kā citāds, svešāds iepretim grēcīgajiem, bet tomēr kristīgajai pasaulei piederīgajiem livoniešiem (Hormuth 2012, 68).

Viena no zīmīgākajām Rusova atsaucēm uz Svētajiem Rakstiem ir 4. Mozus grāmatas 26. panta un 5. Mozus grāmatas 28. panta citāts. Šīs rakstvietas vēsta par Izraēla tautas attiecībām ar Dievu, atgādinot nepieciešamību būt uzticīgiem un neizpelnīties Dieva sodu. Lidzās šiem pantiem Rusovs pieminēja arī Sodomu, Konstantinopoli un citas pilsētas, kas pēc viņa vērtējuma saņēmušas taisnīgu Dieva sodu to iedzīvotāju grēcīguma dēļ (Russow 1584, 135–136). Tādējādi Livonija hronikā tiek atspoguļota kā nesenākā no daudzām teritorijām, kas vēstures gaitā likumsakarīgi un pelnīti saņēmušas Dieva sodu.

Nozīmīgs elements Baltazara Rusova konceptā par karu kā Dieva sūtītu sodu ir ticība tam, ka Dievs iepriekš brīdina cilvēci, izmantojot debesu ķermeņus un citas parādības kā zīmes. “Livonijas hronikā” aprakstītās brīdinājuma vai ļaunu vēstošas zīmes iedalāmas trīs kategorijās: dabas parādības; dzīvnieki ar neparastu uzvedību; nelaimes, kas skar ierobežotu sabiedrības daļu. Brīdinājuma zīmes tekstā vienmēr tiek saistītas ar karadarbību (kaujām, pilsētu vai piļu aplenkumiem) vai nelaimēm (piemēram, epidēmijām).

No minētajām kategorijām Rusovs visbiežāk apraksta dabas parādības. Īpaša nozīme acīmredzami tiek piešķirta komētām, kas Livonijas kara laikā parādījušās vairākkārt. 1566. gada Lieldienu gavēni parādījusies komēta tekstā pieminēta pat trīsreiz. Hronikas ievadā tā raksturota kā zīme, par kuru savos netikumos iegrīmušie Livonijas iedzīvotāji smējušies, un tāpēc visbeidzot nācis pelnītais Dieva sods (Russow 1584, A iv). Vēlākās nodaļās, aprakstot iebrucēju postījumus Igaunijas teritorijā, Rusovs tos raksturo kā 1566. gada komētas vēstījuma papildījumu (Russow 1584, 84). Tādējādi komētas parādīšanās tiek tiešā veidā saistīta ar vēlākiem Livonijas teritorijai nodarītiem postījumiem kara laikā.

Hronikā Rusovs piemin vēl divas komētas, katrai no tām piešķirot konkrētu skaidrojumu. 1577. gadā parādījusies komēta daudz Livonijas iedzīvotāju vērtējumā vēstījusi par gaidāmu neveiksmi krievu karaspēkam (Russow 1584, 106). Ja iepriekšējā zīme kalpoja par brīdinājumu pašiem livoniešiem, tad tagad Dievs šķietami uzlūkoja tos labvēlīgāk un

pavērsa Livonijas kara gaitu viņu ienaidniekiem par sliktu. Lai gan Rusovs 1577. gada komētu apraksta tikai Livonijas kontekstā, tā bijusi redzama un sekojoši plaši aprakstīta arī citviet Eiropā. Trešā hronikā pieminētā komēta Livonijā bijusi redzama 1580. gadā. Neilgi pēc tās parādīšanās Rēvelē un pēc tam visā Livonijā izcēlusies epidēmija. Rusovs norāda, ka iedzīvotāju vidū sākotnēji pastāvējis uzskats, ka nelaime skārusi tikai Livoniju, taču vēlāk atklājies, ka epidēmija izplatījusies arī citviet kristīgajā Eiropā un Āzijā (Russow 1584, 119).

Tajā pašā gadā Livonijā izcēlusies arī spēcīga vētra, kura, kā to apraksta Rusovs, radījusi iespaidu, ka “debess un zeme ietu bojā”. Tāpat tiek pieminēts, ka sabiedrībā izplatījušās baumas par dažādām parādībām, kas redzētas vētras laikā (Russow 1584, 119). Lai gan Rusovs nesniedz detalizētāku šo parādību raksturojumu, tomēr situācijas apraksts atklāj paša hronista priekšstatus un liecina par to, ka ticība pārdabiskām zīmēm bija izplatīta dažādās Livonijas sabiedrības grupās.

LIVONIJAS 16. GADSIMTA POLITISKĀS TEOLOĢIJAS IDEJU KONTEKSTS

Salīdzinājums ar citiem 16. gadsimta otrajā pusē un 17. gadsimta sākumā reģionā tapušiem tekstiem atklāj, cik lielā mērā Rusova teoloģiskie priekšstati uzskatāmi par Livonijai raksturīgiem. Spilgts luteriskās politiskās teoloģijas piemērs ir Salomona Heninga (*Salomon Henning*, 1528–1589), Kurzemes–Zemgales hercoga Gotharda Ketlera padomnieka, sastādītā Livonijas vēstures hronika, kas pirmo reizi publicēta 1590. gadā. Arī Henings Livonijas karu vērtē kā Dieva sodu, ko izpelnījušies katoliskie valdnieki. Tāpat šajā hronikā aprakstītas brīdinājuma zīmes: acīmredzami izceļot 1566. gadā parādījušās komētas saistību ar politiskajiem notikumiem Livonijā, Henings garenās formas dabas parādību salīdzina ar pirkstu, kas norāda uz tuvojošos nelaimi (Henning 1590, 11). Tomēr viņš kopumā neparastu debesu ķermeņu un tamlīdzīgu parādību aprakstīšanai pievērš mazāk uzmanības nekā Rusovs.

Arī salīdzinājums ar garīdznieka Dionīsija Fabrīcija (*Dionysius Fabricius*, 1564–1617) Livonijas hroniku, kurā kā informācijas avots lielā mērā izmantots Rusova teksts, atklāj zināmu interesi par dažādu parādību interpretāciju politiskā kontekstā. Fabrīcijs 1566. gada komētu savā hronikā piemin vienreiz, nodēvējot to par “ļauņu zīmi” (Fabrīcijs 2016, 127), un šķiet vairāk ieinteresēts dažādu dzīvnieku valsts norišu nekā politisku notikumu simbolu interpretēšanā. Viens no izvērstākajiem aprakstiem vēsta par divu putnu – kraukļa un stārķa – cīņu par ligzdu Rīgas pils tornī. Fabrīcijs atsaucas uz kādiem “vecākajiem un tālredzīgākajiem vīriem”, kuri cīņu interpretējuši kā

aktuālās politiskās situācijas atspoguļojumu: krauklis simbolizējot Livonijā ilgi valdījušos vāciešus, kurus tagad kara gaitā no varas pozīcijām izspiežot Polija (Fabrīcijs 2016, 181).

Tāpat kā Rusovs un Henings, arī Fabrīcijs Livonijas karu uzskata par Dieva sūtītu sodu Livonijai, taču soda iemesla interpretācija atklāj konfesionālās piederības ietekmi uz hronistu pasaules skatījumu. Kamēr Rusovs un Henings kā soda iemeslu izcēla agrāko, katoļticībai piederīgo valdnieku grēcīgo dzīvesveidu, Fabrīcijs bija pārliecināts, ka livonieši sodu saņēma par herētiskās luterticības pieņemšanu jeb atkrišanu no patiesās, katoliskās ticības (Fabrīcijs 2016, 135).

SECINĀJUMI

Baltazara Rusova “Livonijas hronikas” analīze no politiskās teoloģijas skatpunkta aktualizē teksta aspektus, kas līdzšinējā hronikas pētniecībā ir bijuši mazāk aktuāli. Teoloģiskie priekšstati atklājas kā būtisks elements 16. gadsimta Livonijas iedzīvotāju pasaules uztverē – ar to palīdzību tiek rasti skaidrojumi politiskajiem un vēsturiskajiem procesiem. Attiecīgā laikmeta kristīgajā teoloģijā aktuālais koncepts par karu kā iespējamu Dieva sodu tika lietots dažādām konfesijām piederīgu autoru tekstos, lai interpretētu Livonijas kara notikumus.

Baltazara Rusova ideju par karu kā Dieva sodu veido izpratne par Dieva aktīvu iesaisti un līdzdalību pasaules norisēs, priekšstats par taisnīgu karu, Dieva kā mīloša un pamācoša tēva attēlojums. Kā būtisks aspekts šajā kontekstā izceļas arī hronikas autora interese par dabas parādību kā ar politiskajiem notikumiem saistāmu zīmju interpretēšanu. Tā, piemēram, komētas, kas bija redzamas arī citviet Eiropā, tika saistītas ar vietējo kontekstu, tās bija būtiskas Livonijas sabiedrības centieniem izskaidrot un saprast viņiem aktuālās norises. Baltazara Rusova “Livonijas hronika” iekļaujas kopējā reformācijas laikmeta 16. gadsimta teoloģiskajā tradīcijā, plašākos konceptus lietojot lokālās Livonijas politiskās situācijas interpretācijai.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Fabrīcijs, D., 2016. *Dionisija Fabrīcija Livonijas vēsture*. Tulk. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Henning, S., 1590. *Liffländische, Churländische Chronica* [..]. Rostock: Gedruckt durch Augustin Ferber den Jüngern. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RB/269.
- Luther, M., 2016. *On the War Against the Turk*, 1528. [b. v.]. Pieejams: <https://wolffmueller.co/product/everyones-luther-war-turk/> (skatīts 26.12.2021.).

- Luters, M., 2021. Vai arī karavīri var būt pestīto kārtā? (1526). Lauciņš, V. (sast.). *Dr. Mārtiņa Lutera darbu izlase*. 2. sēj. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 490–532.
- Rusovs, B., 1976. *Livonijas kronika*. Tulk. Ed. Veispals. Grand Haven: Aka.
- Rusovs, B., 1926. *Livonijas kronika*. Tulk. Ed. Veispals. Rīga: Valters un Rapa.
- Russow, B., 1584. *Chronica Der Prouintz Lyfflandt* [...]. Bart: Gedrucket in der Förstliken Drückerye, dorch Andream Seitnern. LNB Reto grāmatu un rokrakstu krājums, RBS/534.

LITERATŪRA

- Auksi, P., 1975. Henry of Livonia and Balthasar Russow: The Chronicler as Literary Artist. *Journal of Baltic Studies*, 6 (2/3), 107–119.
- Brackel, P. von (Hg.), 2012. *Darstellung der Geschichte Livlands vor und während des "Livländischen Krieges" bis 1578 in gereimter Dialogform und Prosa: Originaltext und Übersetzung ins Hochdeutsche mit Kommentaren, Ergänzungen, Bildern und dem Lebenslauf des Timann Brakel*. Wedemark–Elze: v. Hirschheydt.
- Brüggemann, K., 2003. Die Chronica der Prouintz Lyfflandt von Balthasar Russow. Ein lutherischer Pastor als politischer Chronist. Garber, K., Klöker, M., Hg. *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit: mit einem Ausblick in die Moderne*. Tübingen: Max Niemeyer, 265–281.
- Dixon, C. S., 1999. Astrology and Lutheran Propaganda in Reformation Germany. *History*, 275 (84), 403–418.
- Gransden, A., 2008. *Historical Writing in England II: c. 1307 to the Early Sixteenth Century*. London; New York: Routledge.
- Hormuth, D., 2012. *Livonia est omnis divisa in partes tres: Studien zum mental mapping der livländischen Chronistik in der Frühen Neuzeit (1558–1721)*. Stuttgart: Steiner.
- Kalme, G., 2012. Livonijas Indriķa hronikas vēstures teoloģijas shēma. Villerušs, V. (sast.). *Ikšķiles almanahs*. 4. laidiens. Ikšķile: Ikšķiles novada pašvaldība, 9–42.
- Linde, M., 1998. *Das "Christlich Gespräch" des Tilman Brakel: Untersuchungen zum Weltbild und Geschichtsverständnis eines livländischen Predigers des 16. Jahrhunderts*. München: Osteuropa-Institut.

INTERPRETATION OF THE LIVONIAN WAR AS GOD'S PUNISHMENT IN BALTHASAR RUSOW'S "CHRONICA DER PROVINZ LYFFLANDT" (1578-1584)

BEĀTE ORLOVA

Mg. hist., master's student at the Faculty of Theology, University of Latvia, head bibliographer at the Special Collections Department, National Library of Latvia

E-mail: beate.orlova@lnb.lv

ABSTRACT

The article analyses the concept of the Livonian War as God's punishment in Balthasar Russow's "Chronica der Provinz Lyfflandt" by comparing it to theological texts written in 16th-century Livonia and other parts of Europe. Analysis of the chronicle from the perspective of political theology brings into discussion the aspects of the text that have been neglected in previous scholarship. The belief in divine portents is revealed to be an important element of Russow's worldview. Comparison with the ideas of Reformation theologians reveals the deep connection of Russow's views with such ideas of Lutheran political theology as just war, God's punishment and the interpretation of natural phenomena as portents. The chronicle fits into the tradition of 16th-century Reformation theology, utilizing wider concepts to interpret local Livonian political processes.

Keywords: Balthasar Russow, Livonian War, political theology, chronicles, portents and signs

SUMMARY

The aim of the article is to analyse the concept of the Livonian War as God's punishment in Balthasar Russow's "Chronica der Provinz Lyfflandt" by comparing it to other texts of political theology written in 16th-century Livonia and other parts of Europe. Analysis of the chronicle from the perspective of political theology brings into discussion the aspects of the text that have been neglected in previous scholarship.

The main elements of the concept of God's punishment as presented in the chronicle are described. Russow connects the outbreak of the Livonian War with the lack of honest and God-fearing rulers, and he is convinced that the war has been sent as a punishment by God for the sinful life led by the inhabitants of Livonia. An important aspect of this worldview, which has not been analysed in previous scholarship, is the belief in divine portents

and omens. The portents described by Russow can be categorized, as follows: natural phenomena, such as comets; strange behaviour of animals; misfortunes that befall a specific group of society. Portents in the text are always connected with the events of the Livonian War or other misfortunes.

Russow's chronicle is examined in the context of 16th-century Livonian and European chronicles and theological tracts. Comparison with such authors as Salomon Henning and Dionysius Fabricius reveals that the concept of God's punishment was widely used as an explanation for the Livonian War. Comparison with the ideas of the founders of Lutheran theology uncovers the deep connection of Russow's theological views with the wider concepts of Lutheran political theology, such as just war, God's punishment and the interpretation of natural phenomena. Balthasar Russow's "Chronica der Provinz Lyfflandt" fits into the wider tradition of 16th-century Reformation theology, utilizing broader concepts to interpret local Livonian political processes.

CHURCH AND COMMUNITY IN VILKIJA PARISH FROM THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY TO THE END OF THE 17TH CENTURY

JUSTINA ŠUMILOVA

BA in History, MA student at Vytautas Magnus University

E-mail: justina.sumilova@vdu.lt

ABSTRACT

This article investigates the relationship between the Church and community in Vilkiija parish from the second half of the 16th century to the end of the 17th century. The main method used in the study is microhistory. The research reveals the structure of the Vilkiija parish, the daily religious practices and traditions in the parish, religious changes.

Keywords: Church, community, Vilkiija parish, religion.

INTRODUCTION

The Grand Duchy of Lithuania officially became a Christian country in the second half of the 14th century. The country's north-western region, Samogitia, became Christian only in the first half of the 15th century because of its unstable and shifting political dependency between the Teutonic Order and the Grand Duchy of Lithuania. Samogitians were more attached to paganism because of its service as mental support against Teutonic Order that represented Christianity (Ivinskis 1972, 46). Christianity began its social and structural establishment by creating the network of parishes and dioceses, forming clergy and constructing new cult buildings. However, the Catholic Church had a long struggle with pagan manifestations in society. The Catholic Church, which was the official religion in the Grand Duchy of Lithuania, also had to fight for the influence with other Christian denominations – Protestantism and Orthodoxy in the 16th century.

Religion is a force that emerges from society, but it can change and shape the society or individual community that created and accepted it. The main research goal is to investigate the relationship between the Church and the local society, i. e., community. The research focuses on several smaller segments to approach the main research goal:

1. Structural and social exploration of Vilkija parish from the second half of the 16th century to the end of the 17th century.
2. Analysis of Vilkija parish churches and their changes over time.
3. Influence of clergy in Vilkija parish.
4. Investigation of Vilkija parish school, *szpital* (sanctuary) and fraternity.
5. Analysis of Vilkija parish dwellers' religious practices.
6. Vilkija parish in Samogitia was chosen as a research object based on several reasons. There are diverse historical sources about Vilkija parish religious life in the 16th and 17th centuries. Vilkija was a border parish in Samogitia that was a strong local trade centre.

Chronology. The second half of the 16th century was chosen as a starting point due to the Catholic Church reformation period and the rise of Protestantism. The end of the 17th century was chosen as an ending point due to the end of the Catholic Church reformation period.

Microhistory is the main research method. Microhistory seeks to explain what is going on at the site of the research, what kind of people live there, what do their actions mean, and to reveal the motivation behind those actions.

Historical sources. Tarkivijus Pekulas visitation of the Samogitian diocese took place in 1579, and it has been very useful for the research because it records the daily religious life of the parish. The research also uses Samogitian diocese acts of visitations dating back to 1611–1651, and Kazimierz Pac visitation of the Samogitian diocese in 1675–1677, providing information about changes in the parish over time. The last two sources yield much less information than the first one because of their different structure. Unpublished sources, including “Lithuanian Metrica” stored in Lithuanian State Historical Archive are selected because they tell a lot of information about Vilkija parish's community, economy and structure. These sources are mainly in Polish and give economic information about the parish, as well as its dwellers' wealth.

Terms used in the work. Below, a few terms are explained to specify their use in the current paper.

Church. This term in the current research has two different meanings. (1) Church refers to the structural organization of certain believers, for example, the Catholic Church. “Church” is always spelled with a capital letter to distinguish it from the second meaning. (2) “church” refers to a building used for religious purposes.

Parish – it is an administrative unit of the Catholic Church in the Grand Duchy of Lithuania. In the current research, it refers to the community of Vilkija parish.

County – administrative unit in Western European countries in the medieval times. The Grand Duchy of Lithuania uses a different term “volost”. I chose to use “county” instead of “volost” because a reader might be more familiar with this word.

VILKIJA PARISH SOCIAL AND TERRITORIAL STRUCTURE FROM THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY TO THE END OF THE 17TH CENTURY

Vilkija parish covered almost the same territory as Vilkija county. In the 15th century, Vilkija town was united with Pernarava, Paštuva and Gaižuva counties (Makarevičius 1976, 68). In the second half of the 16th century, Vilkija parish consisted of Vilkija town, over 8 manors and 19 villages (LVIA, 716–8–19, 209–265). Vilkija parish was located next to the Nemunas River, the eastern and southern parts of the parish were covered in forests.

In Samogitia, there were only 4 manors that belonged to the Grand Duke of Lithuania, and the manor in Vilkija was the most important one. Vilkija town was also an important political centre. Vilkija hosted 4 gatherings of Samogitian *Sejm*, in 1571, 1580, 1581 and 1584 (Miškinis 2007, 329).

In the context of Samogitia, Vilkija parish (county) was strong economically due to geographical location and trade of Vilkija town. *Szlachta* (nobility group) was numerous (10%) in the parish, but not rich. There were two noble families from Slavic Orthodox lands – Palubinski and Woyna.

Szymon Woyna was the first noble from this family to settle down in Samogitia, he was a middle-class nobleman (Kiaupienė, Kiaupa, Kuncevičius 1988, 37), had two sons and was married twice. Even though Szymon Woyna was Orthodox, his son was Catholic and became a bishop of Samogitia and later – a bishop of Vilnius (Kurczewski 1912, 40, 42).

Aleksander Ivanowicz Palubinski was the holder of Vilkija from 1566 to 1586 (Błaszczuk 2015, 614). His son likewise later became the holder of Vilkija, but most likely he was already converted to Catholicism by that time.

Serfdom was not as pervasive in Samogitia as in the rest of the Grand Duchy of Lithuania, therefore peasants competed in production and selling with the *szlachta*. Town dwellers were a numerous group in Vilkija town, some of them were foreigners. However, all three social groups significantly decreased due to the wars in the middle of the 17th century (LVIA, 716–8–19, 257–265). As a result, jews started to settle down in Vilkija parish in the second half of the 17th century (Meilus 1997, 49).

It is unclear whether Vilkiija was a filial church or a parish in the second half of the 16th century, because the information in different sources varies. Quite possibly, Vilkiija was Veliuona's filial church because Vilkiija was one of the four parishes that belonged to the Grand Duke of Lithuania. In the 17th century, the sources certify that it was an independent parish.

CHURCH AND COMMUNITY IN VILKIJA PARISH IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY

CHURCHES IN VILKIJA PARISH

In the second half of the 16th century, Vilkiija parish had two churches – Catholic and Protestant. It is known that Vilkiija's holder was a protestant Jan Haika in the 1570s and 1580s (Lukšaitė 1999, 254), consequently, the Catholic Church did not have a dominant position in the parish. However, it is also possible that the protestants held the masses at private houses (Lukšaitė 1999, 263).

The Catholic church was in a very bad condition. Its roof had crumbled, the altar was dirty and collapsed, the sacred water was infested by worms, the pigs were running around and digging up the bones of the dead in the church cemetery (ŽVV (1579) 1998, 9, 11, 49)¹. The vicar of Vilkiija parish did not know how to take care of the church. Furthermore, Vilkiija parish in the second half of the 16th century did not have a school. Before that, children were taken to study in Kaunas. It was the only parish in Samogitia which lacked school in the second half of the 16th century.

According to historical sources, rich *szlachta* Szymon Woyna forced to baptize children at the Orthodox Church (ŽVV (1579) 1998, 15). The Orthodox church building could have been located on S. Woyna's private land or in Seredžius parish that had an Orthodox church and was not far away from Vilkiija. The Orthodox community in Vilkiija was not "natural", that is, Orthodoxy was forced upon Szymon Woyna's servants in order to subdue them.

CLERGYMEN IN VILKIJA PARISH

The Catholic clergy group was not formed in Samogitia, and most of the Catholic clergy were from Poland, mainly from the parish of Płuck. The Protestant clergy had started to form by conversions of Catholic priests into Protestantism, and educating Lithuanians in Protestant schools.

Vilkiija's parish parson and vicar did not fulfil the Council of Trent requirements and their relationship with the local community was not good.

The vicar had very poor theological knowledge, he did not know the language of the locals and didn't follow celibacy. He cohabited with a woman and fathered children. The parson had a better theological knowledge, but he was very quarrelsome and he also lived with a woman, had children with her. He resided in Veliuona parish because he had to take care of 3 Catholic churches (Vilkija, Veliuona, Skirsnemunė)². Parson and vicar did not constitute a proper example of clergymen to the Vilkija parish and they were incapable of disassociating themselves from the secular life. They poorly took care of the religious needs of the parishioners, thereby impacting people's religiosity.

It is impossible to compare Protestant and Orthodox clergymen with the Catholic clergymen due to lack of information in historical sources.

On the other hand, the vicar stated that there were magicians and wizards in the parish (ŽVV (1579) 1998, 19). They functioned mostly in the private space, visited people's houses to expel bad spirits, or predicted the future. They also functioned as local doctors. Local medicine was the only available treatment for many groups of the community. The wizards and magicians were able to speak the local language and were active in daily life. Nevertheless, magicians and wizards did not have a place in a public space, because paganism was no longer an official creed.

RELIGIOUS PRACTICES IN VILKIJA PARISH

In the second half of the 16th century, baptizing was a common practice in Vilkija parish, but it was not practised according to Council of Trent requirements. Both parson and vicar went to the homes of parishioners to baptize children (ŽVV (1579) 1998, 13). Most likely, the clergymen adapted to the customs of the community. Although this was not legal, the clergymen thereby gradually affirmed themselves as an essential part of this ritual.

Marriage was more closely connected with a private home space and pagan rituals. The pagan marriage rituals still prevailed in Vilkija, as well as in the whole of Samogitia. The vicar visited the houses of the parishioners to marry them, even though, according to the Council of Trent, such marriage was invalid (Vaitkevičiūtė 2009, 167, 168).

People buried their relatives in the so-called "field cemeteries" that were common since the pagan times. There was a field cemetery in the south-east part of the Vilkija parish, people were buried in this cemetery in the 2nd-3rd and later in the 14th-17th centuries (Bertašius 2006, 9). It must have been one of the most frequently used cemeteries by the parishioners. People did not bury their relatives in church cemetery because it was too expensive, moreover, the church cemetery was in a very bad condition

(as noted before, pigs roamed there, digging up bones), and it was unusual to travel to the town to bury a member of the family. People still believed that the ghosts of their relatives lived in the cemeteries. The tradition of burying loved ones in their homeland remained very strong in people's mentality (Čepienė 2015, 316). Another reason was the common pagan rituals, especially the ritual of a feast after the burial.

CHURCH AND COMMUNITY IN VILKIJA PARISH IN THE 17TH CENTURY

CATHOLIC CHURCH DOMINANCE CHURCH BUILDING CHANGES

There is no further information about the Orthodox church in Vilkiija parish in the 17th century. A Protestant church existed in Vilkiija parish in the first half of the 17th century. Catholic sources tend to conceal the existence of Protestant churches. It is known that Catholic church burned in 1596, but it was soon rebuilt (Visitation acts (1675–1677) 2011, 889)³.

In the first half of the 17th century, the Catholic church in Vilkiija had only minor upkeep-related problems (Visitation acts (1611–1651) 2011, 332)⁴, therefore the church was better maintained. In the second half of the 17th century, the Catholic church was well-preserved, it had religious books, three altars that were funded by parishioners. This shows that Catholics had gained a dominant position in the parish, more dedicated benefactors had emerged, who contributed and supported the maintenance of the church. Also, the Catholic church had trained educated clergy who took better care of the condition of the church.

CHANGES IN CLERGYMEN

In the 17th century, Vilkiija parish had priests with better education, there was always one residing priest to serve the parish. Unfortunately, the sources of the 17th century do not tell us as much about the priests as the 16th century sources.

We do know that Vilkiija had a lot of priests, therefore, there was always at least one clergyman residing in the parish. Some of the clergymen spoke Lithuanian and most of the clergymen had better education, even though there were exceptions. For example, Vilkiija parish had a priest who overconsumed alcohol and did not take care of the parish (Visitation acts (1675–1677) 2011, 906). The lack of priests became a less severe problem in the Samogitian diocese as the network of Catholic parishes expanded.

INFLUENCE OF SCHOOL, SZPITAL (SANCTUARY) AND FRATERNITY IN THE VILKIJA PARISH

Vilkija parish had a school from 1596 (Błaszczyk 1993, 208). It is known that there was a teacher in the parish in 1601, and a school in 1606 (Miškinis 2007, 330). There are no further sources about the school until the second half of the 17th century. The sources state the existence of a school in 1677, the visitation emphasized that school and children should be taken care of because the unnamed parson was an alcoholic (Visitation acts (1675–1677) 2011, 907). Despite the quality of the teaching and the drunken parson, children were taught the basic truths of the Catholic faith. Furthermore, children must have spread these truths to their families.

Vilkija had a *szpital* (sanctuary) in the second half of the 16th century and later – in the second half of the 17th century. *Szpital* was not a permanent part of the church complex in the 16th and the 17th centuries. In the second half of the 17th century, the *szpital* hosted 8 women and 2 men (Visitation acts (1675–1677) 2011, 891), the candidates to *szpital* were carefully selected, they had to work at the church and spread the faith. The goal of *szpital* was not only to help poor people, but also to cultivate their religiosity. The *szpital* dwellers had to go to confession once a month, clean the church, ring bells (Kamuntavičienė 63, 69).

The inhabitants of the *szpital* became part of church's sacred space, so work and religious practices may have promoted the inner religiosity and identity change. The very existence of the *szpital* may have changed the mentality of the parishioners by strengthening the Christian value of helping the poor.

From the second half of the 17th century, Vilkija parish had a St. Ann's fraternity that was one of the wealthiest in Samogitia, parishioners supported the fraternity throughout the second half of the 17th century. Anyone could be a member of fraternity, regardless of their social class and wealth (Jovaiša 2001, 116), therefore it helped to equalize religious practices and habits of different social groups.

Fraternities required of their members to take an active part in the Mass, encouraged a more frequent attendance of confession, the members had to recite well-known prayers daily to affirm their devotion (Wiślicz 2001, 68). The fraternity sometimes made moral demands on its members, and the members could be fined for their misconduct.

RELIGIOUS PRACTICES AND THEIR CHANGES IN VILKIJA PARISH

In the 17th century, Catholic religious practices slowly transformed the pagan practices. Just like in the whole diocese of Samogitia, Vilkija parish had a problem with having more than two godfathers (Visitation

acts (1675–1677) 2011, 907). People wanted to have more godfathers or godmothers to forge social connections, but according to Catholic rules, there could be only two. Also, non-Catholics could not be godfathers or godmothers, which was another problem related to baptizing.

On the other hand, there are no remarks about pagan customs, therefore in all probability baptizing and marriage ceremonies became more Christian and were conducted according to Christian beliefs at the church. We also know that parishioners most likely paid more for burying the dead at the church's cemetery than they should have done (Visitation acts (1675–1677) 2011, 903). The visitation notes that people should pay as much as they can, but this statement suggests that it was done otherwise in reality. However, the church cemetery was not popular in the whole of Samogitia. Parishioners started to sacrifice more money and build altars for the Catholic church in the second half of 17th century, which suggests a shift in people's values and beliefs.

The sources also show that the priests started to visit parishioners before Christmas to test their religious knowledge (Visitation acts (1675–1677) 2011, 905). This way, the priest could get to know the parishioners' personal life, see if they kept any pagan relics at home and find out if they participated in inappropriate activities. If people behaved inappropriately and did not know the truths of the faith, the clergyman had to teach them. Such people had to go on Sundays to church to recite ten "Our Father" (Visitation acts (1675–1677) 2011, 905). This showed that the priests gradually entered the private space of the people to observe their lives and teach faith.

CONCLUSIONS

Vilkija parish (county) was one of the economically strongest districts in Samogitia region. *Szlachta* stratum was large but not rich, the peasants and town dwellers could compete with the *szlachta* at production and selling. In the 17th century, the community in Vilkija had a population downfall due to the wars in the middle of the 17th century.

In the second half of the 16th century, the Catholic Church was in decline, while Protestant and Orthodox communities had better positions in the parish. Protestants had their church in Vilkija at least until the middle of the 17th century. However, in the 17th century, Catholic Church was more influential in the parish.

The clergymen in Vilkija parish in the 16th century did not meet the requirements of the Council of Trent and did not care of the parishioners properly. In the 17th century, the situation slowly shifted. Vilkija parish always had a residing clergyman who had acquired better education.

In the second half of the 16th century, Vilkija parish did not have a school, *szpital* nor fraternity. These institutions were slowly developed in the 17th century and helped to change the daily religious practices, beliefs and mentality of parishioners.

In the second half of the 16th century, the surviving pagan customs and folk beliefs flourished, the sacraments of baptism and marriage were performed at home, the parishioners still buried their relatives in the pagan cemeteries. Slow changes emerged in the 17th century – people began to receive the sacraments in the church, while burial in the church cemetery and the sacrament of anointing remained unpopular.

ABBREVIATIONS

LVIA (Lith. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas) – Lithuanian State Historical Archive.
ŽVV (Lith. Žemaičių vyskupijos vizitacija) – Visitation of the Samogitian diocese.

BIBLIOGRAPHY

UNPUBLISHED HISTORICAL SOURCES

Inventor of Vilkija town and county [Polish], 1687, Inventor of Vilkija town and county [Polish], 1705, Lithuanian State Historical Archive, Vilnius, LVIA-716-8-19, 209-265.
Vilkija transfer [Polish], Lithuanian State Historical Archive, Vilnius, LVIA-LM 93.
Vilkija pawning to Jan Radziwill [Polish], Lithuanian State Historical Archive, Vilnius, LVIA-LM 128.

PUBLISHED SOURCES

Tarkvinijus Pekulas visitation of the Samogitian diocese (1579). 1998. trans. by L. Jovaiša. Vilnius: Vaga.
Visitation acts of the Samogitian diocese (1611-1651). 2011. Formed by L. Jovaiša and M. Paknys. Vilnius: Vaga.
Bishop's Kazimierz Pac visitation acts of the Samogitian diocese 1675-1677. 2011. Formed by M. Paknys. Vilnius: Vaga.

LITERATURE

Bertašius, M., 2006. Vilkijos miesto priešistorė. *Lietuvos lokaliniai tyrimai: monografijų serijos "Lietuvos valsčiai"*. 1-12.
Błaszczuk, G., 1985. *Żmudź w XVII i XVIII wieku: zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
Błaszczuk, G., 1992. *Diecezja żmudzka od XV do początku XVII wieku: ustrój*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
Čepienė, I., 2015. *Senųjų liaudies tikėjimų atspindžiai vestuvių apeigose. Lietuvių mitologija: iš Norberto Vėliaus palikimo*. 300-314.
Ivinskis, Z., 1972. *Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417-1967)*. Roma: LKM.

- Jovaiša, L., 2001. Brolijos. *Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai.* 109–129.
- Kamuntavičienė, V., 2000. Parapijų prieglaudos LDK XVII a. II pusėje. *LKMA.* t. XVII, 59–74.
- Kiaupienė, J., Kiaupa, Z., Kuncevičius, A., 1998. *Lietuvos istorija iki 1795 m.* Vilnius: Arlila.
- Lukšaitė, I., 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis.* Vilnius: Baltos Lankos.
- Meilus, E., 1997. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje – XVIII amžiuje: raida, gyventojai, amatai, prekyba.* Vilnius: Lietuvos Istorijos instituto leidykla.
- Miškinis, A., 2007. Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. 3. Kn. 2: *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai.* Vilnius: Savastis.
- Saviščevas, E., 2010. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vaivada, V., 2004. *Katalikų bažnyčia ir reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai.* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Wiślicz, T., 2001. *Zarobić na duszne zbawienie.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN.

REFERENCES

- ¹ Created reference for a published historical source. ŽVV (in Lithuanian – Žemaičių Vyskupijos vizitacija) stands for Visitation of the Samogitian diocese in 1579, (1579) – historical date of the source, 1998 marks the publication year.
- ² There was a lack of Catholic priests in Samogitia, therefore one priest had to serve two or three parishes.
- ³ Visitation acts (1675–1677) (Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 sudaryti vizitacijų aktai) – Samogitian bishops' Kazimierz Pac formed acts from 1675–1677.
- ⁴ Visitation acts (1611–1651) – (Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651)) – visitation acts of the Samogitian diocese (1611–1651).

BAZNĪCA UN KOPIENA VILKIJAS DRAUDZĒ NO 16. GADSIMTA OTRĀS PUSES LĪDZ 17. GADSIMTA BEIGĀM

JUSTINA ŠUMILOVA

Bc. hist., maģistrantūras studente Vītauta Dižā Universitātē

E-pasts: justina.sumilova@vdu.lt

ANOTĀCIJA

Šajā rakstā apskatītas baznīcas un kopienas attiecības Vilkijas draudzē no 16. gadsimta otrās puses līdz 17. gadsimta beigām. Pētījumā galvenā izmantotā metode ir mikrovēsture. Pētījums atklāj Vilkijas draudzes struktūru, ikdienas reliģiskās prakses un tradīcijas šajā pagastā, reliģisko ieražu maiņu.

Atslēgvārdi: baznīca, kopiena, Vilkijas draudze, reliģija.

KOPSAVILKUMS

Lietuvas Dižkunigaitija bija Eiropā viena no pēdējām valstīm, kas pieņēma kristietību. Tās ziemeļu reģions – Žemaitija – kļuva kristīgs tikai 15. gadsimta pirmajā pusē. Kristietības pieņemšanas process ilga ne mazāk kā dažus gadsimtus, jo reliģiskās un kultūras mentalitātes pārmaiņas notiek ļoti lēni.

Šī darba mērķis ir izpētīt baznīcas un kopienas attiecības Vilkijas draudzē laikā no 16. gadsimta otrās puses līdz 17. gadsimta beigām. Pētījumā galvenā izmantotā metode ir mikrovēsture. Darba mērķis – veikt analīzi, apskatot Vilkijas draudzes struktūru, reliģisko ēku stāvokli, garīdzniecību, kā arī skolas, patversmes un brālības ietekmi, un atklāt izmaiņas draudzes locekļu reliģiskajā praksē.

Visvājākās pozīcijas draudzē katoļu baznīcai bija 16. gadsimta otrajā pusē. Vikārs nespēja pienācīgi rūpēties par draudzi un baznīcu, ļaužu mentalitātē bija vērojamas pagāniskas ticības paliekas. Katolicismam draudzē bija jāsasacenšas ar protestantismu un pareizticību. Situācija mainījās 17. gadsimtā, kad noslēdzās katoļu baznīcas reformācija un reliģiskais plurālisms palika pagātnē. Vilkijas draudzē bija labāk izglītoti katoļu priesteri, turklāt katoļu sakramenti un reliģiskās prakses kļuva nozīmīgākas sabiedrībai, pateicoties skolai, patversmei, brālībai, labāk izglītotiem priesteriem un to rūpēm par draudzi.

THE PHENOMENON OF CHILDLESSNESS IN LITHUANIA: FROM SOURCES TO SCIENTIFIC STUDIES

NIJOLĖ VAILIONYTĖ

PhD student of Ethnology, Department of Cultural Studies, Faculty of Humanities,

Vytautas Magnus University

E-mail: nijole.vailione@gmail.com

ABSTRACT

The aim of the article is to analyse the ethnological sources and investigations dealing with the phenomenon of childlessness in Lithuania. The paper analyses the ethnological sources and investigations carried out in Lithuania, which reveal the attitude a traditional village community had concerning childless people belonging to the community, also, the members of rural or urban modern society. The work deals with the problem of change concerning the attitude to childlessness from the 20th century until the beginning of the 21st century. We concentrate upon the studies carried out in the 21st century, which are becoming increasingly interdisciplinary.

Keywords: childlessness phenomenon, sources, research.

INTRODUCTION

Childlessness is often called the phenomenon of (post)modern society. With declining birth-rates in Lithuania and increasing number of childless families, the phenomenon has lately gained greater attention amongst both investigators and society. The historical demography research shows that there have always been people who remained childless because of different reasons – the latter work of historiography is important in terms of tracing the changes concerning childlessness in society. The paper deals with the problem of change concerning the attitude towards childlessness from the 19th century until the beginning of the 21st century, including the underlying factors.

The **aim** of the article is to analyse the ethnological sources and investigations dealing with the phenomenon of childlessness in Lithuania. The **objects** of the paper are, as follows: 1) to survey and analyse the most important Lithuanian ethnological sources revealing the approach adopted by a traditional village community concerning childless people; 2) to analyse the investigations carried out by ethnologists dealing with the phenomenon of childlessness in Lithuania; 3) to discuss the research data presented in the works of sociologists and demographers at the beginning of the 21st century, as well as to disclose the approach of social sciences to the phenomenon of childlessness. The following methods are used in the paper: the analysis of content represented in different sources and studies, the comparative and interpretation methods, which help to reveal the change in attitude to childlessness among society members, also, the interdisciplinary aspect of the studies and relevance of the phenomenon. The author of the current paper analyses the most significant sources of Lithuanian ethnology, which reflect the society's attitude to its childless members. The present paper is founded upon three groups of studies dealing with the phenomenon of childlessness in Lithuania, namely: ethnological rural and urban family studies, and interdisciplinary studies of the 21st century.

LITHUANIAN ETHNOGRAPHIC SOURCES CONCERNING CHILDLESSNESS

Lithuanian ethnographic sources reveal a strictly defined identity of woman-mother, and simultaneously the negative attitude society had toward childless families (women) and their status. One of the most significant sources reflecting the complex of being born and the related customs is the work by Jonas Balys, one of the most famous Lithuanian interwar ethnologists – “Childhood and marriage” (Balys 2004), which presents the ethnological material gathered in the beginning of the 20th century in Lithuanian villages. The paper discusses the following topics: aiming at pregnancy and attempts to avoid it, various guesses and magic to predetermine the baby's sex, assist in birth and caring of the baby. The author presents examples of preventive magic, rituals predetermining fertility intended to help childless people, as well as recipes of popular medicine. Sorceresses, gipsy women are mentioned as special helpers able to address the problem of infertility. People used to follow the advice of wandering beggars, later – doctors or priests. Jonas Balys tells a story of a woman who relied on the help of a saint: “A woman from the village of Viržiai in the district of Leipalingis was childless. She made a promise to visit the church of Seirijai with the altar of St. Anthony during the feast of

the saint for 10 years running if she had a child, a boy. St. Anthony heard her prayer and she gave birth to a boy. She has been keeping her promise for 6 years already.” (Balys 2004, 9). The source acknowledges that there were few cases of consulting doctors, however, some women succeeded in resolving the problem of infertility – people then had a pronounced belief in the positive effect of baths, which were considered important in educating girls and in the lives of women. To sum it up, magic and the fact of its popularity highlight much more than the importance of fertility. It is perhaps the only preventive means from infertility that the members of a traditional village community could resort to. Magic signifies one’s preoccupation with the future and the person relying on it feels he/she has done everything to ensure the birth of descendants. With doctors not available to rural people in the 19th–20th century, the childless families could only blame themselves or other people of ill-will. Magic, relying on gypsy women and sorceresses, various recipes of magic rituals bear witness to people’s determination to try all possible means which might enable them have children.

When analysing the topic of woman’s identity in a traditional village community, the article “Legitimate/illegitimate children and matrimony” by Jonas Baldauskas published in “Gimtasai kraštas” in 1938 (Baldauskas 1938, 286–291) is of utmost importance. The author discusses the prohibition of sexual intercourse before marriage and the status of women with illegitimate children, including that of children emphasizing that the underlying reason for marriage and matrimony was the reproductive function, which “songs and matrimonial rituals of both our own and other nations testify to” (Baldauskas 1938, 271). Albinas Kriauza, the author of the article published in 1943, presenting the overview of child-raising in the environs of Kupiškis, discusses the differences concerning boys and girls, the superstitions supposedly determining the sex of the child, advice on the ways a pregnant woman should carry herself, also, the customs related to fertility. In great detail the author discusses the problem of society’s attitude towards childless families (women), presents the means used in order to prevent childlessness and indicates the ways the infertility was cured (Kriauza 1943, 203–235). The analysis of the source attests to the fact that in the beginning of the 20th century a village community used to prepare girls to carry out their function in advance – they were trained as future mothers, which included playing with dolls and taking care of them. Even when weaning their daughters, mothers used to think about their children: “she is breast-fed longer than a year [...] so that she could be strong enough when giving birth [...]. They used to wean their daughters on Sunday – thus, they would have more children” (Kriauza 1943, 205).

The attitude of a traditional village community to childless families (women) is disclosed in another article by A. Kriauza who ascertains that

quite often a childless woman was hated both by her husband and relatives, who sometimes even turned her out (Kriauza 1943, 203–235). The author also notes that

Besides being a disgrace and dishonour, childlessness was considered to be God's punishment not only on Earth, but after death, as well.

There was a belief that “a married childless woman would wander in darkness, soak in water as high as her waist and carry the children of the devil” (Kriauza 1943, 203). Thus, the society used to stigmatise a childless woman during all her life and she could not expect to find a relief even after death.

The analysis of the sources reveals that the girls who grew up in a traditional village culture were raised as future mothers, and woman's identity was inseparable from the role of a mother which defined her personality. Community members used to condemn childless women who did not carry out the reproductive function they were born for. Having children was seen as the ontological basis characterising them as females. Being childless was considered “unnatural” and did not correspond to the norms of society. Such a woman, a marginal phenomenon, did not belong either to the world of men, or that of women.

ETHNOLOGICAL INVESTIGATIONS OF CHILDLESSNESS IN LITHUANIA

The phenomenon of childlessness in the works of Lithuanian ethnologists has not been investigated explicitly until now. However, some information on the topic is provided by the investigations dealing with family customs concerning traditional rural and modern urban culture.

Most investigations of Lithuanian ethnologists dealing with the topic of childlessness discuss family and its customs in the frame of traditional village community. They present community's attitude to childless married women, amplify the most popular ways of curing infertility (Dundulienė 1991), focus on customs starting with the birth of a baby until marriage and death (Dundulienė 2019, Yla 1978). Although the society's attitude to the childlessness is scarcely mentioned/not explicated (Dundulienė 2019, 57), the works are important when forming the conception of a traditional family. Besides, the investigations carried out by ethnologists discuss, although superficially, the community's attitude to childless families and present a brief analysis of customs concerning fertility (Vyšniauskaitė, Kalnius, Paukštytė 1995). When analysing the situation of a woman in a traditional Lithuanian culture, the authors focus on childbirth, the behaviour

of the expectant woman, the status of a woman with an illegitimate child, the society's attitude to childless women or those not willing to have children (Račiūnaitė 2006). Also, the attitude to a woman formed by the Church in a traditional community is analysed (Račiūnaitė 2004). Ethnologists note the traditional attitude to reproductive expression in rural environment of contemporary Northeast Lithuania (Paukštytė-Šaknienė 2004, 89–111; Paukštytė-Šaknienė 2007, 9–30; Paukštytė-Šaknienė 2008, 30–37).

Certain aspects of girl education are presented in the article “The aspects of girl education concerning bathhouse customs” by Stasys Daunys (Daunys 1991, 145–173). Traditional ways of child education are investigated in the articles by Živilė Driskiuvienė (Driskiuvienė 2001, 699–718) and Irena Stonkuvienė (Stonkuvienė 2012, 1062–1097). The attitude to childlessness rooted in a community is reflected in the article “About the native inhabitants of Gervėčiai” by Laima Šilainytė. The author reports the local inhabitants saying: “No good when there are no children”, “It's difficult to live alone”, “By all means, it's better with children, what is to be done if one has no children in old age”; on the other hand, “As long as there are no children, there are no troubles” (Šilainytė 1989, 199).

Customary law reflecting the situation of childless women in a rural community is a separate field of investigations to be distinguished – it has been described in detail by Venantas Mačiekus (Mačiekus 1995, 389–416; Mačiekus 2004, 568–592; Mačiekus 2006, 93–98; Mačiekus 2010, 545–567) and Vytautas Galvėnas (Galvėnas 1989, 187–195). The right of ownership in a traditional rural community belonged to the male descendant and the farm was usually taken over by the one who guaranteed its continuity. After a spouse died, the situation of his/her childless partner was defined by the time they lived together: customary law used to treat a widow and widower differently. After the death of her spouse, a childless widow could be turned out of the house with the dowry she had brought when getting married. Meanwhile, the husband could lose only a part of his wife's dowry and only on the condition that their marriage was short-lived and there was a possibility for the two to have children. Childless families used to look for an inheritor in advance – they would adopt a relative or a boy from a shelter (Česnauskytė, Venclovaitė 2006, 183). Thus, we may maintain that, if not for the community's attitude, it was the customary law which induced that a family had descendants. After the death of her husband, a childless widow could lose all her rights to the property, i.e., she was not considered its rightful owner.

Childless urban family is another field of investigations Lithuanian ethnologists were engaged in – they were begun in the 1960s. The first studies in the field were focused on the analysis of the material culture comparing it with the rural culture, besides, oriented to the families of

workers (Merkienė 1965; Merkienė 1966, 167–183; Merkienė 1967, 137–156; Daniliauskas 1970, 1978; Dobrovolskas 1961). The investigators analysed the tendencies of family decrease in the Soviet times (Daniliauskas, Kalnius 1983), discussed the factors, which predetermined the demographic change (Daniliauskas, Kalnius 1983, 95). Referring to the sources in sociology and demography, it is possible to identify certain phenomena characterising the lifestyle in Soviet Lithuania: women's engagement into industrial and social activities; the level of material and spiritual needs of the family, the increasing number of divorces, etc. (Daniliauskas, Kalnius 1983, 95). It has been noted that birth-rates depend on historical circumstances, such as war, child death-rate and the like.

In the monograph "Lithuanian family and customs", Petras Kalnius (Kalnius 1995, 168–199) presents the most explicit analysis of urban family structure in the second half of the 20th century, which also provides knowledge on the topic of childlessness. Referring to statistical data of the 19th–20th century, it investigates Lithuania of the period from historical standpoint in the context of Eastern European demography. When analysing the demographic family development in the 1940s–1980s, the author notes that Lithuanian city dwellers practically did not differ from other nationalities: the families of workers had the largest number of children, fewer were raised in the families of technical intelligentsia, and the fewest were recorded in the families of humanitarian intelligentsia. The latter category encompasses a small number of families which raised 3 or 4 children, besides, there were more childless families among them. The author maintains that the average number of children in the families of Lithuanian city dwellers has mainly decreased because of scanty families of intelligentsia, since the comparative part of intelligentsia especially in Lithuanian cities is significant enough (Kalnius 1995, 196–197). The decrease of children is analysed in connection with conditions of daily life, i.e., the living space owned. Referring to the analysed statistical and demographic data, the author draws the conclusion that "the number of children in urban families has decreased not only because of material conditions, but also because of psychological factors and lifestyle: willingness to have more spare time, necessary to develop one's personality to the fullest, to advance professionally, also, the wish to dedicate one's time to social activities, entertainment and so on" (Kalnius 1995, 197).

The change of the urban family and its values is discussed in the monograph "The Lithuanian Family at the Crossroads of Values" by R. Račiūnaitė-Paužuolienė (Račiūnaitė-Paužuolienė 2012), which analyses the changes from the 3rd decade of the 20th century to this day. The author chose values of the Lithuanian family as the object of her research. The change in these values during the interwar period was influenced by the changing attitude

to a woman-mother and social activist, also, the impact of globalisation and modernisation the family experienced at the end of the 20th century – the beginning of the 21st century.

Irma Šidiškienė, the co-author of the collective monograph “Modern Festivals in the Vilnian Family” disclose the prevailing attitude in Soviet society concerning mothers of many children, achievers at work, who used to be highly honoured, awarded medals and certificates of merit on March 8, the International Women’s Day (Šidiškienė 2016, 194).

While attempting to trace back the development of the phenomenon of childlessness, it is essential to single out the monograph written by Dalia Marcinkevičienė: “The community of married individuals: Elopement and divorce in Lithuania from the 19th century to the early 20th century” (Marcinkevičienė 1999a). Both this paper and other works by D. Marcinkevičienė (Marcinkevičienė 1999b, 11–14; Marcinkevičienė 2007; Marcinkevičienė 2008, 31–40) view the family from historical perspective.

When summarising the investigations of ethnologists dealing with the phenomenon of childlessness in Lithuania, it is essential to emphasize that they present the model of a woman-mother characteristic to the traditional rural culture and the urban mentality, as well: being a woman is inseparable from being a mother. However, with the change of social values, as early as the interwar period, the cities yield the image of a mother – social activist. With increased engagement in the urban studies, ethnologists more frequently refer to demographic and sociological data, paying attention to different society strata and striving to indicate the reasons of increasing childlessness.

THE INVESTIGATIONS OF THE PHENOMENON OF CHILDLESSNESS IN LITHUANIA IN THE 21ST CENTURY

The phenomenon of childlessness in the 21st century and the studies thereof gain increasing attention of scientists working in different fields of research. Some studies deal with the analysis of childlessness in the demographic context (Mitrikas 2006, 61–75; Statkūnienė, Baublytė 2016, 175–241). The phenomenon of childlessness is the focus of the project “Childlessness in Lithuania: The socio-cultural change and individual experiences of modern society” carried out by the Centre of Social Sciences of Lithuania in 2017–2019 – the data collected during the period of its implementation was published in four articles.

The authors of the article “Childlessness in Lithuania: Tendencies, norms and regional differentiation” analyse the tendencies of the settled childlessness of women born in 1920–1969, also, the peculiarities of territorial

differentiations of childlessness in Lithuania (Gedvilaitė-Kordušienė, Tretjakova, Ubarevičienė 2019, 96–111). The authors of the study analyse the women's reflections concerning their present status of childlessness, reveal how childlessness is viewed on personal, interpersonal and cultural levels (Šumskaitė, Rapolienė, Gedvilaitė-Kordušienė 2019). Two other articles are based on the analysis of publications. One of them reflects upon the image of a childless woman formed by mass media in 1991–1996 and investigates the content of the most popular journals for women. The authors of the investigation conclude that “it was the pronatal discourse which dominated in the journals for women, and a woman used to be forced into the frame of a wife and mother. The authors maintain that the prolonging of the period of childlessness recommended in adolescence and young age was related to more conscious motherhood of quality. The analysis of publications revealed that infertile, lonely childless women, just like lonely mothers, were stigmatized. Voluntary childlessness was treated negatively and considered to be marginal, thus, childless women found themselves on the margins of discourse of motherhood” (Šumskaitė, Rapolienė, Gedvilaitė-Kordušienė 2019a, 151). The analysis of childlessness as seen in Lithuanian press in 2011–2016 shows that the phenomenon is viewed as the changing concept, enabling the new interpretation of both motherhood and fatherhood without being focused on experiences of women excluding men (Rapolienė, Šumskaitė 2019b, 26–28). When analysing the articles, the authors highlight the correlation between the gender and voluntary childlessness, i.e., the way different genders are seen in the context.

When concluding the analysis of modern investigations on childlessness, it is necessary to point out that childlessness falls under two conditional categories: voluntary and involuntary, which is predetermined by various social circumstances and caused by biological infertility. These categories of conditional childlessness can be interrelated, also, the reasons of childlessness and experiences people have because of involuntary childlessness, just like the change of society's attitude, are preconditioned by different factors: personal experiences in one's native family, the support of the close environment, relationship with the partner, not to forget the still-popular sex stereotypes in our societies.

CONCLUSION

Childlessness is often called the phenomenon of (post)modern society and, as a result of decreasing child birth in recent years, it gains increased attention of researchers and society members both in Lithuania and worldwide. The investigations into historical demography show that there have

always been people who remained childless because of different reasons. It is proved by ethnographic sources which attest to the importance of fertility in a traditional rural community, also, motherhood which is considered to be the inherent part of a woman's identity.

Although there are no works of Lithuanian ethnologists directly addressing the phenomenon of childlessness, however, some of them (those by A. Vyšniauskaitė, P. Dundulienė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė, R. Račiūnaitė-Paužuolienė) reflect the traditional customs of a rural family related to fertility incentives and the community's attitude to childless families. The analysis of the status of childless families (women) in a traditional rural community would be incomplete without investigations dealing with the customary law, which reflect the exceptional situation of childless widows, i. e., the necessity to have children in order to maintain the property. Besides, ethnological research is interested in the change of customs in rural and urban families, also, it deals with the issue of decreasing childbirth in cities.

Investigations into the phenomenon of childlessness in the 21st century are multiple in number (Mitriko, Statkūnienė, Šumskaitė, Rapolienė, Gedvilaitė-Kordušienė) and gradually become interdisciplinary – they encompass demography, statistics, sociology and ethnology. The authors emphasize that the phenomenon of childlessness has different aspects – starting with the changing society's attitude to a family and children, ending with economic, social causes, which predetermine the demographic change in Lithuania. It is the latter, wholistic attitude to childlessness in different periods which nowadays accounts for the importance of ethnographic sources and investigations in the 20th–21st century.

BIBLIOGRAPHY

- Baldauskas, J., 1938. Vaikai, pavainikiai, moterystė. *Gimtasai kraštas*, 2 (6), 286–291.
- Balys, J., 2004. *Vaikystė. Vedybos. Mirtis ir laidotuvės. Raštai*. T. 5. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius.
- Česnauskytė, D., Venclovaitė, L., 2006. *Gimtuvės. Papilė*. Vilnius: Versmė, 182–209.
- Daniliauskas, A., 1970. *Šiaurės Rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra*. Vilnius: Mintis.
- Daniliauskas, A., 1978. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius: Mokslas.
- Daniliauskas, A., Kalnius, P., 1983. *Lietuvos TSR pramonės darbininkų kultūros ir šeimos etnografinės problemos*. Vilnius.
- Daunys, S., 1991. Mergaičių auklėjimo aspektai pirčių papročiuose. *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 145–173.
- Dobrovolskas, J., 1961. Naujosios Akmenės Cemento gamyklos darbininkų butis ir kultūra. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, 3. Vilnius.
- Driskiuvienė, Ž., 2001. Tradicinė raguvių šeima ir vaikų auklėjimas. *Raguva*. Vilnius: Versmė, 699–718.

- Dundulienė, P., 1991, *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas.
- Dundulienė, P., 2019. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Galvėnas, V., 1989. Papročių teisė. *Dubičiai*. Vilnius: Mintis, 187–195.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M., Tretjakova, V., Ubarevičienė, R., 2019. Bevaikystė Lietuvoje: tendencijos, normos ir regioninė diferenciacija. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 18, 96–111.
- Yla, S., 1978. *Lietuvių šeimos tradicijos*. Čikaga: Amerikos lietuvių leidykla.
- Kalnius, P., 1995. Miesto šeimos etnodemografiniai bruožai ir vidaus organizacija XIX–XX a. Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., eds. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 168–199.
- Kriauza, A., 1943. Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje. *Gimtasai kraštas*. Šiaulių kraštotyros draugija, 203–235.
- Mačiekus, V., 1995. Papročiais vadovaujantis. *Dieveniškės*. Vilnius: Mintis, 389–416.
- Mačiekus, V., 2004. Papročių teisė ir tradicinė dorovė. *Kvėdarna*. Vilnius: Versmė, 568–592.
- Mačiekus, V., 2006. Papročių teisės likučiai papiliškių gyvenime. *Papilė*, t. 2. Vilnius: Versmė, 93–98.
- Mačiekus, V., 2010. Papročių reliktai Gruzdžių apylinkėse. *Gruzdžiai*. Vilnius: Versmė, 545–567.
- Marcinkevičienė, D., 1999a. *Vedusiųjų visuomenė: santuokos ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga.
- Marcinkevičienė, D., 1999b. Vienišas žmogus lietuvių kaimo bendruomenėje XIX a.–XX a. pradžioje. *Liaudies kultūra*, 1 (64), 11–14.
- Marcinkevičienė, D., 2007. *Prijaukintos kasdienybės. Biografiniai Lietuvos moterų interviu, 1945–1970 m.: studija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Marcinkevičienė, D., 2008. Būti mama: vaikų priežiūros strategijos sovietinėje Lietuvoje 1945–1970-aisiais metais. *Liaudies kultūra*, 6, 31–40.
- Merkienė, R., 1965. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra. *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, 1 (18).
- Merkienė, R., 1966. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra. (4. Butų interjerai). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, 3 (22), 167–183.
- Merkienė, R., 1967. Grigiškių Bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra. (6. Drabužiai). *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, 2 (21), 137–156.
- Mirtikas, A., 2006. Šeima ir vaikai: realijos ir vertinimai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1, 61–75.
- Paukštytė-Šaknienė, R., 2004. Kultūrinių reprodukcijos aspektų raiška kaimo kultūroje. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 4 (13), 89–111.
- Paukštytė-Šaknienė, R., 2007. Gimimas ir krikštytos. *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. Papročiai*. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 9–30.
- Paukštytė-Šaknienė, R., 2008. Gimimų reguliavimo būdai ir jų raiška historiografiniame kontekste. *Liaudies kultūra*, 5 (122), 30–37.
- Račiūnaitė, R., 2004. Krikščioniškosios vertybės lietuvių šeimos papročiuose. *SOTER: religijos mokslo žurnalas*, 13 (41), 209–226.
- Račiūnaitė-Paužuolienė, R., 2006. XIX a. pabaigos – XXI a. pradžios gyvenimo ciklo papročiai. *Papilė*. Vilnius: Versmė, 164–181.
- Račiūnaitė-Paužuolienė, R., 2012. *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a.–XXI a. pradžia)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.

- Rapolienė, G., Šumskaitė, L., 2019. Depiction of Childlessness in Lithuania Mass Media from 2011–2016: A Catalyst of Modernization. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 21, no. 3 (48), 19–36.
- Statkūnienė, V., Baublytė, M., 2016. Kohortinis bevaikystės lygio vertinimas. *Lietuvos demografinė kaita. Ką atskleidžia gyventojų surašymai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Versus Aureus, 207–211.
- Stankūnienė, V., Baublytė, M., Žibas, K., Stumbrys, D., 2016. *Lietuvos demografinė kaita. Ką atskleidžia gyventojų surašymai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
- Stonkuvienė, I., 2012. Vaikų socializacija XX amžiaus pirmosios pusės kaimo bendruomenėje. *Kartena*. Vilnius: Versmė, 1062–1097.
- Šidiškienė, I., 2016. Moters diena. Paukštytė-Šaknienė, R., Mardosa, J., eds. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 189–221.
- Šilainytė, L., 1989. Apie Gervėčių krašto žmogų. *Gervėčiai*. Vilnius: Mintis, 197–204.
- Šumskaitė, L., Rapolienė, G., Gedvilaitė-Kordušienė, M., 2019. Bevaikystės pozicionavimas: reproduktyvaus amžiaus ir vyresnių moterų refleksijos. *Filosofija. Sociologija*, t. 30, no. 4, 338–346.
- Šumskaitė, L., Rapolienė, G., 2019a. Motinystė diskurso paraštėse: bevaikystė 1991–1996 m. Lietuvos moterims skirtuose žurnaluose. *Informacijos mokslai*, 86, 133–156.
- Šumskaitė, L., Rapolienė, G., 2019b. Description of Childlessness in Lithuania Mass Media from 2011–2016: A Catalyst of Modernization. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 21, no. 3 (48), 19–36. Available: <https://journalofcommunication.ro/index.php/journalofcommunication/article/view/280/269> (accessed 10.09.2020.).
- Vyšniauskaitė, A., 1995. Kaimo šeima. Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., eds. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 104–167.

BĒRNU NEESAMĪBAS FENOMENS LIETUVĀ: NO PIRMAVOTIEM LĪDZ ZINĀTNISKIEM PĒTĪJUMIEM

NIJOLĒ VAILIONYTĒ

Doktorantūras studente etnoloģijā Vītauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu
fakultātes Kultūras studiju nodaļā

E-pasts: nijole.vailione@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir analizēt etnoloģiskos avotus un pētījumus, kuros apskatīts bērnu neesamības fenomens Lietuvā. Rakstā analizēti etnoloģiskie avoti un Lietuvā veiktie pētījumi, kas atklāj tradicionālās ciema kopienas attieksmi pret kopienas locekļiem, kuriem nebija bērnu, kā arī attieksmi pret mūsdienu lauku vai pilsētu sabiedrības pārstāvjiem šādā situācijā. Darbā aplūkota problēma, kas saistīta ar attieksmes maiņu pret bērnu neesamību no 20. gs. līdz 21. gs. sākumam. Īpaša uzmanība pievērsta 21. gs. veiktajiem pētījumiem, kas kļūst arvien starpdisciplinārāki.

Atslēgvārdi: bērnu neesamības fenomens, avoti, pētījumi.

KOPSAVILKUMS

Samazinoties dzimstībai Lietuvā un pieaugot bezbērnu ģimeņu skaitam, pēdējo gadu laikā Lietuvas zinātnieku aprindās un sabiedrībā novērojams šīs tēmas popularitātes pieaugums. Rakstā aplūkota problēma, kas saistīta ar attieksmes maiņu pret bērnu neesamību no 20. gs. līdz 21. gs. sākumam, tai skaitā šo attieksmi noteicošie faktori.

Raksta mērķis ir analizēt etnoloģiskos avotus un pētījumus, kuri skar bērnu neesamības fenomenu Lietuvā. Darba uzdevumi: 1) analizēt Lietuvas etnoloģiskos avotus, kas atklāj tradicionālās Lietuvas lauku sabiedrības skatījumu uz tās locekļiem, kuriem nav bērnu; 2) aplūkot ar bērnu neesamības fenomenu saistītos etnoloģiskos pētījumus Lietuvā; 3) analizēt 21. gs. sākuma socioloģisko un demogrāfisko pētījumu datus kontekstā ar to, kā sociālās zinātnes uztver bērnu neesamības fenomenu.

Darbā izmantotās metodes: dažādu avotu un pētījumu satura analīze, salīdzinošā un interpretācijas metode, kas ļauj atklāt ne tikai avotu un pētījumu specifiku, bet arī izmaiņas sabiedrības skatījumā uz neauglību, starpdisciplināritāti un augošo attiecīgās tēmas izpētes aktualitāti.

Tomēr demogrāfijas vēstures izpēte rāda, ka vienmēr ir bijis ievērojams skaits cilvēku, kuriem dažādu iemeslu dēļ nevarēja būt bērnu. To pierāda etnogrāfiskie avoti, kas apliecina auglības nozīmi tradicionālajā lauku sabiedrībā, kā arī ataino mātes lomu, kas tika uzskatīta par neatņemamu sievietes identitātes sastāvdaļu. Lai gan nav atrodami Lietuvas etnologu darbi, kuri būtu tieši veltīti bērnu neesamības fenomenam, tomēr daži pētījumi un avoti atspoguļo tradicionālās lauku ģimenes tradīcijas, kas saistītas ar auglības veicināšanu un sabiedrības attieksmi pret bezbērnu ģimenēm. Turklāt etnoloģiskie pētījumi ir saistīti ar tradīciju maiņu lauku un pilsētu ģimenēs.

Bērnu neesamības fenomena pētījumi 21. gs. ir daudzskaitlīgi un pakāpeniski kļūst starpdisciplināri – tie aptver demogrāfiju, statistiku, socioloģiju un etnoloģiju. Autori uzsver, ka bērnu neesamības fenomenam piemīt dažādi aspekti – sākot ar pārmaiņām pakļauto sabiedrības attieksmi pret ģimeni un bērniem, beidzot ar ekonomiskiem, sociāliem cēloņiem, kas nosaka demogrāfiskās izmaiņas Lietuvā. Tieši šī pēdējā, holistiskā attieksme pret bērnu neesamību dažādos laika posmos mūsdienās nosaka 20.–21. gs. etnogrāfisko avotu un pētījumu nozīmi.

DECLARATION OF INDEPENDENCE IN 1918: A COMPARISON OF LITHUANIA AND BELARUS

DOMINYKAS JUSKYS

BA in Political Science, MA student at Vytautas Magnus University

E-mail: dominykas.juskys@vdu.lt

RASA ZOZAITE

MA in Political Science, PhD student at Vytautas Magnus University

E-mail: rasa.zozaite@vdu.lt

ABSTRACT

In 1918, two entirely different states had emerged in Europe – Lithuania and Belarusian National Republic. In comparison, these two countries are similar in geopolitical and historical sense. However, after declaration of independence, the attempt of Lithuania and BNR to govern and preserve nationalistic ideas had opposite results. By analysing historical context of the early 20th century in Lithuanian and Belarusian lands, general picture reveals that major geopolitical events, internal societal conditions and cohesion differed in both states, eventually affecting emancipation of national ideas. Nonetheless, the level of governance, unity of political and institutional actors, as well as success decided fates of BNR, which dissolved by the end of the same year.

Keywords: Lithuania, BNR, declaration of independence of 1918, statehood.

INTRODUCTION

Belarus and Lithuania had a shared history under Polish–Lithuanian Commonwealth until the end of the 18th century. Even after partitioning of Polish–Lithuanian Commonwealth, both Lithuanians and Belarusians lived under the rule of the Russian Empire, consequently, these geopolitical circumstances had an impact on the development of cultural norms and identity, which formed the impetus towards the path of statehood in

1918. Before these events, Belarus was seen as a multilingual and ethnically diverse region that had both predominantly Russian and Polish cultures, without any larger national sovereignty aspirations. Nonetheless, before the Great War, conditions in the occupied Belarusian lands were dreadful. Repressions on Belarusian culture, lack of any institutional development, and the consequences of war affecting livelihood. For instance, taking into account language aspect, in Lithuania it proved to be useful in setting boundaries of nationality, while in case of Belarus the censorship affected society to a larger extent, leaving limited space for national development of belonging (Rudling 2014, 65). Interconnectedness between people in ethnic lands of Commonwealth is undeniable, while different regions had various dynamics of demographics, languages and customs, – amalgamation of Lithuanians, Belarusians, Russians and Poles. However, both Belarusian and Lithuanian ethnic lands were under control of Russian empire policy, which was characterised by massive public “Russification”, which had an enormous impact on the local culture and language. To understand the extent of conditions that led towards declaration of independence, thereby having a lasting impact on development of modern states, one needs to look into the history of both these countries. The aim of the paper is to emphasize the preconditions as an influence for national consciousness, and then to compare the effects on Lithuania and Belarusian National Republic (BNR) in the context of declaration of independence, while underlining similarities and differences. Furthermore, the paper contains the analysis of preconditions which affected Lithuania and BNR and their existence, the crucial state building events and developments, such as declaration of independence, and functionality of institutional and public services.

The first two chapters of the paper will focus on the observations of A. Rudling, A. Wilson, O. Mastianica regarding the early 20th century consolidation of Belarusian national movement, their ethnolinguistic approach on territorial claims, and general interrelation amongst the societal levels. The following two chapters focus on political events in Lithuania, the struggle for independence and reasons for political actions.

PRECONDITIONS OF BELARUSIAN TERRITORIES BEFORE 1918

Belarusian language as such was not officially recognized in any press or piece of literature until the beginning of the 20th century. As for the society, political elites and intelligentsia were keen to employ Polish or Russian languages as a sign of societal status, while only peasants and working class used the Belarusian language somewhat. Even though the peasantry

had the lowest interest in national emancipation or sentiments for statehood, thus such nationalistic ideas were not even accessible to ordinary Belarusians. The majority of people outside the cities were not even able to identify their nationality, while around 75% of Belarusian population was rural (Rudling 2014, 62). Additionally, lack of education led to illiteracy, while majority of population had been basically living stranded, due to non-existent infrastructure and social mobility. Under these conditions, a possibility of sentient civil society, that could have a grasp on identity and nationalistic ideas was impossible.

Hence, the active intelligentsia from territories of Belarus in 1906 understood that any national idea was impossible without basic principles of education, therefore Anton Luckievich – a journalist with his acquaintances established *Nasha Niva*, the first Belarusian newspaper that reported on political, economic, and cultural issues. The inner circle of *Nasha Niva* thought that Belarusian national movement was possible with an advent of class consciousness. While the written Belarusian language was in Cyrillic, to access wider audiences, Latin was the second language of the paper in which it was printed (Unuchak 2011, 176). The scope and the essence of *Nasha Niva* publications were specifically targeted at indifferent national ideas of Belarusians who lived in ethnic territories. Even the text on the front page of the paper emphasized: “We will fight so that all Belarusians [...] realize that they are Belarusians” (*Nasha Niva* 1906). Interestingly, newspaper was printed in Vilnius, a spiritual capital of ethnic Belarusians, moreover, in terms of territorial integrity, many considered that the city should be an integral part of Belarusian nation state, rather than a part of Lithuania. Over the course of its publication, it helped to set standards for linguistic characteristics of Belarusian language, moreover, its weekly editions emphasized language, class awareness and ethnic origins. Due to strict persecution by Russian Empire based on its strict “Russification” policy and WWI effects on Belarusian lands, including that majority of the group responsible for the newspaper have been drafted to war, existence of paper for some time being came to end in 1915.

Soon followed the German occupation that led to newly established educational practices, including teaching of Belarusian language in schools, books and newspapers publishing took place, and such precedence enabled growth of cultural life, ergo, emergence of new political elites with ambitions of autonomy (Turonok 1989). It could be argued that groundwork of *Nasha Niva* was continued by new political elites that bolstered ideas of national consciousness which led to establishment of new political movements, ideologically with different ideas on governance but with recognition that Belarusian populace truly inhabits these lands. Of course, the Great War worsened situation in Belarus: exodus of Belarusian population to

Russia, Poland and Germany, territory divided by the frontline of the great powers, famine, destroyed cities and villages, men forced to serve and die in army of Russian Empire (Stanisławski n.d).

Under these circumstances, new grassroots political movements with huge dissatisfaction of the situation emerged, including Belarusian People's Committee with the responsibility to coordinate other national organizations activities. Even though, ideas about the statehood circulated among political activists, including Lukashевич brothers, leaders of Belarusian National Committee who were contemplating the ideas of territorial union resembling Grand Duchy of Lithuania, where Polish, Belarusian–Lithuanian and Baltic lands would somehow co-exist in autonomous form or alliance (Tsikhamirau 2013, 105). Common perception between scholars is quite unanimous that the role of *Nasha Niva* is undeniable in the quest for nation awakening. Firstly, editorials helped to form circle of intellectuals with somewhat common interest in acknowledging of existence of Belarusian as an ethnic group. Also, by selecting target audience an impoverished peasants and working class, newspaper rejected the Polish and Russian languages, thereby raising ordinary Belarusian issues publicly and making “political and cultural statement” (Rudling 2014, 56). That is why pre-independence period seemed to be a fundamental time to foster national identity and confidence, because Belarus had never before existed as a nation state, in comparison with Lithuania, which previously has been Grand Dutchy of Lithuania and later – an equal part in Commonwealth.

Consequently, another important issue for political elites was establishing where do the lands of Belarus begin and end. Firstly, for Belarusian territory, no clear answer existed as to the kind of parameters according to which those historical lands should be included in nation state. Belarusian scholars, on the basis of historiographical and cartographical evidence from the earlier ages of Grand Dutchy of Lithuania, launched a new national discourse on religion and language. The notion of ethnolinguistics was developed by Evfimii Karskii, a scientist from The Imperial Saint Petersburg Academy of Sciences, who compiled a map of ethnic Belarusian territories based on regional dialects. Such findings were employed later in 1912 by Anton Luckievich, a leader of the Belarusian national movement. Based on Karskii's maps, Luckievich claimed that Vilnius, Minsk, Grodna, Vitsiebsk, and Magileŭ – and some parts of Smolensk Province were ethnic lands of Belarus (Mastianica 2019, 289). But there was a lack of substantial evidence to affirm how many people in those territories spoke in Belarusian or even considered their ethnicity such. Even in the Third Constituent Charter, before proclamation of independence, regions of Mogilev, Minsk, Vitebsk, Grodno, Vilnius, Smolensk and Chernihiv and Bialystok have been included.

Paradoxically, such a claim was based on the assumption that the majority of the population were ethnically Belarusian (BNR Rada 2016).

Other suggestions of borders included historical analysis of ancient tribal movement, that in 1910 documented by Vaclau Lastouski in the first history of Belarus in Belarusian, interestingly, in comparison to the first history of Lithuania, written by Simonas Daukantas, it was released almost a century later. However, the attempt by Belarusian intelligentsia to shape national movement lacked the support of common people, therefore, the pressures of war and disagreements with Lithuanian movement, in particular – regarding the overlapping claims of lands, somewhat complicated the border situation. Importantly, the essential goal – consolidation of ethnic Belarusians by educating them and providing national self-esteem was still intact, even during the war, up to the days of proclamation of independence.

BELARUSIAN STATEHOOD AFTER PROCLAMATION OF INDEPENDENCE

First All-Belarusian Congress unanimously approved the declaration of independence, however, the problem besides some socialist political groups disapproving or abstaining from voting, was that provincial municipalities and other regional units across BNR did not approve the document either, indicating a serious gap in understanding of the statehood between political elite and rural areas. A month later, the council authorities sent a telegram to the German Emperor Wilhelm II expressing gratitude for the liberation of Belarus, yet the telegram remained unanswered. Another problem was lack of support from international actors. No European country, nor the states in other continents officially recognized Belarus as a *de facto* nation. Even though the cabinet of BNR led by I. Varonka reasoned and expressed their arguments based on historical evidence, no external recognition was present. The BNR Council found itself in a difficult situation: the new Prime Minister, Anton Luckievich, managed to send diplomatic missions to the Entente states, also to Warsaw and Kyiv, and, moreover, conducted talks with Lenin in Moscow, and yet no one was willing to unequivocally support the new state (Stanisławski, W. n.d). Meanwhile, Germany did not really envision any larger role for BNR besides that of a buffer state, which would counter the influence of Soviet Russia and spread of Bolshevism (Michaluk, Rudling 2014, 22).

In the case of governance, local German authorities allowed BNR *Rada* to act in certain fields of self-governance. Establishment of trade networks, industry, social care, school education and publishing were allowed by Germans. Under these conditions, the BNR government had a chance to enhance the sense of national identity with symbols and language. Besides,

establishment of school education institutions, rule of law and judiciary system was another issue to be tackled. Local German governing units did not allow for Belarus to have their own military service or police force, making the army of Kaiser Wilhelm II responsible for public order. Still, the short tenure of BNR expired at the end of autumn, when Germany had to capitulate in WWI. As to BNR government, the grim scenario of Soviet troops overtaking German governance forced it to flee abroad. The inability to gain recognition by international community or the lack of proper attachment to society affected the chances of successful existence of nation state, but most important factor was the collapse of Germany, that led to re-established presence of Soviet Russia's Army in Belarusian territories.

While there were some attempts to battle Soviet troops by securing two Polish national battalions, the majority of common citizens did not take up arms or understood the need for the defence of BNR (Wilson 2011, 138). Therefore, BNR government had to flee abroad, first to Berlin, later – to Prague and finally to settle in US. Internal factors, as well as the inability for three governments over the span of the six months to establish social consensus with other national groups. With regard to effectiveness of government, it was difficult to exert any influence in ethnically contested regions, like Vilnius, where other political powers also wielded their leverage. Consolidation of territories without any actual force or representative structures was quite difficult. Another important issue was internal disagreements between political groups that were supporting Bolshevism, moreover, opposing German forces. Clearly, the lack of societal integration in farther regions and involvement in pursuit of statehood, moreover, the absence of tangible ties with governmental structures complicated the cause of perseverance for independence. Of course, the immense influence of Bolshevik underground organizations funded by Moscow provided a certain level of internal destabilization. During the short term of BNR *Rada* governance, it was managed to lay the groundwork principles, but most importantly, in case of national identity, the foundations for national narrative were reinforced in the fields of Belarusian language, new symbols, such as the coat of arms “Pahonia” and national hymn “Vajacki Marš” (March of Warriors). Nonetheless, implementation of principles of democratic governance that were rather associated with the Western European traditions, separated BNR political cultural, at least on the symbolic level, in comparison with Russian Empire.

PRECONDITIONS IN LITHUANIA UNTIL MARCH 1918

Lithuania was under German occupation from 1915, but, as the war dragged on, by 1917 Germany realized that it would not be able to continue

the war on several fronts, and moreover, would have to deal with its dwindling resources and with the *Ober ost* question (Tauber 2015, 171). The *Ober ost* was the name of the territory which included Courland, Lithuania and Bialystok-Grodno, and was administrated by the Supreme Commander in the East and covered 108,808 square kilometres (Liulevičius 2000, 21). The size of territory presented challenges for keeping it under control, therefore the German authorities had to take steps to subdue this territory. The annexation of the occupied former Russian territories was not an option, hence, as the most legally acceptable option appeared the idea to create legal Trust Councils to be established in the occupied territories, which would draw up and submit declarations of independence in favour of the Germans (PA AA RZ201/21702 005). On 31 July 1917, a meeting of representatives of the German authorities took place in Bingen, Germany. During this meeting, Erich Ludendorff, Chief of the German General Staff, proposed creation of Trust Councils in Lithuania and Courland, which would be empowered to act simultaneously. The two councils should be presented with a German letter stating that all nations were entitled to fundamental rights. In response, both the Courland and Lithuanian councils should submit their own reply agreeing with the German authorities, asking for German support and affiliation (PA AA RZ201/21702 011). However, the situation began to change in both occupied territories in the second half of 1917. On 18–22 September 1917, the Lithuanian Conference took place, during which a resolution was drafted stating that Lithuania should be an independent, democratic state in the ethnographic lands, and that the final foundations of the state and its relations with neighbouring states would be determined by the convened Constituent Assembly. On 10 December 1917 negotiations between representatives of the Council of Lithuania and the German authorities on the Declaration of Independence of Lithuania was held at Kaunas. After agreement on the main points, the declaration was signed by all the members of the Lithuanian Council the following day (PA AA RZ201/21716 000264-265). This declaration shows the legal expression of the “alignment”: conventions. On the German side, the aim was to append Lithuania to Germany by means of customs, transport, monetary and military unions. Although the document was signed, Lithuania did not receive German recognition of its independence, because the Council of Lithuania wanted to divide the document into two parts, one for Russia (without the conventions) and the other for Germany (with the conventions). Meanwhile, the Lithuanian Council was becoming increasingly aware of its own importance and drafted a new document declaring the restoration of an independent state of Lithuania, organized on democratic foundations, with its capital in Vilnius, and the separation of that state from all state relations that existed with other nations. This document later became

known as Act of 16 February, since it was signed on 16 February 1918 (PA AA RZ201/21717 000085-86). However, the German authorities did not like the Act of 16 February – there were no more conventions, the sentence that the relations of the Lithuanian state with other states would be determined by the convened Constituent Assembly, which was absent from the Declaration of 11 December, was reinstated.

LITHUANIA DECLARES INDEPENDENCE

In the beginning of March, German authorities discussed what to do with Lithuanian territories. The Presidium of the Council of Lithuania decided to declare that the two documents – the Declaration of 11 December and the Act of 16 February – did not contradict each other. Erich Ludendorff, the German army commander, was of the opinion that Lithuania's independence could not be recognised. Unlike the German army, the German Reichstag proposed recognising Lithuania, and disputes arose between the two institutions. Representatives of the German Foreign Office tried to find a diplomatic compromise that would satisfy both the German military and the Reichstag (Stenographische Berichte, 4428–4435). The German military proposed to take time to recognize Lithuania. It was thought that Lithuanians would not outnumber the economically and intellectually strong Polish minority and would not be able to counter-balance it. After recognition, a difficult internal struggle for the Polish–Lithuanian union expected by the Poles would begin, so the militarization of such struggles should be avoided at all costs. Therefore, the first thing to do was to strengthen the Lithuanian identity by means of economic and ecclesiastical policies, which would be impossible to implement after the recognition of the state (PA AA R22301). German Chancellor Georg von Hertling stated that Lithuania must be recognized as an independent state. The implementation of this decision had thus far been hampered by the ongoing negotiations with Russia. Relations with Russia had become clear, and regarding Germany, a declaration of the Lithuanian Council of 11 December had been adopted. On this basis, the Chancellor was willing to receive the delegation of the Council of Lithuania on 21 March and to submit a request for recognition based on the declaration of 11 December (PA AA R22301). The German diplomatic logic at the time was to force the Lithuanian Council to repeal the provisions of the 11 December Declaration again. Such a repetition of the Declaration, a repeated listing of all the conventions by which the Council of Lithuania was bound to Kaiser Germany, would undoubtedly have meant a diplomatic victory for Germany by “gluing” Lithuania to Germany in as many ways as possible,

and by diluting the essence of the Act of 16 February. However, the representatives of the Council of Lithuania were invited to come to Berlin and received recognition after they assured German authorities that Act of 16 February complemented the statements in the Declaration of 11 December. On 23 March Germany recognized the independence of Lithuania but on the basis of the Declaration of 11 December (PA AA RZ201/21717 000073). It should also be stressed that after 16 February 1918, the Council of Lithuania did not repeat the statements of the Declaration of 11 December 1917 concerning the conventions, neither “affiliation” nor “support and assistance” to Germany, and the notification of the Council of Lithuania to the German authorities on 23 March 1918 did not mention the latter statements.

After March 1918, The Council of Lithuania was unable to form a government, police, or other state institutions due to the continued presence of German troops. On 4 June 1918, The Council of Lithuania voted to offer the Lithuanian throne to the German noble Wilhelm, the 2nd Duke of Urach, who accepted the offer in July of 1918 and took the name Mindaugas II. However, when it became clear that Germany was losing the war, the Council of Lithuania decided to reject the monarchy, Urach II and formed a government to create Lithuanian army and other institutions.

AFTER INDEPENDENCE - CONDITIONS, SIMILARITIES AND DIFFICULTIES

The conditions of Lithuania and Belarus during their endeavours towards independence were quite different but led to the same outcome – both countries declared independence in March of 1918. Before embarking upon comparison, it must be emphasised that both countries began their search for national identity at the turn of the 19th and 20th centuries. Lithuania and BNR experienced their major developments towards formation of national movements at a very similar period, including birth of the first political parties. On cultural scale, newspapers, books with classical texts and general fascination with history had an impact, at least for the intellectual part of society, to strive for political and cultural consolidation of nations (Kamuntavičius 2021, 325). However, after declaration of independence, the directions taken by the two countries diverged, hence they faced different challenges. There are several reasons for that outcome. First, Belarus received no actual support from Germany and no response from German Kaiser Wilhelm II after sending the telegram to express the gratitude (Stanislavski n.d). On the other hand, the Council of Lithuania had the support of Kaiser Wilhelm II and German Reichstag. The Lithuanians managed to

establish connections with a few German politicians by sending representatives to Berlin to meet German authorities and giving presentations to representatives, politicians and officials on the situation in Lithuania. This tactic seemed to work, since Lithuania gained allies which included influential politicians like Member of the Reichstag Matthias Erzberger and Eduard Heinrich David. It also meant that not all representatives of the German government had a negative attitude towards Lithuania as it was believed in public discourse. German Reichstag and military representatives had different opinions on the future status of Lithuania. German military with Erich Ludendorff as a Head of Army imagined Lithuania weak, culturally and politically underdeveloped, consequently, this territory was supposed to be under care of Germany (PA AA RZ201/21710 000029), while Member of the Reichstag Matthias Erzberger believed that Lithuania should be a monarchy.

Also, municipal assemblies in the Minsk province voted against the Act of Independence, moreover, municipal assemblies were not supported by any international actors. On the other hand, the Council of Lithuania also lacked legitimacy on an international scale, but it had support of exiles and politicians in the West. For example, Lithuanian exiles wrote statements and organised conferences to draw attention to the Lithuanian cause in different countries. It also had an impact on hostility towards the Russian government, so Bolsheviks from Moscow had much less influence upon political groups in Lithuania, whereas they had much more power over the underground communist groups in Belarus. Another quite major issue was the question of territorial sovereignty, which on Belarusian side was less clear, than on the Lithuanian one due to the earlier nation state. In case of BNR, its claims for land had been based on ethnolinguistic preferences, yet lacked a clearly pronounced and preserved national identity, which was present in case of Lithuania. In addition to ethnic, sovereignty and territorial questions, BNR had to solve the issue of its political alliances. Political leaders from the government were divided, as their alliances ranged from Soviet Russia to Poland, and there were even those who preferred restoration of Grand Duchy of Lithuania. Belarusians also felt a paramount hostility towards Germans, especially in the Eastern part. Both countries were similar in terms of absence of institutions crucial for a nation state (they lacked clearly defined and controlled borders, army, police force, constitutions or rule of law). As a result of historical, internal and geopolitical circumstances, BNR and Lithuania were not under the same conditions politically. Lithuania managed to preserve the statehood and independence for two decades, while BNR fell under Soviet Russia and Poland within the same year of declaration of independence.

CONCLUSION

There is no common agreement among historians on the reasons why BNR could not manage to prolong its independence. On the one hand, the effects of WWI did largely impact impoverished nations, while the citizenship due to long-standing patterns of negligence and “Russification” by the Russian Empire was underdeveloped, consequently, the statehood ideas were not a priority. Of course, the opposition to pro-Bolshevik movements, including propaganda, had an enormous effect on BNR. The collapse of the government was precipitated by the lack of fundamental institutions for a nation state: absence of clearly defined and controlled borders, army, police force, constitutions or rule of law. Belarusian society had a weak inclination for upholding the nation state principles or at least to understand them, and only the elites were advocating such ideas.

Working class and peasants were more prone to socialist movements and Bolshevik ideas, which were more oriented towards structural economic promises, therefore their orientation was toward a deeper integration with Soviet Russia. To compare, political orientation in Lithuania was clearly streamlined towards the West and Europe, while in case of BNR, *Rada* also expressed willingness to have alliances with Ukraine, Poland and Lithuania, but as a liminal, not homogeneous country it had a difficulty to consolidate the society, and therefore to respond to its needs accordingly. In 1917, Lithuania and Belarus shared the same goal of becoming independent states. Favourable circumstances led to both countries declaring independence in March of 1918. Lithuania and Belarus had similar goals in achieving independence. However, one of the most important aspects of why Lithuania and Belarus followed different paths to statehood after declaring independence consisted of different political orientations. Lithuania sought Western support, forging links with Western politicians. In the case of Belarus, there was a support for the East.

SOURCES

- Beschluss. Declaration of 11th December. 11.12.1917. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts]. PA AA RZ201 021716 000264-265.
- Beschluss. The Act of 16th February. 16.02.1918. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts]. PA AA RZ201 021717 000085-86.
- Fassung Obost. 31.07.1917. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts]. PA AA RZ201 021702 011.
- Information from Kurt von Lersner, representative of the German Foreign Office, to the Foreign Office on General Ludendorff's opinion on the recognition of Lithuania. 08.03.1918. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des

Auswärtigen Amts]. PA AA R22301, Gr. Hauptquartier 150 Akten, Rußland: Litauen, Rußland Nr. 31a, Bd. 5, sBd. 6.

Telegram of 17 March 1918, addressed to Grünau, representative of the German Foreign Office, in which German Chancellor Georg von Hertling conveys his opinion on the attitude of the Lithuanian Council. 17.03.1918. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts]. PA AA R22301, Gr. Hauptquartier 150 Akten, Rußland: Litauen, Rußland Nr. 31a, Bd. 5, sBd. 6.

Telegram from Grünau, the Council's envoy to the German Foreign Office, transmitting to the Lithuanian Council the reply of Kaiser Wilhelm II to the recognition of Lithuania's independence. 25.03.1918. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts]. PA AA RZ201 R21717 000073.

Vorschläge Über Richtlinien zur Angliederung Litauens und Kurlands an Deutschland [German]. 31.07.1917. *The Political Archive of the Federal Foreign Office* [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts]. PA AA RZ201 021702 005.

BIBLIOGRAPHY

BNR Rada. 2016 October 6. The Constituent Charters of Belarus of 1918. *BNR Rada*. Available: <http://www.radabnr.org/en/the-constituent-charters-of-belarus-of-1918/> [accessed 10.12.2021.].

Kamuntavičius, R., 2021. *Gudijos istorija. Baltarusijos istorija*. Kaunas: Vytautas Magnus Press.

Krapivin, S., 2013, March 24th. The present Republic of Belarus would not exist without the BNR. *Institute of Belarusian History and Culture*. Available: <http://inbelhist.org/bez-bnr-ne-bylo-by-nyneshnej-respubliki-belarus/> [accessed 10.12.2021.].

Liulevičius, V. G., 2009. War land on the Eastern Front. Culture, National identity, and German Occupation in World War I, Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497186>.

Mastianica. (2019). Between Ethnographic Belarus and the Reestablishment of the Grand Duchy of Lithuania: How Belarusian Nationalism Created Its “National Territory” at the Beginning of the Twentieth Century. In *Spatial Concepts of Lithuania in the Long Nineteenth Century*. 279–31. Academic Studies Press.

Michaluk, D., Rudling, A., 2014. From the Grand Duchy of Lithuania to the Belarusian Democratic Republic: The Idea of Belarusian Statehood During the German Occupation of Belarusian Lands, 1915–1919. *The Journal of Belarusian Studies*, 3–36 [accessed 09.12.2021.].

Unsigned editorial, *Nasha Niva*, Nov. 10 (23), 1906, 1 (accessed 07.02.2022.).

Rudling, Per Anders., 2014. “The Rise and Fall of Belarusian Nationalism, 1906–1931”, University of Pittsburgh Press, ix-425 [accessed 07.02.2022.].

Stanisławski, W., (n.d). The Roads To (An Independent) Belarus. *Polish History*. Available: <https://polishhistory.pl/the-roads-to-an-independent-belarus/> [accessed 09.12.2021.].

Tauber, J., 2015. Wild East: German Impressions on Lithuania, 1915–1918. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 31 (0): 171–84. <https://doi.org/10.15181/ahuk.v31i0.1205> [accessed 07.12.2021.].

Tsikhamirau, A., 2013. A Work in progress: The Formation of Belarusian National Identity. Hoffman, S. M., Buhr, R., eds. *Lithuanian and Belarusian National Identity in the Context of European Integration*. Kaunas: Vytautas Magnus Press.

Turonok, Y., 1989. *Grandfathers. Unwanted republic*. Available: <http://inbelhist.org/nezhelannaya-respublika/>

- Unuchak, A., 2011. Nasha Niva and the Belarusian national movement at the beginning of the 20th century. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 172–180 [accessed 10.02.2022.].
- Wilson, A., 2011. *Belarus: The Last European Dictatorship*. London: Yale University Press Print.
- Verhandlungen der Verfassungsgebenden deutschen Nationalversammlung. Stenographische Berichte, Sitzung 137, 1918.03.01. Berlin : Druck und Verlag der norddeutschen Buchdruckerei [etc.], Internetangebots der Bayerischen Staatsbibliothek (BSB), 4428–4435 p. Available: http://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt_k13_bsb00003407_00422.html [accessed 09.12.2021.].

NEATKARĪBAS PASLUDINĀŠANA 1918. GADĀ: LIETUVAS UN BALKTKRIEVIJAS SALĪDZINĀJUMS

DOMINYKAS JUSKYS

Bc. sc. pol., maģistrantūras students Vītauta Dižā Universitātē

E-pasts: *dominykas.juskys@vdu.lt*

RASA ZOZAITE

Mg. sc. pol., doktorantūras studente Vītauta Dižā Universitātē

E-pasts: *rasa.zozaite@vdu.lt*

ANOTĀCIJA

1918. gadā Eiropā izveidojās divas pilnīgi atšķirīgas valstis – Lietuva un Baltkrievijas Tautas Republika (BTR). Lai gan abas valstis ir līdzīgas ģeopolitiskā un vēsturiskā ziņā, tomēr pēc neatkarības pasludināšanas Lietuvas un BTR mēģinājumi pārvaldīt un saglabāt nacionālistiskas idejas noveda pie pretējiem rezultātiem. Analizējot lietuviešu un baltkrievu zemju 20. gs. sākuma vēsturisko kontekstu, kopainā redzams, ka galvenie ģeopolitiskie notikumi, iekšējie sabiedriskie apstākļi un saliedētība abās valstīs atšķirās, galu galā ietekmējot nacionālo ideju emancipāciju. Pārvaldības līmenis, politikas dalībnieku vienotība, kā arī institucionālie faktori izšķīra BTR likteni, kuras pastāvēšana tā paša gada beigās izplēnēja.

Atslēgvārdi: Lietuva, BTR, neatkarības pasludināšana, valstiskums.

KOPSAVILKUMS

Pirmā pasaules kara notikumi kardināli mainīja ģeopolitisko ainavu Eiropā, tāpēc Krievijas impērijas un ķeizarkās Vācijas sadursmē iezīmējās negaidīts valstiskuma un nāciju veidošanas ideju uzliesmojums austrumu teritorijās. Pirmkārt, baltkrievu etniskās zemes kopš 1915. gada bija sadalītas divās frontēs starp galvenajām konfliktā iesaistītajām lielvalstīm, savukārt pieredzētais bads, iedzīvotāju aizplūšana un milzīgais kara upuru skaits nesa postu iedzīvotājiem. Vācijai anektējot Lietuvu kara sākumā, Lietuvai bija labvēlīgāki apstākļi, lai veidotu politiskus kontaktus ar Vācijas varas iestādēm. Turklāt dažādos līmeņos īstenotā “rusifikācijas” politika lielākā mērā ietekmēja baltkrievu etniskās zemes nekā Lietuvu, atšķīrās politisko organizāciju ideoloģiskā orientācija, kad 1917. gadā tām bija jālempj par valsts veidošanas jautājumiem un lojalitāti politiskajiem spēkiem, balstoties Austrumu–Rietumu dihotomijā. Visbaltkrievijas kongresā 18. decembrī

neizdevās skaidri noteikt topošās Baltkrievijas valstiskuma virzienu un to, cik liela būs tās autonomija no Padomju Krievijas, savukārt Lietuvas konferences laikā 1917. gada 18.–22. septembrī politisko partiju delegātiem izdevās vienoties par neatkarības pamatprincipiem. Vēl viena būtiska atšķirība starp Lietuvu un BTR redzama pēc neatkarības pasludināšanas saistībā ar starptautisko atzīšanu. Lai gan BTR februārī un martā spēra visus nepieciešamos soļus un 25. martā pasludināja neatkarību, to oficiāli neatzina neviens starptautiskās sabiedrības pārstāvis, tostarp ķeizarskā Vācija ignorēja telegrammu. Lietuvai izdevās nodrošināt pietiekamu Vācijas varas iestāžu politisko atbalstu, lai pasludinātu neatkarību, tomēr vēlāk jaunās valsts institūciju un militāro spēku izveide izrādījās sarežģīta.

THE HIT PUBLISHING (SCHLAGER) IN RIGA DURING THE GREAT DEPRESSION IN THE LATE 1920S AND EARLY 1930S

ALBERTS ROKPELNIS

Doctoral student (Historical Musicology),

Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music

E-mail: alberts.rokpelnis@gmail.com

ABSTRACT

This paper attempts to answer the question whether it is possible to identify the impact of the Great Depression on Latvian popular music publishing. Through analysis of piano-vocal editions, the aim is to examine the activities of Riga hit publishers in the 1920s and 1930s. General trends show a decline in the volume of printed hits, as well as a decrease in the number of publishers in 1931, which coincides with the crisis in Latvia as a whole. Similarly to the global music industry in its entirety, a narrower but stronger set of popular music publishers stabilized in Latvia of the 1930s.

Keywords: Popular sheet music, music industry, schlager, music publishing.

INTRODUCTION

The music industry studies argue that the global economic crisis, or the Great Depression, has dramatically changed global processes within the industry. It saw the transition from many smaller companies to a few but highly integrated global conglomerates of phonogram companies. In addition, there was a closer integration of the film and music industries (Wicke 1999, 1352, 1353). At the same time, from an economic point of view, the crisis in the world was marked by the opposite phenomenon – economic disintegration, economic isolation and independence of countries (Mičāne 2005, 178).

The research of music industry most frequently singles out the “recording industry”. The aspects of sheet music publishing are not studied, or their role in the spread of music is only indirectly mentioned in connection with the time before the First World War. Despite the fact that the global distribution of popular music in the interwar period was dominated by gramophone recordings and radio broadcasts, the printed music continued to exist and served certain functions throughout the interwar period (Williamson, Cloonan 2007, 312).

This article is based on hit music editions in Riga. It emphasizes the impact of the global economic crisis, especially on hit music publishing in Latvia. The aim of the article is to examine the activities of Riga hit publishers in the 1920s and 1930 based on the editions of hit music piano-vocal scores published in Riga.

To achieve this aim, the editions of sheet music (piano-vocal scores) for foreign and local hit composers published in Riga were compiled and analysed. The sheet music edition is historically the first medium for the distribution of music for consumption. Also, the editions of the 1920s and 1930s hits are historical source, printed for sale or other distribution. Before the First World War, the popular music business developed into an important and multidimensional industry, based on the “hit” phenomenon of the current dance music genres such as tango, foxtrot, etc. (Ellicker 1999, 852). Arrangements of these songs for orchestras, instrumentations for other ensembles, as well as manuscripts have been preserved in libraries, however, **piano-vocal sheet music editions** should be considered a typical hit edition format used by the music industry.

Imports, printing, and trade in the first half of the 20th century continued to follow the direction of the music industry started in the 19th century, providing popular music for home playing in a convenient and inexpensive format. In sheet music research, hit (Schlager) sheet music editions have also been valued and studied as historical sources for several decades (Ellicker 1999). Latvian libraries, museums and private collections hold such publications, but editions of popular sheet music have until now have escaped the attention of our researchers (Bondare 2011). There are several possible reasons for this. From a musicological point of view, the practice of not studying popular music has continued since the interwar period, possibly considering percussion music as stylistically insignificant. Consequently, the contextual information printed in the sheet music editions has not yet been properly assessed. Secondly, in the research of history, the field of entertainment and its social issues are only gradually beginning to attract the interest of researchers in Latvia. Consequently, the printed music and the contextual information printed on them have not been properly assessed so far.

The author of this article believes that the research of sheet music is possible in the broadest dimensions, not only in the analysis of music stylistics. The sheet music edition provides information about the publisher, the time of publication, as well as the dynamics of trends in a certain historical and socio-economic context. By referring to the press and other sources, it is possible to analyse the operating periods of publishing houses.

RESEARCH DATA SET AND ISSUES

As a data set, a total of 211 hits by Latvian authors in 146 different editions, albums, as well as singles or so-called folio format publications (one opening)¹ are used. However, this group of sources is not very representative, as their number is small, and the first hits of Latvian authors' hits began to appear only in the late 1920s. A more important group of sources is 650 editions of foreign hits published in Riga (1470 items), of which 350 are in folio format.

At the time the hits were released, they were intended to be used (played, sung), not collected. Thus, the specimens preserved and accumulated to this day have mostly been collected in later times, in library collections, as transferred by collectors, or as part of musicians' collections (Ellicker 1999, 854). Summarizing and analysing the copies of hit editions in the collection of the National Library of Latvia (NLL) and the University of Latvia Academic Library (ULAL), it must be concluded that a part of the serial editions is missing, a part of the editions listed in advertisements cannot be found, etc. Possibly, some of the required copies have not been transferred to libraries due to the copyright issues in the publication. The situation with foreign hits of the 1920s issued in Riga is especially unclear and fragmented. It is likely that some publications are not in collections, although publishers had to ensure the realization of their own publications, furthermore, they were obliged by law to deliver 6 copies of publications to the State Library. Since 1937, 2 copies also had to be submitted for inspection to the Ministry of Public Affairs (Ledaunieks 1940, 53).

A single, out-of-context edition may not answer many questions. However, a slightly larger data set allows us to see the main trends in publishing dynamics. The number of sheet music editions and the amount of each edition in interwar Latvia was different. The exact number of publications is not known. There are several reasons for this. Firstly, the piano-playing skill, especially in the homes of the townspeople, was still very common in the interwar period. Because these popular music editions were produced for use, not collection, they were consumed (Mediņš 1991, 63; Lipša 2002, 59). Secondly, due to the shortcomings of the law and the limited work

of control, the cooperation between publishers, subscribers and printing houses in Riga is not precisely documented. With the loss of the status of the leading media for the distribution of music, the printed hit scores continued to serve, for example, as a translated version of the popular foreign hits into Latvian, or as advertising material for sound films. Local dance music composers also published their hits in both media – shellac records and sheet music editions in the 1930s. Thirdly, the State Library (today – NLL) did not systematically collect and maintain hits at the time they were issued. Some of the publications can be found in the official list of prohibited literature, consequently, they were withdrawn from circulation.²

Emphasizing the publishing process of sheet music, it must be concluded that the publishing of sheet music in principle does not differ from book publishing, as the company is characterized by the material it publishes. There are three successive stages of publishing: 1) intellectual work, 2) preparation of the manuscript (typesetting, excerpts), 3) technical printing and binding. In 1940, Valija Ledaunieks in her study concludes that a book publishing house usually operates only in the second or second and third stages, respectively, does not create an intellectual work itself, but only prepares it for publication. Ledaunieks also pointed out that only the largest companies dealt with all stages, and they opposed occasional publishers or authors' self-publications (Ledaunieks 1940, 19, 52). The third stage of printing or publishing was provided by a printing company (printing house or lithography), which was not usually the customer, copyright holder or sheet music dealer, but only the technical contractor.

In Latvian, the term “publishing house” (*izdevniecība*) applies to a legal company that organizes and publishes printed matter.³ The name of the publisher and the printing house are most often indicated on the hit scores. In some cases, only the publisher's label or only the book-printer is indicated. For example, composer Charles Borel-Clerc's foxtrot *On dit ça!* was published in 1924, by publishing house “Edition O. D. Strock. Riga”, but technical printing was done by “Litografija A. Sprotte”. In the 1920s, it became popular in Latvia to use the English word *edition* in the titles of publishing houses (Figure 1). Since most of these publishers only operated for a short time, as well as due to the fact that their publications were published in a uniform format, the name of the publishing house also referred to the series of publications or the so-called product line. For example, from 1926 to 1929, “Edition Fox Riga” published 57 foreign dance hits, but no other music. In some cases, it is difficult to determine whether a name designates a publishing house, a printing house, or a series from a sheet-fed printing house, or a series of editions only.⁴

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Spiestuve "Ernst Plates"	■	■																	
Arnold Neumann & Co					■														
A. Vēmans un J. Upenieks		■	■																
Edition "Rīga"						■													
Edition "Mascotte"												■							
Edition "Perle"								■	■										
Edition "Casanova"								■	■		■	■	■						
Edition "J. Altschuler"			■		■							■							
Edition "Rekord" Rīga								■	■										
Edition "Princessa" Rīga									■										
Edition "Fox" Rīga					■	■	■	■											
Edition "Latschlager"					■		■												
Edition "Lyra" Rīga							■	■	■										
Edition Herold Rīga								■											
Оскара Д. Строк		■																	
Edition Oscar Strock Rīga			■	■	■	■	■	■											
Edition Accord Rīga				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■						
Edition "Mondaine" Rīga								■	■		■								
Izdevniecība "Daiņa"									■	■	■	■	■	■	■	■			
Izdevniecība "K. Reinholds"							■	■	■	■	■	■	■	■	■				
Izdevniecība "Kazanova"									■		■	■	■	■	■	■	■		
Izdevniecība "Akords"														■	■	■	■	■	
Izdevniecība "Harmonija"														■	■	■	■	■	■
"A. Sprotte" litogrāfija							■	■											
"G. Doering" litogrāfija								■											
Izdevniecība "Fokss"											■								
Izdevniecība "Lotoss"									■		■								
Izdevniecība "Pasaule"												■							
Izdevniecība "Melodija"													■	■					
P. Neldner												■		■					
Latnotis													■						
Sinkopa														■					
Largo																	■		
Nošu spiestuve "Imanta"																			
Deja												■							
Author's Edition							■				■	■	■						■
No publisher mentioned			■							■	■	■		■					

Figure 1. Hit publishing in Riga based on dated sheet music editions of 1920s and 1930s (created by A. Rokpelnis)

1. attēls. Šlāgeru izdevēju darbības grafiks Rīgā 20. gs. 20.–30. gados. Datētie izdevumi. Sastādījis A. Rokpelnis

THE PRIME OF HIT PUBLISHERS

Already at the turn of the 20th century, music publishing was controlled by individual companies, company representatives or branches abroad.

The world's most popular sheet music was released, possibly as many as 25 000 songs a year. The piano had a crucial role in the entertainment of the middle class. For music publishers, sound recording only started as a side business. They initially believed that recording technology was just an adjunct to their sheet music publishing. Nevertheless, after the First World War, music recordings and radio music programs caused a steady decline in sales of sheet music. However, although amateur music at home gradually declined, the piano still played an important role in the use of sheet music (Tawa 2014; Garofalo 1999, 319; Boorman et al. 2001, 370).

Piano imports grew steadily in the first years of Latvia's independence. They were widely used at homes, in salons, for training, and in music stores to play hit tunes. In 1924, about 500 pianos and piano forts were imported, and a year later – about 900 units were brought from German factories (*Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts* 1926, 155). Pianos were imported in a relatively greater number than grand pianos, because of its compact size and twice as cheap costs (*Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts* 1931, 121, 275)⁵. The significant contribution of local piano producers to the spread of music has still not been extensively studied and evaluated in Latvian musicology.⁶

After the war, the import of paper for printing, as well as printed sheet music was resumed in Latvia. In 1921, about 1 077 kilograms of sheet music were imported (*Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts* 1921, 99). Already the following year, imports quadrupled to 4665 kilograms (*Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts* 1922, 117).⁷ Unfortunately, Latvia's foreign trade statistics for the 1920s do not show the number of popular piano vocal hits, but the import volumes of all sheet music. In 1924, already 6893 kg of sheet music was imported at the value of 126 174 lats. Sheet music was 3 times more valuable (more expensive) than paper (18.3 vs. 6.43 lats per kilogram) (*Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts* 1924, 83). However, until 1925, overcoming the devastating consequences of the war, Latvian publishers of books and sheet music in Riga did not rush to start foreign hit publishing. The new socio-economic situation had not yet given rise to the local dance music composers, either.

In the second half of the 1920s, Latvia experienced a relative economic boom. It can also be called the prime of the hit publishing houses in Riga. Between 1924 and 1930, the names (labels) of almost 20 dance-hit publishers appeared in Riga. Imports of sheet music also increased. In 1926, sheet music imports became cheaper. Importing paper had become even slightly more expensive than sheet music.⁸ The increase in the imports is, to some extent, illustrated by the thousands of professional music and hit editions published abroad in the collection of the National Library of Latvia.

Most of the 1920s' foreign hits issued in Riga did not have any copyrights. Sometimes, in parallel with the printed German or English text,

the editions also included a handwritten Latvian translation. This suggests that the original edition was imported or purchased from a dealer here in Riga. It cannot be ruled out that in this scenario it was then copied and reproduced in large numbers for sale to a local audience. Daiga Bondare names only three major sheet music dealers in her study: Julius Heinrich Zimmermann, Kārlis Reinholds and Paul Neldner. At the same time, however, Bondare acknowledges that there were many other dealers in musical instruments and sheet music, including booksellers (Bondare 2011, 25). Press releases show that sheet music editions were distributed on demand in various stores, kiosks, shops and libraries in Riga, as well as in provincial cities. In contrast, the role of large market players only emerged in the 1930s, when import licenses were restricted by the state as a result of the crisis.

Research shows that sometimes traders in musical instruments and sheet music were involved in publishing sheet music. Music dealers also imported popular music, but until the mid-1920s they printed almost only professional or so-called classical music. In the mid-1920s, the situation started to change. In 1925, "K. Reinholds" published Jānis Āre's couplet "Neticīgais Toms" (Āre 1925), while the respected music company "Arnold Neumann & Co" (listed in Figure 1) published dance music by Latvian composers. It should rather be seen as an exception for this company, as it is the instrumental opus of the domestic composer, although composed in the tango genre of popular dance music (Kalniņš 1926). In 1926, a list of publications was released in the official bibliography in *Valdības Vēstnesis*, according to which the newly established publishing house "Edition Latschlager" had published 5 foreign hits in the format 35 × 25 cm, printed in "Lithograph A. Sprotte". The same list also contains dozens of piano miniatures published by "K. Reinholds", but none of them was dance music (*Valdības Vēstnesis* 1926, 2).

In subsequent years, hits were no longer included in the official bibliography. However, according to music publications, at least in 1927 Reinhold began releasing more popular hits. One of them was Fred Raymond's hit "Wenn das Liebesbarometer..." (Raymond 1927), written in the one-step dance genre. In the following years, K. Reinholds became a well-known distributor of operetta and film music.

Since the early 20th century, music publishers and gramophone record companies created a symbiosis, in which the two media outlets advertised each other (Wicke 1999, 1350). In the Latvian hit market, this trend began at the end of the 1920s. Based on the research of record collector Atis Bērtiņš and his dated sound recording matrices, it is possible to graphically display the dynamics of hit recordings. It points to an increase in the activity of hit record publishers in a similar dynamic as sheet music publishing. The chart shows that the highest point of foreign dance hits recorded in German companies in Latvian was reached at the turn of the 1920s and 1930s (Figure 2).

Both – records produced abroad and local foreign sheet music editions – should be considered as a local product and not an import, as they were intended only for the local market. Between 1928 and 1931, many of the hits, such as those translated and published by Arturs Briedis or Jānis Āre in the publishing houses of Riga, were recorded in Berlin.⁹ And later, in the mid-1930s, some “old” hits were released on foreign records, giving the impression that the cooperation of Latvian hit performers with foreign companies continued. However, they were not new records. For example, it turned out that the sound recordings published by “Record – Electro” in 1935 were, in fact, made using old matrices of the beginning of 1930s (Bērtiņš 2015, 165).

	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
His Master's Voice																			
VOX																			
Odeon																			
Parlophon																			
Polydor																			
Lyracord																			
Kristall																			
Tri-Ergon																			
Adler-Electro																			
Homocord-Electro																			
Homocord-Liliput																			
Homophon																			
Bonophon (Homophon)																			
Ligo (Homophon)																			
Record-Electro (Homophon)																			
Phonycord-Flexible																			
Bellaccord-Electro																			
Telefunken	?																		

Figure 2. Shellac records of Latvian and of foreign composers’ dance music, recorded in Latvia (compiled by A. Rokpelnis according to A. Bērtiņš publications)

2. attēls. Latviešu un ārzemju komponistu deju mūzikas skaņuplates latviešu valodā. Sastādījis A. Rokpelnis, pamatojoties uz A. Bērtiņa publikācijām

OUTCOME OF THE CRISIS

The economic recession in Europe began as early as 1927–1928. At that time, it did not yet seriously affect Latvia. Only in 1930 did purchasing power and prosperity begin to decline in Latvia, unemployment increased, corporate bankruptcies, etc. ensued. Large export industries suffered in particular. In 1930, when the number of local hit publishers in Riga increased, the import of sheet music began to decline.¹⁰ The most difficult period was reached at the end of 1931 and in 1932 (Stranga 2015, 45, 59, 64; Stranga 2017, 31).

The public interest in entertainment and luxury goods, such as gramophone records, declined. Imports of records began to fall sharply in 1932, and did not recover due to the introduction of import quotas or restrictions on certain goods, including records.¹¹ Piano imports fell sharply already in 1931 and 1932 (Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1935, 110). The crisis in the world marked the disintegration of the economies and the economic isolation of countries.¹² It could be assumed that since the beginning of the crisis, with the decline in sheet music imports, local sheet music publishers generally had an opportunity to fill their free market share. However, with the restrictions on imports, state control of the market also increased, while the purchasing power had generally declined.

The crisis of 1931 is also well illustrated by the number of hits by foreign and local authors. The number of hits reported before and after 1931 is about the same. Nevertheless, there are several differences: firstly, in the 1930s, hits by local hit authors were added to the total (see Figure 4); secondly, there were more folio editions in the 1920s, whereas in the 1930s dominated albums; thirdly, after 1931, only a few new publishing names appeared, resulting in a relatively higher average number of publications per publishing house. As a result of the crisis, both the number of publishers and the total number of hits issued in Riga decreased (see Figure 1 and 3).

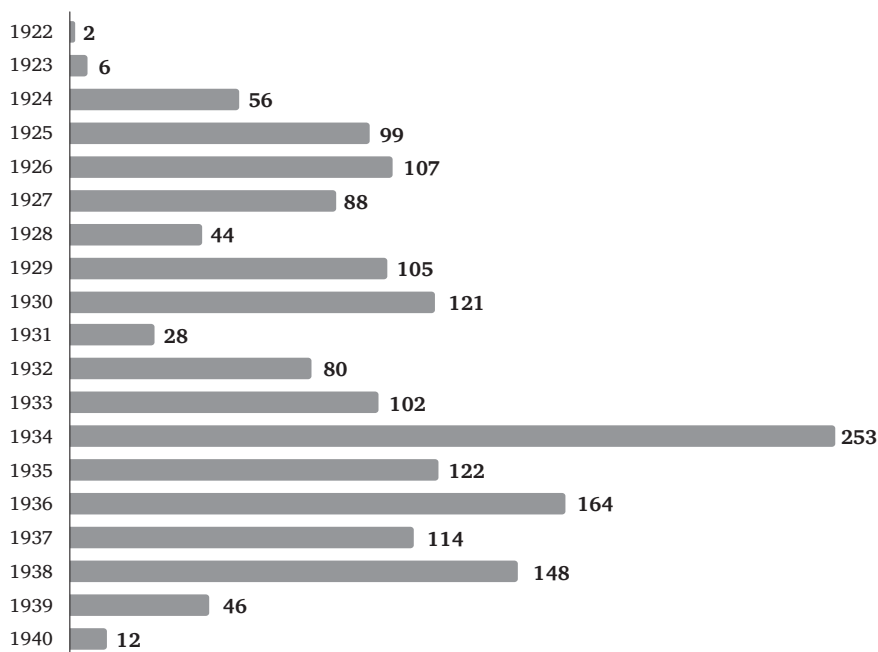

Figure 3. Piano-vocal hit scores issued in Riga (both Folio format editions and albums)
3. attēls. Rīgā izdotie šlageri balsij un klavierēm (gan atsevišķi izdevumi, gan albumos)

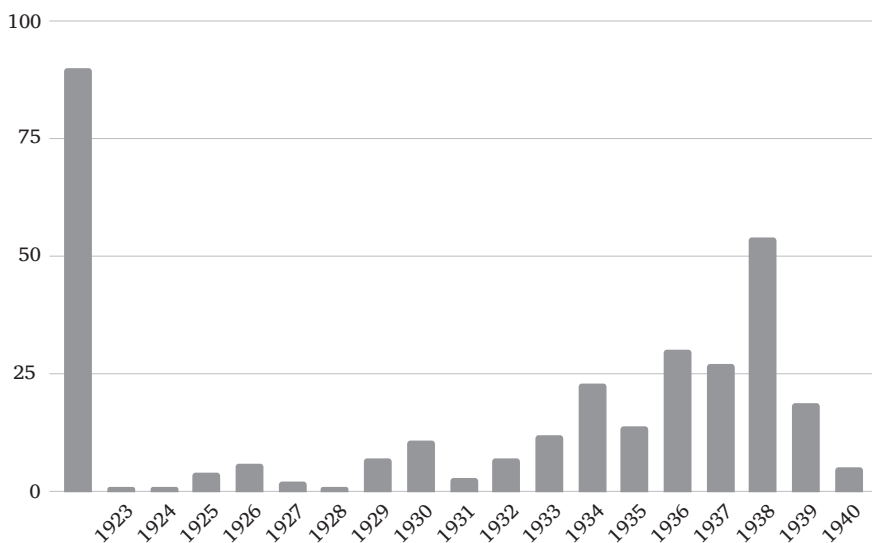

Figure 4. Publications of dated and undated Latvian hit authors in various publishing houses in Riga

4. attēls. Datētu un nedatētu Latvijas šlāģeru autoru publikācijas dažādās izdevniecībās Rīgā

The relative stability period in Latvia began in 1932. Small, pre-existing hit publishers and series of publications gradually disappeared. Only a few short-term projects have been identified, such as the “Melodija” publishing house for a short time in 1934 and 1935. It released only one such hit series of popular copyrighted films on three albums (*Populāras melodijas* 1934, 1935). Some other sporadic names of publishing houses, such as “Sinkopa” or “Largo”, are not to be considered hit publishers, because there is no evidence of a massive printing of dance music. The publication of only one Latvian composers’ dance song must be considered as a separate work commissioned by the author.

In the 1930s, but especially since 1937, when Latvia officially acceded to the Berne Copyright Convention, it was practically impossible to talk about the illegal issuance of foreign music in Latvia (*Valdības Vēstnesis* 1937, 1). Hence, only a few major sheet music publishers like “Akords”, “K. Reinholds”, “Kazanova” and “Harmonija” continued to issue hits scores regularly in the mid-1930s. As representative offices of certain foreign publishers, they issued film, operetta and dance hits. At the same time, they also ensured the release of the first popular Latvian hit composers such as Oskars Stroks, Alfrēds Vinters, Marks Marjanovskis and few others (see Figure 4). Economically these publishers could survive by working with different categories of music and trying to diversify their publishing to offset potential economic losses.

CONCLUSIONS

The published editions of sheet music by foreign and local hit composers released in Riga open up a wide field of research. The dynamics of publishing allow us to define several trends.

The data show a number of relatively different stages of publishing. Between 1922 and 1925, the first editions of sheet music in current dance music genres, both instrumental and instrumental for voice and piano, were published in Riga. From 1926 to 1930, Latvia had a period of rising prosperity. The volume of imported sheet music and recordings increased, and so did the number of local hit publishers. Most of them were operating for a short time, possibly trying to earn money by distributing adapted popular foreign hits in Latvian.

Clearly, the main changes took place during the crisis. 1931 marked the deepest recess point of economy. In publishing, it was reflected by a sharp decline in the number of publishers and a decrease in the number of printed dance hits. It was also closely correlated with the trends in the record industry.

As a result of the economic crisis, only a few publishers, mainly those that diversified, were involved in the issuance of hits in the 1930s. After 1932, only long-time publishers of operetta, cinema and dance music hits remained in Riga. The number of hits increased from the previous pre-crisis level, partly due to the growing number of hits by local authors.

In the course of this study, was concluded that the issues of import and trade in sheet music also played an important role in sheet music research. Unfortunately, the sheet music editions published in Riga cannot give all answers. It remains unclear how many releases of the imported sheet music were hit publications.

ABBREVIATIONS

NLL – National Library of Latvia

ULAL – The University of Latvia Academic Library

BIBLIOGRAPHY

Autora tiesību likums. 1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 103, 1. lpp.

Āre, J., 1925. *Neticīgais Toms [notis]: vienai balsij ar klavieru pavadījumu*. Rīga: K. Reinholds.

Bērtiņš, A., 2015. *Latviešu skaņuplašu vēsture*. 1. sēj. Rīga: Vesta–LK.

Bondare, D., 2011. *Kultūrsituācijas atspoguļojums nošu izdevumos Latvijā no 1918. līdz 1944. gadam*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija.

Boorman, S., Selfridge-Field, E., Krummel, W. D., 2001. *Printing and Publishing of Music*. Sadie, S. (ed.). *The new Grove dictionary of music and musicians*. 2nd ed. London: Macmillan; New York: Grove, Vol. 20, 329–380.

- Borel-Clerc, Ch., 1924. *On dit ça!* foxtrot [notis]. Rīga: Edition O. D. Strock.
- Elliker, C., 1999. Toward a Definition of Sheet Music. *Notes*, Second Series, Music Library Association, Vol. 55, No. 4, 835–859.
- Garofalo, R., 1999. From Music Publishing to MP3: Music and Industry in the Twentieth Century. *American Music*. Vol. 17, No. 3, 318–354.
- Kalniņš, P., 1926. *Tango valsis* [notis]: piano. Rīga: Arnold Neumann & Co
- Ledaunieks, V., 1940. *Grāmatu izdevniecība*. Diploma darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1921–1939*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Lipša, I., 2002. *Rīga bohēmas varā*. Rīga: Priedaines.
- Mediņš, J., 1992. *Toņi un pustoni*. Rīga: Liesma.
- Mičāne, I. (red.), 2005. *Latvijas vēsture, 20. gadsimts*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Jumava.
- Middleton, R., Manuel, P., 2014. Popular music. *Grove Music Online*. Available: <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000043179> (accessed 15.12.2021.).
- Populāras melodijas. Nr. 3: populārāko grāvēju albums un filmu mākslas apskats*. 1935. Rīga: Melodija.
- Raymond, F., [1927]. *Wenn das Liebesbarometer auf "Schön Wetter" steht: aus der Revue "Die Welt um Mitternacht"* [Notis]. Rīga: K. Reinholds.
- Stranga, A., 2015. *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 1919.–1940. gads: attiecības ar lielvalstīm*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Stranga, A., 2017. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika: (1934–1940)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Tawa, N., 2014. Sheet music. *Grove Music Online*. Available: <https://www.oxfordmusic-online.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-1002257275> (accessed 15.12.2021.).
- Valdības iestāžu paziņojumi. Sēnalu un neķītrību literatūras saraksts Nr. 12, 1929. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 26, 1. lpp.
- Valsts bibliotēka. 1926. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 66, 2. lpp.
- Wicke, P., 1999. Musikindustrie. Finscher, L. (ed.). *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: allgemeine Enzyklopädie der Musik. Sachteil 6*. Kassel: Bärenreiter; Stuttgart; Weimar: Metzler, 1999–2008. 19 sējumi, 1343–1362.
- Williamson, J., Cloonan, M., 2007. Rethinking the Music Industry. *Popular Music*, Vol. 26, No. 2, 305–322.

REFERENCES

- ¹ Folio format – a standard printing sheet folded in half only.
- ² Based on the decision of the Commission for Combating Literature Harmful to Youth, it is forbidden to distribute the publication *Visi dzied pīdiridirallā, Edition "Perle"*. Posted in: Valdības iestāžu paziņojumi. Sēnalu un neķītrību literatūras saraksts Nr. 12, 1929. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 26, p. 1.
- ³ Database of terms of the Latvian Academy of Sciences: <http://termini.lza.lv/term.php?term=izdevniec%C4%ABba&lang=LV> (accessed: 15.12.2021.).
- ⁴ This ambiguity is also visible in the NLL catalog. The "Publisher" field in the search engine sometimes shows the publishing enterprises that perform all the functions of the publisher, while at other times – only the name of the printing house, yet in other cases – only the name of the series of publications.
- ⁵ In 1930, the import value of the piano was 1164 lats, while the export value – 1300 lats.

- ⁶ In the interwar period, there were several small piano and piano workshops in Latvia. The largest of them was “Kļaviņa piano factory”, which merged two firms: J. Kļaviņa factory (1885) and K. Kļaviņa (1905) factory. At least 2 500 pianos were produced in Latvia during the period under review.
- ⁷ Almost 98% of all sheet music imports came from Germany. In the following years, German sheet music editions also dominated the Latvian market. Not all hits were composed by German-born composers, but they were published in German or printed in Germany. The popular American, French and English dance hits often also arrived in Latvia literally translated or adapted in German.
- ⁸ Sheet music for 5.5 lats, but paper for 8 lats/kg (Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts 1926, 49).
- ⁹ Jānis Āre and Arturs Briedis were popular hit performers in the second half of the 1920s and early 1930s. Their contribution is significant not only in the translation of foreign hits, but their sound recordings on various records of foreign companies are of lasting value.
- ¹⁰ The highest point for sheet music imports was in 1925, reaching 6.6 tonnes. Since then, imports declined every year. There was a big jump from 3666 to 955 kg between 1931 and 1933, but the volume of imported sheet music did not increase in the following years. Source: Latvijas ārējā tirdzniecība un tranzīts, 1926–1933.
- ¹¹ Imports of records according to foreign trade statistics: 90 512 kg in 1930, 49 540 kg in 1931, 3458 kg in 1932, 1574 kg in 1933, 970 kg in 1934, 986 kg in 1935, 780 in 1936, 742 in 1937, 789 in 1938 kg.
- ¹² The positive aspect of the Latvian music industry is that these conditions gave an impetus to the development of the local record industry within the Latvian economy. After 1931, recordings in Latvian took place in Riga, and gramophone records for the Latvian market were mainly produced by “Bellaccord-Electro”.

LIELĀS DEPRESIJAS IETEKME UZ ŠLĀGERU IZDEVĒJIEM RĪGĀ (1929–1933)

ALBERTS ROKPELNIS

Doktorants Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas vēsturiskajā muzikoloģijā.

E-pasts: alberts.rokpelnis@gmail.com

ANOTĀCIJA

Šajā rakstā ir mēģināts atbildēt, vai ir iespējams identificēt globālās ekonomiskās krīzes ietekmi uz Latvijas populārās mūzikas izdevējdarbību. Analizējot izdevumus *balsij un klavierēm*, mērķis ir izpētīt Rīgas šlāgeru izdevēju darbības tendences 20. gs. 20. un 30. gados. Dinamika rāda drukāto šlāgeru apjoma kritumu, kā arī pašu izdevēju skaita kritumu 1931. gadā. Tas sakrīt ar krīzes gaitu Latvijā kopumā. Savukārt 30. gados Latvijā, līdzīgi kā globālajā mūzikas industrijā kopumā, nostabilizējās skaitliski šaurāks, bet savā darbībā plašāks un spēcīgāks populārās mūzikas izdevēju loks.

Atslēgvārdi: populārās mūzikas nošizdevumi, mūzikas industrija, šlāgeris, mūzikas izdevējdarbība.

KOPSAVILKUMS

Pētījumā, pamatojoties uz šlāgeru nošu izdevumiem Rīgā, analizētas pārmaiņas populārās mūzikas, konkrēti, šlāgeru nošu, izdevējdarbībā pasaules ekonomiskās krīzes laikā 20. gs. 30. gadu sākumā.

Datu analizē izmantoti Rīgā izdoti ārzemju un vietējo šlāgeru komponistu šlāgeru nošu izdevumi *balsij un klavierēm* no Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas krātuvēm (kopumā 211 latviešu autoru deju šlāgeri 146 dažādos izdevumos, kā arī 1470 Rīgā izdoti ārzemju šlāgeru izdevumi apmēram 650 izdevumos). Daži reklāmās uzrādīto izdevumu kolekcijās nav atrodami.

Nošu publicēšanas dinamika ļauj izpētes hronoloģisko ietvaru dalīt vairākos periodos. Laikā no 1922. līdz 1925. gadam parādījās pirmie Rīgā izdotie ārzemju komponistu nošu izdevumi aktuālo deju mūzikas žanros – gan instrumentālie, gan arī instrumentēti *balsij un klavierēm*. No 1926. līdz 1930. gadam vērojams labklājības pieaugums Latvijā. To demonstrē arī šlāgeru izdevniecību, kā arī izdevumu skaita pieaugums Rīgā. Lielākā daļa no tām darbojas īslaicīgi, iespējams, mēģinot nopelnīt, izplatot latviskos populāros ārzemju šlāgerus. 1931. gads iezīmēja ekonomiskās krīzes dziļāko punktu. Mazinājās pirktspēja, līdz ar to arī nošu un skaņuplašu

pieprasījums. Izdevējdarbībā tas redzams kā straujš izdevēju skaita samazinājums un šlāgeru izdevumu skaita kritums. Līdzīgas tendences konstatētas arī skaņuplašu industrijā.

Pārvarot ekonomisko krīzi, 20. gs. 30. gadu sākumā izdevēju darbībā vērojamas jaunas tendences. Pirmkārt, ar ārzemju šlāgeru izdošanu turpināja nodarboties mazāks skaits izdevēju, galvenokārt tie, kas spēja diversificēt nošu izdevniecību. Otrkārt, aktivizējās vietējie deju mūzikas autori, kā Oskars Stroks un Alfrēds Vinters un citi. Tas veicināja kopējo populārās mūzikas nošu izdevumu pieaugumu, sasniedzot pirmskrīzes apjomu.

THE VIEW OF LITHUANIA BY THE FRENCH COMMUNIST PARTY NEWSPAPER *L'HUMANITÉ* (1944–1948)

AKVILĒ KABAŠINSKAITĒ

PHD student at Université Sorbonne Nouvelle and Vytautas Magnus University

E-mail: akvile.kabasinskaite@sorbonne-nouvelle.fr

ABSTRACT

The article examines the attitude of the French Communist Party towards Lithuania in 1944–1948, when the party was at the height of its popularity. The analysis of their press also reveals Soviet propaganda against Lithuania in France during this period. Mostly through a series of party newspaper *L'Humanité* articles and French diplomatic archives, it seeks to uncover the ways in which the French Communists supported the Soviet annexation of Lithuania in the information war in France and the impact this had on French politics.

Keywords: French Communist Party, Lithuania, Baltic states, Cold War, French politics.

INTRODUCTION

Researching French perception of Lithuania after World War II, I aim to shed light on the French Communist Party's (FCP) attitude and the influence of it on French political actions towards Lithuania. Although I analyse the publicly expressed views of the FCP only on the issue of Lithuania, similar conclusions apply to all three Baltic countries (Lithuania, Latvia and Estonia), since most of the time they are mentioned together.

Although the FCP still exists today, I have chosen the period from 1944 to 1948, since the Second World War ended with the annexation of Lithuania by the Soviet Union and the liberation of France. The end of the war meant that the Lithuanians were forced to join the USSR, while the French considered Soviets to be the ones who had made their freedom possible. It is at this moment

that the FCP reached an unprecedented popularity and became the first party in France and remained on the peak until 1948. After, its popularity progressively decreased and never reached such a height of influence again.

There have been no previous articles on this topic, but historians have written about French policy towards the Baltic states during this period. Suzanne Champonnois, in her article “French policy towards the Baltic states, 1939–1991: From abandonment to reunion” (*The Baltic Question during the Cold War 2008*, 84–99), summarises the French policy towards the Baltic countries throughout World War II and Cold War, and I myself have written an article on the representation of Lithuania during a similar period (1944–1953) in another, independent, French newspaper, *Le Monde* (Oikos 2021, 65–77), in which I show what kind of information was available in France regarding Lithuania, and how it was portrayed in the public eye by this newspaper.

As far as the French Communist Party is concerned, historians are aware of its unreserved loyalty to the Soviet Union and even the FCP today recognize the unconditional loyalty of the party’s head at the time – Maurice Thorez – to Stalin. Therefore, the views expressed regarding the issue of Soviet-annexed countries are not surprising, whereas the influence this had on French politics is much less explored.

In writing this article, I mainly have referred to and contextualized the articles published in the official party newspaper *L’Humanité*. After reading all of the articles that mention Lithuania at that period, amounting to less than ten in a year¹, I proceeded to select the ones that were the most representative examples. It is important to note, that most of the articles about the events in Lithuania are translated from Soviet news and indicated as such in the introductions. I also looked at the history books concerning the party and its newspaper, knowing that many of them were, likewise, written by the Communist Party members and supporters. I linked those sources to the political context of both countries and consulted all the French diplomatic archives concerning Lithuania at that period to understand the influence of the FCP on French politics.

GERMANS AS THE ONLY WAR CRIMINALS SOVIETS SAVED THE WORLD FROM

To justify their actions, the Soviets from the beginning of the Second World War used the argument of fighting the Germans as the only evil party. At the end of 1944, *L’Humanité* relied the information from Moscow about the discovery by the Soviets in Lithuania of “a huge mass grave containing 2 000 Lithuanians, among them many women and children killed by

the retreating Germans” (L’Humanité 1944 November 26, 2). Later that year, it published another report from Moscow on the 500 000 Soviet citizens killed by the Germans in the Baltic states (L’Humanité 1944 December 21, 2). In 1946, an article “Extermination of Soviet prisoners” returns to the subject describing the 165 000 bodies found in Lithuania (L’Humanité 1946 February 14, 2).

In February of 1948, two long articles entitled “The Falsifiers of History” appeared in party’s newspaper defending Soviet Union. The first one had an illustration of Stalin’s portrait accompanied by the caption “Joseph Stalin, under whose leadership the policies of the Soviet Union were, and still are, exemplarily correct” (L’Humanité 1948 February 15, 2). The author of the article suggests that the British and French unfairly decline to support the Soviet policy regarding the Baltic countries, since the Soviets had supported them during the war against the Germans. The second part (L’Humanité 1948 February 17, 2) claimed that “all Soviet actions were and are intended to protect the Baltic states”, and added that, although there was a treaty between the Soviets and the Finns, it was not enough to protect the West², and the Soviets “had to” penetrate the Baltic territory.

Although *L’Humanité* systematically reported on German war crimes, it never once mentioned Soviet repressions, although other French newspapers did. It can therefore be considered that this was not due to a lack of information, but to systematic support of the Soviet regime.

THE “JOY” OF LITHUANIANS TO BE PART OF THE SOVIET UNION

The Soviets also spread stories about the incredible economy and about Lithuanians being ‘free’ and enjoying the changes, and *L’Humanité* often shared these pieces. In 1945, the newspaper published articles claiming that Lithuania’s budget had increased by 350% (L’Humanité 1945 April 28, 2). After the February 1947 elections, *L’Humanité* quoted a statement from *Radio Moscow* describing “an atmosphere of great patriotic enthusiasm” and closed with a sentence taken from the Soviet propaganda newspaper *Pravda*: “The citizens of the USSR have proved to the whole world that the policies of the Soviet government have the support of the people in absolute terms” (L’Humanité 1947 February 12, 3).

Intentional disinformation by the Soviets relayed by the FCP did not cease even after the mass deportations of May 22 and 23, 1948, during which about 40 000 people were deported from Lithuania. Only a few months after these events, *L’Humanité* announced that Lithuanians “have freely chosen the path of freedom, socialism, true independence, progress...” by joining the great family of the Soviet Union (L’Humanité 1948 July 25, 3).

L'HUMANITÉ CLAIMS TO BE THE ONLY SOURCE OF THE TRUTH

Although France did not immediately make a full recovery after the liberation, by 1946 many journalists already had access to different sources of information about the practices of Stalin's regime. This made it more difficult for Soviet propaganda to spread freely, and a strategy of attack was therefore necessary.

When the 1946 elections took place in the Soviet Union, many newspapers were sceptical about the results, but *L'Humanité* held the opposite view. In the article on the elections (*L'Humanité* 1946 February 15, 1–2), it stated that 91.78% of the participants voted in Lithuania. The aim of this article was also to discredit other newspapers, in particular *Le Monde*, a newspaper known for its sceptical attitude towards the Soviets and its journalistic independence. To their doubts about such a radical change in voter opinion since 1937, *L'Humanité* replied that “*Le Monde* forgets that there was a war going on, that the unity of all those who surrounded the party and the government to defend the motherland, to win, was growing”.

Later that year, when there were talks that because of the paper shortage, French newspapers should only be allowed to print four page issues, *L'Humanité* again attacked its competitors (*L'Humanité* 1946 June 7, 1), claiming that the reason for the paper shortage is the multiplication of weeklies, especially those intended to influence opinion, and this wasted paper. To prove their point, it also gave the example of the newspaper *Voir*, which, according to them, published “an undated, lavish and expensive special issue, whose editor's name is an enigma in itself, and which contains a map of Europe in which Estonia, Latvia and Lithuania are identified as independent states”.

CONSTRUCTION OF THE IDEA THAT LITHUANIANS WISHED TO BE BEHIND THE IRON CURTAIN

Another Soviet problem that emerged from the FCP's struggles over Lithuanian issues was the emigrants and refugees who remained outside the Soviet Union. Since September 1945, *L'Humanité* was publishing articles about Soviet citizens from the Baltic states, which were still in camps in the British and American zones and claimed that these camps were run by men who served in the German army (*L'Humanité* 1945 September 8, 2). The newspaper uses headlines such as “French authorities in Germany oppose repatriation of Soviet citizens” (*L'Humanité* 1947 September 28, 3) and portrays Lithuanians who want to return to the Soviet Union but are prevented from doing so. They also attacked the American position as

“ridiculous and embarrassing”, because it did not recognise the Baltic states as part of the Soviet Union.

Despite this constant propaganda, French diplomatic records show that the politicians were little or not at all influenced by this information and that they were well aware of the position of the Lithuanians. As early as June 1945, the Lithuanian ambassador to France before war, Stasys Antanas Bačkis, as well as the ministers of Latvia and Estonia, drafted a memorandum (Vasiliauskienė 1996, 38) asking not to hand over their compatriots to the Soviets, and according to S. A. Bačkis, they received a positive response from the French authorities on the condition, that they would not speak about it in public. At the same period, the French ambassador to the United States sent a letter (Diplomatic Archives Centre of the French Ministry of Foreign Affairs, 1945) to French Prime Minister Georges Bidault describing the resistance of Lithuanian diaspora in the United States against the Soviets. In his letter, he mentioned the support Lithuanians received from the Catholic Church and, most importantly, their requests made to the French authorities not to recognise the Balts as Soviets in order to protect the refugees from being returned to the occupied territories.

Following all those initiatives, an official confidential document (Diplomatic Archives Centre of the French Ministry of Foreign Affairs, 1945) was approved by the French government for the French army, indicating that, although during the Nazi occupation attempts had been made to integrate Lithuanians into the German army, they were strongly resisted, and even if the Germans had succeeded in integrating a few thousand Lithuanians, there was no Lithuanian battalion, and that all of them were in favour of Western policy. The document ended with a reminder that Lithuania had always had good relations with France and that more Lithuanians had died for France than there were prisoners of war.

This particular situation perfectly reflected the efforts and possibilities of the diaspora to reach the French political institutions and highlighted the reasons why they were presented in a negative light in the Communist press. It also explained the strong attempts to reduce the number of Lithuanians outside the Soviet Union at all costs.

REFLECTION OF SOVIETS' WAR AGAINST RELIGION

Since the Soviets were fundamentally opposed to any form of religion, when they occupied Lithuania, which was largely Catholic, they quickly began persecuting the population of adherents. The Church immediately began to defend its faithful, to the indignation of the Soviets and their representatives in France.

On April 17, 1945, an article was published in *L'Humanité* expressing dissatisfaction with that attitude of the Catholics (*L'Humanité* 1945 April 17, 2). Its author asked how, after Togliatti's³ speech to the Italian Communist Party Congress, in which he asked the leaders of the Catholic Church to stop meddling in politics, the Vatican dared to say that "its activities were aimed only at diverting souls". Likewise, the author was irritated by the fact that, at the same time, a dispatch from the United States was sent by the American Catholic bishops, who "interfered in politics" and even described it as the worst kind of politics. To him, the statement about the Baltic countries, in which the bishops are concerned that "the countries that seem to have been absorbed have not been able to express their opinion" is "simply striking" and he wonders whether the bishops have not gone too far to hear the citizens of the Baltic countries, who are very happy to have joined the Soviet Union.

As one of the proofs of the happiness of Christians in the Soviet Union, in March 1947, the newspaper announced that the Archbishop of Vilnius Atinis, on behalf of the Baltic states, had thanked the Soviet authorities for "the help given after the liberation". Although the Vatican did not immediately respond to this information, in May 1948, a French newspaper directly dependent on the Vatican, *La Croix*, published a statement (*La Croix*, 1948 May 14, 2) denying another propaganda report by the *Tass* agency on the full functioning of 700 churches and convents in Lithuania announced by the Archbishop of Vilnius, Mgr. Edmond Basis. *La Croix* points out that the only person in this position is Romualdas Jalbžikovskis, but he is not on Lithuanian territory. *La Croix* wonders whether he is not one of the Kremlin's "bishops", whose aim is to create a "Catholic" Church separated from Rome. This allows me to suggest that they were already used to the various names of the fake bishops of Vilnius.

Although *L'Humanité* attacked the Church institutions and spread Soviet propaganda using fake information about the excellent living conditions of Catholics, it seems that the Church had a much stronger position, if not on the information front, at least on the political one.

CONCLUSIONS

The newspaper *L'Humanité* reflected the position of the French Communist Party, which was clearly and openly pro-Soviet, and this party newspaper served as a Soviet propaganda tool. As far as Lithuania was concerned, it described Lithuanians as happy to be integrated into the Soviet Union and attacked all those who said otherwise – the organs of the Catholic Church, Lithuanian diaspora, the French press and others. It relied exclusively on Moscow's propaganda tools – *Tass*, Kremlin reports, *Pravda*, etc. While it

is clear that the Communist Party, at the height of its popularity, had a big influence on the French society, the political documents do not reflect their impact on the country's foreign policy and so we can assume that after 1948, the little influence they had also decreased with their popularity.

SOURCES

- 100 millions 600 000 voix sur 101.450.936 suffrages exprimés aux élections en U.R.S.S., 1946. *L'Humanité*, 471, 1–2.
- 500 000 citoyens soviétiques exterminés dans les États baltes, 1944. *L'Humanité*, 110, 2.
- 2000 corps de Lituaniens dans une fosse en Prusse, 1944. *L'Humanité*, 88, 2.
- Diplomatic Archives Centre of the French Ministry of Foreign Affairs, 208QO/91. *Aide-mémoire à l'état-major de l'armée française*, 10 July 1945.
- Extermination des prisonniers soviétiques, 1946. *L'Humanité*, 470, 2.
- Falsificateurs de l'histoire, 1948. *L'Humanité*, 1071, 2.
- Falsificateurs de l'histoire, 1948. *L'Humanité*, 1072, 2.
- Diplomatic Archives Centre of the French Ministry of Foreign Affairs, 208QO/91. *Groupement lithuaniens aux États-Unis*, 1 June 1945.
- H., G., 1948. L'église en Lituanie. *La Croix*, 19824, 3.
- Il y a huit ans, les pays baltes entraient dans la grande famille de Républiques Soviétiques, 1948. *L'Humanité*, 1208, 3.
- Le budget colossal pour le relèvement des républiques soviétiques libérées, 1945. *L'Humanité*, 221, 2.
- Les autorités françaises en Allemagne contre le rapatriement des citoyens soviétiques, 1947. *L'Humanité*, 950, 3.
- Les quatre pages quotidiennes seraient possibles si..., 1946. *L'Humanité*, 568, 1.
- L'U.R.S.S. a libéré 291.903 Français, 1945. *L'Humanité*, 336, 2.
- Singulière contradiction..., 1945. *L'Humanité*, 210, 2.
- Triomphe du bloc des communistes et des sans-parti, 1947. *L'Humanité*, 780, 3.

BIBLIOGRAPHY

- Champonnois, S., 2008. *French Policy towards the Baltic States, 1939–1991: From Abandonment to Reunion*. The Baltic Question during the Cold War. London: Routledge edition, 84–99.
- Kabašinskaitė, A., 2022. *French Newspaper "Le Monde's" View of Lithuania from 1944 to 1954*. Kaunas: OIKOS: Lietuvių Migracijos Ir Diasporos Studijos, no. 2 (32), 65–77.
- Vasiliauskienė, A., 1996. *Stasio Antano Bačkio Gyvenimo Ir Veiklos Bruožai*. Vilnius: Katalikų akademija.

REFERENCES

- ¹ The number of articles about Lithuania is not exact, because Soviets did not consider Lithuania to be a country, so sometimes it mentioned all Baltic countries together, just a city in Lithuania, etc.
- ² Reference to the Western Bloc, also known as the Free Bloc – countries in coalition with the United States during the Cold War.
- ³ Palmiro Togliatti was one of the founders of the Italian Communist Party and, at the time, a member of the Constituent Assembly of the Italian Republic.

FRANCIJAS KOMUNISTISKĀS PARTIJAS LAIKRAKSTA *L'HUMANITÉ* VIEDOKLIS PAR LIETUVU 1944.–1948. GADĀ

AKVILĒ KABAŠINSKAITĒ

Doktorantūras studente Jaunajā Sorbonnas Universitātē un Vītauta Dižā Universitātē

E-pasts: akvile.kabasinskaite@sorbonne-nouvelle.fr

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkota Francijas Komunistiskās partijas nostāja pret Lietuvu 1944.–1948. gadā, kad partija atradās popularitātes virsotnē. Šī perioda preses analīze atklāj arī Francijā pastāvējušo padomju propagandu pret Lietuvu. Galvenokārt izmantojot partijas laikraksta *L'Humanité* rakstu sēriju un Francijas diplomātiskos arhīvus, raksta autore centusies atklāt, kā Francijas komunisti Francijā notiekošajā informatīvajā karā atbalstījuši Padomju Savienības veikto Lietuvas aneksiju un kā šīs norises ietekmēja Francijas politiku.

Atslēgvārdi: Francijas Komunistiskā partija, Lietuva, Baltijas valstis, aukstais karš, Francijas politika.

KOPSAVILKUMS

1944. gadā Padomju Savienība reokupēja Lietuvu, savukārt Francija atguva brīvību. Rezultātā Lietuvā padomju varu uzskatīja par okupantiem, bet Francijā daudzi to uztvēra kā glābēju karā ar vāciešiem. Tieši šajā laikā Francijas Komunistiskā partija kļuva par populārāko partiju, un šī popularitāte saglabājās līdz 1948. gadam, bet vēlāk pakāpeniski samazinājās. Rakstā šis periods analizēts, galvenokārt balstoties uz rakstiem, kas publicēti oficiālajā partijas laikrakstā *L'Humanité*, īpašu uzmanību pievēršot partijas nostājai pret Lietuvu tajā laikā, kā arī apskatīta šīs nostājas ietekme uz Francijas politiku pret Lietuvu.

BALTIC SCHOOL OF TEXTILE ART. COMPARATIVE ANALYSIS OF SOVIET LATVIAN, LITHUANIAN, AND ESTONIAN TEXTILE ART IN THE CONTEXT OF LANDSCAPE REPRESENTATION

RITA BROKA

Mg. art., Art Academy of Latvia, PhD student

E-mail: rlbroka@gmail.com

ABSTRACT

The Baltic School of Textile Art is a term used in the 1960s and 1980s to denote textile art in Soviet Latvia, Lithuania, and Estonia. The article aims to provide an insight into the circumstances of the origin of this term and examine the school's idiosyncrasy in the context of landscape representation. According to the data obtained in the study, the term's introduction was determined by regionally oriented exhibition practice, the relevant folk art traditions and the similarities in the treatment of visual content and materiality of textiles. In this context, the dominance of landscape motifs can be considered one of the school's most characteristic features.

Keywords: Soviet Baltic art, textile art, landscape, tapestry, national school.

INTRODUCTION

From the late 1960s onwards, the development of textile art in the Soviet Union was marked by a dramatic shift, redirecting the previously utility-oriented applied art section into the realm of visual arts. The rapid transformations were determined by the renewed interest in the possibilities of pictorial weaving or tapestry technique as a way of image visualization, influenced by a renewed interest in tapestry art, mainly caused by the impact of the French Tapestry Revival (Wells 2018, 60). Tapestry became a relatively

free creative exploration for professional textile artists. Following the Polish School of Textile Art, which was announced after the Polish artist's contribution to the 1st International Biennial of Tapestry in 1962 (Kowalewska, Jachuła & Huml 2018, 5), various national schools began to emerge in the late 1960s. Since 1969 Baltic School of Textile Art has been established as a frequently used term to characterize the idiosyncrasy of textile art in the Soviet Union. The earliest reference to the existence of the Baltic School of Textile Art can be found in the magazine *Dekorativnoje Iskusstvo SSSR*. Writing about the first All-Union exhibition of applied art, which took place in the exhibition hall *Manege* in Moscow in 1968, Varvara Savickaya highlights the tapestries of Baltic textile artists, with a particular emphasis on Latvian and Estonian artists (Savickaya 1969, 21). While acknowledging that it was too early to talk about a stable Baltic School of Textile Art, Savickaya accented to the emergence of such a school and the possibility of compiling a competition for the already widely recognized Polish and Yugoslav textile art schools. In Latvia, Tatjana Suta wrote a review on the same exhibition, suggesting that apart from the performance of two Moscow textile artists, only the textiles of the Baltic artists have been noteworthy (Suta 1969, 7). The title of the article – *Baltic gobelin* – clearly indicates the emphasis of a region. Henceforth, the term Baltic School of Textile Art was frequently used throughout the following decades. The tapestries of the Baltic republics were united by a common approach based on the national heritage, colour usage, bold experiments with the materials and techniques, the high professional standard of execution.

The article aims to examine the content of the term Baltic School of Textile Art. Considering the accepted similarities marked by the term, critical attention is paid to the Latvian, Lithuanian and Estonian national schools as a phenomenon of the Soviet period both in a unifying and distinctive sense. The article provides insight into the conditions of the formation of national schools and their individual development in relation to textile art. Special attention is paid to the role of higher professional education in the formation of school and the choice of imagery and techniques for textile artists. The dominant theme in Latvian textile art from the 1960s to the 1990s was based on various landscape motifs. Therefore, cross-cultural comparison has been carried out to identify the similarities and differences in landscape representation in other schools that altogether contributed to Baltic School of Textile Art.

The study was conducted using an inductively oriented qualitative research methodology applying a combination of research methods. According to the research questions, a thematic selection of iconographic and written sources has been compiled and analysed. Soviet periodicals and photo albums representing textile art, as well as exhibition catalogues and

reviews, including Latvian, Lithuanian, Estonian, and Russian editions, have been used as secondary sources. Visual sources have been analysed at the Museums of History and Applied Arts in Riga, Vilnius, Tartu, and Tallinn. Historical data analysis, comparative analysis, formal and iconographic analysis of visual data and interviews have been used as research methods.

THE FORMATION OF NATIONAL SCHOOLS IN SOVIET TEXTILE ART

The new tapestry movement, which spread rapidly in Europe in the 1960s, first and foremost was driven by the artist-executor. The centuries-old method of split work used in the production of French tapestries, where the image of a tapestry is created by an artist, executing a detailed cartoon or design, but a professional weaver performs its realization in fibre (Barty 2000) was changed. At the 1st show of the Lausanne International Biennial of Tapestry it became clear that the previously strong and established tradition of tapestry weaving could grow into completely unpredictable modifications if artist completed realization of textile artwork. The organizers of the exhibition had to find that the “new tapestry” from Eastern Europe, by contrast, challenged France’s pre-eminence on entirely artistic grounds, suggesting that the state-sponsored art academies of Communist bloc were actually better incubators of contemporary experimentation than the West’s individual artist’s studios and commercial galleries (Wells 2018, 103).

The example of Latvian textile art clearly illustrates the impact of higher education on the development of the industry. Until 1961, the education of a textile artist in Latvia was obtained only at the level of secondary education. Such specialists were trained at State Applied Art Schools and were called art weavers (Lāce 1957). Even though in the 1950s there were initiated experiments with the diversification of materials, introducing, for example, straw, reeds, unspun wool (Ivanova 1974), the constant use of techniques practiced in folk art based on shuttle weaving prevented free interpretation and limited the artist’s creative approach. The turning point was marked when, because of general reforms in art education, the art weaver Rūdolfs Heimrāts committed to organizing the new department dedicated to textile art at the State Art Academy of Latvia SSR (Bļodone 1974, 9). The tapestry weaving technique turned out to be a dominant way of image expression in textile material. Significant part of the learning process established by Heimrāts was dedicated to folk art heritage and landscape studies (Heimrāts 1985). In 1971, the term Latvian School of Textile Art was introduced by Tatjana Suta (Suta 1971, 21). The school was acknowledged for its unique ability to unify immaculate classical tradition

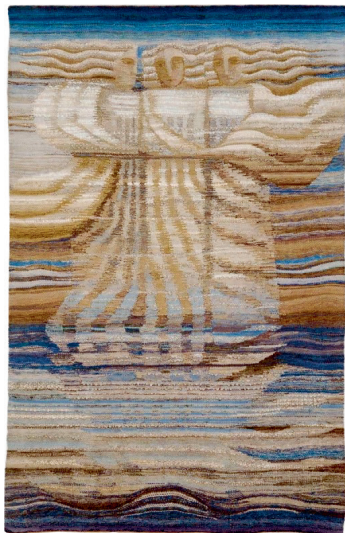

Figure 1. Juozas Balčikonis. *The Song of the Amber Coast*, 1972, tapestry, 300 × 200. http://tdaile.lt/Autoriai/J_Balcikonis/J_Balcikonis.htm

1. attēls. Jozs Balčikonis. “Dzintara krasta dziesma”, 1972, gobelēns, 300 × 200. Attēls iegūts brīvpieejā: http://tdaile.lt/Autoriai/J_Balcikonis/J_Balcikonis.htm

with bold, innovative experiments (Neimisheva 1990, 8). Remaining outside the regulations applied to fine art, tapestry became the extensive field of artistic expression equally supporting spatial and textural experiments, abstraction, and classical narrative weaving.

Lyrical poetics reflected in landscape-based compositions gained the momentum in textile art of Lithuania, which, similarly to Latvia, was formed under the influence of the industry leader and head of higher professional education. Named as the Patriarch of Lithuanian textile art, Juozas Balčikonis (1924–2010) was passionately interested in Lithuanian folk art and oriental art, and collected samples. It is estimated that almost all the most significant pedagogical, organizational, and creative events in the 20th-century Lithuanian textile art are related to him (Andrijauskas 2018, 148). Already during his studies, the artist made attempts to find a way to combine folklore images, folk art motifs and music in textiles. Rhythm emerged as the main rule in this process (Pinkus 1974, 10). A significant shift in this regard was the reorientation to tapestry technique in the early 1970s. Tapestry *The Moonlight Sonata*, woven in 1971, with its distinctly notional image formed in a melodic rhythm, can be perceived as the quintessence of Balčikonis' creative interests, where poetry is fully embodied in the pliant forms of woven structure. In these flexibly formed colour gradations augmented by the medium-specific features of the tapestry were realized the most famous artworks of Balčikonis, including *Poetry Spring* (1972) and *The Song of the Amber Coast* (1972) (Figure 1). Examining the samples of the Lithuanian textile art created during the flourishing years of the Balčikonis School in the 1970s–1980s, a stylistically and materially unified monolith approach can be noticed.

Figure 2. Peeter Kuutma. *Evening in Tallinn*, 1986, tapestry, 150 × 150. https://www.muis.ee/en_GB/museaalview/1642783

2. attēls. Pēters Kūtma. "Vakars Tallinā", 1986, gobelēns, 150 × 150. Attēls iegūts brīvpieejā: https://www.muis.ee/en_GB/museaalview/1642783

In Estonia, the boom of textile art was initiated by discovering the possibilities of new tapestry in the 1960s and, to a large extent, it developed similarly to Latvia and Lithuania. However, there are also significant differences. The central inequality is the lack of a prominent leader, who would be both the principal teaching force of the art institution and the most visible representative of the industry. Of all three Soviet Socialist Baltic republics, the Estonian textile art had had the longest course of development, since higher education here was introduced already in the pre-war years. At the same time, due to the availability of academic education, the tradition of tapestry weaving developed substantially differently. The first tapestry *Song Festival* was woven in 1946, authored by Adamson-Eric (Teder 2015, 23). Consequently, Mari Adamson's tapestry *Tallinn I* woven in 1956 was considered as one of the first new Soviet tapestries (Strizenova 1975, 75), and also must be noted as one of the first landscape textiles in textile art of Soviet Socialist Baltic republics. Mari Adamson, as the head of the Textile Art Department in 1944–1977, established the approach that turned out as a feature typical only for textile art in Estonia in comparison with Latvia and Lithuania. According to that, the weaving could be transferred to a professional weaver. Estonian artist Peter Kuutma became the most visible representative of this approach. He initiated the constructivist – geometric direction in Estonian applied art (Teder 2015, 29). Kuutma's tapestries and carpets are designed as laconic, well balanced, geometrically structured compositions. This is demonstrated by the artist's most famous artwork *Evening in Tallinn* (1986) (Figure 2), as well as *Northeastern Estonia* (1984), *Series Northland* (1988), *City of Memory* (1994). Overall, the representatives of Estonian textile art school are the least concerned about form and texture

experiments. The decorative value of textiles comes to the fore, where both the perfectly executed design of the weaving and the superiority of the colouring are equally important.

Summarizing the general overview of the national schools of Soviet Latvia, Lithuania, and Estonia, it must be concluded that the boom of popularity of tapestry art, which acquired the Soviet Union countries in the 1960s, developed a coherent approach based on local cultures and the model of professional higher education. The conditionality of the forms determined by the material increased the attempts to express the subject matter in symbolic language. Colour and material became an essential part of textile visual content. Such an approach determined the main differences between the national schools of the Soviet Socialist Baltic republics and other Soviet republics. In this respect, landscape as a genre in textile art emerged as an idiosyncratic, especially valuable ample material of conditional expression.

LANDSCAPE AS A GENRE IN BALTIC TEXTILE ART

The overall qualities that form a unified whole of the Baltic School of Textile Art become apparent in comparison with the performance of other textile schools in the Soviet Union. Specifically, the variable manifestations of the landscape acknowledge the differences in the creative approach, thematic interpretation, and technical execution demonstrated by the Baltic textile artists. An example here can be the All-Union Exhibition of Visual Arts with the common theme of *The USSR – Our Homeland*, which took place in 1972 in Moscow. The review of the exhibition, published in the magazine *Dekoratивноje iskusstvo SSSR*, among others mentions several Baltic textiles (Kramarenko, Nevler, Uvarova 1973, 10). Special attention was paid to *The Song of Amber Coast* by Lithuanian textile artist Juozas Balčikonis. This figurative composition depicts the three Baltic republics as the three sisters according to symbolic meaning, thus showcasing the ideological motif of the friendship of nations (Natalevičienė 2020) based on the symbol of family, namely, sisterhood. However, its lyrical melodicality, the conditionally contained seashore component and the nuanced tonality of the colours reflecting the seawater and the sand make an obvious statement of an impression of a serene seacoast landscape.

The landscape as a season's portrait and impression of various daily conditions is a characteristic trait in the Soviet Baltic textile art of the 1970s and 1980s. The works dedicated to this subject matter were, for the most part, actively diminished by Latvian art critics, for example, indicating that any conditionally solved woven image could be named after the mood of a time of day or season (Lamberga 1981, 43). At the same time, the interviews with

Figure 3. Zinta Beimane. *Winter Patterns in the Dunes I*, 1983, tapestry, mixed technique, 80 × 80. Photograph by Rita Broka, Museum of Decorative Arts and Design collection

3. attēls. Zinta Beimane. “Ziemas raksti kāpās I”, 1983, gobelēns, jaukta tehn., 80 × 80.

Fotografējusi Rita Broka

the textile artists prove that images of the seasons most often appear as observations of the cyclical transformations of a specific setting, which evidently means that such textiles can be considered valid variations of the landscape in art. Textile artist Dzintra Vilks, describing her creative approach and thematic choice, accentuated the fertile impact of interaction with a particular place. This can be illustrated by her textile compositions *Lake* (1977) *Landscape with the Grass* (1980), *Winter* (1982), *Spring* (1983). Thus, the landscape motifs are reviled as the woven reflections of the multisensorial perception (Vilks 2020). Furthermore, Zinta Beimane’s cycle of seven tapestries *Winter Patterns in the Dunes* (1983) is comparable to a documentary observation of a place over a long period of time, as a result of which the artist has selectively interpreted the impressions obtained in a textile fibre (Beimane 2021) (Figure 3).

In this case, the motif of the seaside landscape is not considered as a panoramic view but instead chosen by following the values essential for the medium-specific thinking of the textile artist, focusing the perception closer to tactile surfaces of nature in winter. In this context, the visual content woven into the textiles mainly reflects the areas indicated in the artist’s biography and individual experience, and therefore can be considered as landscape. The evidence can be found in the oeuvre of most Latvian textile artists educated by Rūdolfs Heimrāts.

Abstract compositions based on various perceptions of nature became even more comprehensive in Lithuanian textile art. A significant number of textiles can be found, which represent the mood observed in nature, yielding the emotional saturation contained in colours and rhythms. Often it is the impression of the colour gamut of a particular season, the changing

Figure 4. Edīte Pauls-Vīgnere. *Lifetime I-III*, 1972, tapestry, mixed technique, 350 × 76 (×2) 340 × 185. Photograph by Timurs Subhankulovs

4. attēls. Edīte Pauls-Vīgnere. “Mūži I-III”, 1972, gobelēns, jaukta tehn., 350 × 76 (×2) 340 × 185. Fotografējis Timurs Subhankulovs

state of the daily movement in an abstract image, and not a specific motif of the natural scenery. Notable examples are Vladas Daujotas's *Spring* (1974), Giedre Puodžiukaityte's *Spring* (1980), Jadvyga Gervyte-TvariJonavičienė's *Autumn* (1978), Liudvika Rusteikiene's *Glow* (1978), Joana Bazariene's *Morning* (1978) and *Dawn* (1977), Ramute Jasudite's *Autumn* (1978) and *Evening* (1979), Regina Sipavičiūtė's *Indian Summer* (1974), Genovaitė Žilinskaitė's *Summer* (1976). Landscape can also be depicted as a vision, a part of a mysterious world that remotely resonates with an image of a geographic place, rather offering a transformation of the impulses seen in the environment into the matter of another reality. Examples of such a landscape concept are Danute Kvietkevičiūtė's *Hypothesis* (1979), Valantinaite-Jokuboniene's *Rocks* (1972) and *Roads* (1977), Daiva Mačionyte-Jonaitiene's *Earth* (1974), Genovaitė Žilinskaitė's *Forest* (1975), and Rekertaitė-Načiulienė's *Forest* (1983).

Notably, in Latvian textile art landscapes or their motifs can be expressed as spatial forms (Rūdolfs Heimrāts' *Patience dock* (1973), Aija Baumanė's *Steep Shores* (1974), Edīte Pauls-Vīgnere's *Lifetime I-III* (1972) (Figure 4), which became increasingly popular in the 1970s (Kalniete 1989) and remained as a significant difference, setting Latvian textile apart from other national schools. Likewise, a landscape can appear as a textile relief of fibre thickenings and layers (Aija Baumanė's *Trees* (1971), Rūdolfs Heimrāts' *November* (1974), Egils Rozenbergs' *The Sea* (1976), and textured colour fields (Zinta Beimane's *Eternal Rhythms* (1983), Vīgnere's *The Green Land*

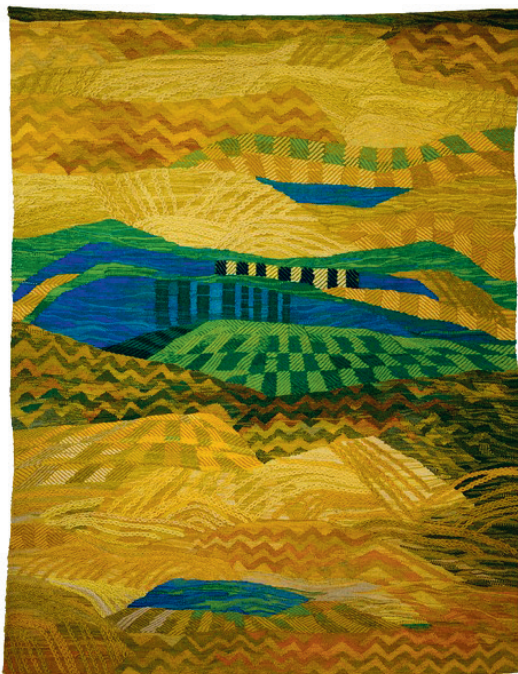

Figure 5. Mall Tomberg.
Landscape of Home, 1973,
tapestry, 208 × 266.
https://www.muis.ee/en_GB/museaalview/1527016

5. attēls. Malla Tomberga.
“Dzimtās zemes ainava”,
1973, gobelēns, jaukta
tehn., 208 × 266. Attēls
iegūts brīvpieejā: https://www.muis.ee/en_GB/museaalview/1527016

(1970), Ilma Austriņa's *Autumn mood* (1980), Rūdolfs Heimrāts' *Butterflies of Jāņkalni* (1974). The landscape can also be represented in a classically plain-woven tapestry as a part of allegorical compositions (Rūdolfs Heimrāts' *Līgo* (1977), Inga Skujiņa's *Vidzeme* (1984), Viesturs Bērziņš' *Summer* (1984), Leontīne Piņozne's *Midsummer Night* (1985).

The amplitude of textile interpretation on the basis of such a motif is not characteristic to the same period of Lithuanian or Estonian textile art. Thereby, it can be considered as an indication of difference for the Heimrāts'-led Latvian school, as similar manifestations were not observed in any other textile art school of that period.

Against the capacity of various creative experiments realized by representatives of the Latvian Textile Art school, Estonian textile art is largely perceived as a promoter of a pictorial tapestry with the main emphasis on colour. As Tatjana Suta observing the All-Union exhibition *Soviet Gobelīn – 2*, has pointed out, “the qualities that characterize the national peculiarity of Estonian tapestries are a distinctly modern artistic concept, a precise linear drawing and a decoratively effective vivid colour” (Suta 1977, 54). In terms of colour expression, Estonian textiles differ from Lithuanian textile art samples of the same period. For example, Mall Tomberg's cycle *Landscape of Home I and II* (1976), depicts the land as if from a bird's eye view, where the main expressive accent appears in colour – a bright yellow or intensely green fabric plane (Figure 5). Tomberg as an artist who produced most of

her work herself, to an equal extent paid attention to the medium-specific expression, introducing knitted structures and mixed weaving techniques (Adamson 2010, 12).

One of the most visible textile artists Leesi Erm's artworks occupy a special place in the Estonian textile art of the 1960s–1980s in terms of landscape representation. Although the depiction of a certain motif does not characterize these textiles, the emotional impact of their colour and texture combinations ranks them in the group of the most fascinating images of nature. The majority of Leesi Erm's textiles are sensorial impressions of seasonal changes, where colour, especially in combination with the thick texture of fringe, becomes the main factor influencing perception (*Sunset* (1969), *Frost* (1973), *Autumn Gold*, *Winter* (1978)). On the contrary, Mari Adamson has designed more realistic lyrical landscape images, where the classical tapestry weaving benefits the depiction of a particular site. A series of works dedicated to the landscapes of Tallinn (1978–1980) are realized in the plain-woven tapestry technique, where the views of the city are revealed as immensely nuanced, intimacy-filled fragments of perception observed from the window of her apartment. Landscapes can also be recognized as the central motif in the tapestries designed by Peter Kuutma. Along with particular nature motifs, the representation of sky in various conditions takes a substantial place in his oeuvre (*Cold ground* (1988), *Clouds roll in* (1991) (Adamson, Kuutma 2016, 41). Although Kuutma is only an author of textile design, which must be performed by a professional weaver, even these distinctly constructive compositions reveal the tonality, specificity of motif selection and contemplative mood characteristic of the Baltic Textile Art School landscapes.

CONCLUSIONS

According to the data obtained in the study, it can be concluded that the introduction of the term “Baltic School of Textile Art” was determined by regionally-oriented exhibition practice of the Soviet period, the relevant folk art traditions of Baltic countries and the similarities in the treatment of visual content and materiality of textiles. It can be generally assumed that the ability to express the subject matter through conditional language of fibre medium became the main feature of the distinction of Baltic textile artists. The new tapestry, made by artists, became the realm of an expression relatively free from ideological dogmas, which simultaneously supported the subtle smooth-surfaced classical weaving and the sculpturally textured spatial forms. The dominance of landscape motifs can be considered as one of the school's most characteristic features. The symbolically

interpretable qualities of landscape motifs and their suitability for tapestry weaving proved to be a valuable source of associative imagery. As the research results reveal, the landscape and images of nature became one of the most widely represented topics in textile art not only in Latvia, but also in Lithuania and Estonia in the 1960s–1980s.

In a situation where the tapestry art as a monumental alternative of reproducing realistic images was recognized as an effective form of representation of ideological propaganda, the woven landscape became a field of more liberated, less censored interpretation of the subject matter. With a targeted selection of natural scenery, it became possible to express a lyrically emotional mood, allegorical meaning, and belonging to a particular setting and social space.

BIBLIOGRAPHY

- Adamson, H., 2010. *Classics. Mall Tomberg*. Tallinn: Estonian Museum of Applied Art and Design.
- Adamson, H., 2016. *Classics. Peeter Kuutma*. Tallinn: Estonian Museum of Applied Art and Design.
- Andrijauskas, A., 2018. Artist Jouzas Balčikonis. *LOGOS Journal of Religion, Philosophy, Comparative Cultural Studies and Art*, Visuomeninė organizacija LOGOS, Vol, 96, 148–155.
- Barty, P., 2000. *Tapestry*. London: Phaidon Press.
- Beimane, Z., 2021. *Personal interview*. Transcribed and stored at the author's personal archive.
- Blodone, R., 1974. VMA un latviešu padomju tekstilmākslas attīstība. *Literatūra un Māksla*, 37, 8.
- Cotton, G. E., 2012. The Lausanne International Tapestry Biennials (1962–1995). The Pivotal Role of a Swiss City in “New Total Role of a Swiss City in the “New Tapestry” Movement in Eastern Europe After World War II. *Textile Society of America Symposium Proceedings*. University of Nebraska – Lincoln, 2–8.
- Heimrāts, R., 1985. *Curriculum of the Textile Art Department*. Information Centre, Art Academy of Latvia.
- Ivanova, G., 1974. Mūsu jaunrades pieredze. *Literatūra un Māksla*, 38, 2.
- Kalniete, S., 1989. *Latvju tekstilmāksla*. Rīga: Liesma.
- Korespondent, 1974. Brieduma posms. *Literatūra un Māksla*, 42, 8–9.
- Kowalewska, M, Jachuła, M., Huml, I., 2018. The Polish School of Textile Art. *Textile*, 0, 1–9.
- Kramarenko, L., Nevler, L., Uvarova, I., 1973. Cto pokazala vsesojuznaja vystavka. *Dekorativnoje iskusstvo SSSR*, 5, 4–22.
- Lamberg, D., 1981. Latviešu septiņdesmito gadu dekoratīvās tekstilmākslas raksturīgākās iezīmes. *Latviešu tēlotājmāksla*. Rīga: Liesma, 30–52.
- Lāce, R., 1957. Festivālam veltītajā lietišķās un tēlotājas mākslas izstādē. *Padomju Jaunatne*, 120.
- Natalevičiene, L., 2020. Tapestries appear on the scene. Available: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/taikomoji-daile/19751989-egzistencinis-subjektyvumas/ideju-ir-plastikos-kaita-tekstile/78403> (accessed 23.11.2020.).

- Rekertaitė-Načiulienė, D., Stelingienė, S., 1983. *Lietuvos gobelenas*. Vilnius: Vaga.
- Neimiševa, L., 1990. Dekorativno-prikladnoje iskusstvo Latvijas SSR. Moskva: Sovetskij hudoznik.
- Savickaya, V., 1972. Gobelen – plastika aktivnaja. *Dekorativnoje iskusstvo SSSR*, 4, 1–9.
- Strizhenova, T., 1975. Sovetskij gobelen–2. *Dekorativnoje iskusstvo SSSR*, 3, 1.
- Strizhenova, T., 1984. *Rudolf Heimrat. Gobelen. Mastera Sovetskogo iskusstva*. Moskva: Sovetskij Hudozhnik.
- Strizhenova, T., 1989. Tekstilnoje panno i gobeleni. *Sovetskole dekorativnoje iskusstvo, 1945–1975: ocherki*. Moskva: Iskusstvo, 73–81.
- Suta, T., 1969. Baltijas gobelēns. *Māksla*, 1, 7–9.
- Suta, T., 1971. Latishskaja shkola sovremennogo gobelena. *Dekorativnoje iskusstvo SSSR*, 6, 21–24.
- Suta, T., 1977. Mākslas tēla veidošana padomju gobelēnā. *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Liesma, 44–64.
- Teder, I., 2015. Estonian textile art in the years 1940–1990. *Eesti tekstiilikunst: Estonian textile art: 1915–2015*. Tallinn: Eesti Tekstiilikunstnike Liit, 21–37.
- Vilks, Dz., 2020. *Personal interview*. Transcribed and stored at the author's personal archive.
- Wells, K. L. H., 2019. *Weaving modernism*. New Haven; London: Yale University Press.

BALTIJAS TEKSTILMĀKSLAS SKOLA. LATVIJAS, LIETUVAS UN IGAUNIJAS TEKSTILMĀKSLAS SALĪDZINĀJUMS AINAVAS ATTĒLOJUMA KONTEKSTĀ

RITA BROKA

Mg. art., Latvijas Mākslas akadēmijas doktorante

E-mail: rlbroka@gmail.com

ANOTĀCIJA

Baltijas tekstilmākslas skola ir padomju perioda termins, ko 20. gs. 60.–80. gados lietoja Padomju Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tekstilmākslas apzīmēšanai. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu šī termina saturā, lietojumā, kā arī izpētīt, kā šādā vienotā skolā izpaudās ainavas attēlojums. Kā uzrāda pētījumā iegūtie dati, par apzīmējuma rašanos veicinošiem apstākļiem uzskatāma reģionāli orientēta izstāžu prakse, tautas mākslas tradīciju radniecība, tekstiliju tematiskā saturs, izpildījuma un izmantoto tekstilmateriālu līdzības. Šajā kontekstā ainavisko tekstiliju dominance ir izceļama kā viena no raksturīgākajām skolas vienotību noteicošajām pazīmēm.

Atslēgvārdi: Padomju Baltijas māksla, tekstilmāksla, ainava, gobelēns, nacionālā skola.

KOPSAVILKUMS

20. gs. 60. gados Padomju Savienības tekstilmākslas attīstībā iezīmējās krass pagrieziens, ievirzot līdz tam priekšmetiski orientēto lietišķās mākslas nozari tēlotājam mākslai piederīgas tēlveides laukā. Turpmākajās divās desmitgadēs Baltijas reģiona mākslas kopainas priekšplānā izvirzījās profesionālā tekstilmāksla, kas paplašināto izteiksmes līdzekļu rezultātā piedzīvoja nebijušu popularitātes vilni. Jau 70. gadu sākumā tika organizētas atsevišķas jaunajai gobelēnu mākslai veltītas kopizstādes, kas izgaismoja nozares attīstības virzienus un izcēla lokālo specifiku. Plašā lietojumā nostiprinājās Baltijas reģionam raksturīgas pieejas apzīmējums – Baltijas tekstilmākslas skola. Mākslinieku izpildījumā gobelēns kļuva par salīdzinoši brīvu izteiksmes iespēju, kas vienlīdz atbalstīja gan gleznieciski niansētu gludi austu krāsu ekspresiju, gan tēlnieciski apjomīgu, fakturētu formu modelējumu. Par padomju perioda Baltijas tekstilmākslai raksturīgu iezīmi izveidojās virtuozas spēja atklāt emocionāli piesātinātu vizuālo saturu caur nosacītiem ainavas motīviem, dabas tēliem, krāsu noskaņām un ritmiem. Dabas motīvi kļuva par asociatīvas tēlveides resursu, kas, no vienas puses,

ļāva apiet sociālistiskajā realitātē balstītas tēmas, bet, no otras, organiski pakļāvās šķiedras materiāla noteiktai tēlojuma specifikai. Pētījums veikts, izmantojot kvalitatīva pētījuma induktīvi orientētu stratēģiju, lietojot vairāku pētniecisko metožu kombināciju. Dati iegūti, izpētot pieejamo rakstisko un ikonogrāfisko materiālu, lietiskos avotus.

VIDUSLAIKU RĪGAS PILSĒTBŪVNICĪBA UN ARHITEKTŪRA RITAS ZANDBERGAS SKATĪJUMĀ

LIBERTA STOMA

Bc. art., Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas zinātnes nodaļas maģistrante,
Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūta zinātniskā asistente
E-pasts: libertastoma@gmail.com

ANOTĀCIJA

Raksts dod ieskatu par sabiedrībā mazāk zināmās arhitektūras vēsturnieces Ritas Zandbergas personību un viņas darbu Rīgas pilsētbūvniecības un arhitektūras vēstures izpētē, kas ir nozīmīgs, jo arhitekte pievērsusies neizpētītām un ļoti svarīgām Rīgas vēstures tēmām. Arhitektes izteiktās hipotēzes un veiktie pētījumi ne vienmēr vērtēti pozitīvi, jo izraisījuši diskusijas un asu kritiku, tādēļ palikuši nenovērtēti un nepublicēti, kā arī joprojām nav pieejami plašākam interesentu lokam. Rakstā uzmanība pievērsta Zandbergas viduslaiku Rīgas pilsētbūvniecības un arhitektūras pētniecības mantojumam, izvirzītajām hipotēzēm un secinājumiem.

Atslēgvārdi: Rita Zandberga, pilsētbūvniecība, arhitektūra, viduslaiki.

IEVADS

Arhitektūras vēsturnieces Ritas Zandbergas (1929–1993) atstātais mantojums un mūža ieguldījums viduslaiku pētniecībā līdz šim nav padziļināti analizēts. Zandbergas biogrāfija ir maz zināma, bet, apgūstot apjomīgo materiālu krājumu, kas ir saistīts ar ģimenes vēsturi un zinātnisko pētniecību un kas glabājas Latvijas Arhitektūras muzejā, atklājās jauni, līdz šim nezināmi arhitektu pāra Arigo un Ritas Zandbergu biogrāfijas materiāli. Autore, apgūstot plašo, tikai pēdējos gados sakārtoto ģimenes arhīvu Arhitektūras muzejā, nevar pretendēt uz pilnīgu Zandbergas dzīves laikā

uzkrāto atziņu analīzi, tādēļ šī publikācija kalpo kā sākotnējais ievadījums tās izziņāšanā.

Pētījuma tapšanā svarīga nozīme ir nepublicētajiem materiāliem, kas pieejami Latvijas Arhitektūras muzeja krājumā. Pavisam Arhitektūras muzejā ir pieejamas aptuveni 140 rakstiskas vienības, kas ietver Zandbergas pētījumus, nepublicētos un publicētos rakstus, biogrāfijas aprakstu, dienasgrāmatas, disertāciju, recenzijas, vēstules un dažādas atsauksmes par arhitektes veikto. Arhīva lietā pieejamas arī fotogrāfijas, ilustratīvie materiāli un dokumenti, kas rada priekšstatu par arhitektes dzīvi un darbību. Apzināti ar viduslaikiem saistīti Zandbergas pētījumi, kas pieejami rakstu krājumos, kā arī publicēti laikrakstos un žurnālos "Literatūra un Māksla", "Rīgas Balss", "Ciņa", "Zinātne un Tehnika".

Norādes uz Zandbergas pētījumiem ir minētas ar arhitektūras vēsturi saistītos izdevumos, tomēr viņas izteiktās hipotēzes un secinājumi vērtēti pretrunīgi un izraisījuši asu kritiku pārsvarā arheologu vidē. Kritiski par Zandbergu rakstījis arheologs Andris Caune, piemēram, vērtējot viņas piedāvāto Rīgas pirmās bīskapa sētas rekonstrukciju un palasta plānojumu. Pēc viņa domām, rekonstrukcija "jāuzskata par autoras brīvu fantāziju variācijai par viduslaiku pils tēmu, nevis konkrētas Rīgas bīskapa sētas attēlojumu 13. gadsimtā" (Caune 1999, 222). Zandbergas veikumu vērtējis arī arheologs un senās Rīgas vēstures pētnieks Andris Celmiņš, minot arhitektes pētījumus par Sv. Pāvila baznīcas atrašanās vietu. Arhitekste atrasto dolomītakmeņa mūra sienas atklājumu Jaunielā 14 drosmīgi atzīst to par Sv. Pāvila baznīcas pamatu sastāvdaļu un, analizējot apmēram 3 m liekto sienu, mēģina to teorētiski rekonstruēt. Celmiņš uzskata, ka "ideja [...] ir patvaļīgi veidots Zandbergas spriedums, kam par iemeslu bijusi paviršā izpētes kvalitāte [...] un nelielā pētījumu platība" (Celmiņš 2009, 14–15). Interesi par Zandbergas uzskatiem ir izrādījusi mākslas vēsturniece Anna Ancāne, kas viņas piemiņai veltījusi 2016. gadā izdoto grāmatu "Rīgas arhitektūra un pilsēt būvniecība 17. gadsimta otrajā pusē". Ancāne min, ka Zandbergas nepublicētie materiāli par Rīgas pilsēt būvnieciskās struktūras izveidi ir ietekmējuši viņas tēmas izvēli, jo Zandbergas darbības laikā veiktie pētījumi uzskatīti par novatoriskiem. Tāpat jāņem vērā, ka dažām Zandbergas idejām un hipotēzēm dažkārt trūkst pamatojumu un vēsturisku pierādījumu, tādēļ tās būtu vērts pārbaudīt un turpināt pētīt, ņemot vērā, ka šobrīd pieejamo materiālu daudzums un pētniecības iespējas ir daudz izvērstākas, un ļautu pamatoti apstiprināt vai noliegt arhitektes izvirzītās hipotēzes (Ancāne 2016, 23).

Šī pētījuma mērķis bija apzināt Zandbergas pētniecisko mantojumu, lai plānojamās nākamās izziņas stadijās pārbaudītu, vai vairāku padomju laika autoru izteiktā kritika var būt par iemeslu, lai Zandbergas daudzu gadu ieguldījumu Latvijas arhitektūras vēsturē atstātu bez ievēribas. Darba gaitā

apkopots un veidots pārskats par Zandbergas izvirzītajām hipotēzēm un secinājumiem par Rīgas pilsētas veidošanos tās pirmsākumos, sākotnējo apbūvi un pilsētībūvniecības attīstību viduslaikos. Rakstā izcelti tie objekti, kuriem Zandberga pievērsa īpašu uzmanību. Pētījuma tapšanā izmantota vēsturiski biogrāfiskā un hermeneitiskā analīzes metode, kas palīdz saprast tekstu sākotnējo jēgu.

IESKATS RITĀS ZANDBERGAS BIOGRĀFIJĀ

Arhitekte, pilsētībūvniecības vēsturniece un pētniece Rita Zandberga (Lezdiņa) dzimusi 1929. gada 3. oktobrī Rīgā (Holcmanis 2003, 100), Kristīnes (1898–1990) un Jāņa Lezdiņa (1899–1966) ģimenē, kas piederēja pie inteliģences aprindām, viņas tēvs bija Latvijas Valsts universitātes (LVU) Klasiskās filoloģijas katedras vadītājs un vairāku latīņu valodas mācību grāmatu autors. Arī Rita Zandberga labi pārvaldīja krievu, vācu, angļu un franču valodu, kas ļāva viņai turpmāk pievērsties dažādu vēstures pirmavotu izpētei.

1948. gadā viņa iestājās LVU Inženierceltniecības fakultātes arhitektūras nodaļā (Holcmanis 2003, 100), kur ar labiem vērtējumiem nokārtoja eksāmenus un aizstāvēja diplomprojektu. Ar LVU Valsts eksāmenu komisijas 1954. gada 18. jūnija lēmumu viņai piešķirta arhitekta kvalifikācija (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-19).

Pēc universitātes beigšanas Zandberga strādāja dažādās institūcijās, kuru skaitā jāmin “Latvijas Valsts pilsētu celtniecības projektēšanas institūts” (“Latgiprogorstroj”), LPSR Komunālās saimniecības ministrijas projektēšanas institūts “Latkomunprojekt”. 1969. gadā Zandberga kļuva par LPSR Arhitektu savienības biedri. 1973. gadā viņu uzņēma par arhitekti, vēlāk par pilsētībūvniecības vēstures grupas vadītāju (1978–1982) LPSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantorī (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-153, 26). Laika gaitā veiktie pētījumi par viduslaiku Rīgas akmens celtnēm kļuva par pamatu disertācijai (Zirnīte 1974, 7).

Rita Zandberga no 1968. līdz 1972. gadam mācījās aspirantūrā Maskavas Centrālajā arhitektūras teorijas un vēstures institūtā, 1973. gadā uzrakstīja disertāciju krievu valodā par tēmu “Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība” (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-6), kuras zinātniskais vadītājs bija arhitektūras vēsturnieks, Rīgas Politehniskā institūta docents un LPSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniski pētnieciskās padomes priekšsēdētājs Jurijs Vasiļjevs (Zirnīte 1974, 7). Tomēr 1974. gadā Rita Zandberga savu disertāciju Maskavā nevarēja aizstāvēt, jo bija par to saņēmusi sešas negatīvas atsauksmes (NKMP

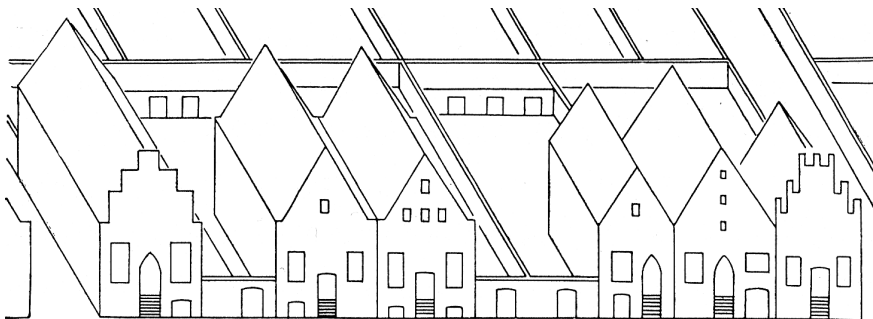
1. attēls. Arhitektūras fakultātes 1. kurss. 1948./1949. gads. Rita Zandberga (Lezdiņa) pirmajā rindā pirmā no kreisās puses (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-18-11)

Figure 1. The 1st year students of the Faculty of Architecture – 1948/1949. Rita Zandberga (Lezdiņa) in the first row, first from the left (NKMP LAM, inv. No. Z10-18-11)

LAM, inv. Nr. Z10-170, 87). Neskatoties uz to, viņa turpināja darbu pie senās Rīgas arhitektūras vēstures izpētes. Turpmāk minēti svarīgākie izpētes objekti.

RĪGAS 1293. GADA BŪVNOTEIKUMI

Viens no nozīmīgiem Zandbergas veikumiem bija Rīgas 1293. gada būvnoteikumu teksta tulkojums no viduslejasvācu valodas un šī teksta analīze. Tas vērtējams kā svarīgs avots turpmākiem 13. gs. Rīgas dzīvojamās apbūves raksturojumiem (Zandberga 1971). Ar būvnoteikumu teksta nepublicēto versiju iespējams iepazīties Latvijas Arhitektūras muzejā esošajā Zandbergas manuskriptā (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-116). 1293. gada būvnoteikumu pieņemšana saistīta ar biežajiem ugunsgrēkiem Rīgā, lai novērstu līdzīgu nelaimes notikumu atkārtošanos nākotnē. Būvnoteikumi paredzēja izstrādāt normatīvos noteikumus, kas kļuva par pienākumu Rīgas pilsētas iedzīvotājiem un turpmāk ļāva būvēt tikai akmens dzīvojamās namus (Zandberga 1971, 64). Zandbergas veiktā izpēte bija nepieciešama tālaika dzīvojamo ēku struktūras izziņāšanai un iespējamai dzīvojamo ēkas tipu teorētiskai

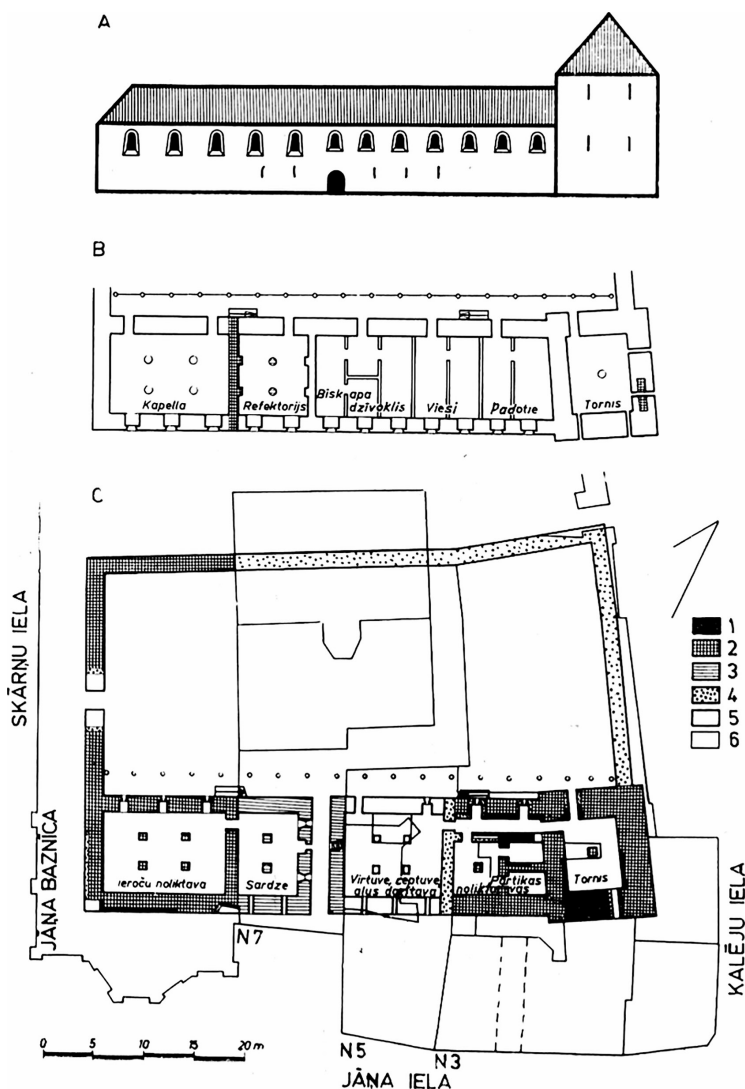
2. attēls. Pārejas perioda apbūve Rīgā 13. gadsimta beigās. Ritas Zandbergas rekonstrukcija (Zandberga 1971, 67)

Figure 2. Construction of the transition period in Riga at the end of the 13th century. Reconstruction by Rita Zandberga (Zandberga 1971, 67)

rekonstrukcijai. Šī unikālā vēstures avota tulkošanu un analīzi Zandberga pamatoja ar pieņēmumu, ka tieši šiem būvnoteikumiem nepieciešama lielāka uzmanība, jo tas “ir vienīgais mums zināmais Rīgas dzīvojamās apbūves agrīnās vēstures dokuments”, kas analizēts un skaidrots tikai daļēji (Zandberga 1971, 59).

RĪGAS PIRMĀ BĪSKAPA PIRMĀ PILS

Viens no Zandbergas pētījumiem attiecas uz Rīgas pirmā bīskapa pirmo pili. 1968. gadā, pētot ēkas Jāņa ielā 3 pagrabus, tās sienās tika konstatēti vairāki viduslaiku mūra fragmenti. Zandberga pievienojās uzskatam, ka bīskapa pils pirmo reizi minēta 1207. gadā Indriķa hronikā (Arbusow, Bauer 1955, XI; 2), un meklēja tās atrašanās vietu kvartālā starp Kalēju, Jāņa un Šķūņu ielu un Jāņa sētu. Tolaik nekas nebija zināms par celtnes tipu un konfigurāciju. Par Rīgas pirmo bīskapa pili jau 1964. gadā vēsturnieks Roberts Malvess un arhitekte Tatjana Vītola bija izteikuši hipotēzi, ka tās atliekas, iespējams, meklējamas Jāņa ielā 7. Kvartāla teritorijā iegūtie fragmenti un T. Vītolas pētījumi Zandbergai ļāva secināt, ka pirmās pils korpusiem vajadzētu atrasties paralēli Jāņa ielai, un teorētiski rekonstruēja to gara korpusa veidā, kas noslēdzas ar masīvu četrstūra torni (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102, 1). Piedāvātais pils plānojuma salīdzinājums ar līdzīga tipa citzemju celtnēm ļāva arī secināt, ka tā pieskaitāma palasta būvtipam, kas Latvijā tobrīd vēl nebija zināms (Zandberga 1970, 8). 1973. gada izdevumā “Muzeji un kultūras pieminekļi” Rita Zandberga norādīja arī torņa un palasta ārējos apjomus. Rakstā iespējams iepazīties ar autoras izveidoto pils rekonstrukciju un pētījumos *in situ* konstatētajiem garensienu fragmentiem pagrabos zem Sv. Jāņa baznīcas (Zandberga 1973, 10–11).

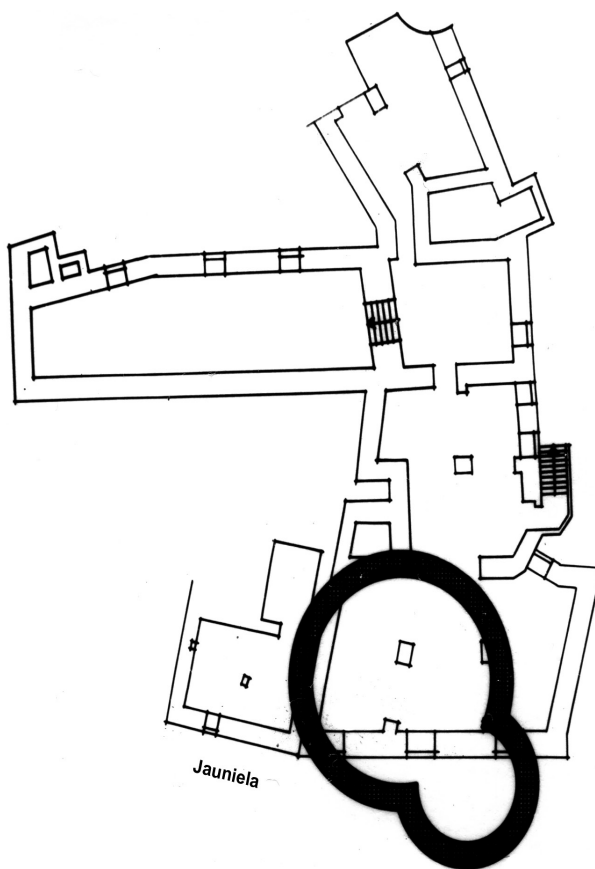

3. attēls. Rīgas pirmā bīskapa pirmā pils. Ritas Zandbergas rekonstrukcija. A – skats no dienvidaustrumiem. B – otrā stāva plāns. C – pirmā stāva plāns. Apzīmējumi: 1 – identificētas pirmatnējās konstrukcijas; 2 – nepieejamas, domājams, saglabājušās pirmatnējās konstrukcijas; 3 – 1930. gadā nojauktas konstrukcijas (arhitektes T. Vītoļas rekonstrukcija pēc nezināma autora uzņēmumiem); 4 – domājams, pārbūvētas pirmatnējās konstrukcijas; 5 – iespējamas, tagad nojauktas pirmatnējās konstrukcijas (pēc analogijas); 6 – esošā apbūve (Zandberga 1973, 11)

Figure 3. The first bishop's castle of Riga. Reconstruction by Rita Zandberga. A – view from the southeast. B – second floor plan. C – ground floor plan. 1 – identified primary constructions; 2 – inaccessible, presumably preserved original constructions; 3 – structures demolished in 1930 (reconstruction by architect T. Vītola according to the measurements by an unknown author); 4 – presumably rebuilt original structures; 5 – possible, now demolished original constructions (by analogy); 6 – existing construction (Zandberga 1973, 11)

SV. PĀVILA BAZNĪCAS MEKLĒJUMI

Cits Zandbergas pētījums Rīgas vecpilsētā ir Sv. Pāvila baznīcas atrašanās vietas meklējumi. 1970. gadā tās pirmais minējums iekļauts Zandbergas darba mašīnraksta versijā (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102). Vēstures avotos baznīca pieminēta, sākot ar 1263. gadu (Bunge 1853, 481.–482. sl.), bet par tās atrašanās vietu izteiktas vairākas pretrunīgas hipotēzes. Vēsturnieks Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*) (Bunge 1878, 167) un Vilhelms Neimanis (*Neumann Wilhelm*) (Neumann 1892, 2) baznīcas atrašanās vietu norādījuši starp Tirgoņu un Rozena ielu, Jānis Straubergs (Straubergs 1951, 84) to meklēja starp Rozena ielu un Jaunielu, savukārt Frīdrihs Benninghofens (*Friedrich Benninghoven*) (Benninghoven 1961, 61) precizēja baznīcas vietu starp Jaunielu un Rīgas Domu (Zandberga 1973, 11). 1969./1970. gadā arhitekte veica baznīcas meklējumus pilsētvidē blakus Doma baznīcai Jaunielā 14 un 16. Vietas izvēli noteica norādījums Rīgas pilsētas I mantojumu grāmatā un II ienākumu grāmatā

4. attēls. Rīgas Pāvila baznīcas plāns. Ritas Zandbergas rekonstrukcija. Apzīmējumi: 1 – 1969. gadā atrastais baznīcas pamatu fragments; 2 – domājamā baznīcas plāna kontūra; 3 – esošā apbūve (Zandberga 1973, 13)

Figure 4. Plan of Riga St. Paul's Church. Reconstruction by Rīta Zandberga. 1 – a fragment of the foundations of the church found in 1969; 2 – the contour of the supposed church plan; 3 – existing construction (Zandberga 1973, 13)

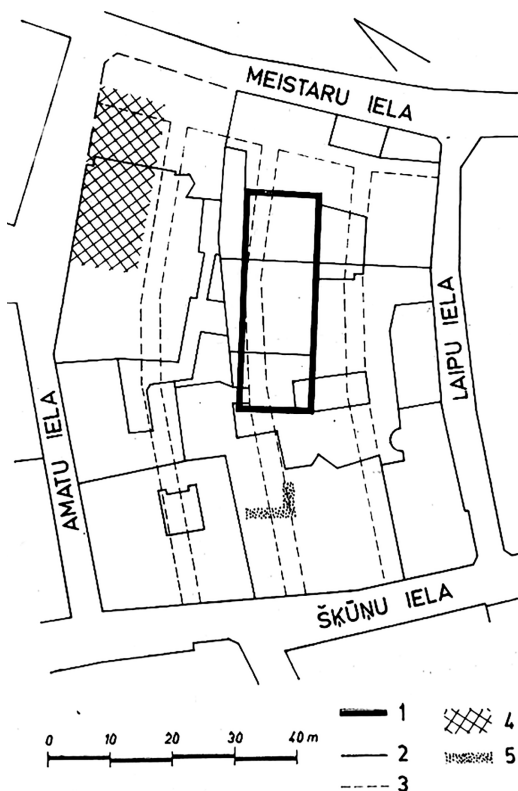
(Napiersky 1881). Pētot dziļāk Jaunielas 14 nama pagrabus, zem vienas no sienām apakšējā daļā arhitekta saskatīja viduslaiku mūra fragmentus un tos saistīja ar Sv. Pāvila baznīcas pamatu konstrukciju (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-102, 5–6).

Pētījumu gaitā iegūtie rezultāti par Sv. Pāvila baznīcas plānojumu aprakstīti 1973. gada izdevumā “Muzeji un kultūras pieminekļi” un celtnieki iezīmēja pilsētas plānā – vietā, kas “atbilst Rīgas I mantojumu grāmatas un II ienākumu grāmatas ierakstu analizē iegūtajiem topogrāfiskajiem norādījumiem, un tai blakām nevar novietot nevienu citu celtni, kuras atrašanās vieta arī atbilstu šiem norādījumiem” (Zandberga 1973, 13). Rezultāti Ritai Zandbergai ļāva pieņemt atrastā mūra fragmentu par Sv. Pāvila baznīcas atliekām. Rakstā iespējams iepazīties arī ar baznīcas un tās novietnes plāniem (Zandberga 1973, 11–14).

RĪGAS FRANCISKĀŅU KLOSTERIS

Nākamais Zandbergas pētījums saistāms ar Rīgas franciskāņu klosteri. 1969./1970. gadā, pētot dzīvojamās ēkas Meistaru ielā 19 un 21, tika atrasts viduslaiku mūra fragments, kas, pēc arhitekta domām, iespējams, piederējis zudušai franciskāņu klostera agrā perioda būvei. Izpētes gaitā atrasts mūra fragments ar diviem platiem izvirzījumiem – iespējams, ka tie bijuši kontrforsī, – un garš sienas posms starp tiem. Zandberga pieņēma, ka pēc senceltnes plāna kontūrām un balstu atstatuma var secināt, ka tā bijusi sadalīta trīs jomos un mūra fragments piederējis trīsjomu celtnes gala sienai. Zandberga uzskatīja, ka “kontrforsī” liecina, ka celtni bijušas krusta velles, bet to platums un novietojums norāda uz smagnējām un masīvām pārseguma konstrukcijām. Franciskāņu klostera teritorija, pēc Benninghofena (Benninghoven 1961, 45) un Malvesa pieņēmumiem, sakontēji piederējusi domkapitulam, līdz ar to radās vēl viena hipotēze, ka klostera celtnieki būvēta laika posmā no 1201. līdz 1211. gadam.

Zandberga puda viedokli, ka “vēlākā klostera teritorija 1202. gada lokācijas laikā bijusi sadalīta dzīvojamās kvartālos” (NKMP LAM, inv. Nr. 102, 7–8), kuru apbūve, pēc Indriķa hronikas ziņām, nodegusi 1215. gada ugunsgrēkā. Tā radās pretruna, ka, no vienas puses, klostera teritorija apbūvēta pēc 1233. gada, kad franciskāņu mūku ordenis to ieguvis savā īpašumā līdz ar atļauju sava klostera celtniecībai, un, no otras puses, pieņēmums, ka ēka pēc ugunsgrēka uzcelta un vēlāk pārdota franciskāņiem, kas ļauj to datēt ar laika posmu starp 1215.–1233. gadu. Vēlākā laikā arhitekts Gunārs Jansons, pētot Sv. Katrīnas baznīcas pagrabu, atklāja pamatus, kuri varētu piederēt franciskāņu klostera pirmajai baznīcai, kuras būvniecība uzsākta ap 1233. gadu (NKMP LAM, inv. Nr. 102, 8–9).

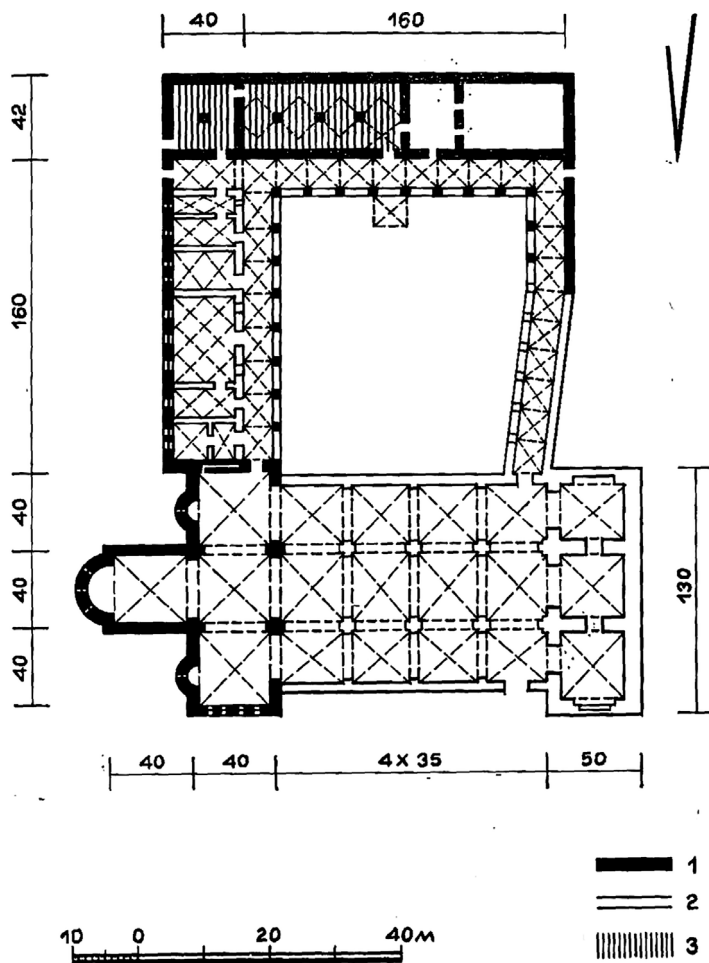

5. attēls. Rīgas franciskāņu klostera vecākā korpusa novietnes plāns. Ritas Zandbergas zīmējums. Apzīmējumi: 1 – franciskāņu klostera vecākā korpusa kontūra; 2 – esošā apbūve; 3 – domājamais pirmatnējais ielu tīkls; 4 – domkapitula ēka, vēlākā Mazā ģilde; 5 – arhitekta G. Jansona Katrīnas baznīcas pagrābos atrastais pamatu fragments

Figure 5. Plan of the old building of the Riga Franciscan monastery. Drawing by Rita Zandberga. 1 – outline of the oldest building of the Franciscan monastery; 2 – existing construction; 3 – supposed primary network of streets; 4 – the Dome Chapter building, later – Small Guild; 5 – a fragment of the foundations found in the basements of St. Katrina's church by the architect G. Jansons

RĪGAS DOMA KLOSTERA DIENVIDU KORPUSS

Kāds cits pētījums saistīts ar Rīgas Doma klostera dienvidu korpusa meklējumiem un uzskatīts par zudušu, jo tā rietumu gals nojaukts 1888. gadā. 1976. gadā pētījumu gaitā konstatēti viduslaiku konstrukciju fragmenti, kas, iespējams, bija kādreizējā klostera dienvidu korpusa atliekas. Kompleksa vēsturiskā un arhitektoniskā izpēte deva iespēju atklāt vairākus klostera dienvidu korpusa elementus, kas ļāva arhitektei teorētiski rekonstruēt visu korpusu. Tā bijusi divstāvu mūra celtne bez pagraba, ar augstu divslīpju jumtu. Korpusa austrumu gala pirmajā stāvā atrastas divas dažāda lieluma zāles (Zandberga 1978, 30). Ēkas kompleksa zinātniskās izpētes rezultātā atklājās, ka “saglabājušās gandrīz visas klostera dienvidu korpusa gala kapitālsienas” (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-82), kā arī ēkas austrumu zelmis un daži arhitektūras elementi. Arhitekte izteikusi pieņēmumu, ka pēc ēkas zondāžas pirmā un otrā stāva sienās varētu atklāties klostera korpusa augšstāva pirmatnējās logailas, bet ēkas pagrābos atklātos velvju stabu atbalsta pamati. Konstatētie senas celtnes izmēri un konstruktīvais laidums arhitektei rosināja izteikt arī pieņēmumu, ka pamati likti kompleksa celtniecības

6. attēls. Doma baznīcas un klostera plāns ap 1300. gadu. Ritas Zandbergas rekonstrukcija un zīmējums. Apzīmējumi: 1 – kompleksa vecākās daļas, līdz mēra vienību maiņai uzceltas dažādā augstumā; 2 – kompleksa jaunākās daļas, nospraustas 295 mm garās pēdās; 3 – dienvidu korpusa jaunatklātā daļa (Zandberga 1978, 30)

Figure 6. Plan of the Dome Church and Monastery around 1300. Reconstruction and drawing by Rita Zandberga. 1 – the oldest parts of the complex, built at different heights until the change of units of measure; 2 – the newest parts of the complex, set in 295 mm long feet; 3 – the newly discovered part of the southern block (Zandberga 1978, 30)

pirmajā posmā vienlaikus ar Doma baznīcas kora un šķērsjoma izveidošanu (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-82). Arhitekta uzskatīja, ka korpusa austrumu galu iespējams datēt ar 13. gadsimta pirmo pusi un tas “pieskaitāms pie Rīgas nedaudzajiem romānikas un agrās gotikas arhitektūras pieminekļiem” (Zandberga 1978, 31). Atklātais ļāva šo vietu rekonstruēt sākotnējā izskatā un sniegt jaunus datus par “unikālā Rīgas Doma kompleksa izveidojumu,

gan par pilsētas mūra celtnu izskatu vienā no tās senākajiem periodiem” (Zandberga 1978, 31). Mūsdienu Doma kompleksa dienvidu korpusa pētniecība nav iespējama, jo tas postīts, ceļot Rīgas Domskolu 17. gadsimtā un Doma muzeju 1891. gadā (Grosmane 2017, 36).

RITAS ZANDBERGAS 1973. GADA DISERTĀCIJAS TĒMAS IZVĒLE UN IZSTRĀDES PROCESS

1973. gadā pēc mācībām aspirantūrā Maskavas Centrālajā arhitektūras teorijas un vēstures institūtā Rita Zandberga krievu valodā uzrakstīja disertāciju par tēmu “Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība” (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-63).

Disertācijā Zandberga pievērsās viduslaiku Rīgas pilsētas plānojuma un tās apbūves izpētei. Rīga ir nozīmīga kultūras mantojuma, kas izveidojies daudzu gadsimtu laikā, glabātāja. Daudzi vēstures un arhitektūras pētnieki pievērsušies tās izziņai. Tomēr tas izrādījās grūti risināms uzdevums, – lai atbildētu uz it kā vienkāršiem jautājumiem, ir nepieciešama ilgstoša pētījuma pieredze, kas veidojas lēni. Tādēļ Zandbergas uzdrošināšanās pievērsties neizzinātiem jautājumiem par pilsētas izcelšanās un tās attīstības problēmām savā disertācijā vērtējama pozitīvi. Disertācija sadalīta vairākās tematiskās grupās. Ar dažiem jautājumiem iespējams iepazīties arī divos Zandbergas publicētajos rakstos: “Rīgas pilsētas plānojums un apbūve agrajos viduslaikos” (Zandberga 1974) un “Lokāli pilsētībūvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūrā XII un XIII gs. mijā” (Zandberga 1979).

Disertāciju Maskavā, kā jau teikts, vairāku negatīvu atsauksmju dēļ Zandberga nevarēja aizstāvēt. Negatīvās recenzijas uzrakstīja arheologi Andris Caune un Ēvalds Mugurēvičs, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja zinātniskā padome, Igaunijas mākslas un arhitektūras vēsturnieks un mākslas vēstures doktors Voldemārs Vaga un Zandbergas kolēģi – Roberts Malvess, Gunārs Jansons un Ilgonis Stukmanis. Kā vienu piemēru iespējams minēt A. Caunes un Ē. Mugurēviča rakstīto atsauksmi Zandbergas disertācijas autoreferātam, kur, viņuprāt, Zandbergas disertācija ir nozīmīgs veikums, kas izraisa lielu interesi arheologu vidū, jo arheologu un arhitektu pētījumu rezultāti līdz šim nav apkopoti un salīdzināti. Tomēr Zandbergas hipotēzes par Rīgas izcelšanos esot pārsteidzīgas, jo viņa pilnībā noliedzot citu vēsturnieku pētījumus (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-70, 2–3). Šaubas izteiktas arī par atsevišķu objektu atrašanās vietas meklējumiem, tā par nepamatotu atzīts arhitektes pieņēmums par Sv. Pāvila baznīcas celtniecību rotundas formā jau 12. gadsimtā. Par pārsteidzīgu uzskatīts arī apgalvojums, ka Zandberga 1969. gadā kā pirmā atklājusi apmēram 1201. gadā celto bīskapa pili, jo, pēc vēsturiskajiem avotiem, par tās atrašanās vietu zināms jau 19. gadsimtā

(NKMP LAM, inv. Nr. Z10-70, 7). A. Caune uzskatīja, ka Zandbergas izvirzītajām hipotēzēm un izteikumiem pietrūkst gan vēsturisko avotu, gan arheoloģisko izrakumu un arhitekta nav arī iepazinusies un izmantojusi vairākus arhīvu dokumentus. Ārpusē palicis liels neapstrādāts materiālu daudzums, kas, iespējams, būtu ietekmējis vairākus secinājumus. Pat ja tos var atzīt par ļoti drosmīgiem, pēc A. Caunes domām, tie daudzos gadījumos nebija pietiekami pamatoti, tādēļ disertācijā izvirzītās hipotēzes par Rīgas senās vēstures izpēti vēl pilnveidojamas un precizējamas (NKMP LAM, inv. Nr. Z10-68, 15).

SECINĀJUMI

Līdz šim par Zandbergu un viņas daudzu gadu ieguldījumu Latvijas arhitektūras vēsturē nebija veikta padziļināta izpēte. Tomēr tā ir nozīmīga, jo arhitekta pievēršusies mazāk zināmām, tomēr svarīgām Rīgas arhitektūras vēstures tēmām. Tikai pēdējos gados sakārtotais ģimenes arhīvs Latvijas Arhitektūras muzejā ļauj izvērtēt un apzināt arhitekta paveikto viduslaiku arhitektūras vēstures izpētē. Publicētajos un nepublicētajos rakstos, kas veltīti atsevišķiem objektiem, arhitekta aprakstījusi vairākus svarīgus savus atklājumus un pētījumus, savukārt 1973. gadā sagatavotajā disertācijā Zandberga pievēršusies viduslaiku Rīgas pilsētas plānošanas struktūras un tās apbūves izpētei. Lai arī tas, spriežot pēc kritiskām atsauksmēm, izrādījies grūti risināms uzdevums, kam nepieciešama ilgstoša pētījumu pieredze, Zandbergas uzdrošināšanās pievērsties neizzinātiem jautājumiem par pilsētas izcelšanās un tās attīstības problēmām vērtējama pozitīvi.

Zandbergas izvirzītās hipotēzes tika negatīvi vērtētas un noliegtas, tomēr tas nav iemesls, lai tās atstātu bez ievēribas. Zandbergas pētījumi deva jaunus impulsus un jaunus virzienus tālākai viduslaiku Rīgas pilsētplānošanas un arhitektūras vēstures pētniecībai. Profesionāļu vērtējumi un kritika ļauj apzināties, ka viduslaiku Rīgas pilsētbūvniecības un arhitektūras vēsture turpināja un turpina attīstīties un ka interese par to nav zudusi. Zandbergas atstātais mantojums vēl nav pilnībā izziņots, bet tas dod ierosmi jauniem Rīgas viduslaiku pētījumiem pilsētbūvniecības un arhitektūras jomā.

SAĪSINĀJUMI

LAM – Latvijas Arhitektūras muzejs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

NKMP – Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Zandberga, R., 1970. 13. gadsimta celtne Jāņa ielā. *Literatūra un Māksla*, Nr. 42, 8.
- Zandberga, R., 1978. Nozimīga viduslaiku būve: [Doma klosteris]. *Arhitektūra. Celtniecība. Dizains. ACD*, 1. laid., 30–31.
- Zirnīte, M., 1974. Ritas Zandbergas darbistaba. *Padomju Latvijas Sieviete*, Nr. 1, 7.

NEPUBLICĒTIE AVOTI

- Mugurēvičs, Ē., Caune, A. Recenzija par Ritas Zandbergas 1973. gada disertāciju "Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība". *Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes Latvijas Arhitektūras muzejs* (turpmāk NKMP LAM), inv. Nr. Z10-70.
- Ritas Zandbergas diploms par LVU Arhitektūras fakultātes beigšanu un izraksts no sekmju uzskaites lapas. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-19.
- Ritas Zandbergas darba grāmatiņa. Sākta 27.01.1955. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-153.
- Zandberga, R., 1969. Rīgas 1293. gada būvlikumi. Mašīnraksts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-116.
- Zandberga, R., 1973. Arhitekturno-planirovochnoe razvitie srednevekovoi Rigi. Maskava. Mašīnraksts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-63.
- Ritas Zandbergas dienasgrāmata I, 1974–1984. Manuskripts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-170.
- Zandberga, R., 13.03.1993. Biogrāfija. Manuskripts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-6.
- Zandberga, R. Nozudušo Rīgas viduslaiku arhitektūras pieminekļu meklējumi. Mašīnraksts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-102.
- Ritas Zandbergas disertācijas "Viduslaiku Rīgas arhitektoniskās pilsētplānošanas attīstība" recenzija. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja zinātniskās padomes protokols. Vadītāja Livija Blūmfelde. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-68.
- Zandberga, R. Atrasts par zudušu uzskatīts arhitektūras piemineklis. Mašīnraksts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z10-82.
- Zandbergs, A., 31.03.1993. Biogrāfija. Manuskripts. *NKMP LAM*, inv. Nr. Z6-4.

LITERATŪRA

- Ancāne, A., 2016. *Rīgas arhitektūra un pilsētībūvniecība 17. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds.
- Arbusow, L., Bauer, A., 1955. *Heinrici Chronicon Livoniae*. Arbusow, L., Bauer, A., ed. Hannoverae.
- Benninghoven, F., 1961. *Rīgas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*. Hamburg: Velmede.
- Bunge, F. G., 1853. *Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Abt. 1, Bd. 1. Reval.
- Bunge, F. G., 1878. *Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert*. Leipzig: Duncker and Humblot.
- Caune, A., 1999. Biskapa sētas Rīgā 13. gs. Ose, I. (sast.). *Latvijas viduslaiku pils I: Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pili*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 216–238.

- Celmiņš, A., 2009. Sv. Paula baznīcas kapsēta Rīgā. Bebre, V. (sast.). *Senā Rīga 6: pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture*. Rīga: Mantojums, 13–32.
- Grosmane, E., 2017. *Rīgas Doms gadsimtu gaitā*. Rīga: Jumava.
- Holcmanis, A., 2003. Rita Zandberga. Vanaga, A. (galv. red.). *Māksla un arhitektūra biogrāfijās*. Rīga: Preses nams, 4. sēj., 100.
- Napiersky, J. G., 1881. *Die Libri Redituum der Stadt Riga 1334–1574* (LR I, II, III).
- Neumann, W., 1892. *Das mittelalterliche Riga*. Berlin: Springer.
- Straubergs, J., 1951. *Vecā Rīga*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zandberga, R., 1971. Rīgas 1293. gada būvnoteikumi: [Rīgas pilsētas būvveidu tradīcijas, tipi, struktūra]. Tilmanis, O. (atb. red.). *Arhitektūra un pilsētībūvniecība Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 59–75.
- Zandberga, R., 1973. Rīgas viduslaiku nozudušo arhitektūras pieminekļu meklējumi. Bondarevs P. (sast.). *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga: Liesma, 10–15.
- Zandberga, R., 1974. Rīgas pilsētas plānojums un apbūve agrajos viduslaikos. Buka, O. (atb. red.). *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 151–182.
- Zandberga, R., 1978. Nozīmīga viduslaiku būve: [Doma klosteris]. *Arhitektūra. Celtniecība. Dizains. ACD*, 1. laid., 30–31.
- Zandberga, R., 1979. Lokāli pilsētībūvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūrā XII un XIII gs. mijā: [Rīgas vecpilsētas rajona apbūves analīze un hipotēzes]. Buka, O. (atb. red.). *Latvijas PSR pilsētu arhitektūra*. Rīga: Zinātne, 58–79.

URBAN CONSTRUCTION AND ARCHITECTURE OF MEDIEVAL RIGA THROUGH THE PRISM OF RITA ZANDBERGA

LIBERTA STOMA

Bc. art., master's student of the Department of Art History of the Art Academy of Latvia, research assistant at the Institute of Art History of the Art Academy of Latvia
E-mail: *libertastoma@gmail.com*

ABSTRACT

The research provides an insight into the personality of the lesser-known architectural historian Rita Zandberga, and her lifelong contribution to research in the history of urban planning and architecture of Riga. The architect focuses on unexplored and very important topics in the history of Riga. Rita Zandberga's hypotheses and research have been assessed as contradictory, and her research provoked discussions and criticism, therefore they have remained underappreciated and unpublished, still unavailable to a wider audience. The current study focuses on her research contribution, hypotheses and conclusions.

Keywords: Rita Zandberga, urban planning, architecture, medieval period.

SUMMARY

To date, very little is known about Rita Zandberga's biography and her long-standing contribution to the history of Latvian architecture. Only a brief insight into the architect's biography and work is available in the published materials, while a large number of materials has been stored at the Latvian Museum of Architecture, permitting to evaluate and identify the architect's achievements in the context of medieval architecture. Zandberga's work in the history of urban planning and architecture in Riga is significant, as the architect has focused on unexplored and very important topics in the history of Riga.

Although many of Zandberga's hypotheses were negatively evaluated and provoked discussions and criticism, mostly among archaeologists, this is not a reason to ignore the positive performance and contribution of the architect to the history of Latvian architecture. Zandberga's research has also given new impulses and directions for further studies into the history of medieval Riga's urban planning and architecture. Professional evaluations and critique create awareness that the history of medieval urban planning

and architecture in Riga continues to develop and engender an ever-growing interest. Zandberga's legacy is not yet fully comprehended, nevertheless, it inspires new research dedicated to medieval period in the field of urban planning and architecture.

HANZAS VĒSTURE LATVIJAS MUZEJOS KOPŠ 1991. GADA

RŪTA BRUŽEVICA

Mg. hist., Tallinas Universitātes Humanitārā institūta jaunākā zinātniskā asistente

E-pasts: ruta.bruzevica@tlu.ee

ANOTĀCIJA

Rakstā tiek iepazīstināts ar maģistra darba “Hanzas vēstures attēlojums Latvijas muzeju un ekspozīciju komunikācijā no 1991. līdz 2020. gadam” galvenajiem secinājumiem par Hanzas attēlojumu galvenajos vēstures medijos – muzejos – mūsdienās. Darba gaitā tika aplūkoti Latvijas muzeji un ekspozīcijas un analizēts šo ekspozīciju Hanzas vēstures attēlojums, vērtējot tajās atspoguļotās informācijas atbilstību konkrētām historiogrāfijas tendencēm un mūsdienu pētnieciskajām nostādnēm. Pētījumā tika secināts, ka Latvijas muzejos mūsdienās nav bijusi iespēja gūt aktuālu informāciju par Hanzas vēsturi mūsdienīgās ekspozīcijās un tas ir ietekmējis arī sabiedrības priekšstatus par šo vēstures fenomenu.

Atslēgvārdi: Hanza, viduslaiku vēsture, pilsētas, muzeji, historiogrāfija.

IEVADS

Dažādas muzeju rīkotas diskusijas, lekcijas un konferences, tostarp ikgadējā jauno vēsturnieku pētījumu prezentēšana Valmieras muzejā, ir viens no pierādījumiem tam, ka Latvijā vēstures muzeju galvenās funkcijas ir ne tikai to krājuma saglabāšana un pētniecība, bet arī jaunāko vēstures pētījumu un atziņu prezentācija sabiedrībai. Mūsdienās Latvijas iedzīvotājiem ir daudz iespēju gūt zināšanas par vēsturi, sākot ar skolu programmām un beidzot ar interneta un sociālo mediju plašajām, bet reizēm arī bīstamajām iespējām. Statistika vēsta, ka Latvijā muzejus vismaz reizi gadā apmeklē vidēji 52% iedzīvotāju (Sedleniece 2020), kas padara vēstures muzejus par potenciāli nozīmīgu mediju vispārīgo vēstures zināšanu un jaunāko pētniecības atziņu

nodošanā sabiedrībai. Šie muzeji ar ekspozīciju, ekskursiju un muzejpedagoģisko programmu palīdzību spēj sasniegt un informēt ievērojamu sabiedrības daļu.

Kaut arī domājams, ka Latvijas iedzīvotāju zināšanas par dažādiem ar vēsturi saistītiem jautājumiem ir plašas un izpratne par zemes vēsturi ir svarīga identitātes sastāvdaļa, Latvijas sociālās atmiņas monitorings (Kaprāns, Saulītis 2017, 9) atklāj, ka lielākajai sabiedrības daļai ir viedoklis par pēdējās simtgades vēstures jautājumiem, bet nav viedokļa vai spējas spriest par senākajiem Latvijas vēstures posmiem, tostarp viduslaiku Livonijas periodu. Arī vēsturnieki atzīst, ka viduslaiku vēsture Latvijas iedzīvotājiem ir samērā sveša (Strenga 2019, 204–205) un pastāv plaša starp vēsturnieku un sabiedrības skatījumu uz pagātņi tieši viduslaiku vēstures jautājumos. Tomēr viens no viduslaiku Livonijā pastāvējušiem fenomeniem, atšķirībā no viduslaiku vēstures kopumā, izceļas ar samērā atšķirīgu sabiedrības attieksmi – piederība Hanzai un tās vēsturiskajam mantojumam labprāt tiek atzīta gan sabiedrības, gan bijušo Hanzas pilsētu vidū; tāpat Hanzas vārds tiek aktīvi izmantots mārketingā gan Eiropā, gan Latvijā (Eihmane 2019, 221–222).

Šādi secinājumi pašiem vēsturniekiem raisa pārdomas par to, vai un kā starptautiski un vietējie vēstures pētījumi par viduslaiku vēsturi sasniedz sabiedrību un kāda loma šajā procesā ir tieši muzejiem. Lai meklētu atbildi uz šiem jautājumiem, 2021. gadā tika izstrādāts maģistra darbs “Hanzas vēstures attēlojums Latvijas muzeju un ekspozīciju komunikācijā no 1991. līdz 2020. gadam” (Bruževica 2021), kura mērķis bija Latvijas muzeju un ekspozīciju komunikācijā no 1991. līdz 2020. gadam novērtēt Hanzas vēstures attēlojuma atbilstību aktuālajām pētniecības un sabiedrības tendencēm. Darba laikā tika apkopota Hanzas historiogrāfija un uztvere sabiedrībā Eiropā un Latvijā līdz mūsdienām, aplūkots un aprakstīts Hanzas vēstures attēlojums Latvijas muzeju ekspozīcijās un vērtēta tā atbilstība historiogrāfijas tendencēm un iespējamā ietekme uz sabiedrības viedokli par Hanzas vēsturi. Šajā rakstā tiks iepazīstināts ar galvenajām Hanzas historiogrāfijas tendencēm un izstrādātā darba galvenajiem secinājumiem par Hanzas attēlojumu Latvijas muzejos.

HANZAS HISTORIOGRĀFIJAS PROBLĒMAS

Kopš 19. gadsimta ir bijuši vairāki mēģinājumi Hanzai likt kalpot kādai no Eiropas vēstures filozofijas idejām, katru reizi izceļot citus tās vēstures aspektus un atrodot vēstures faktos šīs idejas pastiprinošus pierādījumus. Mainoties pastāvošajām politiskajām idejām un sabiedrības noskaņojumam, Hanzas historiogrāfija ir iemiesojusi sevī daudzus kultūrvēsturiskus un politiskus aspektus, kuros varam rast saknes arī mūsdienās aktuālām idejām.

Lai salīdzinātu mūsdienu Latvijas vēsturnieku un sabiedrības priekšstatus par Hanzas vēsturi, nepieciešams ieskicēt tās historiogrāfijas spilgtākos pieturpunktus.

Hanzas darbība noslēdzās 17. gadsimta vidū, bet kā vēsturisku fenomenu to “jaunatklāja” 19. gadsimta sākumā un pirmajās publikācijās par tās vēsturi Georgs Sartoriuss (*Georg Sartorius*) Hanzu aprakstīja kā politiski nekaitīgu antikvitāti (Sartorius 1802). Tomēr vēlāko publicistu vidū šis uzskats mainījās un sliecās tanī brīdī Vācijā virmojošās nacionālisma idejas virzienā. 1830. gadā Sartoriusa otrā izdevuma priekšvārdā sastādītājs Johans Lapenbergs (*Johann Lappenberg*) min, ka Vācijai pietrūkst nacionālās identitātes un Hanza ir saistāma ar viduslaiku vāciešu vēlmi pēc nācijas apvienošanās, kas izpaudusies Hanzas pilsētu patstāvībā. Šīs idejas tālākai popularitātei palīdzēja Vācijā 19. gadsimta vidū attīstītā ideja par vācu zemju apvienošanu (Jahnke 2014, 14–15). Hanzas popularitāte sasniedza arī Baltiju: šeit 19. gadsimtā dibinājās vēstures pētītāju biedrības, kurās darbojās vācbaltiešu vēsturnieki, kas uzskatīja sevi par Hanzas mantiniekiem. Latviešu lomu viduslaiku vēsturē viņi nostādīja otrajā plānā, un tas atbalsojās arī latviešu inteliģencē, kura sevi ar vācbaltiešu, tātad arī Hanzas vēsturi nesaistīja (Misāns 2012, 77–78). Neskatoties uz Hanzas politiskumu, arī Baltijā notika aktīva un profesionāla pētniecība un avotu publicēšana, kuru uzņēmas, piemēram, Vilhelms Štīda (*Wilhelm Stieda*) un Konstantīns Metīgs (*Constantin Mettig*).

Vācijā pozitīvā attieksme pret Hanzu pārdzīvoja Pirmo pasaules karu, bet bijušajās Livonijas zemēs nacionālo valstu dibināšana iezīmēja strauju pagriezienu vēstures pētniecībā. Latvijā tas nozīmēja koncentrēšanos uz latviešu vēsturi, tostarp senvēsturi, atstājot Hanzu un viduslaiku periodu kopumā otrajā plānā kā daļu no 700 verdzības gadiem. Nozīmīgs izdevums bija Jāņa Strauberga 30. gados uzrakstītā “Rīgas vēsture” (Straubergs 2019), kas samērā plaši apraksta arī Hanzas laika Rīgu, tomēr laikmeta garam atbilstoši Straubergs akcentē tieši latviešu lomu viduslaiku Rīgā un meklē t. s. latviešu amatus. Savukārt Vācijā nacionālsociālisma ideoloģija veikli pārtvēra tādu vēsturnieku kā, piemēram, Friča Rēriģa (*Fritz Rörig*) idejas un padarīja Hanzu par simbolu Baltijas jūras austrumu krastu kolonizācijai (Jahnke 2014, 18). Tas, protams, nepadarīja latviešu vēsturnieku un sabiedrības attieksmi pret Hanzu labvēlīgāku.

Pēc Otrā pasaules kara vāciešiem bija jāatsakās no nacionālisma aspektiem Hanzas vēstures naratīvā, bet tā turpināja būt veiksmīgs pilsētu popularitātes simbols. Interese par Hanzas vēsturi pieauga arī ārpus Vācijas, sākot to biežāk uzlūkot kā starptautisku, ne tikai vācisku fenomenu. Protams, dzelzs priekšskars un, piemēram, Lībekas arhīva dokumentu atrašanās aiz tā daļēji ierobežoja Hanzas vēstures pētniecību Rietumos (Hamels-Kizovs 2003, 23). Kopš 20. gs. 60. gadiem vēstures pētījumos Hanzas tēls arvien

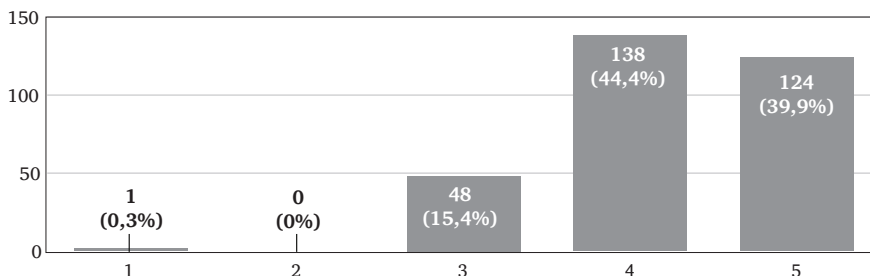
vairāk mainījās, pētniecībā izvirzot jaunas problēmas un sniedzot jaunas atbildes arī uz iepriekš uzdotajiem jautājumiem. Visu 19. un 20. gadsimtu dominēja skatījums, ka Hanza bija savienība ar hierarhiski noteiktu kompetences iedalījumu, bet 60. gados izvirzījās tēze, ka Hanza bija tirdznieciska, saimniecisku interešu saliedēta kopība, “kas katrreiz pastāvēja un konkrētā gadījumā bija spējīga funkcionēt tikai līdz tam laikam, kamēr atsevišķo pilsētu vai pilsoņu kopienu intereses patiešām saskanēja” (Hamels-Kizovs 2003, 17–19). Atteikšanās no vācu nacionālisma Hanzas vēstures pētniecībā veicināja tās izpēti un interesi par to arī citviet Eiropā, izceļot tieši ekonomiskos, sociālos un kultūras aspektus. Savukārt Skandināvijas valstīs, īpaši pēckara gados, ilgu laiku bijusi visai negatīva attieksme pret Hanzu, jo Hanzas tirgotāji tika uzskatīti par vietējo iedzīvotāju izmantotājiem (Hamels-Kizovs 2003, 12–13).

Arī sociālistisko valstu blokā ietilpstošajā Vācijas Demokrātiskajā Republikā tika novērtēta Hanzas vēsture un pat dibināta alternatīva tās vēstures pētniecības biedrība (Weczerka 2016). Sociālismā Hanza tika aplūkota caur ekonomikas, sociālās un pilsētu vēstures prizmu, uzsverot arī šķiru cīņas nozīmi vēsturiskajās norisēs un iekļaujot citus marksisma principus, bet viduslaiku pilsētu kultūra sociālistiskajā vēstures skatījumā tika uzskatīta par attīstītāku nekā feodālisms (Hamels-Kizovs 2003, 12–13). Tomēr Padomju Savienībā daudz augstāk tika vērtēta nesenā vēsture un atbilstoši padomju vēstures zinātnes marksistiskajai interpretācijai feodālisma posmā tika ieskaitīts laiks līdz pat 19. gadsimta vidum, kad Krievijas impērijā notika dzimtbūšanas atcelšana. Viduslaiki nebija nedz neērts, nedz īpaši svarīgs vēstures posms, tostarp Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā, tomēr bija viegli attīstīt nepatiku pret vācu kundzību un uzsvērt tieši Krievzemes nozīmi kā faktoru Rīgas nozīmīgajai pozīcijai Hanzā. Svarīgākais viduslaiku vēsturei veltītais izdevums šajā laika posmā Latvijā bija “Feodālā Rīga” (Zeids 1978), kurā ietvertais faktoloģiskais materiāls konkrētajā tematā ir plašs un kvalitatīvs. Attīrot no ideoloģiskajiem uzslāņojumiem, to iespējams izmantot arī mūsdienās, un tas labi atspoguļo arī Hanzas vēstures pētniecību Latvijas PSR. Viduslaiku un jauno laiku vēstures apvienošana feodālisma periodā mazināja šo vēstures periodu vērtību un iespēju līdzvērtīgi tikt pētītiem abiem periodiem – šis pieejas sekas arī mūsdienās negatīvi ietekmē viduslaiku vēstures pētniecību Latvijā.

Krītot dzelzs priekškamam, Eiropā Hanzas pētniecība turpināja attīstīties un 1989. gadā apjomīga izstāde Hamburgā prezentēja tā brīža aktuālās nostādnes, izceļot tirgotāju apvienošanās, tirdzniecības, preču un kultūras pārnesei jautājumus (Bracker 1989). Aktuālās Hanzas vēstures idejas līdz mūsdienām attīstījuši Rolfs Hamels-Kizovs (*Rolf Hammel-Kiesow*) un Karstens Jānke (*Carsten Jahnke*), kā arī Hanzas un Baltijas jūras pētniecības institūts Lībekā. Pētniecībā notiek atgriešanās pie avotiem, populāra ir

Hanzas personu, reģionu, identitātes, kā arī citu Hanzas vēstures aspektu pētniecība. Kaut arī turpinās diskusijas un pētījumi par to, kas tad īsti Hanza bija, šobrīd tās vēsture tiek iedalīta tirgotāju un pilsētu Hanzā, pēdējai sākoties ap 13. un 14. gadsimta miju (Jahnke 2014, 165–167). Latvijas vēstures pētniecībā kopš 1991. gada liela nozīme ir bijusi 20. gadsimta vēsturiskajai pieredzei, lai revidētu okupāciju periodā uzrakstīto un rakstītu tamdēļ vēl neuzrakstīto. Viduslaiku vēstures aina veidojusies no iepriekš minētajiem posmiem, kā arī trimdas historiogrāfijas, kuras pārstāvja Indriķa Šterna divi izdevumi par Latvijas viduslaiku vēsturi (Šterns 2002, 1997) joprojām ir jaunākais Latvijas viduslaiku vēsturi apkopojošais darbs latviešu valodā. Kopš 2003. gada latviski ir pieejams Hamela Kizova apkopojošais darbs “Hanza” (Hamels-Kizovs 2003) un kopš 2021. gada vasaras – arī Karstena Jānkes “Hanza” (Jahnke 2021). Šo grāmatu tulkošanu un Hanzas pētniecību Latvijā ir motivējis ilggadējais Latvijas Universitātes profesors Ilgvars Misāns. Sakāpināta interese par Hanzas vēsturi Latvijā bija manāma ap 2000. gadu, kad Rīgas 800 gadu jubilejas zīmē gan tapa publikācijas, gan notika pirmās Jaunās Hanzas dienas, gan tika pabeigta Melngalvju nama rekonstrukcija, bet vairākos reģionos Hanzas vēsture aizvien tiek īpaši izcelta un iekļauta vietējā tūrisma piedāvājumā. Pēc pētījumā veiktās (311 respondentu) aptaujas rezultātiem (Bruževica 2021, 106–115) iespējams spriest, ka sabiedrība Latvijā Hanzu uzskata par svarīgu un arī pozitīvu faktoru Latvijas vēsturē (1. att.); pastāv vairākas asociācijas ar šo terminu, kā arī dažādi aizspriedumi un novecojuši vērtējumi, kuros ir manāma 20. gadsimta historiogrāfijas ietekme. Vietējās viduslaiku un Hanzas historiogrāfijas attīstības trūkums ir manāms ne tikai sabiedrības zināšanās par Hanzu, bet arī šoreiz pētāmajā objektā – muzeju ekspozīcijās.

Vai jūs Hanzu uztverat kā drīzāk negatīvu vai pozitīvu faktoru Latvijas vēsturē?
311 atbildes

1. attēls. Aptaujas respondentu domas par Hanzu kā pozitīvu vai negatīvu faktoru Latvijas vēsturē, kur 1 – ļoti negatīvu, 5 – ļoti pozitīvu. Autore: R. Bruževica
Figure 1. Thoughts of respondents about the Hanse as a positive or a negative factor in the history of Latvia, where 1 – very negative, 5 – very positive.
Author: R. Bruževica

HANZAS VĒSTURE LATVIJAS MUZEJOS

Pēc ieskata Hanzas historiogrāfijā un mūsdienu izpētes stāvoklī ir iespējams ielūkoties muzejos un mēģināt izprast, kā historiogrāfijas attīstība un mūsdienu situācija ir ietekmējusi tajos redzamo ainu, un meklēt atbildi uz jautājumu, vai Latvijas muzejos varam atrast mūsdienu skatījumu uz zemes vēsturē nozīmīgo vēstures fenomenu – Hanzu. Pētījuma gaitā Hanzas vēstures attēlojums no 1991. līdz 2020. gadam tika aplūkots muzeju pētījuma tēmai atbilstošās kategorijās – vispārīgajos un valsts vēstures muzejos (LNVM, LKM), reģionālajos un Hanzas pilsētu muzejos (Rīgā, Cēsis, Valmierā, Ventspilī, Kuldīgā) un viduslaiku tematiskajās ekspozīcijās, no kurām visspilgtākā ir Melngalvju nama pagrabos iekārtotā. Pētījuma laikā tika izveidoti plaši ekspozīciju apraksti, kas attiecināmi uz viduslaiku un Hanzas vēsturi, analizēti vēstures attēlojums un muzeoloģijas metožu lietojums (Bruževica 2021, 34–94).

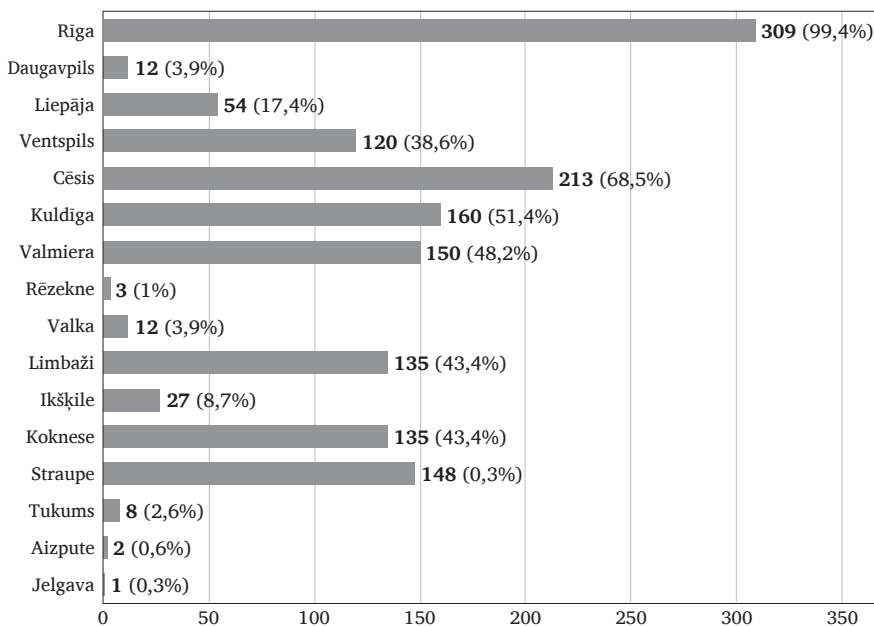
Vispārīgajos un valsts vēstures muzejos viduslaiku vēsture lielākoties attēlota kā viens no vairākiem hronoloģiskiem vēstures posmiem Latvijas teritorijas vēsturē, tiek aplūkoti visā Latvijas teritorijā notikušie procesi un aprakstītas viduslaiku pilsētas kā viena no pastāvējušajām vēsturiskajām struktūrām un Hanza kā daļa no procesu kopuma pilsētās (Bruževica 2021, 42–43). Neiedziļināšanās konkrētos vēstures procesos vispārīgo muzeju pamatekspozīcijās ir loģiska, ņemot vērā to uzdevumus, kas ietver visas zemes vēstures atspoguļošanu.

Viena no biežākajām asociācijām ar Hanzas vēsturi ir Hanzas pilsētas, un arī konkrētu Latvijas pilsētu atpazīstamība Hanzas vēstures kontekstā aptaujas rezultātos (2. att.) bija dažāda – gandrīz visi respondenti zināja, ka Hanzas pilsēta bijusi Rīga, tai sekoja Cēsis, Kuldīga, Valmiera un Straupe. Kokneses, Limbažu un Ventpils zemā atpazīstamība daļēji korelē ar iespējām gūt informāciju par šo vietu vēsturi saistībā ar Hanzu. Koknesē un Limbažos nav muzeju vai ekspozīciju, kas pieminētu šo vietu saistību ar Hanzas vēsturi, kaut arī abas pilsētas 2018. gadā piedalījās projekta “Hanzas vērtības ilgtspējīgai sadarbībai” realizēšanā. Savukārt Ventpils muzejā kā svarīgākā viduslaiku liecība tiek izcelta Livonijas ordeņa pils un tās vēsture. Ventpils zemo popularitāti, iespējams, ietekmē arī tas, ka tā ir vienīgā no pieņemtajām vēsturiskajām Hanzas pilsētām Latvijā, kas nav 1980. gadā izveidotās Jaunās Hanzas dalībniece, līdz ar to arī nepiedalās dažādos projektos un aktivitātēs Latvijā un ārvalstīs. Šis Jaunās Hanzas iespējas ļoti aktīvi izmanto citi reģioni, piemēram, Straupe, – tā ir aktīva un pazīstama Hanzas vārda nesēja, kaut mūsdienās tā ir vien pārsimts cilvēku apdzīvots ciems.

Kuldīgas vēsturiskais mantojums mūsdienās ir ļoti zināms un pamanāms arī tās pilsētvidē, tomēr galveno lomu pilsētas vēstures naratīvā spēlē

Kuras no šīm vietām vēsturiski ir bijušas Hanzas pilsētas?

311 atbildes

2. attēls. Aptaujas respondentu zināšanas par vēsturiskajām Hanzas pilsētām Latvijā. Autore: R. Bruževica

Figure 2. Knowledge of respondents on the historical Hanseatic towns in Latvia. Author: R. Bruževica

jauno laiku vēsture, īpaši Kurzemes un Zemgales hercogistes pastāvēšanas laiks. Tas ir redzams arī Kuldīgas novada muzejā, kur jauno un jaunāko laiku vēsture ir daudz plašāk pētīta un atspoguļota nekā pilsētas un novada viduslaiku vēsture (Bruževica 2021, 91).

Valmieras pilsētas un muzeja komunikācijā pēdējo gadu laikā viduslaiku, tostarp Hanzas, vēsturei pievērsta arvien lielāka uzmanība, tāpēc Hanzas saistība ar Valmieru ir zināma gan pilsētas, gan Latvijas iedzīvotājiem. Hanzas perioda pilsētas vēsture bija iekļauta arī līdz 2020. gadam apskatāmajā muzeja pamatekspozīcijā kopā ar viduslaiku pilsētas dzīves attēlojumu, kura uztverē palīdz izstādes scenogrāfija, kas papildināta gan ar arheoloģiskiem, gan mūsdienās radītiem priekšmetiem, piemēram, daļu no laivas ar precēm vai smēdes modeli (Bruževica 2021, 81–83).

Cēsu viduslaiku mantojums ir labi zināms, un tādēļ daudziem pilsēta asociējas arī ar Hanzas vēsturi, tomēr Cēsu Vēstures un mākslas muzeja komunikācijā par viduslaiku vēsturi dominē Cēsu pils kā kultūrvēsturiska pieminekļa prioritizēšana pār pilsētas viduslaiku vēsturi – ar pils vēsturi saistīta lielākā daļa aktivitāšu un pētījumu (Kalniņš et al. 2017). Pilsētas vēsture aplūkota Cēsu Jaunās pils telpās iekārtotajā ekspozīcijā, atsevišķi no

ordeņa un pils vēstures, to savstarpējās attiecības viduslaikos tā arī nepaskaidrojot. Šī ekspozīcijas daļa neitrāli informē par Cēsu pilsētas viduslaiku vēsturi ar dažādu priekšmetu un stāstu palīdzību, veidojot asociācijas ar vēsturisko pilsētu Cēsu pazinējiem, bet īpaši neizceļ šo vēstures posmu uz pārējās Cēsu bagātīgās vēstures fona (Bruževica 2021, 79).

Reģionālajos muzejos, kuri atrodas pilsētās, kas tiek uzskatītas par Hanzas pilsētām, pilsētu viduslaiku vēsture salīdzinājumā ar citiem vēstures posmiem tiek attēlota salīdzinoši maz, jo trūkst pētījumu par konkrētu pilsētu viduslaiku vēsturi, kā arī šis vēstures posms tiek uzskatīts par mazāk svarīgu, ja citi posmi pilsētas vēsturē bijuši spilgtāki. Hanza šo reģionālo pilsētu vēsturē tiek minēta kā fenomens, kas saistīts ar tirdzniecību, dažās no ekspozīcijām to neizvēršot plašāk vispār, bet citās – pilsētu nozīmi Hanzā pārspilējot. Reģionālajās ekspozīcijās arī tiek meklēti konkrēti gadskaitļi un notikumi, kas apliecina pilsētas dalību Hanzā, nevis skaidrota reģiona loma kādā no dažādajiem Hanzas tikla līmeņiem, kā tiek darīts Hanzas reģionu izpētē mūsdienās (Jahnke 2019).

Latvijas teritorijā nozīmīgākā Hanzas pilsēta, protams, ir bijusi Rīga, un par tās vēstures galveno vēstītāju mūsdienās uzskatāms Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs (RVKM), kura mērķauditorija ir visi pilsētas iedzīvotāji un viesi, kas muzejā vēlas uzzināt par kādu no Rīgas vēstures posmiem. Tomēr RVKM pamatekspozīcijas par pilsētas viduslaiku vēsturi pamats ir veidots pirms vairāk nekā 50 gadiem, bet ekspozīcijas teksti – pirms vairāk nekā 20 gadiem. Tas ir redzams gan ekspozīcijas faktoloģiskajā, gan vizuālajā materiālā, jo ekspozīcijā sniegtā informācija atbilst viduslaiku un Hanzas vēstures traktējumam un izmantotajiem jēdzieniem, kādi dominē 20. gadsimta literatūrā, piemēram, par Zeida un Strauberga darbu izmantošanu liecina ekspozīcijā ietvertie vēsturisko procesu apraksti, fakti un objektu paskaidrojumi, kuros izmantoti padomju un starpkaru periodu Hanzas historiogrāfijai raksturīgi jēdzieni, vārdu savienojumi, fakti un procesu skaidrojumi (Bruževica 2021, 68). Ekspozīciju par viduslaiku vēsturi ir veidojusi un uztur nevis muzeja Vēstures un ekspozīciju nodaļa, bet gan Arheoloģijas nodaļa, līdz ar to liels uzsvars likts uz arheoloģisko un citu fizisko priekšmetu eksponēšanu un Rīgas kā Hanzas pilsētas vēsture un tās starptautiskais konteksts nav plaši izvērsti (Bruževica 2021, 73).

Vēsturiska ekspozīcija par Rīgu viduslaikos aplūkojama arī Melngalvju namā, kas ir viens no pilsētas viduslaiku tirdzniecības simboliem. Lai arī ekspozīcija koncentrējas uz Melngalvju biedrības un nama vēstures izklāstu un, salīdzinot ar citiem muzejiem, tajā ir maz oriģinālu eksponātu, ekspozīcija ir mūsdienīga un tās saturu papildina ar scenogrāfiskiem paņēmieniem. Viduslaiku auru rada vēsturiski autentiskie Melngalvju nama pagrabu un tajos izvietotie vēsturiska izskata priekšmeti – noliktava ar mucām, svariem un citiem tirgotāju priekšmetiem. Kaut arī šis iekārtojums nevar tikt

uzskatīts par vēsturiski precīzu, šāda ekspozīcijas koncepcija var būt labs veids, kā saistoši vēstīt par pilsētas viduslaiku vēsturi, un tas tiek darīts ekspozīcijās par Hanzu arī citur Eiropā (Sternfeld 2016, 113).

SECINĀJUMI

Salīdzinot Hanzas attēlojumu Latvijas muzejos ar Latvijas viduslaiku vēstures historiogrāfiju, muzeju vēstures traktējumā manāmas tendences, kas daļēji atbilst šajā laika posmā Latvijā pieejamajai zinātniskajai literatūrai par viduslaiku un Hanzas vēsturi. Redzams, ka par pamatu lielākajai daļai ekspozīciju ir bijusi 20. gadsimta otrajā pusē Latvijā tapusi zinātniskā literatūra, bet gandrīz nav izmantota jaunākā tulkotā literatūra vai mūsdienu viduslaiku vēsturnieku pētījumi. Latvijas muzeju un ekspozīciju komunikācijā bieži izmantoti mūsdienu Eiropas historiogrāfijas tendencēm neatbilstoši Hanzas vēstures traktējumi, vairākas muzeju ekspozīcijas ir fiziski un estētiski novecojušas un tikai retos gadījumos izmantota scenogrāfija, kas atšķirtos no muzeju klasiskā izstāžu iekārtojuma, kad tematisko ekspozīcijas tekstu papildina ar pieejamajiem oriģinālajiem priekšmetiem. Apkopojot pieejamos materiālus par izstādēm kopš 1991. gada, iespējams secināt, ka Latvijas muzejos līdz mūsdienām nav bijusi iespēja aplūkot izstādes par Hanzas vēsturi, kuru saturs atbilstu mūsdienu vēstures pamatnostādņem, un reizē netiek komunicēts ar mūsdienīgām muzeoloģijas metodēm un scenogrāfiju. Viens no šī attēlojuma trūkuma iemesliem var būt ilgstošā viduslaiku vēstures samērā zemā atrašanās vieta vēstures pētniecības jautājumu prioritāšu sarakstā, un līdz ar to arī Latvijas sabiedrības zināšanas viduslaiku un Hanzas vēsturē neatbilst mūsdienīgam un zinātnē balstītam skatījumam.

SAĪSINĀJUMI

LKM – Latvijas Kara muzejs

LNVM – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

RVKM – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Bracker, J., 1989. *Die Hanse. Lebenswirklichkeit und Mythos*. Hamburg.

Bruževica, R., 2021. *Hanzas vēstures attēlojums Latvijas muzeju un ekspozīciju komunikācijā no 1991. līdz 2020. gadam*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/55331> (skatīts 08.02.2022.).

Eihmane, E., 2019. Viduslaiku Livonija un mūsdienu Latvija. Levāns, A., Misāns, I., Strenga, G., eds. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 220–229.

- Hamels-Kizovs, R., 2003. *Hanza*. Rīga: Latvijas Universitātes Žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.
- Jahnke, C., 2014. *Die Hanse*. Stuttgart: Reclam.
- Jahnke, C., 2019. Hansisch oder nicht-hansisch? Die kleinen und die großen Hansestädte. Kreem, J., Sarnowsky, J., eds. "Hansisch" Oder "Nicht Hansisch". *Das Beispiel Der Kleinen Städte Und Livlands in Der Hanse*. Wismar: Callidus, 1–22.
- Jahnke, C., 2021. *Hanza*. Rīga: Mansards.
- Kalniņš, G., Eihmane, E., Indrēvics, G., Nordena, A., eds. 2017. *Cēsu pils raksti: arheoloģija, arhitektūra, vēsture*. Cēsis: Cēsu Pils saglabāšanas fonds.
- Kaprāns, M., Saulītis, A., 2017. *Latvijas sociālās atmiņas monitorings*. Ziņojums Nr. 2.
- Misāns, I., 2012. Pretrunīgais mantojums: Hanzas vēsture Latvijā starp eiropieško identitāti un nacionālo pašapziņu. Misāns, I. *Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 76–82.
- Sartorius, G. F., 1802. *Geschichte des Hanseatischen Bundes*. Göttingen.
- Sedleniece, U., 2020. *Muzeji Latvijā*. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/21879> (skatīts 04.04.2021.).
- Sternfeld, F. H., 2016. *Katalog des Europäischen Hansemuseums*. Lübeck: edition expecto.
- Straubergs, J., 2019. *Rīgas vēsture: XII–XX gadsimts*. Rīga: Latvijas Mediji.
- Strenga, G., 2019. Atgrūšanās un pievilšanās. Viduslaiki 21. gadsimta sākumā. Levāns, A., Misāns, I., Strenga, G., eds. *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 200–213.
- Šterns, I., 1997. *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga: Daugava.
- Šterns, I., 2002. *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Weczerka, H., 2016. Beiträge zu den Beziehungen zwischen dem Hansischen Geschichtsverein und der Hansischen Arbeitsgemeinschaft in der DDR (1955–1990): Persönliche Erfahrungen und Einschätzungen. Hammel-Kiesow, R., ed. *Hansische Geschichtsblätter 134*. Wismar: Callidus, 287–324.
- Zeids, T., 1978. *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne.

HANSEATIC HISTORY IN LATVIAN MUSEUMS SINCE 1991

RŪTA BRUŽEVICA

Mg. hist., junior research fellow, School of Humanities, Tallinn University

E-mail: ruta.bruzevica@tlu.ee

ABSTRACT

The article presents the conclusions of the master's thesis "Depiction of Hanseatic history in the communication of Latvian museums and exhibitions from 1991 to 2020" about the portrayal of Hanseatic history in museums that are considered the major media for historical knowledge. The research examined and described several Latvian museums and carried out an analysis of the depiction of the Hanse, assessing the relevance of the information reflected therein to specific historiography trends and contemporary research guidelines. The study concludes that Latvian museums have not been able to obtain an up-to-date information on Hanseatic history in modern exhibitions and has influenced public perceptions of it.

Keywords: Hanse, medieval history, cities, museums, historiography.

SUMMARY

The article presents the main ideas and conclusions of the master's thesis "Depiction of Hanseatic history in the communication of Latvian museums and exhibitions from 1991 to 2020" about the portrayal of Hanseatic history in Latvian museums – institutions that can be considered the major media of historical knowledge in the modern society.

The research has examined and described the main Latvian museums that depict Hanseatic history – museums dedicated to the history of Latvia as a whole, regional museums in the cities that are considered to be the historical Hanseatic cities, and exhibitions about medieval history, such as the House of the Black Heads. To conduct the research comprehensively, it was important to compile the historiography of the Hanse in Europe and Latvia because of the specific historical situation of the Baltics shaping medieval history in different direction in comparison with that of Europe during the last century. The possible opinion of contemporary Latvians on the Hanse was gathered with the help of a questionnaire. The results showed that most of the people recognised the Hanse as an important part of Latvian history but also held outdated opinions regarding its history.

The historiographical tendencies and modern guidelines were compared with the depiction of the Hanse in the aforementioned museums, and the analysis showed a correlation of the depictions in the museums with the historiographical tendencies of the 20th century. Most of the exhibitions were rendered information with the tendencies from the Latvian Soviet or exile historiography, and it was impossible to uncover any exhibitions that would be created with the help of modern scientific literature on the Hanse that had been available during their making.

One of the main conclusions of the study is that since the regaining of the independence in 1991, the Latvian museums have not been able to create modern exhibitions that would include the main historical guidelines that historians have provided on Hanseatic history in the last 30 years.

KOKLES MODERNIZĀCIJA LATVIJĀ 20. GADSIMTA 20.–30. GADOS: IETEKMES FAKTORI UN RAKSTURĪGĀKĀS IZPAUSMES

IEVA KALNIŅA

Mg. art., Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas doktorante

E-pasts: ieva.kalnina@julma.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir noskaidrot galvenās tendences kokļu modernizācijā 20. gs. 20.–30. gados un to saikni ar sociokultūras vidi. 19.–20. gs. mijā šī instrumenta spēles tradīcijas bija uz izzušanas robežas, lai gan atsevišķi entuziasti veicināja tā iekļaušanu Latvijas kultūrtelpā. Pēc valstiskās neatkarības iegūšanas (1918) radās piemēroti apstākļi kokles attīstībai: dažādas inovācijas bija vērojamas gan instrumenta uzbūvē, gan spēles paņēmienos un repertuārā. Raksts ir pirmā publikācija, kas daudzpusīgi apskata kokļu modernizācijas priekšnoteikumus un tās izpausmes izraudzītajā laikposmā. Šai nolūkā apkopota un analizēta iepriekš dažādos avotos izklaidus pieejamā informācija, kas veltīta kokļu būvei un spēlēšanai Latvijā 20. gs. 20.–30. gados.

Atslēgvārdi: kokle, modernizācija, dievturi, mazpulki, ansambļi.

IEVADS

Kokle ir viens no Latvijā senākajiem mūzikas instrumentiem, kas pastāv jau vairāk nekā divus gadu tūkstošus. 20. gs. 20.–30. gados tās vēsturē notika zīmīgs pavērsiens: līdztekus tautas muzicēšanai šis instruments ieguva tam agrāk neraksturīgas nišas. Kokle arvien biežāk skanēja gan pilsetu koncertzālēs, gan radio koncertos, nozīmīga vieta tai bija arī dievturu draudžu un mazpulku organizācijas rīkotajos pasākumos. Šie procesi radīja pamatu jauniem meklējumiem kokļu būvē. Savukārt instrumenta būves modernizācija ļāva spēlētājiem papildināt repertuāru ne tikai ar tautasdziesmām vai dejām, bet arī ar oriģinālskaņdarbiem koklētāju ansamblim.

Pētījuma objekts ir kokles modernizācija Latvijā 20.–30. gados, un mērķis ir noskaidrot tās galvenās tendences saiknē ar sociokultūras vidi.

Šajā nolūkā kokles modernizācija tiks skatīta divos aspektos. Pirmkārt, tiks pētītas instrumenta jaunās funkcijas kultūras dzīvē, un, otrkārt, tiks ieskicētas no tām izrietošās inovācijas kokļu būvē. Raksta aktualitāte izriet no tā, ka kokle ir nozīmīgs latviskās identitātes simbols un tai ir būtiska vieta arī mūsdienu mūzikas praksē: kā pamatoti uzsver muzikologs Arnolds Klotiņš, kokle ir vienīgais senais tautas instruments, kura apmācība patlaban iekļauta valsts mūzikas izglītības sistēmā. Daudzi komponisti to izmanto arī “eksperimentālās mūsdienu profesionālās mūzikas partitūrās” (Klotiņš 2013, 386). Tomēr maz ir pētīts, kāds bija vēsturiskais ceļš līdz tik radikālām tautas instrumenta un tā lietojuma sfēras izmaiņām. Turklāt tieši 20.–30. gados likts pamats daudzām kokles funkcijām, kas saglabājušas savu lomu arī mūsdienu kultūras dzīvē.

Raksta tapšanā nozīmīgi avoti bija 20.–30. gadu preses materiāli, kā arī manuskripti, kas glabājas Pāvula Jurjāna mūzikas skolas kokles klases arhīvā. Tāpat izmantoti vairāki zinātniski pētījumi, piemēram, Valda Muktupāvela darbi par tautas instrumentu, tostarp kokles vēsturi (Muktupāvels 2017 u. c.), un Māras Vanagas raksts par jauninājumiem kokļu būvē 20.–30. gados (2002). Tomēr jāatzīst, ka līdzšinējās publikācijās kokļu modernizācijas ideja aplūkota vien fragmentāri. Savā rakstā esmu centusies sniegt pamatojumu, kāpēc tā bija vajadzīga, un radīt priekšstatu par modernizācijas spilgtākajām izpausmēm.

KOKLES ATDZIMŠANA 20. GS. 20.–30. GADOS: PRIEKŠVĒSTURE UN PRIEKŠNOTEIKUMI

Arheoloģe Emilija Brīvkalne, veicot izrakumus Tērvetes pilskalna 13. gs. ēkas drupās (1954–1959), savulaik atklāja, domājams, senāko kokles fragmentu (Muktupāvels 1999, 101). Savukārt pirmās rakstiskās liecības par šo instrumentu ir saglabājušās no 17. gs. sākuma (Muktupāvels 2013, 13–14). 1891. gadā Jurjānu Andrejs savā ekspedīcijā Kurzemē, suitu pusē, pierakstījis pirmo zināmo kokļu melodiju (Muktupāvels 2017, 140).

Pirmās nacionālās atmodas laikā, 19. gs. 50.–90. gados, kokle tika uzskatīta par svarīgu latviskās identitātes zīmi. Tās pieminējumus zīmīgā kontekstā atrodam dažādos tālaika tekstos – piemēram, Ausekļa balādē “Beverīnas dziedonis” (1876), Aspazijas lugā “Vaidelote” (pirmizrāde 1894) u. tml.

Tomēr 19.–20. gs. mijā šī instrumenta spēles tradīcijas bija uz izzušanas robežas. Kā atzīmē etnogrāfe Īrisa Priedīte, to ietekmēja cītaru būve, kas Eiropā uzplauka kopš 19. gs. vidus: kopš 1903. gada Rīgā darbojās Sanktpēterburgas cītaru fabrikas filiāle. Fabrika bieži reklamēja savas cītaras, dēvēdama

tās arī par koklēm (Priedīte 1993, 9). Citaru ienākšana Latvijā sākotnēji veicināja kokļu būves un spēles tradīciju samazināšanos, un 20. gs. sākumā tās bija sastopamas vairs tikai dažos novados – suitos, Sēlijā un Latgalē.

Pēc valstiskās neatkarības iegūšanas (1918) radās piemēroti apstākļi kokles attīstībai. “Sabiedrības latviskošana, latviskuma stiprināšanas kontekstā uzsvērtā dziedāšanas un kopīgās muzicēšanas tradīcija kļuva par nacionāla rakstura un valstiskuma stabilitātes būtisku izteicēju,” raksta muzikoloģe Ilze Šarkovska-Liepiņa, atsaucoties uz folkloras pētnieces Daces Bulas 2000. gadā izdoto monogrāfiju “Dziedātājtauta” (Šarkovska-Liepiņa 2011, 182). Interese par tautas senatni izpaudās dažādās jomās, arī, piemēram, literatūrā, kuras attīstības gaitu 20.–30. gados literatūrzinātniece Eva Eglāja-Kristsons komentē šādi: “Jau iepriekšējā laikmetā skaidri iezīmējās tas, ka nacionālās valsts ideja un veidošanās rosina izzināt un tēlot tautas vēsturiskos ceļus. Vēsturiskā tematika iekaroja popularitāti it visos žanros.” (Eglāja-Kristsons 2013, 303) Līdzās daudzām citām šī procesa izpausmēm Latvijas kultūrvīdē īpašu lomu guva senais tautas mūzikas instruments – kokle. Tagad tā skanēja ne vien lauku mājās, bet arī sarīkojumos, koncertos, radiofonā un dievturu svētrītos.¹

Instrumenta nozīmīgā loma jaunās valsts kultūras dzīvē parādījās dažādi. Tas nereti tika attēlots gan plakātos, gan Vispārējiem latviešu dziesmu svētkiem veltītos izdevumos, piemēram, *Sesto* (Sestie latvju vispārējie dziesmu un muzikas svētki, 1926) un *Astoto* (I Dziesmusvētku sešdesmit gadu atceres Dziesmusvētku Vadonis, 1933) dziesmu svētku programmas bukletos. Kokle bija simbols, kas tika atainots arī tēlniecībā: te jāatzīmē Kārļa Zemdegas 1933. gadā veidotais piemineklis Pirmajā pasaules karā un Latvijas brīvības cīņās kritušo Raunas draudzes locekļu piemiņai, kur kokle veidota durkļa formā (Latvijaspeminekli.lv 2021). Šis instruments ir atainots arī gleznās. Tā, piemēram, mākslas zinātniece Stella Pelše izceļ gleznotāja Augusta Annusa triptihu “Lejaskurzemē” (1924), kas veltīts latviešu senatnes tēmai: triptiha vidū redzamas koklētājas ar Kurzemes kokli klēpi (Pelše 2016, 270). Īrisa Priedīte raksta par Anša Cīruļa 1929. gadā veiktajiem Rīgas pils griestu gleznojumiem, kuros attēlots tautiski ģērbts jauneklis ar kokli (Priedīte 2004, 3).

Tomēr līdztekus seno latvisko vērtību atdzimšanai bija vērojams arī cits process – intensīva modernizācija dažādās kultūras jomās, tostakt mūzikā. Muzikoloģe Ināra Jakubone šai tematikai veltījusi rakstu “20. gadsimta 20.–30. gadi Latvijā un modernisms. Preses naratīvs un konteksti”. Viņa sniedz detalizētu ieskatu šī laikposma koncertdzīvē, kas liecina: modernistu mūzika Rīgā skanēja daudz, un par viņiem ieinteresēti rakstīja arī mūzikas kritika (Jakubone 2021). Cita modernizācijas izpausme bija sabiedrības aktīvā interese par jaunākajām parādībām ārzemju izklaides mūzikā: kā liecina klarnetista un mūzikas vēsturnieka Indriķa Veitnera veiktā izpēte, tieši 20.–30. gados Latvijā intensīvi ienāca džezs (Veitners 2018). Un likumsakarīgi, ka modernizācija tolaik skāra ne vien jaunus kultūras dzīves fenomenus, bet

arī senos atdzimušos simbolus, to vidū kokli. Modernizācija bija iespēja aktualizēt tradīcijas – paņemt kaut ko no pagātnes, atjaunot to un atgriezt aprītē.

Mazliet vēlāk, 20. gs. 40. gados, tautas mūzikas instrumentu orķestra diriģents Sergejs Krasnopjorovs raksta par kokles modernizāciju kā likum-sakarīgu un jau aizsāktu procesu:

“Laiks nestāv uz vietas, tas iet uz priekšu, un līdz ar viņu iet uz priekšu arī mūzikas mākslas attīstība un uzstāda mūzikas instrumentiem vienmēr jaunas un jaunas prasības. Ja pirms 200 gadiem, piemēram, 6 stīgu kokle pilnīgi apmierināja kā klausītāju, tā arī izpildītāju, tad tagad tā nez vai apmierinātu pat iesācēju.” (Krasnopjorovs 1947, 6)

KOKĻU MODERNIZĀCIJAS PIONIERIS PĒTERIS KORĀTS (1871–1957)

Viens no pirmajiem kokļu novatoriem bija Pēteris Korāts, kas dzimis Alsungā kalpa ģimenē. Kokļu darināšanas prasmi viņš apguva pie sava tēva. Kurzemnieki Korāti bija šī instrumenta būves meistari un tā spēlētāji vairākās dinastijās.

Katra Korāta būvētā kokle ar kaut ko atšķīrās, un, pēc koklētājas Helēnas Kļavas-Burgmeisteres (1925–2018) atziņas, ir bijis grūti atrast divus pilnīgi vienādus instrumentus. Korāts daudz eksperimentējis, meklēdams aizvien jaunus spēles paņēmienus (Burgmeistere 1981, 3). Tādējādi kokļu būvē viņš bijis novators. Žurnālista Arvīda Celmiņa rakstā “Novadnieki – tautas garantu vācēji” laikrakstā “Padomju Dzimtene” lasāms, ka tradicionālo septiņu līdz deviņu stīgu vietā Korāta koklēm stīgu skaits bijis no 12 līdz 25 (Celmiņš 1985, 3). Kā liecina suitu kultūras pētnieku sniegtās ziņas, Korāta darinātās kokles bija ar īpašiem rokturiem, liektu stīgu tapu līniju, ar atšķirīgiem rotājumiem, nekrāsotas vai krāsotas ķiršsarkanas, arī kodinātas un beicētas (Suiti.lv, 2020).² Kļava-Burgmeistere norāda, ka viņš bija pirmais kokles solists, kurš 1925. gadā uzstājās Latvijas radiofonā (Burgmeistere 1981, 3).

1924. gadā pie Korāta viesojās Emīlis Melngailis. Viņš raksta:

“Kokle viņam līdz. Ne senatnējā, tēvtēvu atstātā, bet pašdarināta, daudzstīgaina. Es parādu viņam savu īsto kokli, kuru priekš kariem no Rucavas atvedu, ar 13 stīgām. Viņš apbrīno manas kokles dižumu. Ir pēdas 4 gara. Tam vajaga būt bijušam lielam meistaram, kas to darinājis i spēlējis, viņš nosaka. Tad Pēteris Korāts ceļ priekšā vienu no saviem moderniem gabaliem, kurus viņš spēlē kāzās. Redzu, ka 10 tādu koklētāju jau dotu glītu orķestrīti. Kādreiz, pēc gadu 10, varbūt jau viss tas būs, ja dievs dos mierā dzīvot.” (Melngailis 1924, 3)

DIEVTURU DRAUDZES LOMA KOKĻU MODERNIZĀCIJĀ

Kokļu modernizācija ir cieši saistīta ar dievturu kustību. Šajā ziņā nozīmīgu darbu veica Jānis Norvilis (1906–1994): tieši viņa darbošanās laikā dievturu mūzikas dzīvē jau 30. gados sākās ievērojams pacēlums.

Norvilis dzimis Praulienas pagasta Vecsētās, bet vēlāk ģimene pārcēlusies uz Liezēres pagasta Kalna dzirnavām. Kā norāda muzikoloģe Ilga Auguste, viņa vecāki nav bijuši profesionāli mūziķi, tomēr mājās visi mācējuši spēlēt kādu instrumentu, ģimene bieži muzicējusi kopā un izveidojusi pat nelielu lauku kapelu (Auguste 2012, 23–24). Tikai likumsakarīgi, ka izglītības ceļš veda uz Latvijas Konservatoriju, kas tika absolvēta trīs specialitātēs: kompozīcijas teorijā (1928), klavierspēlē un orķestra diriģēšanā (1930).

30. gadu sākumā Norvilis aizrāvās ar dievturības idejām un pievienojās Rīgas dievturu draudzei. Reiz draudzes dibinātājs, dižvadonis Ernests Braštinš ierosināja izveidot dievturu *dziesmu puduri* jeb kori (turpmāk tekstā “koris”), kas varētu kuplināt svētrītus. Par vadītāju iecēla Norvili, un reizēm viņš kora priekšnesumus pavadīja ar kokli. Šajā periodā jaunais mūziķis vēl nebija pievērsies instrumenta modernizācijai. Taču tieši tolaik Norvilis iemīlēja kokli, un tā bija viena no nedaudzajām relikvijām, ko viņš vēlāk paņēma līdzī trimdā (Auguste 2012, 40). Kā lasāms latvju dievturu sadraudzes izdevumā “Labietis”, Norvilis ir uzskatāms par koklēšanas aizsācēju dievturu vidē (Slavtere-Liepiņa 1983, 2034).

KOKĻU MODERNIZĀCIJA MAZPULKOS: PIRMIE ZINĀMIE KOKĻU ANSAMBLI

20. gs. 30. gados, pateicoties mazpulcēnu³ ansambļiem, kokles spēle kļuva aizvien populārāka. Domājams, ka vismaz netieši šo procesu sekmeja arī Kārļa Ulmaņa 1934. gadā iedibinātais autoritārais režīms. Vēsturnieki, viņu vidū Andris Šnē, ir vienisprātis, ka Ulmanis tiecās veidot latvisku Latviju, veicinot tautā nacionālo lepnumu un pašapziņu (Šnē 2021, 98–99).

Rakstnieks Rūdolfs Akers (1886–1980) žurnālā “Mazpulks”, publikācijā “Kā tapa pirmais kokļu orķestris?”⁴, atzīmē:

“Līdz mūsu dienām ir uzglabātas tikai nedaudz kokles, nedaudz vairs prata kokli spēlēt – kokli sist. Tādēļ – likt koklei no jauna skanēt, atgūt savu vietu tautas mūzikās nav viegli. Šis darbs jādarā mums, mazpulku dalībniekiem.” (Akers 1937, 256)

Jau minētais Akera raksts liecina, ka ideja par paša pirmā kokļu ansambļa veidošanu radusies, pragmatisku motīvu vadīta: “Lai tautas auss, kas

tagad jau pieradusi pie skaļās mūzikas, varētu labāki kokli saklausīt, vajadzēja tai likt atskanēt daudz balsīgi.” (Akers 1937, 256)

Pirmā ansambļa dibināšanas iniciators bija pats Akers, tolaik 487. Saulsānu mazpulka vadītājs. Brīdī, kad radās ideja par šādu atskaņotājkolektīvu, nebija zināšanu ne par to, kā organizējams viena veida instrumentu ansamblis, ne par nepieciešamo instrumentu izvēli. Turklāt nebija repertuāra un vajadzēja atrast dirigentu, kurš mazpulka koklētājus iemācītu spēlēt. Lai arī ceļš uz koklētāju ansambli nebija tik gluds, kā gribētos, 1936. gada oktobrī tika nodibināts ansamblis, kurā sākotnēji bija septiņi zēni (Akers 1937, 256).

Pēc Akera lūguma Jānis Norvilis, ņemot par pamatu Kurzemes kokļu modeli, izprojektēja trīs dažāda lieluma ansambļa instrumentus – pirmo, otro un basa kokli. Kokles izgatavoja gan paši mazpulka dalībnieki, gan arī Rīgas pilsētas amatniecības skolas darbnīcā. Norvilis arī norādījis, ka stīgas jāpiestiprina pie koka tapiņām un kokle jāspēlē ar pirkstiem, lai tā nezaudētu savu maigo tembru. Ansamblim instrumenti bija, līdz ar to nākamais solis bija sākt domāt par jauno koklētāju izglītošanu un repertuāru. Norvilis arī apmācīja dalībniekus kokles spēlē, bērni to apguva neticami ātri (Akers 1937, 256).

Nevienā no aplūkotajiem avotiem nav minēts, pie kā Norvilis apguvis kokles spēli. Tas liek domāt, ka viņš šo instrumentu iepazinis pašmācības ceļā, izdomājot savu spēles metodiku un pēc tās arī apmācot citus. Norvilis bija pirmais komponists, kurš sacerēja kokļu ansamblim skaņdarbus: “Suitu spēlmaniši”, “Par tēvu zemi”, vēlāk “Ļautiņi, par ļaunu neņemiet” (Akers 1937, 256). Īsā laika posmā viņam izdevās izveidot koncertspējīgu kokļu ansambli. Kā norādīts izdevumā “Audzinātājs”, tā darbība aizsākās 1936. gada decembrī, un jau 1937. gada 4. aprīlī 487. mazpulka koklētāju ansamblis uzstājās savā pirmajā koncertā Nacionālajā operā, izpelnoties publikas atsaucību (Mazpulku rīts Nacionālā operā 1937, 316). Vēlāk ansamblis koncertēja skolās un citviet, kā arī piedalījās Latvijas radiofona pārraidēs. Tā, piemēram, 1937. gada radiofona programmas žurnālā “Hallo, Latvija” lasāms, ka kokļu ansamblis pārraidē atskaņojis gan Norviļa rakstītos oriģināldarbus, gan arī tautasdziesmu apdares (Trešdien, 19. maijā [Latvijas radiofona programma] 1937, 21). Par ansambļa panākumiem var lasīt “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā”, publikācijā “Mazpulku rīts”, kurā mūziķis un rakstnieks Eduards Ramats (1888–1983) dalījies ar saviem novērojumiem:

“[...] Sevišķu interesi mazpulku priekšnesumos modināja J. Norviļa vadītais kokļu orķestris. Šis sensenais latviešu instruments tiek atkal godā celts. Orķestri pagaidām spēlē tikai desmit dalībnieku. Instrumentu grupas iedalītas pēc kokļu lieluma – mazākās – diskanta un lielākās – basa kokles. Skaņas izvilina ar pirkstu un

kauliņa pieskārieniem stīgām. Kokļu skaņas ļoti maigas un plašām telpām (arī operai) atbilst maz [...]. Skaistais pasākums – vest tautās aizmirstos senlatvju instrumentus pelna vislielāko atbalstu. Par to pateicība diriģentam – komponistam J. Norvilim. Cerēsim, ka viņš savu kokļu orķestri paplašinās un izkops par īpatnēju nacionālu vienību.” (Ramats 1937, 500–501)

Šeit pirmoreiz pieminēts ansambļa sastāvs un jauna veida instrumenti, kas nav atstājuši vienaldzīgus arī klausītājus. Tas kopumā pierāda, ka ansambļa mērķis – pievērst sabiedrības uzmanību koklei – bija realizēts.

Pirmajam izveidotajam ansamblim sekoja nākamie. Piemēram, 1938. gadā kokļu ansamblis tika dibināts 42. Kalētu mazpulkā, 1939. gadā – 433. Grīvas mazpulkā un Daugavpils mazpulkos.

KOKĻU MODERNIZĀCIJA SKOLĀS

Koklētāju ansambļi sāka veidoties ne tikai mazpulkos, bet arī skolās. Piemēram, pētniece Māra Vanaga plašāk raksturojusi Jelgavas sieviešu ģimnāzijas koklētāju ansambļa darbību. Mūzikas skolotājs Jānis Indāns (1886–1972) izveidoja šādu ansambli, kas darbojās gandrīz līdz Otrā pasaules kara beigām. Atšķirībā no mazpulkiem, kur bieži vien kokles darināja paši spēlētāji, Jāņa Indāna ansamblim kokles izgatavoja klavieru skaņotājs un mūzikas instrumentu meistars Kārlis Čaklais (1885–1960). Tās bija četru lielumu un ar dažādiem skaņojumiem. Čaklais bija sācis strādāt arī pie pārslēdzēju⁵ konstruēšanas. To varētu uzskatīt par pirmo mēģinājumu kokli padarīt par hromatisko instrumentu, kas ļautu spēlētājiem diatonikas vietā izmantot visus divpadsmit toņaugstumus, bet šo slēdžu izgatavošanas darbu pārtrauca karš (Vanaga 2002, 18).

Pāvula Jurjāna mūzikas skolas (turpmāk PJMS) kokles klases arhīvā glabājas koklētājas Helēnas Kļavas (vēlāk Kļavas-Burgmeisteres) 1962. gada 26. maijā fiksētās atmiņas par Jāņa Indāna vadīto koklētāju ansambli. Tajās lasāms:

“[...] Es sāku mācīties kokles spēli tūlīt pēc iestāšanās ģimnāzijā. Indāns pats apmācīja kokles spēlē un pats arī sagatavoja nepieciešamos nošu materiālus kā vingrinājumiem, tā koncertiem. Orķestris parasti uzstājās skolas sariņojumos gan ar patstāvīgiem priekšnesumiem, gan spēlējot pavadijumus dziedātājām. [...] Karš un Jelgavas izpostīšana 1944. gadā pārtrauca veiksmīgi uzsākto koklētāju orķestra attīstības ceļu. Visas kokles aizgāja bojā, koklētājas izklida [...]” (PJMS, Helēnas Kļavas[-Burgmeisteres] atmiņas)

Māra Vanaga raksta:

“Viņa darba stils bija šāds: viņš komponēja vai veidoja apdari līdzīgu kora apdarei, kur bija vairākas balsis un katrai balsij sava melodija pa vienai notij, izdalīja šīs partijas ansambļa dalībniecēm un tad nu katra, kā mācēja, tā arī to spēlēja, ar pirkstiem paraujot pa vienai stīgai.” (Vanaga 2002, 19)

Izvēlētais tautasdziesmu apdarināšanas stils un piedāvātais spēles paņēmieni liek domāt par to, ka Indānam nav bijis daudz zināšanu par tradicionālo koklēšanu. Nevarētu teikt, ka šādi koklēt nevar, tomēr tradicionāli kokles biežāk tiek spēlētas, ar kreisās rokas pirkstiem noslāpējot stīgas, kuras konkrētajiem akordiem nav nepieciešamas, un ar labo roku ieskan-dinot brīvās stīgas.

SECINĀJUMI

20. gs. 20.–30. gados Latvijas kultūrvīdē paralēli noritēja divi procesi. No vienas puses, tajā ienāca daudzas citu kultūru ietekmes, to vidū džezs. No otras puses, neatkarīgās Latvijas valsts dibināšana rosināja daudzu sabiedrības locekļu vēlmi arī kultūras dzīvē priekšplānā izvirzīt tieši latviskās vērtības. Kokle bija instruments, ko uzskatīja par raksturīgu latviešu tautai, – latviskās muzikālās identitātes simbols, tāpēc tās izmantojumam tika pievērsta īpaša uzmanība.

Kokļu modernizācija bija cieši saistīta ar citām norisēm jaunajā Latvijas valstī – centieniem atdzīvināt latviešu tautai izsenis raksturīgās tradīcijas, piešķirot tām jaunu, laikmetīgu veidolu. Tādējādi 30. gados kokle ienāca dievturu organizētajos reliģiskajos rituālos, savukārt mazpulku un skolu paspārnē izveidojās kokļu ansambļi, kas sekmēja arī jauna oriģinālreper-tuāra rašanos.

Pētot pirmos zināmos kokļu ansambļus mazpulkos un skolās, radās jautājums: vai līdzīgi ansambļi Latvijā tolaik darbojušies arī citviet, neatkarīgi no šīm institūcijām? Un vēl: kādi faktori veicināja instrumenta turpmāku modernizāciju laikposmā pēc Otrā pasaules kara un kā izpaudās pēctecība neatkarīgās Latvijas sasniegumiem šajā jomā? Nākamajā izpētes posmā būtu svarīgi rast atbildes uz šiem jautājumiem, tā padziļinot izpratni par instrumenta attīstību arī 20. gs. otrajā pusē.

SAĪSINĀJUMI

PJMS – Pāvula Jurjāna mūzikas skolas kokles klases arhīvs

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

NEPUBLICĒTIE MATERIĀLI

PJMS, Helēnas Kļavas[-Burgmeisteres] atmiņas. Ziņas par Jāņa Indāna vadīto koklētāju orķestri Jelgavas sieviešu ģimnāzijā, 26.05.1962.

PRESE

Akers, R., 1937. Kā tapa pirmais kokļu orķestris? *Mazpulks*, 6, 256.

Burgmeistere [Kļava-Burgmeistere], H., 1981. Pēterim Korātam 110. *Dzimtenes Balss*, 50, 3.

Celmiņš, A., 1985. Novadnieki – tautas garamantu vācēji. *Padomju Dzimtene* (Kuldīga), 129, 3.

Grasmanis, V. O., 1979. Mazpulku organizācijai 50 gadi. *Austrālijas Latvietis*, 1502, 5.

Krasnopjorovs, S., 1947. Latviešu tautas instrumentu orķestris. *Literatūra un Māksla*, 47, 6.

Mazpulku rīts Nacionālā operā, 1937. *Audzinātājs*, 4, 316.

Melngailis, E., 1924. Koklētājs Korāts. *Jaunākās Ziņas*, 80, 3.

Ramats, E., 1937. Mazpulku rīts. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 4, 500–501.

Slavtere-Liepiņa, V., 1983. Dievturu “Dziesmotā Senatne”. *Labietis*, 65, 2034–2040.

Trešdien, 19. maijā, 1937. *Hallo, Latvija*, 390, 22.

LITERATŪRA

Auguste, I., 2012. *Jānis Norvilis – svētā mantojuma dziesminieks*. Rīga: Madris.

Eglāja-Kristsons, E., 2013. Latviešu nacionālā literatūra: veidošanās, modernizācija un eksperimenti (19. gs. 2. puse – 20. gs. 20. gadi). Stradiņš, J. (galv. red.). *Latvieši un Latvija. IV sēj. Latvijas kultūra, izglītība un zinātne*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 279–305.

Jakubone, I., 2021. 20. gadsimta 20.–30. gadi Latvijas mūzikas kultūrā un modernisms. Preses naratīvs un konteksti. Kudiņš, J. (sast.). *Mūzikas akadēmijas raksti, XVIII (Mūzikas kultūra Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados un otrajā pusē: mazpētie procesi, jautājumi, problēmas)*. Rīga: JVLMA, 9–38.

Klotiņš, A., 2013. Latviešu mūzika. Stradiņš, J. (galv. red.). *Latvieši un Latvija. IV sēj. Latvijas kultūra, izglītība un zinātne*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 379–411.

Muktupāvels, V., 1999. *Latviešu mūzikas instrumentu sistematika*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Mākslas augstskolu asociācija.

Muktupāvels, V., 2013. *Kokles un koklēšana Latvijā*. Otrs, papildināts izdevums. Rīga: Lauska.

Muktupāvels, V., 2017. *Tautas mūzikas instrumenti Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Pelše, S., 2016. Glezniecība un grafika. Kļaviņš, E. (sast.). *Latvijas mākslas vēsture [nodaļā Teorētisko koncepciju evolūcija. 1925–1940]. V sēj. Klasiskā modernisma un tradicionālisma periods: 1915–1940*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 219–288.

I Dziesmusvētku sešdesmit gadu atceres Dziesmusvētku Vadonis, 1933. Rīga: Latviešu Dziesmu svētku biedrība.

Priedite, Ī., 1993. *Cītaras un meistari*. Rīga: [Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs].

- Priedite, Ī., 2004. Kokle tēlotājmākslā un lietišķi dekoratīvajā mākslā. Vanaga, M. (sast.). *XI Starptautiskais kokļu mūzikas festivāls Solaris*. Zinātniskās konferences materiāli. Rīga: [b. i.], 3–5.
- Sestie latvju vispārējie dziesmu un muzikas svētki*, 1926. Rīga: VI. latvju dziesmu un muzikas svētku Preses un propagandas sekcijas izdevums.
- Šarkovska-Liepiņa, I., 2011. Mūzikas folkloristika un folklorisms. Klotiņš, A. (red.). *Mūzika okupācijā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1940–1945*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 182–187.
- Šnē, A., 2021. Vēsture. Spārītis, O. (sast.). *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Jumava, 42–131.
- Vanaga, M., 2002. *VII Starptautiskais kokļu mūzikas festivāls Solaris*. Lekcijas, referāti un praktisko nodarbību materiāli. Rīga: [b. i.], 17–19.
- Veitners, I., 2018. *Latvijas džeza vēsture 1922–1940*. Rīga: Musica Baltica.

INTERNETA PUBLIKĀCIJAS

- Latvijaspeminekli.lv, 2021. *Raunas piemineklis*. Pieejams: <http://latvijaspeminekli.lv/rauna-brivibas-pemineklis-kokle/> (skatīts 05.04.2021.).
- Ozoliņš, G., 2021. dievturība Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22202> (skatīts 13.02.2022.).
- Suiti.lv, 2020. *Suitu kultūras mantojums. Muzicēšana*. Pieejams: <https://sui.lv/muzicesana/> (skatīts 11.08.2021.).

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Kā norādīts Nacionālajā enciklopēdijā, “26.07.1926. LR Garīgo lietu pārvaldē tika reģistrēta reliģiskā organizācija Latviešu dievturu draudze” (Ozoliņš 2021). Savukārt plašākas liecības par kokles izmantojumu dievturu rituālos saglabājušās no 20. gs. 30. gadiem (Liepiņa-Slavtere 1983, 2034).
- ² Vairums Korāta darināto kokļu nav saglabājušās, tomēr viens no instrumentiem ir pieejams Liepājas muzejā. Tā sīkaka izpēte ir nākotnes uzdevums.
- ³ Bijušais Kurzemes mazpulku inspektors Vilhelms Oskars Grasmanis izdevumā “Austrālijas Latvietis”, rakstā “Mazpulku organizācijai 50 gadi”, norāda, ka mazpulki – ārpuskolas jauniešu organizācijas – Latvijas skolās tika dibinātas pēc Amerikas parauga un 20. gs. 30. gados guva lielu ietekmi (Grasmanis 1979, 5).
- ⁴ 20.–30. gados ar terminu “kokļu orķestris” apzīmēja atskaņotāj kolektīvu, kas dalībnieku skaita ziņā ir līdzvērtīgs mūsdienīgu ansambliem. Konsekvences nolūkā raksta tekstā, izņemot citātus, tiks lietots apzīmējums “ansamblis”.
- ⁵ Ar to palīdzību var stīgas skanējumu par pustomi paaugstināt vai pazemināt.

KOKLE MODERNIZATION IN LATVIA DURING THE 1920S–1930S: IMPACTS, FACTORS AND CHARACTERISTIC MANIFESTATIONS

IEVA KALNIŅA

MA in arts, doctoral student at Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music

E-mail: ieva.kalnina@julma.lv

ABSTRACT

The aim of this paper is to clarify the main trends in the advancement process of the musical instrument *kokle* in Latvia during the 1920s and 1930s. Furthermore, *kokle*'s relationship to the sociocultural environment is investigated. At the turn of the 19th and 20th centuries, the traditions of playing this instrument were on the brink of extinction, although some enthusiasts encouraged its introduction into the cultural space of Latvia. Following the establishment of national independence (1918), there were appropriate conditions for advancement of *kokle*: various innovations in instrument design and repertoire. This article is the first publication that comprehensively reviews the modernisation preconditions of *kokle* and their manifestations during this period. For this purpose, information about *kokle* design and *kokle* playing in Latvia during the 1920s and 1930s, which previously were found in various sources, have been compiled and analysed.

Keywords: *kokle*, modernisation, *dievturi*, *mazpulki*, ensembles.

SUMMARY

Already during the first National Awakening, the musical instrument *kokle* was considered to be an important symbol of Latvian culture. At the turn of the 19th and 20th centuries, the traditions of this instrument's play were on the brink of extinction, although some enthusiasts encouraged its introduction into the cultural space of Latvia. Following the establishment of national independence (1918), there were appropriate conditions for advancement of *kokle*. It was played more frequently not only in rural environment, but also in concerts, radio, and in the ceremonies of the Latvian religious movement known as *dievturi*. The historical evidence suggests that a number of *kokle* ensembles were established during this time. This process went hand in hand with the idea of modernisation, introducing a variety of innovations in instrument design and repertoire.

The aim of this paper is to clarify the main trends in the advancement process of *kokle* in Latvia during the 1920s and 1930s. In addition, it

investigates *kokle*'s relationship to the sociocultural environment. For this purpose, press materials, as well as published and unpublished writings by various researchers have been analysed. The descriptive method is used to characterise the process of modernising the instrument.

The analysis of the materials leads to the conclusion that modernisation of *kokle* in the 1920s and 1930s was the necessary compromise between a fading tradition and a social demand. The public demand of *kokle* revival could be realized within the framework of professional art – *kokles* were played in ensembles. Simultaneously, the modernisation of instrument construction began. This process allowed players to introduce new repertoire. Pēteris Korāts along with Jānis Norvilis have contributed significantly to the development of *kokle*.

The experience gained in the ensembles during the 1920s and 1930s was the basis for the process of modernising *kokle* in the post-war era.

NAUDAS SISTĒMA VIDUSLAIKU LIVONIJĀ (15. GS. – 16. GS. VIDUS): STRĪDU OBJEKTS VAI ZEMJU SALIEDĒŠANAS LĪDZEKLIS?

MARINA SOLOVJOVA

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Numismātikas un dārgmetālu nodaļas krājuma speciāliste
E-pasts: marina.solovjova@mail.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā tiek aplūkotas Livonijas monētniecības un monetārās politikas iezīmes 15.–16. gadsimta pirmajā pusē. Tiek konstatētas gan reģionālās īpatnības, gan arī visai vēlo viduslaiku Eiropai kopīgās tendences. Kā svarīgākās ir atzīmējamas zelta un sudraba, kā arī vietējo un ārzemju monētu kursu svārstības, sudraba trūkums u. c. Uzmanība pievērsta dažādu kārtu interešu sadursmēm un to lietotajām stratēģijām cīņā par naudas sistēmas normālās funkcionēšanas nodrošināšanu. Livonijas salīdzināta ar attiecīgā laika vācu zemēm, kas ļauj izdarīt pieņēmumu par monetārajai savienībai raksturīgas struktūras esamību mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijā: politiski plurālīstiskā Livonija ar vienoto naudas sistēmu tika pārvērsta vienotajā telpā, kur nauda pildīja komunikatīvo un apvienojošo funkciju.

Atslēgvārdi: Livonijas monētniecība, Livonijas naudas politika, monetārā savienība, viduslaiku Livonija, Livonijas landtāgs.

IEVADS

Livonijas vēsturi laika posmā no 13. līdz 16. gadsimtam raksturo nepārtrauktā cīņa starp vairākiem politiskajiem spēlētājiem: Rīgas arhibīskapu un pāvestam pakļautu Vācu ordeņa Livonijas atzaru jeb diviem zemeskungiem (lat. *domini terrae*, vāc. *Landesherren*), kā arī ietekmīgāko Livonijas pilsētu (Rīgas, Rēveles un Tērbatas)¹ iedzīvotājiem. Viena no spilgtākajām nesašķaņu izpausmēm bija vietējā monētniecība un naudas politika. Pretrunas

sakņojās iemeslā, ka naudas kalšanas tiesības (lat. *ius monetae*) jeb monetārā regālija piederēja Livonijas zemeskungiem, kā dēļ pašu pilsētu iespējas īstenot neatkarīgu monetāro politiku bija stipri ierobežotas. Taču tai pašā laikā tieši pilsētas nodrošināja naudas kalšanas praktisko īstenošanu, rūpējās par izejvielu piegādi un spēlēja svarīgu ekonomiskā centra lomu. Šī loma viduslaiku izskaņā, tirdzniecības tempiem un apjomiem palielinoties, kļuva arvien nozīmīgāka.

Livonijas monētniecībai un monetārajai politikai veltīto avotu klāsts ir salīdzinoši liels. Taču jautājuma izpētei traucē tas, ka ziņas par naudas saimniecību ir izkaisītas pa dažāda veida dokumentiem – tie ir gan landtāgu materiāli (sēžu protokoli jeb *recesi*), gan pilsētnieku un zemeskungu sarakste, gan oficiāli publicētie noteikumi, gan arī ar monētu meistariem noslēgtie līgumi.

Svarīgākā avotu grupa neapšaubāmi ir landtāgu *recesi* (turpmāk tekstā AR), kas liecina par pilsētnieku aktivitāti monētniecības jautājumos. *Recesi* ir saglabājušies samērā labi, tie pilsētnieku rīcībā ļauj saskatīt kontinuitāti vai konstatēt attieksmes maiņu. Salīdzinot pilsētnieku un zemeskungu prasības ar reālo situāciju, var novērot, ka abu politisko spēku uzvedību ne vienmēr bija diktējušas rūpes par visas Livonijas ekonomisko stabilitāti un izaugsmi, bet gan citi faktori: sākot ar cīņu par politisko ietekmi līdz savtīgajām interesēm.

LIVONIJAS MONĒTNIECĪBA LĪDZ 16. GADSIMTAM

Naudas kalšana Livonijā tika uzsākta jau 13. gadsimta pirmajā pusē, taču tolaik tā nebija īpaši intensīva. Rīgā pirmās monētas – feniņi – varēja būt izkaltas bīskapa Alberta fon Bukshēvdēna laikos (1199–1229) (Leimus 2001, 57). Monētu kalšana Rīgā tika pārtraukta, visticamāk, jau pilsētas pirmā arhibīskapa Alberta II Suerbēra valdīšanas laikā (1253–1272/73). Tas notika politisko iemeslu dēļ: tieši šajā laikā sākās atklātas nesaskaņas starp Rīgas bīskapu, jaundibināto Vācu ordeņa Livonijas atzaru un Rīgas pilsētu (Berga 2016, 116).

Tērbatas bīskaps naudas kalšanas tiesības ieguva 1225. gadā, un jau 13. gadsimta vidū te tika izkaltas pirmās monētas (Haljak 2010, 219). Rēvelē pirmās monētas tika izkaltas Lundas arhibīskapa Andersa Sunesena vietvaldības laikā (1219–1223) (Leimus, Haljak, Kiudsoo 2018, 49–51).

Naudas sistēmas sakārtošanai 1422.–1426. gadā Livonijā tika realizēta vērienīga naudas reforma. Saskaņā ar jaunajiem likumiem tagad visā Livonijas teritorijā nauda bija jākaļ pēc vienādiem noteikumiem. Monētu atbilstību oficiāli noteiktajai monētpēdai² regulāri pārbaudīja (tas bija īpašu cilvēku – monētu uzraugu jeb vardeinu (vāc. *wardein*) – pienākums).

Neraugoties uz dažādu politisko un ekonomisko spēlētāju pastāvīgajām nesaskaņām, 1422.–1426. gadā izveidojusies sistēma eksistēja līdz pat vienotās Livonijas pastāvēšanas beigām 16. gadsimta vidū. Jaunkaļamās monētas bija apgrozībā visā Livonijas teritorijā un ārpus tās robežām.

LIVONIJAS MONETĀRĀS POLITIKAS KRĪZE

16. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ: CĒLOŅI UN IEZĪMES

Neskatoties uz 1422.–1426. gada reformas rezultātiem, Livonijas monētniecība jau 15. gadsimta beigās atradās smagā stāvoklī. Skaidri definēt tā iemeslus traucē avotu trūkums. Svarīgākie politiskie faktori bija sarežģīta iekšpolitiskā situācija un saspīlētas attiecības ar Krievzemi, kas paātrināja monētu pasliktināšanos. Savu lomu spēlēja arī visai Eiropai kopīgās ekonomiskās problēmas. Viduslaiku beigās ievērojami palielinājās tirdzniecības apjomi un līdz ar to – arī naudas apgrozījums. Jāņem vērā, ka, neskatoties uz savas naudas kalšanu Livonijas teritorijā, apgrozības monētas pārsvarā nāca no ārzemēm. Livonijā nonākušās ārzemju zelta monētas noveda pie grūtībām vietējā monētniecībā: Livonijā kalto sudraba monētu vērtība pazeminājās, tas izraisīja ārvalstu zelta monētu cenu palielināšanos (Misāns 1985, 49).

Viss minētais apgrūtināja monetārās saimniecības normālo funkcionēšanu un nevarēja neizraisīt visu Livonijas kārtu neapmierinātību. It īpaši tā bija jūtama pilsētnieku un zemeskungu vidū, jo tieši šo divu grupu pārstāvji bija visciešāk saistīti ar monētniecības organizēšanu un regulēšanu. Tirgotāji cieta no tirdzniecībai nepieciešamo monētu trūkuma, savukārt zemeskungi zaudēja ienākumus, kas saistīti ar monētu kalšanu. Abas puses bija ieinteresētas saņemt pilnvērtīgu naudu, lai gan pilsētnieku gadījumā tas neizslēdza spekulatīvās darbības iespējas: tieši tirgotāju un rātskungu rīcībā bija gan vajadzīgais inventārs, gan arī zināšanas par pareizo monētu provi. Pilsētnieku prasības mazināt monētu vērtību bija saistītas ar pastāvīgu sudraba trūkumu: savu raktuvju Livonijai nebija, tāpēc sudrabs bija jāimportē. Pasliktinot sudraba monētu, tika mēģināts cīnīties ar zelta pārvērtēšanu attiecībā pret sudrabu. Pašiem tirgotājiem nebija jāuztraucas par zaudējumiem, jo, krītoties monētu vērtībai, tika paaugstinātas preču cenas, turklāt tas bieži vien tika darīts nevis proporcionāli izmaiņām, bet gan tādos apmēros, kas nodrošināja pārdevējiem prāvus ienākumus (Misāns 1985, 49).

Ne mazāk nozīmīgs strīdu iemesls bija jautājums par apgrozībā esošo ārzemju monētu vērtību. Kā jau tika atzīmēts, noteikt ārzemju zelta monētu vērtību bija visai grūti. Zelta un sudraba cenas attiecības bija atkarīgas gan no tirgus ekonomikas spēkiem (cēlmetālu piedāvājums un pieprasījums, naudas daudzums tirgū u. tml.), gan no sezonālo apstākļu maiņas (ražas,

plūdi, sausums), gan arī no ārkārtējiem notikumiem (kari, epidēmijas). Livonijā situāciju jo vairāk sarežģīja iekšpolitiskās nesaskaņas un dažādu kārtu pretrunīgās ekonomiskās intereses. Tirgotāji, kas nodrošināja zelta naudas ieviešanu Livonijas teritorijā, bija ieinteresēti, lai zelta monētu apgrozības kurss Livonijā būtu augstāks. Savukārt zemeskungi, kuru tirdzniecības apjomi šajā laikā ievērojami palielinājās, cieta no zaudējumiem, ko izraisīja zelta naudas vērtības palielināšanās. Pilsētnieki vairākkārt mēģināja cīnīties par ārzemju monētu kursa palielināšanu, taču tas nenoveda pie īpašiem panākumiem (LUB, II, Nr. 168, 416).

Tikpat svarīgu vietu Livonijas naudas politikā ieņēma arī vietējās sudraba monētas kalšanas un apgrozības jautājums. Landtāgu materiāli liecina, ka šeit pilsētas vēl mazāk izmantoja savu pārstāvju starpniecību landtāgā nekā jautājumā par ārzemju zelta monētām. Tas varēja būt saistīts ar domstarpībām Rīgas, Rēveles un Tērbatas starpā, ko izraisīja ekonomiskā konkurence (Zeids 1978, 111). Sava loma bija arī tam, ka apskatāmajā laika posmā vietējās sudraba naudas un ārzemju zelta naudas apgrozības jautājumi netika skatīti kā kopējas, vienotas monetārās politikas vienlīdz svarīgas daļas, bet gan kā divas atsevišķas problēmas (Misāns 1985, 53).

LIVONIJAS MONETĀRĀS POLITIKAS KRĪZES RISINĀJUMU MĒĢINĀJUMI

Lai nepieļautu sudraba pilnīgu izzušanu no apgrozības un palielinātu vietējās naudas pirktspēju, kas bija kritusies zema sudraba satura dēļ, pilsētnieki 1514. gadā nāca klajā ar priekšlikumu uzsākt augstākā nomināla sudraba monētu kalšanu (AR, III, Nr. 57, § 24). Lidz šim Livonijā tika kalta tikai sīknauda (feniņi un šiliņi), bet turpmāk tika piedāvāts uzsākt augstāka nomināla monētu – vērdiņa jeb mārkas ceturtdaļas, pusmārkas, mārkas un varbūt arī dāldera (trīs mārkas) – kalšanu.³

Pilsētnieku ideja guva atzinību: lielāka nomināla naudas kalšana tika uzsākta, taču to ievērojami apgrūtināja importētā sudraba augstā cena. Tāpēc 1515. gada maijā ordeņmestrs Valters fon Pletenbergs un Rīgas arhibīskaps Jaspers Linde izdeva rīkojumu, ar kuru turpmāk tirgotājiem bija obligāti jāpārdod puse no ievestā sudraba vietējām monētu kaltuvēm pēc fiksētās cenas – 17 monētu mārkas par katru sudraba mārkku (AR, III, 217).⁴ Šī likuma mērķis bija nodrošināt monētu kaltuves ar izejvielām un segt izdevumus, kas saistīti ar naudas kalšanu, turklāt zemeskungiem – monetārās regālījas īpašniekiem – tas ļāva gūt lielākus ienākumus no monētu kalšanas (AR, III, Nr. 57). Jaunais rīkojums izraisīja tirgotāju sašutumu: viņi bija spiesti pārdot sudrabu par cenu, kas bija mazāka par paša metāla reālo cenu (AR, III, Nr. 66, § 50). Zīmīgi, ka šis jautājums tika apspriests

pat Hanzas pilsētu sanāksmju laikā Libekā 1517. un 1518. gadā. Rezultātā Hanzas tirgotāji vērsās pie Livonijas zemeskungiem ar īpašu vēstuli, atzīmējot, ka tirgoties ar krieviem bez sudraba būtu grūti (Leimus 1995, 22). Laika gaitā pilsētas panāca piespiedu kārtā pārdodama sudraba daudzuma samazināšanu līdz vienai sestdaļai (MLA, V, Nr. 185).

Neskatoties uz to, ka 1515. gada reformas galvenais mērķis bija cīņa pret sudraba trūkumu Livonijā, tas joprojām bija novērojams. Tā Tērbatā un Rēvelē par monētu izejvielām tika izmantotas pat pamatiedzīvotāju (*wndutsche*) rotas (Leimus 1995, 22).

Situācijas uzlabošanu aprūtināja tas, ka monētniecības jautājumi bieži vien tika nevis risināti, bet gan izmantoti kā taktisks paņēmieni savstarpējā cīņā par ietekmi ekonomiskās konkurences apstākļos. Vēl pirms iepriekš aprakstītās reformas pilsētnieki 1512. gada Valmieras landtāgā pārmeta zemeskungiem viņu nevēlēšanos mazināt sudraba naudas monētpēdu, kas noveda pie sudraba cenas pieauguma un šī metāla pirkšanas neizdevīguma. Tāpat pilsētnieki piedraudēja, ka sudraba dārdzības dēļ nevarēšot nodrošināt kaltuves ar pietiekamu sudraba daudzumu (AR, III, Nr. 53). Taču šis pilsētnieku sūdzības pamatojums ir šaubīgs: tirgotāji, kuri piegādāja metālu no ārzemēm, nebija ieinteresēti tā cenas mazināšanā (Molvigin 1967, 232–242). Turklāt viens no pilsētnieku argumentiem bija sudraba naudas trūkums, taču naudas pasliktināšana to nevarēja novērst, jo monētas vērtēja pēc sudraba satura tajās: viduslaikos uz naudu skatījās nevis tikai kā uz vērtību norādošo zīmi, bet arī kā uz vērtību *per se*, proti, kā uz dārgmetāla gabalu, kura vērtību noteica svars un raudze. Lai izvairītos no zaudējumiem, tirgotāji, pārdodot sudrabu, bija ieinteresēti saņemt preti tikpat lielu sudraba daudzumu monētās.

16. gadsimta 30. gados Tērbata un Rēvele nolēma patvaļīgi “pasliktināt monētu”, samazinot sudraba saturu tur kaltajos šiliņos un feniņos, kas izraisīja ordeņmestra Valtera fon Pletenberga nepatiku (AR, III, Nr. 247). Taču šie jaunie sliktās kvalitātes feniņi tika izkalti diezgan lielā daudzumā un tāpēc pavisam drīz nonāca Rīgā. Sekojot tērbatiešu piemēram, rīdzinieki vērsās pie ordeņmestra ar lūgumu uzsākt šāda tipa feniņu kalšanu arī šeit. Ordeņmestrs nepiekrita un uz laiku apturēja šo nekvalitatīvo monētu ražošanu, kā arī pavēlēja izkalt Rīgā noteiktu monētu daudzumu saskaņā ar ierastu monētpēdu (Leimus 1995, 23). Taču, pat neskatoties uz pieņemtajiem mēriem, pasliktinātā nauda turpināja cirkulēt tirdznieciskajos darījumos.

Zemeskungu neapmierinātību nevarēja neizraisīt pilsētnieku aktīva tirdzniecība ar krieviem. Pārdot sudrabu krieviem bija izdevīgāk nekā vietējām naudas kaltuvēm, tāpēc tirgotāji aktīvi eksportēja dālderus, vērdiņus un šiliņus. Augstvērtīgo dālderu izvešana uz Krievzemi noveda pie tā, ka sudraba cena Livonijā paaugstinājās, taču krievu tirgotāji bija gatavi maksāt par

sudrabu jebkādas summas (AR, III, Nr. 129). Tā Rēveles monētu meistars Urbāns Dene sūdzējās rātei, ka, lai nodrošinātu šiliņu kalšanu, viņš par vienu sudraba svara mārkū var maksāt 22 mārkū, turpreti krievu tirgotājs ir gatavs atdot līdz pat 27 mārkū (Leimus 1995, 24).

Monētniecības problēmu apspriešana turpinājās, taču drīz vien pārrunu dalībnieki bija spiesti pievērst uzmanību citai problēmai. 1558. gadā līdz ar krievu armijas ienākšanu mūsdienu Igaunijas un Latvijas teritorijā sākās Livonijas karš, kas noveda pie liela sajukuma Livonijas naudas apgrozībā. Tā paša gada vasarā krievu karaspēks ieņēma Tērbatu – vienu no galvenajiem naudas kalšanas centriem. Domāt par naudas reformu vairs nebija nedz laika, nedz arī jēgas.

Viss minētais noved pie secinājuma, ka monetārais jautājums un mēģinājumi to atrisināt drīzāk sašķēla Livonijas politiskos spēlētājus, atsvešinot vienus no otriem. Taču, lai labāk saprastu naudas politikas jautājuma nozīmi Livonijas dzīvē, no sākuma ir jāapskata tā situācija, kas bija novērojama vācu zemēs, ar kurām Livonijai tolaik bija visciešākās saiknes.

MONETĀRĀS SAVIENĪBAS – VĒLO VIDUSLAIKU FENOMENS

Līdz pat 16. gadsimtam Svētā Romas impērija sastāvēja no daudziem valstiskajiem veidojumiem ar monarhisko pārvaldes formu, bīskapijām un brīvām pilsētām, ko oficiāli, lai gan formāli pārvaldīja impērijas ķeizars. Viena no vācu zemju monetārās apgrozības iezīmēm bija vienotā emisijas centra neesamība. Turklāt monētu kalšanu tiesības varēja pārdot, dāvināt par noteiktiem nopelniem, iznomāt un pat ieķīlāt. Tas radīja virkni problēmu.

Monētu daudzveidība un to pasliktināšana apgrūtināja naudas apgrozību un tirdzniecisko darbību. Tas noveda pie t. s. monetāro savienību (vāc. *Münzverein*) izveidošanās. Šo savienību mērķis bija monētpēdas unificēšana un brīvās naudas aprites nodrošināšana savienības dalībpilsētās (Holtz 1975, 13–15).

Monetārās savienības izveidošanā bija īpaši ieinteresētas Hanzas pilsētas. Lībeka un Hamburga 1255. gadā noslēdza savā starpā savienības līgumu par sudraba monētu izlaidi. Vēlāk šīm divām pilsētām pievienojās arī Vismāra, Līneburga, Rostoka, Štrālzunde, Hannovere un Greifsvalde. Tā tika izveidota Vendu monētu savienība (vāc. *Wendischer Münzverein*). Monētu savienības nosaukums tika aizgūts no Ziemeļvācijas pilsētu apvienības nosaukuma (Vendu savienība, vāc. *Wendischer Städtebund*).⁵

Vendu monētu savienība regulēja sudraba monētu raudzi, svaru un kalšanas apjomus. Kolektīvā naudas kalšana paplašināja monetārās telpas

mērogu, samazināja apgrozības izmaksas, turklāt tika unificēts monētu svars un vizuālais izskats.

Vendu monētu savienība veiksmīgi darbojās līdz 16. gadsimta pirmajai pusei. Tās pastāvēšanas beigas veicināja divi faktori. Pirmkārt, lielo sudraba monētu – dālderu – parādīšanās un plaša izplatīšanās Rietumeiropā apgrūtināja Hanzas tirdzniecību ar citām reģiona zemēm, savukārt mēģinājums pieskaņot Vendu monetāro sistēmu dālderim cieta neveiksmi. Otrkārt, Svētās Romas impērijas ķeizara 16. gadsimtā pieņemtie monetārie noteikumi nonāca pretrunā ar Vendu savienības pilsētu praksi. Piemēram, uz brīvo pilsētu monētām tagad bija jāattēlo ķeizara simboli, kas neatbilda savienības pusotra gadsimta ilgajām tradīcijām. 1569. gadā Vendu monetārā savienība beidza pastāvēt (Kahnt 2005, 521).

Var saskatīt daudz līdzību Vendu monetārās savienības un Livonijas monetārās sistēmas vēsturē. Arī Livonijā pēc 1422.–1426. gada reformas izveidojās un līdz pat t. s. “konfederācijas” sabrukumam pastāvēja monētu kalšanas tiesību īpašnieku apvienība, kas tika izveidota, lai radītu un kontrolētu vienotu monetāro sistēmu. Livonijas monetārās sistēmas funkcionēšana un attīstība pierāda, ka tā izdzīvoja monētu savienībai raksturīgas fāzes: izveidošanās, monētu vērtības krišanās, augstākā nomināla monētu (Livonijas gadījumā – vērđiņu, pusmārku un mārku) kalšana, pastāvēšanas beigas. 16. gadsimta sākumā Vācijā monetārās savienības aizstāja ķeizara monetārie noteikumi. Tas sakrita ar Livonijas pastāvēšanas beigām un tās teritoriju daļu iekļaušanu citu valstu sastāvā.

SECINĀJUMI

Lai realizētu kopīgo monētu kalšanas politiku, Livonijas zemeskungi un pilsētnieki ne vēlāk kā 15. gadsimta 20. gados vienojās par monētu kalšanu pēc vienādiem kalšanas noteikumiem visas Livonijas teritorijā. Šādas pilsētu un zemeskungu apvienības parasti veidojās teritorijās, kur politiskās sadrumstalotības apstākļos veiksmīgai ekonomikas un tirdzniecības attīstībai bija nepieciešama vienotās naudas sistēmas ieviešana. Īpaši spilgti to demonstrē vācu zemju piemērs, kur viduslaiku beigās darbojās vairākas monetārās savienības. Var secināt, ka Livonijā 1422.–1426. gada reformas rezultātā arī tika izveidota vienotā monetārā savienība. Par monētu kalšanas svarīgākajiem centriem kļuva Rīga, Rēvele un Tērbata.

Minēto pilsētu pārstāvjiem landtāgā bija jābūt vienotiem savā pozīcijā. Katrai kūrijai landtāgā bija tikai vien balss, un tāpēc, lai panāktu strīdīgo jautājumu ievirzīšanu sev vēlamajā gultnē, pilsētniekiem bija jāturas kopā. Pilsētu nostāja monētniecības jautājumos kļuva par vienu no nozīmīgākajiem faktoriem, kas Rīgas, Tērbatas un Rēveles iedzīvotājus saliedēja kopā.

Taču pilsētu kūrijas aktivitāte Livonijas landtāgā īpaši neuzlaboja Livonijas monetāro saimniecību. Tam bija vairāki iemesli, no kuriem īpaši var izcelt trīs. Pirmkārt, Livonijas iedzīvotāji viduslaiku beigās un jauno laiku sākumā sadūrās ar virkni pavisam jaunu problēmu un izaicinājumu – gan pastāvīga monētu vērtības krišanās un ar to saistīts sudraba cenas kāpums, gan arī ar monētpēdas noteikšanu saistīts juceklis un no tā izrietošās kļūdas. Otrkārt, var novērot, ka dažādiem varas aktoriem (zemeskungiem un pilsētniekiem) aktuālāks bija nevis kopējais Livonijas labums, bet gan savas kārtas vai kopienas intereses. Līdz ar to, analizējot pilsētnieku iniciatīvas landtāgā, kļūst skaidrs, ka to pamatā bieži vien bija pašu pilsētnieku labklājība. Visbeidzot, landtāgs, kaut gan tiek uztverts kā visu Livonijas kārtu pārstāvju sapulce, tomēr bija zemeskungu varas orgāns; to sasaukuma iniciatori parasti bija zemeskungi. Sava loma bija, protams, arī reālajam politisko spēku samēram, taču *de iure* visi ar naudas kalšanu saistītie jautājumi atradās zemeskungu kompetencē. Suverēni, kuru iztika bija atkarīga no nodevām un nomas maksām, neatlaidīgi aizstāvēja esošo monetāro sistēmu. Monētu pasliktināšanai viņi piekrita, tikai pakļaujoties ekonomiski, politiski un sociāli nosacītajam pilsētu spiedienam.

Kaut gan sākotnēji monetārai savienībai raksturīgās struktūras izveidošanās kļuva iespējama, pateicoties politiskajām saitēm starp dažādām Livonijas zemēm, vēlāk par apvienojošo faktoru kļuva pati šī savienība. Monetārās saimniecības aktīva apspriešana landtāgos liecina par to, ka šis jautājums tika uzskatīts par visai Livonijai svarīgu un visām kārtām saistošo jautājumu. Pārrunu dalībnieki saprata (vismaz teorētiski), ka no viņu lēmumiem būs atkarīga šīs zemes ekonomiskā attīstība un stabilitāte, lai gan, kā jau tika atzīmēts, kopējais labums bieži vien tika uzskatīts par mazāk svarīgu salīdzinājumā ar konkrētās kārtas interesēm.

Livonijai tā arī nebija lemts kļūt par centralizētu valsti. Taču vietējai monetārajai saimniecībai, pat neskatoties uz visām tās nepilnībām, piemita zināma vienotība, kas Livonijas teritoriālvalstis saturēja kopā. Jaunākajos pētījumos nereti tiek apšaubīts historiogrāfijā iesakņojušais jēdziens “Livonijas konfederācija”: starp atsevišķiem teritoriāliem veidojumiem nebija precīzi formulētu, ilglaicīgu un ar kādiem ligumiem nodrošinātu saistību (sk., piem., Thumser 2011, 17–30). Taču viens no svarīgākajiem elementiem, kas šo heterogēno politisko veidojumu saturēja kopā, bija monetārā sistēma. Dažādu kārtu pārstāvjiem monetārās politikas jautājumi ļāva paust savu nostāju landtāgos un citās sanāksmēs, tādējādi ietekmējot Livonijas iekšpolitisko attīstību.

Visā Livonijas teritorijā apgrozījās vienotajā naudas sistēmā integrētās monētas, tāpat arī izmaiņas naudas kalšanas noteikumos skāra visu Livonijas teritoriju. Politiski plurālistiskā Livonija ar vienoto naudas sistēmu tika pārvērsta vienotajā telpā, kur nauda pildīja komunikatīvo un apvienojošo funkciju.

SAĪSINĀJUMI

AR III – Akten und Reesse der livländischen Ständetage, Bd. 3

LUB II – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, Bd. 2

MLA – Monumenta Livoniae antique

AVOTU UN LITERĀTŪRAS SARAKSTS

AVOTI

Arbusow, L. (Bearb.), 1910. *Akten und Reesse der livländischen Ständetage*. Bd. 3. Rīga: Deubner.

Bunge, F. (Hrsg.), 1853–1914. *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. I–XII. Reval, Rīga.

Haljak, G., 2010. *Livonian coins XIII–XVIII century I*. Tallinn.

Napiersky, C. E. (Hrsg.), 1847. *Monumenta Livoniae Antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und andern schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen*. Bd. V. Rīga, Leipzig: E. Frantzen.

LITERĀTŪRA

Berga, T., 2016. Monētu kultuvju darbība Latvijas teritorijā (13.–18., 20. gs). *Arheoloģija un etnogrāfija*, 29. laid. Rīga: Zinātne, 116–137.

Dunsdorfs, E., Spekke, A., 1964. *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava.

Holtz, W., 1975. Münzvereine, insbesondere der Wendische Münzverein. *Money Trend*, 11, 13–15.

Jesse, W., 1967. *Der Wendische Münzverein*. Braunschweig: Klinkhardt u. Biermann.

Kahnt, H., 2005. *Das große Münzlexikon von A bis Z*. Regenstauf: Battenberg Gietl Verlag.

Leimus, I., 1995. *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515–1581/94)*. Stockholm: Stockholm Numismatic Institute, Stockholm University.

Leimus, I., 2001. Das Münzwesen Livlands in der frühen Hansezeit: 13. Jahrhundert und erste Hälfte des 14. Jahrhunderts. Angermann, N. (Hrsg.). *Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit*. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 41–69.

Leimus, I., Haljak, G., Kiudsoo, M., 2018. *Sestertsist sendini. 2000 aastat raha Eestis*. Tallinn: Āripäev.

Levāns, A., 2013. Politiskās organizācijas modeļi viduslaiku Livonijā 13.–16. gadsimtā: manifestācijas un leģitīmācijas formas. Jundzis, T., Zemītis, G. (red.). *Latvieši un Latvija. II sēj. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 52–76.

Misāns, I., 1985. Denezhnaja politika gorodov na livonskich landtagach s konca XV. v. po 1561 g. *Feodālisms Baltijas reģionā*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 45–78.

Molvigin, A., 1967. *Denezhnoe obrashchenie i monetnoe delo na territorii Estonii v XIII – pervoy polovine XVI vv.* Tallinn.

Šterns, I., 1997. *Latvijas vēsture 1290–1500*. Stokholma: Daugava.

Thumser, M., 2011. Das Baltikum im Mittelalter. Strukturen einer Europäischen Geschichtsregion. *Jahrbuch des Baltischen Deutschtums*, 58, 17–30.

Urban, W., 1993. Medieval Livonian Numismatics. *Journal of Baltic Studies*, 24, 1, 37–52.

Zeids, T. (red.), 1978. *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šeit un turpmāk ir lietoti Livonijas periodam atbilstošie šo divu mūsdienu Igaunijas pilsētu nosaukumi: Tallina ir saukta par Rēveli, Tartu – par Tērbatu.
- ² Monētpēda (no vāc. *Münzfuß*) – ar likumu noteikts monētas svars un dārgmetāla daudzums tajā.
- ³ Livonijas naudas sistēmas vienību vērtība no 1424. gada līdz 16. gadsimta 2. pusei: 1 mārkā = 2 pusmārkas = 4 vērdiņi = 36 šiliņi = apt. 108 feniņi.
- ⁴ Viduslaikos paralēli eksistēja divi monētu veidi: reālā un skaitļojamā nauda. Livonijas monetāras sistēmas pamatā bija Rīgas mārkā, taču var izšķirt četras šī jēdziena nozīmes: pirmkārt, mārkā bija Livonijas tirgotāju aprēķina nauda, kurā tika grāmatoti darījumi, lai gan faktiski šie paši darījumi varēja tikt fiksēti pavisam citā naudā. Otrkārt, mārkas kopš 1515. gada naudas reformas sāka kalt arī reālā naudā. Treškārt, ar mārkū saprata dārgmetāla svaru, kas līdzinājās pusemārciņai (ap 208 g). Visbeidzot, mārkā varēja norādīt uz dārgmetāla saturu kaltajā naudā (t. s. kaļamā mārkā).
- ⁵ Par vendiem sauca slāvus, kuri šajās teritorijās dzīvoja līdz 12. gadsimtam.

MONETARY SYSTEM IN MEDIEVAL LIVONIA (15TH TO MID-16TH CENTURY): A SOURCE OF CONFLICTS OR A LAND CONSOLIDATION INSTRUMENT?

MARINA SOLOVJOVA

Mg. hist., collection work specialist at the Numismatics and Precious Metals

Department, Museum of the History of Riga and Navigation; PhD student at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

E-pasts: marina.solovjova@mail.lv

ABSTRACT

The paper focuses on Livonian coinage and monetary policy from the middle of the 15th to the 16th century. Both regional specificities and late medieval Europe-wide trends are identified. The most important are the fluctuations in the exchange rates of gold and silver, as well as local and foreign coins, the lack of silver, etc. Much attention is dedicated to the conflicts between different strata of society and the strategies used by them to address the problems of the monetary system. A comparison of Livonia with the German lands is made, which allows us to make an assumption about the existence of a structure similar to a monetary union in the territory of modern Latvia and Estonia. Summing up the results, it can be concluded that politically pluralistic Livonia with the single monetary system was transformed into a unified space, where money played a communicative function and united the inhabitants of Livonia regardless of their ethnic or social affiliation.

Keywords: Livonian coinage, Livonian monetary policy, monetary union, medieval Livonia, Livonian Landtag.

SUMMARY

The history of Livonia from the 13th to the 16th century is characterized by a constant struggle amongst several political players: the Archbishop of Riga, the Livonian Order, and the citizens.

One of the most striking manifestations of these disagreements was local coinage and monetary policy. The controversies were based on the fact that the right to mint coins since the beginning of the 13th century had belonged to the Livonian lords, which prohibited cities (primarily Riga, Tartu, and Tallinn) from the realization of an independent and autonomous monetary policy. At the same time, the cities ensured practical implementation of

minting coins and became important economic centres; this role increased in the late Middle Ages with the growth of trade rates and volumes.

In 1422–1426, Livonia underwent a monetary reform, which led to the creation of a new monetary system: equal coins were now in circulation throughout Livonia; changes in the minting rules affected the entire territory of Livonia. Consequently, with the new monetary system the politically pluralistic Livonia was transformed into a unified space, where money played a communicative and unifying function – until the Livonian War, which put an end to this already fragile political unity.

An analysis of the phenomenon of late medieval monetary unions shows that the monetary system that developed in Livonia after the reform of 1422–1426 and, despite persistent disagreements and a rather weak economic base, lasted until 1561, can also be recognized as a monetary union.

Although the initial structure of a monetary union became possible due to the political ties between the Livonian lands, it later became a unifying factor in itself. The active discussion of the monetary economy during the Landtags shows that this issue was considered important for the whole of Livonia. The negotiators understood (at least in theory) that the economic development and stability of the land would depend on their decisions, although sources show that the common good was often seen as less important than personal interests.

RĪGAS CUNFTU EMBLĒMU SĀKUMA POSMS: AMATU ZĪMOGU PIEMĒRS (16. GS. – 17. GS. PIRMĀ PUŠE)

JUSTĪNE FIŠERE

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma darba speciāliste

E-pasts: fiserejustine@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rīgā amatu emblēmas ir konstatējamas jau 16. gadsimtā un lietotas līdz pat cunftu pastāvēšanas beigām 20. gadsimtā. Pētījumā raksturots Rīgas Mazās gildes cunftu emblēmu lietojums sfragistikas materiālā kā kopienai raksturīga tradīcija. Tiek sniegts ieskats emblēmas attēlu skaidrojumā, konstatētas tā izmaiņas atbilstoši sociālpolitisko apstākļu vai ideju maiņai. Analīzei izmantoti trīs laika posmam atbilstoši zīmogu nospiedumi ar amatu emblēmām no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma, tie salīdzināti ar jaunākiem zīmogiem un zīmogu nospiedumiem, kā arī citiem Rīgas un vācu pilsētu cunftu inventāra priekšmetiem.

Atslēgvārdi: amatu emblēmas, emblēmas, Rīgas amati, cunftes, amatu inventārs, sfragistika.

IEVADS

Emblēma (grieķu *εμβλήματα*) ir konkrētas idejas vienošimīgi skaidrojams attēls, kas nav pakļauts interpretācijai (Gornfel'd 1904, 713). Tā ir radniecīga ģerboņiem un simboliem (Lancmanis 2007, 13). Amatu emblēmas Eiropā konstatējamas jau 16. gadsimtā. Rīgas amatniecībā pirmās emblēmas ir sastopamas 16. gadsimta otrajā pusē (Fišere 2020, 30). Cunftes emblēmas lietoja kā amata atpazīšanas zīmes, visā vācu kultūrtelpā tās bija līdzīgas. Emblēmas attēloja uz cunftu inventāra priekšmetiem, tai skaitā arī uz izkārtnēm ērberģī. Piemēram, uz kāda vācu 18. gadsimta vidus ērberģa izkārtnes attēlotas pat desmit amatu (mūrnieku, stiklinieku, miesnieku u. c.)

emblēmas (Keller, Schürer 2013, 70–71). Amatu emblēmas pilsētvidē palīdzēja orientēties gan pilsētniekiem, gan ceļojošajiem zēļiem.

Emblēmu lietojums ir viena no tradīcijām amatnieku kopienās. Tajās ir atspoguļots amata viedoklis par raksturīgāko profesijā, pēc kura amats ir atpazīstams. Attīstoties tehniskajām iespējām un mainoties mākslinieciskajam stilam, vērojamas izmaiņas arī emblēmās.

Reprezentatīvās emblēmas, tai skaitā arī amatu emblēmas, plašāk vēl nav pētītas. Tās ir minētas vairākās publikācijās, aprakstot kādu cunftu inventāra priekšmetu. Līdz šim mākslas vēsturnieki ir pievērsušies alegorisko emblēmu pētniecībai (Grosmane 2004). Reprezentatīvās emblēmas ir radniecīgākas heraldikai, un to pētniecībā izmantojamas heraldikas pētniecības metodes. Latvijas historiogrāfijā heraldikas veidošanos, jēdzienu skaidrojumus un ģerboņa elementus aprakstījis mākslas vēsturnieks un heraldikas speciālists Imants Lancmanis savā grāmatā “Heraldika” (Lancmanis 2007). Sfragistikas materiāla pētniecība mūsdienās ir aktualizējusies, tomēr visbiežāk tiek pētīti politiskās vai reliģiskās varas pārstāvniecības zīmogi un to nospiedumi. Amatniecības sfragistikas materiāls minēts igauņu pētnieces Anu Mendas (*Anu Mänd*) 2010. gada publikācijā Baltijas mākslas vēstures žurnālā, aprakstot un salīdzinot 1500. gada Tallinas zeltkaļu cunftes zīmogu ar Rīgas zeltkaļu cunftes 16. gadsimta pirmā ceturkšņa zīmogu (Mänd 2010). Amatu emblēmu tradīcija līdz šim vēl nav pētīta. Tēma ir svarīga sociālās antropoloģijas jautājumu (amatnieku pašidentifikācijas) izpētei.

Darba mērķis ir raksturot Rīgas Mazās ģildes cunftu emblēmu lietojumu sfragistikas materiālā kā kopienai raksturīgu tradīciju. Pētījumā izmantoti priekšmeti no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja sfragistikas kolekcijas. No tiem līdz šim publicēti Rīgas zeltkaļu cunftes 16. gadsimta pirmā ceturkšņa zīmogu nospiedumi (VRVMp 9667; VRVMp 14477), savukārt pārējais Rīgas amatu sfragistikas materiāls nav bijis publicēts.

SFRAGISTIKAS MATERIĀLA RAKSTUROJUMS

Pirmās amatnieku cunftes Rīgā tika oficiāli apstiprinātas jau 14. gadsimta otrajā pusē (Fišere 2021, 16), taču cunftu zīmogi lietoti kopš 16. gadsimta (VRVMp 9667). Zīmogu datēšana ir problemātiska. Bieži uz zīmogiem ir minēti gadskaitļi, taču visbiežāk tie norāda uz amata statūtu pieņemšanas vai kādu citu amatam nozīmīgu gadu. Piemēram, uz Rīgas virvju vijēju amata zīmoga, kura centrā attēloti trīs amata instrumenti, bet malās heraldiskie mežoņi, zem emblēmas norādīts gadskaitlis 1546. Apkārt leģenda: DER REP-SCHLEGER * IHR * AMBTS. SIGEL * IN RIGA * – virvju vijēji, viņu amata zīmogs Rīgā (VRVMp 9068). Aplūkojot zīmoga nospieduma attēlu, ir redzams, ka zīmogs nav darināts 1546. gadā. Par to liecina gan burtu šrifts, gan vārdu

rakstība attīstītā vācu valodā (Lele-Rozentāle 2021), gan heraldisko mežoņu mākslinieciskais risinājums. Jāpiebilst, ka heraldiskie mežoņi – *Waldmensch* (Oswald 1984, 445–446) – kopā ar amata darbarīkiem tiek attēloti virvju vijēju emblēmās vēl 19. gadsimtā (Dzelme 2020, 283–284). Acīmredzami zīmoga mākslinieciskais un tehniskais izpildījums neatbilst 16. gadsimta vīdum, bet ir daudz jaunāks, iespējams, tas varētu atbilst 19. gadsimtam.

Zīmogus grieza zeltkaļu amata meistari (Leistikow 1996, 303–304). Rīgas zeltkaļu amata šrāgās zīmoga izgatavošana ir viens no pieprasītajiem meistardarbiem. 1542. gada šrāgās noteikts, ka, lai kļūtu par meistar, jāizgatavo četri priekšmeti, no kuriem viens ir zīmogs ar vairogu un bruņucepuri (Stieda, Mettig 1896, 304). Domājams, ka ar to jāsaprot zīmogs ar ģerboņa sagatavi. Pirmajās zeltkaļu amata šrāgās 1360. gadā šāda priekšmeta izgatavošana vēl nav minēta (Stieda, Mettig 1896, 294–297).

Cunftu zīmogi visbiežāk izgatavoti no misiņa. Tā kā Tallinas zeltkaļu cunftes 1500. gada zīmogs darināts no sudraba, iespējams, ka no sudraba varētu būt darināts arī Rīgas zeltkaļu cunftes zīmogs, kas ir senākais zināmais amatu zīmogs Rīgā (Mänd 2010, 122–124). 16.–17. gadsimta amatu zīmogu nospiedumi norāda, ka zīmogu izmēri ir no 2,5 līdz 4,5 cm diametrā.

Mazās ģildes eltermanis Frīdrihs Brunstermanis (*Friedrich Brunstermann*, 1822–1911) 1901. gada Rīgas Mazās ģildes jubilejas izdevumā (Brunstermann 1902), uzskaitot amatu inventāru, ir norādījis desmit misiņa zīmogus, kas piederējuši deviņiem amatiem. Četri no zīmogiem nav datēti, divi datēti ar 17., divi ar 18. un divi ar 19. gadsimtu. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja sfragistikas kolekcijā ir iespējams identificēt vairākus no izdevumā minētajiem amatu zīmogiem, piemēram, kalēju 1752. gada zīmogu, no kura kolekcijā ir saglabājies zīmoga nospiedums (VRVMp 9291). Muzeja sfragistikas kolekcijā esošie zīmogu nospiedumi un zīmogi liecina, ka amatu zīmogu bijis daudz vairāk. Liela daļa šo zīmogu nospiedumu iegūti 19. gadsimta otrajā pusē, kad vēsturnieks un numismāts Antons Buhholcs (*Anton Buchholtz*, 1848–1901) veidojis sfragistikas kolekciju (Hollander 1902, 89–94). Tas ļauj secināt, ka vēl 19. gadsimta beigās šie zīmogi ir bijuši cunftu īpašumā.

Par konkrētu skaitu, cik šī laika posma zīmogu un zīmogu nospiedumu ir saglabājies, konkrētu ziņu nav. Iespējams, skrupulozāk izpētot sfragistikas kolekciju un apzinot arī citas krātuves, piemēram, Latvijas Valsts vēstures arhīvu, varētu identificēt un atributēt vairāk 16. gs. – 17. gs. pirmās puses zīmogu un to nospiedumu.

RELIĢISKIE TĒLI AMATU EMBLĒMĀS

Viduslaikos katram amatam bija savs svētais aizbildnis, piemēram, kurpniekiem – Krispins (*Crispin*) un Krispiāns (*Crispinian*), stikliniekiem – Svētais

1. attēls. Rīgas zeltkaļu amata zīmoga nospiedums. 16. gadsimta pirmais ceturksnis. RVKM, inv. Nr. VRVMp 14477 (fotografējusi A. Meirāne)

Figure 1. Imprint of the seal of the Riga goldsmith craft. The first quarter of the 16th century. RVKM, inv. No. VRVMp 14477 (photography by A. Meirāne)

Lūka (*Loukás*), mūrniekiem – Reinholds un Stefans (*Reinhold, Stephan*) (Fišere 2020, 23–24, 64). Amatnieki ne tikai vērsās pēc palīdzības pie svētā un veica reliģiskos rituālus, bet arī identificējās ar attiecīgā amata aizbildņa tēlu. Svētais aizbildnis daļēji bija arī amata atpazīšanas zīme. Piemēram, zeltkaļu amata aizbildnis ne tikai Rīgā, bet visā Svētās Romas impērijas teritorijā bija Svētais Elīgijs (*Eligius*), kurš bija pazīstams kā izcils zeltkaļis, Nojonas (*Noyon*) un Turnas (*Tournai*) bīskaps (Vogel 1926, 593–596). Zeltkaļu amatam Rīgā bija vairāki Svētā Elīģija altāri un vikārija (Bruiningk 1904, 400).

Par pirmo zināmo Rīgas cunftu zīmogu tiek uzskatīts zeltkaļu amata 16. gadsimta pirmā ceturkšņa zīmogs, kurš saglabājies zīmoga nospieduma veidā (VRVMp 9667) (1. att.).

Rīgas zeltkaļu zīmogs ir vairākkārt pētīts un pieejams vairākās publikācijās. F. Brunstermaņa Rīgas Mazās ģildes jubilejas izdevumā zeltkaļu cunftes zīmogs nav minēts, jo 17. gadsimtā zeltkaļi bija piederīgi tā sauktajiem brīvajiem māksliniekiem un cunfti no Mazās ģildes iekļāva Lielās ģildes sastāvā (Dzelme 2000, 342).

Līdz mūsdienām ir saglabājušies divi zeltkaļu cunftes 16. gadsimta pirmā ceturkšņa zīmoga nospiedumi – viens sarkanā (VRVMp 9667) un viens melnā lakā (VRVMp 14477). Zīmoga centrā Svētā Elīģija figūra 3/4 pagrieziena, bīskapa tērpā ar seju pretskatā, to apņem brīvi krītoša lente, uz kuras ar gotiskā minuskula burtiem rakstīta leģenda: SIGILLUM OFFICII AURIFABRORUM CIVITATIS RIGE – Rīgas pilsētas zeltkaļu amata zīmogs (VRVMp 9667).

Kā zināms, reformācijas laikā svēto kults tika noliegts un kulta priekšmeti iznīcināti (Strenga 2017, 141–143). Tomēr tās personas, kas minētas Jaunajā Derībā, tika saglabātas līdz 20. gadsimtam – Lielā ģilde savās emblēmās un nosaukumā saglabāja Jaunavu Mariju, Mazā ģilde – Jāni Kristītāju. Savukārt zeltkaļi kā amata atpazīšanas zīmi līdz pat 20. gadsimtam ir saglabājuši

Svētā Elīģija tēlu, atsakoties no tā sakrālās nozīmes. 19. gadsimta beigās darinātajam jaunajam zeltkaļu zīmogam centrā attēlota Svētā Elīģija figūra brīvi krītošā, plastiskā tērpā pagrieziena pa labi. Apkārt leģenda: SIGILL MINUS COMMUNIT AURIFABR RIGENSIS (VRVMp 9286). Šāds Elīģija attēlojums amata emblēmās ir sastopams arī citos amata inventāra priekšmetos, piemēram, uz 1910. gadā zeltkaļu cunftē uzņemtā jaunā meistara Martīna Štages (*Martin Stagge*) piekariņa (Dzelme 2000, 330–331). Vēl līdz 1936. gadam abi amata zīmogi ir minēti amata inventāra sarakstā (Dzelme 2000, 332). Diemžēl mūsdienās zīmogu atrašanās vieta nav zināma.

Pēc reformācijas, cunftēm veidojot savas amatu emblēmas, tās visbiežāk attēlo amata darbarīkus vai ražotās preces. Tomēr ir vairākas cunftes, kuru emblēmās tiek ietverti reliģiskie elementi. Rīgas Mazās ģildes stiklinieku cunftes svētais aizbildnis, kā iepriekš minēts, ir Svētais Lūka. Lai gan visbiežāk stiklinieku cunftes emblēmās attēlots eņģeļa tēls (arī 17. gadsimta otrās puses / 18. gadsimta zīmoga nospiedumā (VRVMp 15612_9)), ir zināmi vairāki cunftu inventāra priekšmeti, kuros vēl pēc reformācijas attēlots Svētā Lūkas atribūts vērsis, piemēram, figūras veidā uz 1671. gada stiklinieku cunftes pokāla vāka (VRVM 443). Savukārt miesnieku cunftes emblēmās bieži attēlots Dieva Jērs – Jēzus Kristus simbols. Piemēram, 18. gadsimta ceturktā ceturkšņa Rīgas miesnieku cunftes zeļļu pokāla piekariņa centrā attēlotās emblēmas centrā ir vēršā galva, zem tās divi krustoti cirvjī, savukārt starp vēršā ragiem *Agnus Dei* – Dieva Jēra simbols (Vilīte 1991, 153). Dieva Jērs attēlots arī Jelgavas miesnieku cunftes kausa piekariņos (Vilīte 1991, 259–261) un Liepājas miesnieku cunftes 1788. gadā izgatavotajā pokāla piekariņā (Vilīte 1991, 329). Reliģiskie tēli tiešā vai simboliskā attēlojumā amatu emblēmās ir konstatējami vien atsevišķos gadījumos.

Sfragistikas materiālā attēlotajās amatu emblēmās reliģiskie motīvi ir salīdzinoši reta parādība, tomēr ir vairāki gadījumi, kuros reliģiskie motīvi ir sastopami. Dažādās variācijās amatu emblēmās tie lietoti līdz pat 20. gadsimta sākumam.

AMATNIEKU DARBARĪKI UN DARINĀJUMI AMATU EMBLĒMĀS

Līdzīgi kā citviet vācu kultūrtelpā, arī Rīgā pēc reformācijas cunftu emblēmās visbiežāk tika attēloti amata darbarīki vai amatnieku ražotie izstrādājumi. Piemēram, Braunšveigas kalēju amata emblēma, kas attēlota uz kāda ūdens trauka (Keller, Schürer 2013, 187), novietota uz heraldiskā vairoga, kas ar diviem krustotiem amata darbarīkiem veido četrdaļītu vairoga dalījumu (Lancmanis 2007, 90). Katrā vairoga segmentā ir attēlots kāds

2. attēls. Rīgas atslēdznieku amata zīmoga nospiedums. RVKM, inv. Nr. VRVMp 9301 (fotografējusi A. Meirāne)

Figure 2. Imprint of the seal of the Riga locksmiths craft. RVKM, inv. No. VRVMp 9301 (photography by A. Meirāne)

no amata darinātiem priekšmetiem – pakavs, knaibles u. c. Salīdzinot ar Rīgas 1762. gada kalēju cunftes zīmogu, ir redzama abu emblēmu līdzība. Rīgas kalēju cunftes zīmoga (VRVMp 9291) attēlam nav izmantota klasiskā vairoga forma, bet gan zīmogam piemērotākais aplis. Apļa centrā krustotās divas diagonālās līnijas sadala laukumu heraldiskajā šķērsām četrdaļītajā dalījumā (Lancmanis 2007, 90). Tāpat kā Braunšveigas kalēju cunftes emblēmā, arī Rīgas kalēju cunftes zīmogā attēloti priekšmeti, kurus izgatavo kalēju cunfte (pakavs, knaibles) (VRVMp 9291).

Salīdzinot ar zeltkaļiem, kuru zīmogs tiek datēts ar 16. gadsimta pirmo ceturksni, citu Rīgas amatu zīmogi konstatējami, sākot ar 16. gadsimta otro pusi. Piemēram, atslēdznieku, piešu kalēju, stobru kalēju un pulksteņu taisītāju apvienotās cunftes 1593. gada šrāgās minēts amata zīmogs, kas glabājies amata lādē (Stieda, Mettig 1896, 454).

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja sfragistikas kolekcijā ir apvienotās atslēdznieku, piešu kalēju, stobru kalēju un pulksteņu taisītāju cunftes zīmoga nospiedums sarkanā vaskā (2. att.).

Zīmoga centrā attēlota četru apvienoto amatu emblēma: stobru kalējus reprezentē šaujamerocis, pulksteņu taisītājus – zobrats, piešu kalējus – pīsis, atslēdzniekus – piekaramā atslēga. Zīmoga centrā ir šķērskrustotas atslēgas – mazais Rīgas ģerbonis, kas it kā norāda uz cunftes piederību pilsētai. Tas ir vienīgais amata zīmogs, kurā tiek ietverts arī pilsētas ģerbonis, kas, iespējams, norāda uz ekskluzīviem pilsētas pasūtījumiem un tiešāku pakļautību Rīgas rātei. Apkārt leģenda: DER * SLOSSER * SEGEL * IN * RIGE * – Rīgas atslēdznieku zīmogs. Leģendu ietver stilizēts lauru lapu vainags, ko veido divas daļas, kas savienotas augšā un apakšā (VRVMp 9301). Pagaidām zīmoga nospiedums nav datējams, tam būtu nepieciešama padziļinātāka rakstīto un lietisko avotu izpēte. Pēc vārdu rakstības ir redzams, ka tie rakstīti vēl pārejas posmā (no viduslejasvācu valodas uz augšvācu valodu) vācu valodā (Lele-Rozentāle 2021).

3. attēls. Rīgas grāmatzējēju amata zīmoga nospiedums. RVKM, inv. Nr. VRVMp 15612_17 (fotografējusi A. Meirāne)

Figure 3. Imprint of the seal of the Riga bookbinder craft. RVKM, inv. No. VRVMp 15612_17 (photography by A. Meirāne)

Cunftes kā profesionālas amatnieku brālības visbiežāk uz savām amatu emblēmām ir attēlojušas darbarīkus vai amata darinājumus. Emblēmās darbarīki vai darinājumi attēloti gan kā vairāku priekšmetu kompozīcijas, gan kā viens amatam raksturīgākais objekts.

EMBLĒMAS 17. GADSIMTA PIRMĀS PUSES AMATU ZĪMOGU PIEMĒROS

Aplūkojot Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja sfragistikas kolekciju, tika identificēti divi zīmogu nospiedumi, kuri atbilda 17. gadsimta pirmās puses zīmogu pazīmēm. Tie bija Rīgas grāmatzējēju un miesnieku cunftu zīmogu nospiedumi.

Rīgas grāmatzējēju amata šrāgas pilsētas rātē apstiprinātas 1630. gadā (Brunstermann 1902, 303). Grāmatu spiedi reizē ar iekārtu burtstabiņu liešanai 15. gadsimta 40. gados izgudroja Johans Gūtenbergs (*Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg*, 1394–1468) (Jēkabsone 1993, 6). Grāmatzējēju amata vecākais zīmoga nospiedums Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja sfragistikas kolekcijā ir datējams ar 17. gadsimta pirmo pusi (3. att.).

Zīmoga centrā ir attēlota emblēma – grāmatu spiede ar grāmatu. Apkārt leģenda: DER . BVCHBINDER . AMPTS . SIEGEL . IN . RIG. – Rīgas grāmatzējēju amata zīmogs (VRVMp 15612_17). 16. gadsimta vācu zemju mākslinieka Josta Ammaņa (*Jost Amman*, 1539–1591) gravīru sērijā, kurā attēloti amatnieki, viens sižets veltīts arī grāmatzējēju amatam (Amman, Sachs 1568). Tajā redzama grāmatzējēju darbnīca, kurā norisinās grāmatas iesiešanas process un attēlota 16. gadsimtā lietotā grāmatspiede. Līdzīga spiede attēlota Rīgas grāmatzējēju emblēmā. Emblēma uz senākā Rīgas grāmatzējēju amata zīmoga (VRVMp 15612_17) ir vienkārša un lakoniska.

4. attēls. Rīgas grāmatzējēju amata zīmoga nospiedums. RVKM, inv. Nr. VRVMp 9701 (fotografējusi A. Meirāne)

Figure 4. Imprint of the seal of the Riga bookbinder craft. RVKM, inv. No. VRVMp 9701 (photography by A. Meirāne)

Minētā zīmoga attēlu iespējams salīdzināt ar vēlāka laika, iespējams, 18. gadsimta, zīmogu (VRVMp 9701) (4. att.).

Arī šī zīmoga centrā ir grāmatspiede, un tajā ievietota grāmata. Virs tās vēl viena grāmata, kuras centrālais apkalums ir heraldiskā lilija (Arsen'ev 2001, 236–237). Apkārt leģenda: RIGISCHES BUCH BINDER AMBT SIEGEL – Rīgas grāmatzējēju amata zīmogs. Leģendas sākums un beigas atdalīti ar reljefu sešstaru zvaigzni. 19. gadsimta otrajā pusē, komplektējot sfragistikas kolekciju, zīmoga nospiedums kļūdaini datēts ar 1630. gadu, kad tika apstiprinātas amata šrāgas. Iespējams, neilgi pēc amata šrāgu leģitīmas apstiprināšanas rātē pasūtīja arī zīmogu. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja sfragistikas kolekcijā ir arī šī jaunākā zīmoga nospieduma misiņa zīmogs ar koka rokturi (VRVM 115910). Zīmogs minēts arī Rīgas grāmatzējēju inventāra uzskaitījumā (Katalog 1887, 11).

Aplūkojot abus zīmogu nospiedumus, redzamas atšķirības gan šriftā, gan vārdu rakstībā. Emblēmās vērojama grāmatzējēju darbarīku attīstība. Spiedes darba princips nav mainījies, bet pati spiede ir tehniski attīstījusies un pats attēls izstrādāts precīzāks. Meistars attēlojis iekārtu tādu, kāda tā ir bijusi attiecīgajā zīmoga izgatavošanas laikā.

Miesnieku cunftes zīmogs 19. gadsimta otrajā pusē datēts ar 1642. gadu pēc norādītā gadskaitļa zīmoga leģendā (5. att.).

Analizējot emblēmas māksliniecisko izpildījumu, šriftu un vārdu rakstību, iespējams, zīmogs varētu atbilst šim datējumam. Zīmoga centrā amata emblēma, kas ievietota heraldiskajā četrdaļitajā spāņu tipa vairogā (Lancmanis 2007, 82). Labās puses augšējā segmentā attēlots vērsis, apakšējā divi krustoti dunči. Kreisās puses augšējā segmentā – divi krustoti cirvji, apakšējā – auns. Vairogu tur heraldiskie mežoņi. Apkārt leģenda: SIGILLVM DES KNOCHEHNOUWER IN RIGA . 1642 * – Rīgas miesnieku zīmogs (VRVMp 15091).

Miesnieku cunftes zīmoga attēlotajā emblēmā aunam, iespējams, ir ambivalenta nozīme. Kā iepriekš minēts, miesnieku cunftes emblēmās bieži

5. attēls. Rīgas miesnieku amata zīmoga nospiedums. RVKM, inv. Nr. VRVMp 15091 (fotografējusi A. Meirāne)

Figure 5. Imprint of the seal of the Riga butchers craft. RVKM, inv. No. VRVMp 15091 (photography by A. Meirāne)

tiek attēlots *Agnus Dei* – Dieva Jērs, taču šajā gadījumā attēlā skaidri ir redzami ragi, kas liecina par to, ka tas ir auns, nevis jērs. Iespējams, ka auna attēls netieši ietver cunftei aktuālo Dieva Jēra simbolisko nozīmi. Vairākos gadījumos miesnieku cunftes emblēmā tiek attēlota tikai vērša galva un amatam raksturīgie darbarīki – cirvji vai dunči. Piemēram, jau minētajā vācu ērberģa izkārtņē ar amatu emblēmām attēlota 18. gadsimta miesnieku cunftes emblēma, kur kronēta heraldiskā vairoga centrā ir attēlota stilizēta vērša galva un zem tās cirvis (Keller, Schürer 2013, 70–71). Arī Ventspils 1778. gada miesnieku cunftes pokāla piekariņā attēlota kronēta vērša galva un tai labajā pusē paralēli duncis ar asmeni, pavērstu uz augšu (Vilīte 1991, 336). Savukārt emblēmā uz Kuldīgas miesnieku cunftes kausa ir divi šķērskrustoti cirvji, uz tiem centrā stilizēta vērša galva (Vilīte 1991, 394).

Iespējams, padziļinātāka rakstīto avotu izpēte ļautu noteikt precīzāku šo priekšmetu datējumu. 17. gadsimta sākumā sfragistikas materiālam ir raksturīga vienkāršība, bez mākslinieciskiem elementiem. Aplūkojot amata emblēmu piemērus Rīgas amatu emblēmu veidošanās sākumposmā, ir redzams, ka attēli ir reālistiski. Amatu emblēmas pēc to būtības ir kā kopienas identitātes zīmes. Jaunākos laikos tās mākslinieciskais izpildījums variējas.

SECINĀJUMI

Emblēmu sākotnējais mērķis bija informatīvs, bet vēsturisko procesu ietekmē tās pakāpeniski kļūst par dekoratīvu elementu. Amatu emblēmu uzplaukums vērojams 18. gadsimtā, kad tās tiek plaši lietotas kausos, pokālos, piekariņos u. c., tai skaitā arī amatu zīmos.

Zīmogus gatavojuši Rīgas zeltkaļu cunftes meistari. Prasība 1542. gada zeltkaļu šrāgās meistardarbā izstrādāt zīmogu ar vairogu un ķiveri norāda

uz zīmogu pieprasījuma pieaugumu Rīgā, jo meistardarbos parasti bija jāpārāda prasme izgatavot attiecīgajā laikā pieprasītākās lietas. Pieaugot cunftu dokumentācijai, rodas nepieciešamība pēc cunftes zīmoga, kas apliecinātu dokumenta leģitimitāti.

Galvenokārt cunftu emblēmās tika attēloti raksturīgākie amata darbariki un ražotās preces. Emblēmās attēlotie priekšmeti atbilst tajā laikā lietotajiem priekšmetiem. Salīdzinot ar amatu emblēmām, kas izveidotas jaunākos laikos, nereti iespējams redzēt priekšmetu tehnisko attīstību. Laikā pēc reformācijas vēl aizvien dažu amatu emblēmās vērojami attēli, kas atsaucas uz svēto kultu.

Cunftu emblēmas Rīgā veidojušās pēc vienotiem principiem kā citviet vācu kultūrtelpā. To veicinājusi gan meistaruru iecelšana Rīgā, gan zeļļu ceļojumi. Neskatoties uz ģeogrāfisko telpu, amatu emblēmas ir viens no piemēriem, kas pierāda amatnieku kopienas vienotību. Salīdzinot Rīgas cunftu emblēmas ar citām vācu zemju emblēmām, attēlu izvēlē atšķirības ir nelielas. Amatu emblēmas ir viena no amatnieku kopienas tradīcijām.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

LIETISKIE AVOTI

Zīmogi un zīmogu nospiedumi, 16. gs. 1. ceturksnis – 19. gs. beigas. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, inventāra numuri: VRVMp 9291; VRVMp 9068; VRVMp 9667; VRVMp 14477; VRVMp 9286; VRVMp 15612_9; VRVMp 9291; VRVMp 9301; VRVMp 15612_17; VRVMp 9701; VRVM 115910; VRVMp 15091.

Stiklinieku cunftes pokāla vāks, 1671. g. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, inv. nr. VRVM 443.

RAKSTĪTIE AVOTI

Stieda, W., Mettig, C., 1896. *Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621*. Rīga: Buchdruckerei von W. F. Häcker.

LITERATŪRA

Amman, J., Sachs, H., 1568. Der Buchbinder. Pieejams: <https://berufe-dieser-welt.de/die-buchbinder/> (skatīts 17.12.2021.).

Arsen'ev, Iu., V., 2001. *Geral'dika, leksii, chitannye v Moskovskom Arheologicheskom institute v 1907–1908 godu*. Moskva: Terra – Knizhny klub.

Bruiningk, H., 1904. Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter. *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*, Bd. 19. Rīga: Nicolai Kymmels Buchhandlung.

Brunstermann, F., 1902. *Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis Gilde in Wort und Bild (zum Jubiläumsjahr 1901)*. Rīga: Alexander Stahl.

- Dzelme, I., 2000. Gredzens ar svēto Eligiju. *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 2. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 329–333.
- Dzelme, I., 2000. Rīgas Sv. Jāņa ģildes kauss ar vāku. *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 2. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 338–343.
- Dzelme, I., 2020. Rīgas virvju vijēju zeļļu 18. gadsimta sudraba inventārs. *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 10. Rīga: Zinātne, 279–293.
- Fišere, J., 2020. Rīgas Mazās ģildes cunftu tradīciju dinamika, 14. gadsimta otrā puse līdz 16. gadsimta beigās. *Maģistra darbs*. LU VFF Vēstures un arheoloģijas nodaļa.
- Fišere, J., 2021. Rīgas Mazās ģildes cunftu pārkāpumu un sodu antropoloģija, 14. gadsimta otrā puse – 17. gadsimta sākums: šrāgu tekstu piemērs. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VI. Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 15–27.
- Gornfel'd, A., 1904. Emblema. *Enciklopedičeskii slovar' Brokgauza i Efrona*. 40 A. Sanktpeterburg, 713.
- Grosmāne, E., 2004. Emblemātika un emblēmu fenomens Latvijas 17. un 18. gadsimta mākslā. *Mākslas Vēsture un Teorija*, 3, 5–16.
- Hollander, B. A., 1902. Dr. Anton Buchholtz. *Rigascher Almanach für das Jahr 1902*. Rīga: W. F. Bäcker, 89–94.
- Jēkabsons, R. A., 1993. Incunabula Bibliothecae Rigensis. *Katalogs*. Rīga: Zinātne.
- Katalog der gewerbgeschichtlichen Ausstellung: veranstaltet von der St. Johannisgilde in Riga*. Rīga, 1887.
- Lancmanis, I., 2007. *Heraldika*. Rīga: Neputns.
- Leistikow, A., 1996. *Baltisches Silber*. Lüneburg.
- Lele-Rozentāle, D., 2021. Viduslejasvācu valoda. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/57636-viduslejasv%C4%81cu-valoda> (skatīts 12.11.2021.).
- Mänd, A., 2010. On Two Medieval Seal Matrices and the Guild Seals from Tallinn. *Baltic Journal of Art History, Spring 2010. Villem Raam 100*, 117–138.
- Oswald, G., 1984. *Lexikon der Heraldik*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig.
- Schindler, T., Keller, A., Schürer, R., Hg., 2013. *Zünftig! Geheimnisvolles Handwerk 1500–1800*. Nürnberg.
- Strenga, G., 2017. Faith, Politics, Languages and Books. The Reformation in Riga (1521–1525). *Luters. Pagriezīens*. Rīga, 138–157. Pieejams: https://www.academia.edu/35391438/Faith_Politics_Languages_and_Books_The_Reformationin_Riga_1521_1525_ (skatīts 15.12.2021.).
- Vilīte, V. (sast.), 1991. *Sudrabs Latvijas lietišķajā mākslā 5.–20. gadsimtā. Izstāde Rundāles pili. Katalogs*. 1. daļa. Rīga: Avots.
- Vogel, M., 1926. Lebensbeschreibungen der Heiligen Gottes auf alle Tage des Jahres. *Jubilāums Ausgabe. 100 verbesserte und vermehrte Auflage. Band 2: Juli bis Dezember*. München-Regensburg: F. A. Weber.

THE BEGINNING OF THE RIGA *ZÜNFT* EMBLEM: EXAMPLE OF CRAFT SEALS, THE 16TH CENTURY – THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

JUSTĪNE FIŠERE

Mg. hist., PhD student at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, museum collection work specialist at the Museum of the History of Riga and Navigation

E-pasts: fiserejustine@gmail.com

ABSTRACT

In Riga, craft emblems can be traced back to the 16th century and were used until the end of the *Zünfte* (crafts guilds) existence in the 20th century. The research characterizes use of Riga Small Guild craft emblems in sphragistics material as a community characteristic tradition. An insight into explanation of images of the emblem is provided, identifying its transformations according to the change in socio-political conditions or ideas. Three seal imprints with emblems of the Museum of the History of Riga and Navigation collection, which correspond to this period, were used for the analysis – compared with newer stamps and stamp imprints, as well as other items of Riga and German city *Zünfte* inventory.

Keywords: crafts emblems, emblems, crafts of Riga, *Zunft*, crafts inventory, sphragistics.

SUMMARY

In Riga, the emblem of crafts can be ascertained from the second half of the 16th century and was used until the end of the *Zünfte* existence in the 20th century. The emblems are depicted on the items of the inventory of crafts – on various types of cups, goblets, pendants, also including sphragistics – in seals and their imprints.

Zunft emblems are formed by the interaction of heraldry and classical emblematics, and they had representative functions. The emblems of the European craft fraternities, including Riga, were used as crafts recognition marks. The emblems on the signs in the urban environment helped both the locals and the traveling journeymen to orientate.

One type of the items in the *Zünfte* inventory, whereby it is possible to establish examples of *Zunft* emblems in the early stages of their formation, are seals or sphragistics material. Unfortunately, the *Zunft* seals dating back

to the period relevant to the current research had not survived, whereas in the second half of the 19th century, when history researcher Anton Buhholz created the collection of sphragistics, it was found that the imprints of these seals had survived.

The seals were made in Riga by local goldsmiths. This is also confirmed by the goldsmiths' *Schragen*, which mentions making seals as masterpiece. The requirement to make a seal with a shield and a helmet as a masterpiece was mentioned for the first time in the goldsmith's *Schragen* of 1542. Such a requirement indicates an increase in the demand for seals in Riga. *Zunft* masterpieces were demonstration of ability to make the most requested items at the time.

The *Zünfte* emblems depict the most typical tools which were used in the crafts and the typical goods which were produced. The items shown on the emblems correspond to the items used at that time. Likewise, religious motifs can be found in the emblems of several crafts. Even after the Reformation, there are images in the emblems of the craft that refer to the cult of the Saints.

LATGALES (POĻU INFLANTIJAS) MUIŽNIECĪBAS (ŠĻAHTAS) POLITISKĀ DARBĪBA ŽEČPOSPOLITĀ PĒC IEKĻAUŠANAS KRIEVIJAS SASTĀVĀ UN LĪDZ ŽEČPOSPOLĪTAS TREŠAJAI DALĪŠANAI (1772–1795)

EDVARDS SELIŠKA

Mg. hist., Latvijas Universitātes doktorants

E-pasts: sh01003@edu.lu.lv

ANOTĀCIJA

Rakstā, balstoties uz nepublicētiem, publicētiem avotiem un nelielu pētījumu klāstu, apskatīta maz pētīta tēma par Inflatijas (Latgales) muižniecības politisko lomu Žečpospolitā starp Polijas pirmo un trešo dalīšanu (1772–1795). Virkne inflantiešu bija kļuvuši par Krievijas un Polijas–Lietuvas dubultpilsoņiem. Inflantieši sākotnēji bija saistīti ar karali Staņislavu Augustu, kurš atbalstīja viņu politiskās darbības atsākšanu 1778. gadā. Taču pakāpeniski inflantieši saistījās arī ar citām politiskām noietnēm – gan reformu, gan prokrieviski noskaņotām. Lielā Seima (1788–1792) deputāti no Inflatijas bija pamanāmi reformu atbalstītāji. Tas disonēja ar piesardzīgā vairākuma inflantiešu bažām par savu īpašumu drošību, jo Krievija asi reaģēja uz reformām.

Atslēgvārdi: Inflatija, Lielais Seims 1788–1792, Staņislavs Kublickis, Juzefs Veizenhofs, Konstantīns Plāters, Targovices konfederācija.

IEVADS

Virkne Inflatijas muižnieku pēc Pirmās Žečpospolītas dalīšanas (1772) bija kļuvuši par dubultpavalstniekiem. Zvērot uzticību Krievijas carienei Katrīnai II, tie sagalabāja īpašumus Krievijā iekļautajās teritorijās, taču turpināja piedalīties Žečpospolītas politiskajā dzīvē līdz pat 1795. gadam.

Tas bija iespējams, jo 1778. gadā karalis Staņislavs Augusts (1732–1798; valdīja 1764–1795) ar Krievijas sūtņa un kopš Pirmās dalīšanas faktiskā Žečpospoļitas līdzvaldnieka Oto Magnusa Štakerberga (1736–1800) piekrišanu atjaunoja Inflantijas pašpārvaldes orgānu – seimiku – darbību. Juridiskais pamats bija fiktīvs – Kurzemes un Zemgales hercogistē esošās Ķirupes pļavas, muižnieku Zībergu īpašums, it kā bijis Inflantijas daļa, ko Krievija sev nepievienoja. Tādēļ sākotnēji atjaunotos seimikus noturēja Ķirupē, vēlāk – Ilūkstē. Žečpospoļitā pastāvēja precedents, ka politiskajā dzīvē piedalās valsts sastāvā vairs neesošās vojevodistes muižnieki – emigrantu Smoļenskas vojevodistes seimiki (Kutrzeba 1906, 198; Szczygielski 2008, 47–48; Jurgaitis et al. 2015, 372, 380).

Vojevodistu seimiki izraudzījās deputātus uz Seimu, tiesnešus tiesām, izstrādāja instrukcijas deputātiem uz Seimu, un deputāti pēc Seima atskaitījās seimikam par paveikto. Nepastāvošo Inflantiju Seimā atkal kā pirms 1772. gada pārstāvēja seši deputāti, un to vietas bija sadalītas trijās kvotās. Proti, Inflantijas seimiks divus deputātus izraudzījās no Inflantijas (tiem bija īpašums Inflantijā), divus no Polijas (kroņa) un divus no Lietuvas šļahtas. Inflantiju, Poliju un Lietuvu pārstāvēja arī pa vienam senatoram Seima Senātā (Inflantijas biskaps, vojevoda, pilskungs jeb kaštelāns). Pēc 1772. gada vojevoda un kaštelāns bija bez reālas varas, taču amatiem bija nozīme karjeras veidošanā.

Nepublicētie avoti, kuros meklējamas ziņas par inflantiešu politisko darbību (korespondence starp inflantiešiem un ietekmīgākajām valsts dzimtām, karali Staņislavu Augustu Poņatovski un seimiku diāriji), rodami Polijā (piemēram, Seno aktu galvenajā arhīvā (*Archiwum Głównie Akt Dawnych*, AGAD) Varšavā; Čartorisku bibliotēkā (*Biblioteka Czartoryskich*) Krakovā un Lietuvas Valsts vēstures arhīvā (*Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas*, LVIA). Vērtīgākie publicētie avoti, kur meklējamas ziņas par inflantiešu darbību pēc 1772. gada, ir elektronizētie Lielā Seima 1788.–1790. gada diāriji (DSCz rok 1788/1789 1790; DSCz rok 1789 2005).

Padziļinātu pētījumu par inflantiešu politisko lomu ir maz (Michalski 1960a; Michalski 1960b; Stroynowski 1991), vai arī ziņas meklējamas biogrāfijās (Haratym 2009–2010; Jeziorski 2015; Jeziorski 2018; Krakowski 1971; Kwiatkowska-Jeznach 2015; Skowronek 1977; Rostworowski 1962–1964; Zielińska 1981a; Zielińska 1981b). Inflantijas seimiki tiek pieskaitīti Lietuvas seimikiem. Virknei inflantiešu bija arī īpašumi Lietuvā (piemēram, Plāteriem, Hilzeniem). Tādēļ pētnieki no Lietuvas un Baltkrievijas pēdējos gados ir pievērsušies Inflantijas muižnieku politiskajai lomai (Jurgaitis et al. 2015; Šmigelskytė-Stukienė 2016; Šmigelskytė-Stukienė 2019; Anipiarkou 2021).

Raksta mērķis ir iezīmēt inflantiešu politisko lomu Žečpospoļitā starp Pirmo un Trešo dalīšanu (1795) un šo lomu ietekmējošos faktoros.

INFLANTIEŠI UN POLITISKĀS NOMETNES LIELĀ SEIMA PRIEKŠVAKARĀ

18. gs. 80. gados saasinājās Žečpospoļitas dalītāju attiecības. Prūsija atradās Lielbritānijas vadītā savienībā, kas vērsta pret Krievijas un Hābsburgu ekspansiju uz Osmaņu impērijas rēķina. Norisa Krievijas/Austrijas – Osmaņu impērijas karš, kurā bija plānota arī Žečpospoļitas militārā dalība Krievijas pusē. Lai tas notiktu, Žečpospoļitas armija bija jāpalielina no esošajiem 24 000 karavīru, kam bija nepieciešama Seima piekrišana. Karalis uzskatīja, ka Žečpospoļitai parādījusies iespēja attiecībās ar Krieviju no protektorāta kļūt par partneri, pat ja ne līdzvērtīgu.

Žečpospoļitas politiskā arēna bija sadalījusies trīs politiskās nometnēs, kurās katrā ietilpa vairākas politiskās grupas. Pirmā bija prokrieviskā nometne, kuras viena no grupām pildīja Krievijas diplomātu vai carienes favorīta (kopš 1774) Grigorija Potjomkina (1739–1791; Kara kolēģijas prezidents) jebkādas norādes. Šai grupai pieskaitāms Inflantijas bīskaps Juzefs Kosakovskis (1738–1794), kurš cita starpā 18. gs. 80. gados tiesājās par īpašumiem ar vienu no ietekmīgākajiem Inflantijas muižniekiem, Brestļitovskas vojevodu, sava brāļa sievas brāli Janu Tadeušu Zibergu (1739–1806) (BCza – 1189 – 1486–1491; BCza – 531, 922 (mkrflm, 15924, 15926) – 759). Cita šīs nometnes grupa bija Francišeķa Ksaverija Branicka (1730–1819) un Severīna Ževuska (1743–1811) “hetmaņu partija”. Viņi bija Žečpospoļitas magnāti – milzīgu privāto īpašumu īpašnieki un kroņa īpašumu pārvaldnieki, nereti ieņēma ietekmīgus amatus, uzturēja savu galmu un privāto karaspēku, un tos interesēja decentralizētas republikāniskas iekārtas atjaunošana, kāda tā bija pirms Staņislava Augusta kāpšanas tronī. Otra politiskā nometne bija karaļa vadītā tā saucamā Galma (regālistu) partija. Tās mērķis bija stiprināt izpildvaru, saglabājot ciešu un pēc iespējas vienlīdzīgu aliansi ar Krieviju. Karalim rūpēja, ka kopš 1764. gada regālistiskā Inflantija uz Seimu izraudzītu viņam uzticamus deputātus, tādēļ arī atbalstīja Inflantijas seimiku darbības atjaunošanu (Kosińska 2018, 890, 893). Viens no ietekmīgākajiem muižniekiem Inflantijā Kazimirs Konstants Plāters (1749–1807) par regālistu kļuva pakāpeniski 18. gs. 80. gados. Kā karaļa uzticības persona viņš veidoja un organizēja regālistus Lietuvā, Inflantijā un Ukrainā (Michalski 1960a, 66; BCza – 930 – 285–289; Filipczak 2009, 79–104; Jeziorski 2017, 310). K. K. Plāters apzinājās savu nozīmi un sarakstē ar karali to uzsvēra (BCza – 723 – 436–444). K. K. Plāters uzskatīja, ka ārpolitikā reformas veicamas tikai ar Krievijas atbalstu, veidoja karjeru ar Pēterburgas atbalstu. Cita starpā viņš bija klātesošs karaļa un carienes tikšanās reizē 1787. gadā Kaņivā, Ukrainā, kur tika apspriesta Žečpospoļitas iesaiste karā pret osmaņiem (Zielińska 1981b, 665–672; Rolnik 2011, 204, 337).

Jana Andžeja Borha (1713–1780) attiecības ar karali bija sarežģītas. J. A. Borhs bija Ludzas stārasts (kroņa īpašumu pārvaldnieks), Varakļānu,

Preiļu kā arī virknes īpašumu Polijā un Lietuvā īpašnieks un Plāteru konkurenti par ietekmi Inflantijā. Līdz 1767. gadam J. A. Borhs bija opozīcijā karalim, bet tad kļuva par regālistu un 1780. gadā par vienu no valsts augstākajām amatpersonām – Polijas lielkancleru (*kanclerz wielki koronny*). Taču 18. gs. 80. gados Jana Andžeja dēls Mihals Jans (1753–1810) nostājās pret regālistiem un savu māšas vīru K. K. Plāteru. Par iemeslu kļuva tas, ka Staņislavs Augusts nepiešķīra M. Borham un viņam pietuvinātajiem šļahtičiem, tajā skaitā vēlākajam Lielā Seima deputātam Juzefam Veizenhofam (1760–1798), vēlamos amatus. J. Veizenhofs bija radnieks Soltanu dzimtai. Savukārt Soltanu neformālie aizbīdņi bija Borhi un Borhu dzimta un apmaiņā par to saņēma Soltanu atbalstu seimikos, veidojot savu politisko karjeru (faktiski tas bija Žečpospoļitā izplatīto patrona-klientu attiecību piemērs) (BCza – 919 – 299–321; Kwiatkowska-Jeznach 2015, 196–197; Jeziorski 2015, 160).

Hilzenu dzimta sākotnēji bija karaļa atbalstītāji. Taču tad Senāta senators, Minskas un Mstislavas vojevoda Juzefs Ježijs Hilzens (1736–1786), kam piederēja plaši īpašumi Inflantijas, Polockas, Viļņas un Mazovijas vojevodistē, pieprasot karaļa skatījumā nesamērīgus amatus, zaudēja atbalstu un tika politiski marginalizēts. Viņš kā viens no retiem inflantiešiem nezvērēja uzticību Katrīnai II, kaut krievu diplomāti turpināja uzskatīt viņu par prokrievisku (Rostworowski 1962–1964, 130–133; Jeziorski 2018, 420, 422; Danilczyk et al. 2019, 114).

Trešā nometne bija “Patrioti”. Senākā un sākotnēji ietekmīgākā grupa bija magnātu Čartorisku un daļas Potocku vadītā “Famīlija”. Viņi par paraugu uzskatīja Britu parlamentāro monarhiju. 18. gs. 60. gados bija karaļa sabiedrotā, tad nostājās opozīcijā pret viņu, bet 1788.–1792. gadā atkal tuvinājās karalim. Ārpolitiski sākotnēji grupa bija prokrieviska, bet tad ar Prūsijas palīdzību vēlējās atbrīvoties no Pēterburgas protektorāta. Lielā Seima gaitā “Famīlija” zaudēja ietekmi, jo šļahta uzskatīja to par pārāk elitāru (Szczygielski 2014, 65–67, 91–92). Savukārt t. s. progresīvā grupa bija pret jebkādas politiskās orientācijas magnātu varas monopolu. Tā vēlējās parlamentu kā pastāvīgu institūciju, bet monarhijai būtu jābūt mantojamai. Par grupas vieniem no redzamākajiem pārstāvjiem tiek uzskatīti divi inflantieši – Juzefs Veizenhofs un Staņislavs Kublickis (1750–1809). Iespējams, grupa veidojās sākotnēji ar karaļa politisko pretinieku atbalstu, kas bija pretsvars Galma partijai (Schmitt 1868, 109–113; Gierowski 1988, 78–82; Seliška 2019, 105–106).

INFLANTIJAS DEPUTĀTU IZRAUDZĪŠANĀS LIELAJAM SEIMAM

18. gs. 80. gadu vidū Inflantijā atbalsts Galma partijai saruka. Karalis uzskatīja, ka viņa politiskie pretinieki – gan “Famīlija”, gan F. K. Braņickis

un G. Potjomkins –, lai saspilētu situāciju, 1788. gada Seimā atbalstīja trīs izteikti antikrieviskus Inflantijas deputātu kandidātus. Viens no tiem bija inflantietis S. Kublickis, kuram piederēja īpašumi Laudeross Zilupes apkaimē. Abi seimika vadītāji – K. K. Plāters un J. T. Zībergs – juta gan F. K. Braņicka, gan karaļa spiedienu, kuri katrs vēlējās savu kandidātu pārsvaru Inflantijā (BCza – 723 – 447–449; Kwiatkowska-Jeznach 2015, 194). Inflantietis no Galma partijas kandidātu vidus bija Plāteru klients, Hilzenu radnieks, Zvirgzdenes, Malnavas īpašnieks (Ludzas apkaimē) Francišeks Ksaverijs Šadurskis (1764 – pēc 1796), kuru favorizēja arī O. M. Štackelbergs (Haratym 2009–2010, 390–392; BCza – 723 – 453–454; Michalski 1960b, 352–353). F. K. Šadurski, tāpat kā citus regālistus, neievēlēja par deputātu. To panāca arī J. T. Zīberga darbības, jo viņš bija nostājies opozīcijā karalim, kurš bija lēmis pret J. T. Zībergu par labu Kurzemes hercogam Pēterim Bironam tiesas prāvā par zemes īpašumiem hercogistē (Michalski 1960a, 69–70; Michalski 1960b, 353–354; Jusupovič 2014, 324; Kwiatkowska-Jeznach 2015, 196–197). J. T. Zībergu atbalstīja arī M. Borhs, kurš bija pieslēgjis “Patriotu nometnei” (BCza – 1189 – 1039–1040; Michalski 1960b, 352–354, 365–366; BCza – 723 – 455–463).

No Inflantijas tika izraudzīts S. Kublickis un Andželmuižā (Andzeļos) dzimušais un radikālu valsts pārkārtojumu piekritējs antikrieviskais J. Veizenhofs. Viņš bija nevis G. Potjomkina, bet drīzāk M. J. Borha virzīts kandidāts. Vienīgais Seimā ievēlētais inflantietis, kurš atbalstīja Galma nometni, bija Juzefs Mostovskis (1763–1817). Viņa māte bija no Hilzenu dzimtas, bet labās attiecības ar K. K. Plāteru nebija pieļaujamas (Stroynowski 1991, 11; Skowronek 1977, 66–68; Kwiatkowska-Jeznach 2015, 196–197; BCza – 723 – 436–444).

INFLANTIEŠU DEPUTĀTU NOSTĀJA ARMIJAS, ĀRPOLITIKAS UN SOCIĀLAJOS JAUTĀJUMOS

Inflantieši, tāpat kā visa Lietuvas šļahta, atbalstīja Lielā Seima vienu no galvenajiem jautājumiem – armijas palielināšanu, taču nevēlējās celt nodokļus (DSCz rok 1789 (2005), 20.11.1789., Sessya CXCIII, 285; Jurgaitis et al. 2015, 1788 m. rugpjūčio 18 d. Livonijos seimelio instrukcija, 373). Jautājums bija saistīts ar Baznīcas aplikšanu ar nodokli, ko atbalstīja daudzi Žečpospoļitas šļahtā, kura bija visai antiklerikāla. Nodokli Baznīcai aktīvi atbalstīja divi redzamākie Lielā Seima inflantieši – J. Veizenhofs un S. Kublickis, kaut Inflantijas seimika instrukcijas bija daudz mērenākas (DSCz rok 1788/1789 1790, 09.01.1789., Sessya XLVII, 41–42; 27.01.1789., Sessya LV, 316–317; DSCz rok 1789 2005, 19.05.1789., Sessya CVI, 188v; 19.06.1789., Sessya CXXI, 552; 25.09.1789., Sessya CLXII, 400, 419; Jurgaitis et al. 2015,

1788 m. rugpjūcio 18 d. Lydos pavieta seimelio instrukcija, 60 1788 m. rugpjūcio 18 d. Livonijos seimelio instrukcija, 370–372, 1790 m. lapkričio 16 d. Livonijos seimelio instrukcija, 379; Kowalewska 2013, 283–284). Biskaps J. Kosakovskis šis nodokļa iniciatīvas dēļ mēģināja noskaņot Svēto Krēslu pret Lielā Seima leģitimitāti (Butterwick 2009, 77–78).

Ārpus Seima esošais K. K. Plāters 1790. gadā izstrādāja karalim priekšlikumu armijas finansēšanai – maksāt 8% no savā pārvaldē esošām stārastijām (vēlāk Seims noteica 10% nodokli šļahtas īpašumiem). Tāpat arī viņš izstrādāja priekšlikumus par Valsts bankas dibināšanu (BCza – 1189 – 1481–1485; Łopuszyński 2018, 105–106).

J. Veizenhofs un S. Kublickis iebilda pret monarha varas stiprināšanu (jeb “patvaļu”) un neatkarību ārpolitikas īstenošanā. Viņi uzskatīja, ka pastāvīgam Seimam un tā Armijas komisijai ir jāuzrauga armija miera laikā (Wyssenhoff 1788, 2–3; Kublicki 1790, 3; Kublicki 1791, 7–8; Butterwick 2010, 68; DSCz rok 1788/1789 1790, 13.01.1789., Sessya XLIX, 110–113; DSCz rok 1789 2005, 30.07.1789., Sessya CXXXI, 765v, 767; 01.07.1789., Sessya CXXXII, 784v–785; 14.08.1789., Sessya CXL, 657v; 12.11.1789., Sessya CLXXXVIII, 159–159v; Szczygielski 2008, 29–30, 32, 63).

Attiecībā uz armijas kvalitāti S. Kublickis akcentēja izglītības līmeņa celšanu, nepotisma izskaušanu (kaut pats S. Kublickis to pārkāpa) un ārzemēs dienāšo Žečpospolītas pilsoņu ieinteresēšanu dienēt dzimtenē (Jurgaitis et al. 2015, 1788 m. rugpjūcio 18 d. Livonijos seimelio instrukcija, 373; DSCz rok 1789 2005, 10.09.1789., Sessya CLIII, 143, 227; 28.09.1789., Sessya CLXIII, 3–7, 446–448; 01.10.1789., Sessya CLXV, 437, 438, 57, 58; Rolnik 2011, 436).

Ārpolitikā S. Kublickis un J. Veizenhofs bija proprūsiski un uzskatīja, ka Krievija grib ievilināt karā pret osmaņiem, lai turpinātu kontrolēt Žečpospolītu (Kublicki 1790, 2–3; DSCz rok 1788/1789 1790, 05.12.1788., Sessya XXX, 293–295; DSCz, rok 1789 2005, 05.06.1789., Sessya CXIV, 361, 11.07.1789., Sessya CXXXVIII, 616v; 03.08.1789., Sessya CXXXIII, 513; Michalski 1960a, 56). Tas atšķīra abus deputātus no lielākās daļas inflantiešu (arī K. K. Plātera), kuri proprūsiskās ārpolitikas dēļ bažījās par saviem īpašumiem Krievijā un uzskatīja, ka atkārtota Polijas–Lietuvas dalīšana ir iespējama (Jurgaitis et al. 2015, 1788 m. rugpjūcio 18 d. Livonijos seimelio instrukcija, 369, 1790 m. lapkričio 16 d. Livonijos seimelio instrukcija, 376).

Inflantiešiem bija dažādi uzskati par Lietuvas statusu Žečpospolītā. No vienas puses, kopā ar Kauņas, Oršas, Piskas seimiku tika atbalstīta šķirto Polijas un Lietuvas valsts kasu apvienošana vienā kasē. No otras puses, K. K. Plāters uzskatīja, ka Lietuvai jāpaliek kā līdz šim – līdztiesīgam subjektam attiecībā pret Poliju (Butterwick 2021, 139, 177; Jurgaitis et al. 2015, 1790 m. lapkričio 16 d. Livonijos seimelio instrukcija, 379).

Jautājumā par dzimtzemnieku brīvlaišanu vairums inflantiešu (izņemot J. J. Hilzenu) uzskatīja, ka tas radītu haosu, bet pilsētnieki būtu iesaistāmi Seima

darbā, tikai lemjot par municipāliem jautājumiem (Weysenhoff 1789, 7; Jurgaitis et al. 2015, 1790 m. lapkričio 16 d. Livonijos seimelio instrukcija, 378).

Attiecībā uz Seima lēmumu īstenošanu inflantiešiem īpaši būtiska bija muižniecības reģistra izveide. Tas ļautu inflantiešiem juridiski stiprināt savu partikulārismu neatkarīgi no dzīvesvietas. Lietuvā apmetušies inflantieši jutās diskriminēti tieslietu sistēmā un vēlējās sev atsevišķus tiesu apgabalus lietu ātrākai izskatīšanai (Jurgaitis et al. 2015, 1788 m. rugpjūčio 18 d. Livonijos seimelio instrukcija, 372, 1790 m. lapkričio 16 d. Livonijos seimelio instrukcija, 380; Krakowski 1971, 34).

INFLANTIEŠI, 3. MAIJA KONSTITŪCIJA UN TARGOVICE

S. Kublickis un J. Veizenhofs bija aktīvi, organizējot 3. maija konstitūcijas pieņemšanu Seimā, kas noritēja valsts apvērsuma apstākļos. Taču inflantieši kā vieni no retajiem nezvērēja uzticību konstitūcijai, jo bažījās, ka Krievija tiem atsavinās īpašumus par reformu atbalstīšanu (Stroynowski 1991, 11; Šmigelskytė-Stukienė, 2016, 233–247; Šmigelskytė-Stukienė 2019, 311–313).

Inflantiešu reakcija uz 1792.–1794. gada Krievijas un prokrieviskās šļahatas Targovices konfederācijas īstenoto Lielā Seima reformu likvidēšanu bija dažāda. J. Kosakovskis to atbalstīja, S. Kublickis un J. T. Zībergs, tāpat kā karalis, pievienojās konfederācijai, lai (nesekmīgi) glābtu reformas. K. K. Plāters bija ieinteresēts saglabāt vadošās pozīcijas Inflantijā, tādēļ kontakti ar Pēterburgas galmu nekad netika zaudēti. Iespējams, viņš vilās Targovices pilnīgā atkarībā no Krievijas, un arī viņa īpašumus krievu karaspēks nesaudzēja, kaut gan viņš bija kļuvis par otro amatpersonu Lietuvā – vicekancleru (*podkanclerz*) (Zielińska 1981b, 665–672; Rolnik 2011, 129). K. K. Plātera brālis Augusts Hiacints (1745–1803), kurš bija precējies ar Ževusku radinieci, ļoti negribīgi piedalījās konfederācijā (Zielińska 1981a, 647–649; Anipiarkou 2021, 89–94). J. Veizenhofs emigrēja, bet viņa pusbrālis, Lietuvas galma maršals, Andrupenes, Lideksnas īpašnieks Staņislavs Soltans (1756–1836), kura māte bija no inflantiešu Romeru dzimtas, kritizēja karali par pievienošanos Targovicei (Anusik 2000–2001, 367).

SECINĀJUMI

Inflantieši 1772.–1795. gadā visciešāk bija saistīti ar karaļa Staņislava Augusta Poņatovska Galma partiju, kuras emisārs bija K. K. Plāters. Karalis Inflantijas muižniekos, kuru vidū vadošā loma bija Plāteriem, saskatīja vienu no saviem varas balstiem un tādēļ atbalstīja “emigrantu seimiku” atjaunošanu. Taču pakāpeniski individuālie aizvainojumi (Zībergu, Borhu,

arī Hilzenu gadījumā) pavēra visiem Galma partijas oponentiem (Krievijas politiķiem, prokrieviskiem un radikālu reformu piekritējiem) iespējas ietekmēt inflantiešus. Lielā Seima (1788–1792) priekšvakarā Galma partija cieta sakāvi Inflantijā. No Inflantijas kvotas Lielajā Seimā ievēlētie deputāti (S. Kublickis, J. Veizenhofs) drīzāk atspoguļoja politisko noietu spēku sadalījumu, nevis inflantiešu uzskatus, kuri bija krietni piesardzīgāki par deputātu paustajiem. Piesardzību, arī uzticības neizvērtēšanu 3. maija konstitūcijai, lielā mērā noteica bažas par īpašumiem, kuri pēc 1772. gada atradās Krievijas sastāvā, tā ka daļa inflantiešu bija Žečpospoļitas un Krievijas dubultpavalstnieki. J. Veizenhofs vai S. Kublicka uzskati par sociālajiem aspektiem, kā dzimtbūšana, politiskās tiesības pilsētniekiem, nebija radikāli progresīvi. Radikālisms izpaudās proprūsiskajā ārpolitiskajā kursā, valsts iekārtas izmaiņā, nepatīkā pret magnātiem. Savukārt Plāteri pirmkārt mēģināja saglabāt savu vadošo lomu provincē, veidot politisko karjeru neatkarīgi no pastāvošās varas un vienmēr orientējās uz Pēterburgu.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Biblioteka Czarotoryskich w Krakowie (BCza):

- Rkp 723 (Collectionis Szembekianae, vol. XV, 1712);
- Rkp 919 (Korrespondencya polska lit A. B. 1780–1793 (Stanisław August));
- Rkp 930 (Akta z czasów Augusta II, Zbiór Szembeka, t. XVII, 1712);
- Rkp 1189 (Collectionis Szembekianae, vol. XIX, 1713).

PUBLICĒTIE AVOTI

Danilczyk, A., Kordel, J., Anipiarkou, V., Łuczak, S., Zielińska, Z., 2019. *Instrukcje i reskrypty do ambasadorów rosyjskich w Rzeczypospolitej w latach 1772–1794*. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk (IH PAN); Wydawnictwo Neriton.

DSCz rok 1788/1789, 1790. *Diariusz Sejmu Czteroletniego (sessye 1–71)*. Łuszczewski J., P. *Dyaryusz seymu ordynaryinego pod związkiem Konfederacyi Generalney obojga narodow w Warszawie rozpoczętego roku 1788*. 1 (1) Warszawa: Druk. Nadworna J. K. Mci i Kommiss. Ed. Narod. Pieejams: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/32987?id=32987> (skatīts 15.12.2021.).

DSCz rok 1789, 2005. *Diariusz Sejmu Czteroletniego (sessye 98–198 i 327)*. Królczyk, A., Prinke, R., T., ed. B. v.: Biblioteka Kórnicka, PAN. Pieejams: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/20159/edition/32995/content> (skatīts 15.12.2021.).

Jurgaitis, R., Stankevič, A., Verbickienė, A., 2015. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

LITERATŪRA

Anipiarkou, V., 2021. Starp Krieviju un Žečpospolitu: Augusta Plātera politiskās darbības metamorfozes (1792–1793). Romanovska, A., ed. *Vācieši Latgales teritorijā 16. gs. – 20. gs. sākumā: vēsture un recepcija. Kolektīvā zinātniskā monogrāfija*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 82–98.

- Anusik, Z., 2000–2001. Sołtan (Pereswiet–Sołtan) Stanisław. Markiewicz, H., ed. *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, 40. Warszawa: PAN, 365–370.
- Butterwick, R., 2009. Jak nie doszło do schizmy. Rzeczpospolita a Stolica Apostolska w czasie Sejmu Czteroletniego. *Kwartalnik Historyczny Rocznik*, 66 (3), 73–90.
- Butterwick, R., 2010. Dialog republikanizmu z liberalizmem. W związku z książką Anny Grześkowiak-Krwawicz o idei wolności. *Kwartalnik Historyczny Rocznik*, 67 (1), 63–76.
- Butterwick, R., 2021. *The Constitution of 3 May 1791. Testament of Polish–Lithuanian Commonwealth*. Warsaw [b. i.].
- Filipczak, W., 2009. Stronnictwo regalistyczne w województwie kijowskim. *Przegląd nauk historycznych*, 1, 79–104.
- Gierowski, J. A., 1988. *Historia Polski. 1764–1863*. Warszawa: PWN.
- Haratym, A., 2009–2010. Jan Szadurski. Romanowski, A., ed. *PSB*, 46 (2), Warszawa: PAN, 390–392.
- Jeziorski, P. A., 2015. Hylzenowie w Gdańsku. Szkic do dziejów elit dawnego województwa inflanckiego. *Zapiski Historyczne*, 80 (3), 151–168.
- Jeziorski, P. A., 2017. Uwagi do tajemniczej biografii Idziego Józefa Hylzena (zm. 1800). Walczak, W., Łopatecki, K., ed. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, 7. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 295–333.
- Jeziorski, P. A., 2018. Awans społeczno–majątkowy polsko–inflanckich Hylzenów w XVIII wieku. Źródła sukcesu i przyczyny upadku. Bagdanovič, I. È., ed. *Belaruska–pol’skija moŭnyja, litaraturnyja, gistoryčnyja i kul’turnyja suv’jaži. Da 220–goddzja z dnja naradžeŭnja Adama Mickeviča*, 38. Mińsk: Belaruskі dzjaržaŭny ŭniversitèt, 418–424.
- Jusupović, M., 2014. *Prowincjonalna elita litewskaw XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733–1795*. Warszawa: IH PAN; Wydawnictwo Neriton.
- Kosińska, R., 2018. Sejmiki poselskie 1766 roku. *Kwartalnik Historyczny Rocznik*, 75 (4), 861–899.
- Kowalewska, D., 2013. Rewolucyjnie o “Polskiej Rewolucji”? Recenzja: Richard Butterwick. Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792. Kraków 2012, pp. 988. *Klio*, 25, 277–287.
- Krakowski, B., 1971. Kublicki Stanisław. Rostworowski, E., ed. *PSB*, 16. Warszawa: PAN, 34–37.
- Kublicki, S., 1790. *Głos Jaśniewielmożnego Kublickiego, pośta inflantskiego 1 Października 1790* [b. i.].
- Kublicki, S., 1791. *Głos Jaśniewielmożnego Kublickiego, pośta inflantskiego 10 Maja 1791* [b. i.].
- Kutrzeba, S., 1906. Skład sejmu polskiego 1493–1793. Izba poselska. *Przegląd Historyczny*, 2 (2), 179–202.
- Kwiatkowska-Jeznach, E., 2015. Rodowody polityczne posłów inflanckich pierwszej kadencji Sejmu Wielkiego. *Prace naukowe Akademia Jana Długosza w Częstochowie*, 14, 193–205.
- Łopuszyński, K., 2018. Idea bankowości centralnej w ostatnich latach i Rzeczypospolitej. *Roczniki nauk prawnych*, 28 (3), 101–112.
- Michalski, J., 1960a. Sejmiki poselskie 1788 roku, cz. I. *Przegląd Historyczny*, 51 (1), 52–73.
- Michalski, J., 1960b. Sejmiki poselskie 1788 roku, cz. II. *Przegląd Historyczny*, 51 (2), 331–367.
- Rolnik, D., 2011. *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiątkach polskich*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

- Rostworowski, E., 1962–1964. Hylzen Jan Jerzy. Rostworowski, E., ed. *PSB*, 10. Warszawa: PAN, 130–133.
- Schmitt, H., 1868. *Dziej panowania Stanisława Augusta, tom I*. Lwów: W. Manecki.
- Seliška, E., 2019. Žečpospōlitas dališanas (1772–1795) – to vērtējums poļu vēsturiskajā literatūrā. *Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture*, 7/8, 103–130.
- Skowronek, J., 1977. Mostowski Józef. Rostworowski, E., ed. *PSB*, 22. Warszawa: PAN, 66–68.
- Stroynowski, A., 1991. Reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie uchwalenia Konstytucji 3 Maja. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, 41, 3–16.
- Szczygielski, W., 2008. Z badań nad początkami obrad Sejmu Wielkiego. *Przegląd nauk historycznych*, 8 (1), 21–85.
- Szczygielski, W., 2014. U progu przełomu politycznego w obradach Sejmu Wielkiego w początkach drugiej połowy roku 1790. *Przegląd nauk historycznych*, 14 (1), 63–99.
- Šmigelskytė-Stukienė, R., 2016. O referendum Konstytucji 3 maja raz jeszcze: sejmiki egzulanckie i Inflanckie 1792 roku. *Studia Historyczne*, LIX (2), 233–247.
- Šmigelskytė-Stukienė, R., 2019. The Parliamentary Activity of the Livonian Exiles in 1792. *Vēsture: avoti un cilvēki*, XXII, 308–315.
- Weyssenhoff, J., 1788. *Głos Jaśnie Wielmożnego Weyssenhoffa Posła Inflantskiego 11.11.1788*. Warszawa [b. i.].
- Weyssenhoff, J., 1789. *Głos Jasne Wielmożnego Weyssenhoffa posła inflantskiego 30.03.1789*. Warszawa [b. i.].
- Zielińska, Z., 1981a. Plater August Hiacynt. Rostworowski, E., ed. *PSB*, 24, Warszawa: PAN, 647–649.
- Zielińska, Z., 1981b. Plater Kazimierz Konstanty. Rostworowski, E., ed. *PSB*, 24, Warszawa: PAN, 665–672.

POLITICAL ACTIVITY OF THE INFLANTIA (POLISH LIVONIA; LATGALE) NOBILITY (SZLACHTA) IN POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH AFTER ITS INCORPORATION INTO RUSSIA AND UNTIL THE THIRD PARTITION OF POLAND (1772–1795)

EDVARDS SELIŠKA

Master in History, doctoral student at the University of Latvia

E-mail: sh01003@edu.lu.lv

ABSTRACT

Article, based on both unpublished and published sources, as well as a small range of researches, considers a little-explored topic of the political role of the Inflatian (Polish Livonia; Latgale) nobility in Polish-Lithuanian Commonwealth after the First Partition (1772). Some of the Inflatians had become dual citizens of Russia and Commonwealth. The Inflatians were originally associated with King Stanislav August, who supported the resumption of their political activities in 1778. Inflatians gradually proceeded to associate themselves with other political camps, both pro-reform and pro-Russian. Members of Great Diet (1788-1792) from Inflatia were active in pro-reform camp, though majority of Inflatians were cautious, as they were concerned to lose property in Russia due to Czardom's harsh reaction to the reforms.

Keywords: Polish Livonia (Inflaty), Great Diet 1788-1792, Stanislaw Kublicki, Jozef Weyssenhoff, Konstanty Plater, Confederacy of Targowica.

SUMMARY

The article is devoted to the little-studied topic of political activities of the nobility of Inflatia (Latgale; Polish Livonia) in Polish-Lithuanian Commonwealth between the First and the Third Partition (1772–1795).

A part of the Inflatians after 1772 had become dual citizens of Russia and Commonwealth, but with the support of King Stanislav August and the Russian ambassador, they resumed their political activity in 1778. Initially loyal to the royal political camp (such as the Platers), gradually Inflatians became associated with other political camps, both pro-reform and pro-Russian. This development was also influenced by individual resentment

(Zyberk, Borch, also Hylzen). Infantian members of Grand Diet (1788–1792) were noticeable in the pro-reform, pro-Prussian, anti-magnate camp. However, in social matters (lifting of serfdom, political rights of the bourgeoisie), Infantian deputies were moderate rather than radically progressive. In general, J. Weyssenhof and S. Kublicki reflected the division of forces in the political camps rather than the views of the majority of the Infantians, who were much more cautious about Russia's reaction to the reforms and the security of its property. Therefore, almost no Infantian swore allegiance to the May 3 Constitution.

After Russia destroyed the reforms of the Grand *Seimas*, the reaction was different – J. Weyssenhof emigrated, S. Kublickis joined the pro-Russian party to save at least part of the reforms. Platers, in turn, always tried to maintain their leading role in the province, to build a political career, regardless of the existing power, focusing on St. Petersburg's support.

LATVIJAS PĀRSTĀVNICĪBU ASV DARBĪBAS PIRMAIS POSMS (1921–1923)

MARIKA SELGA

Mg., doktorante, Latvijas Universitāte

E-pasts: marikse@gmail.com

ANOTĀCIJA

Lai veicinātu Latvijas atzīšanu, Latvijas valdība 1921. gadā nosūtīja uz ASV oficiālu delegāciju Ludviga K. Sējas vadībā. 1922. gada janvārī darbu Ņujorkā uzsāka karjeras konsuls Arturs B. Ļūļe. 1922. gada 28. jūlijā ASV atzina Latvijas Republiku *de iure* un delegācija ieguva sūtniecības statusu. 1923. gada aprīlī sūtniecību slēdza. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu par pārstāvniecības prioritārajiem uzdevumiem atzīšanas veicināšanā, kā arī pārstāvniecības slēgšanas apstākļiem. Rakstā uzsvērtas svarīgākās L. Sējas publikācijas laikrakstos un 1922. gadā izveidotās Baltijas–Amerikas biedrības aktivitātes. Autore secina, ka pārstāvniecības slēgšana saistīta kā ar finanšu optimizāciju, tā arī Latvijas ārlietu modeļa, kas balstījās uz plaša konsulārā tīkla izveidi, ieviešanu.

Atslēgvārdi: Latvijas–ASV attiecības, L. Sēja, Latvijas pārstāvniecība ASV, Baltijas–Amerikas biedrība.

IEVADS

Latvijas pārstāvniecības darbība ASV iedalāma vairākos posmos: 1) pārstāvniecība Vašingtonā darbojās no 1921. gada maija līdz 1923. gada maijam; 2) no 1925. gada maija līdz 1927. gada aprīlim; 3) 1935. gadā atvērta pārstāvniecība turpināja darboties līdz mūsdienām. Laika posmā, kad ASV nebija sūtniecības, Latvijas pārstāvības funkciju veica konsulārā amatpersona Ņujorkā. Šāda konsekventa Latvijas valdības rīcība, atkārtoti slēdzot pārstāvniecību Vašingtonā, liek domāt, ka pārstāvniecība tās pirmajā un otrajā darbības posmā tika veidota konkrēta mērķa sasniegšanai un pēc uzdevumu izpildes to vienkārši slēdza. Kādi tad bija pirmās pārstāvniecības

svarīgākie uzdevumi, un vai tās slēgšana bija likumsakarīga? Raksta mērķis ir sniegt ieskatu par pārstāvniecības prioritārajiem uzdevumiem atzišanas veicināšanā, kā arī par pārstāvniecības slēgšanas apstākļiem.

Latvijas ārpolitika ir plaši pētīta. Galvenās norises ir aprakstītas un analizētas, piemēram, Edgara Andersona darbā “Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. I”. Ārlietu ministrijas, tai skaitā ASV, strādājušo darbinieku likteņi apkopoti biogrāfiskajā vārdnīcā “Latvijas ārlietu dienesta darbinieki”. Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsture atspoguļota Aināra Lerha pētījumos. Nozīmīgu ieguldījumu Latvijas un ASV attiecību izpētē sniedzis Ēriks Jēkabsons, kurš, balstoties uz plašu npublicēto avotu materiālu, detalizēti izklāstījis notikumus no 1918. gada līdz 1922. gadam. Baltijas valstu atzišanas problemātiku analizējuši Alberts Tarulis un Ēro Medijainens. Padziļinātu pētījumu par Latvijas pārstāvniecību ASV tomēr nav. Ziņas par pārstāvniecības darbību sniedz npublicētie avoti, kas glabājas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LNA-LVVA), galvenokārt, 293. fonda “Latvijas sūtniecība Vašingtonā” un 2574. fonda “Ārlietu ministrijas Politiskais departaments” krājumos. Atsevišķos gadījumos informācija atrodama arī ASV Nacionālās arhīvu un ierakstu administrācijas krātuvēs. Rakstā jēdziens “pārstāvniecība” tiek attiecināts uz L. Sējas vadīto delegāciju Vašingtonā un sūtniecību pēc 1922. gada 28. septembra.

PIRMĀ PĀRSTĀVNICĪBA ASV

Latvijas interešu pārstāvēšana ASV attīstījās pakāpeniski. Sākotnēji Latvija piesaistīja Amerikas latviešus (Lerhis 2005, 71). Tā 1919. gadā par konsulāro aģentu iecēla Jāni Kalniņu Ņujorkā. Šādā veidā piesaistītā konsulārā aģenta darbība neatbilda prasībām par starpvalstu sadarbību, proti, ASV pusi uztrauca, kāds statuss ir neatzītās valsts pārstāvim (Jēkabsons 2018, 399). 1920. gadā kā Latvijas valdības tirdzniecības pārstāvis Ņujorkā darbojās Kārlis Ozols (Jēkabsons 2018, 110, 123)¹.

Antantes Augstākās padomes valstis atzina Latvijas Republiku *de iure* 1921. gada 26. janvārī. Atzišanas paziņojumi drīz pienāca no daudzām Eiropas valstīm. ASV nebija to starpā. ASV turpināja ievērot Beinbridža Kolbija (*Bainbridge Colby*) 1920. gada 10. augusta notā definēto vienotas un nedalāmas Krievijas politiku un neatzina Latvijas neatkarību. Ārlietu ministrijas politiskajā pārskatā bija atzīmēts, ka “galvenais uzdevums atzišanas lietā ir padarīt Ziemeļu Amerikas Savienotās valstis mums labvēlīgākas”. Tajā ar nožēlu konstatēts, ka “šīnī ziņā tikpat kā nekas nav darīts” (LNA-LVVA, 2574–1–21, 222.–227. lp.). 1921. gada martā Latvijas valdība nolēma sūtīt pārstāvi uz ASV. Tā kā diplomātiskās attiecības ar ASV nebija nodibinātas, nācās izdomāt citu starpvalstu attiecību formulu, proti, uz ASV aprīli tika

nosūtīta oficiāla Latvijas delegācija Ludviga Sējas vadībā. Uz ASV devās arī otrais sekretārs Arvēds L. Kundziņš un sekretāre M. Emīlija Alksne. Jau pirmajās dienās pēc ierašanās ASV Latvijas pārstāvim bija jāizšķiras, kā sasniegt Latvijas mērķi – panākt atzīšanu *de iure*. L. Sēja kā prioritārus uzdevumus izvirzīja Latvijas atpazīstamības veicināšanu un Latvijas atzīšanas atbalsta grupu veidošanu. Vienlaikus pārstāvniecībai bija jāveicina savstarpējo ekonomisko attiecību attīstība (naudas apmaiņas, pasta saziņas, savstarpējās tirdzniecības, aizdevumu saņemšanas principi u. c.), sadarbība izglītības un drošības jomā, jāpārstāv Latvija tiesas procesos².

ATPAZĪŠANAS VEICINĀŠANA

ASV laikrakstos bieži Latvija tika apzīmēta dažādi, piemēram, *Letland, Letvia, Livonia, Russia's Baltic province, United States of Latvia* utt. Reizēm Latvija tika saistīta ar Balkāniem. Viss liecināja, ka steidzami nepieciešama plaša informatīva kampaņa, skaidrojot, kur atrodas Latvija un kāda ir tās politiskā un ekonomiskā situācija.

Jau pirmajās dienās pēc ierašanās Vašingtonā L. Sēja tika informēts, ka baltiešiem varētu būt iespēja tikt ar ASV prezidentu Vorenu Hārdingu (*Warren Harding*). Lietuvieši plānoja iesniegt peticiju ar 1 miljonu parakstiem (LNA-LVVA, 293–1–454, 1. lp.). L. Sēja par šo iespēju informēja Amerikas Latviešu tautisko savienību (ALTS), kuras darbības mērķis bija Latvijas atzīšanas panākšana un Latvijas propaganda (LNA-LVVA, 293–1–460, 1.a lp.). 1921. gada 31. maijā uz tikšanos ar ASV prezidentu Hārdingu devās ALTS biedri no Bostonas, Ņujorkas un Filadelfijas. Kaut arī tikšanās ar ASV prezidentu atstāja iespaidu, ka baltiešu vēlme par drīzu atzīšanu ir sadzirdēta, ASV ar atzīšanu nesteidzās. Valsts departamentā pastāvēja būtiska viedokļu atšķirība jautājumā par Baltijas valstu atzīšanu (Tarulis 1965, 345). Piemēram, 1921. gada jūlijā tika ierosināta Baltijas valstu atzīšana ar nosacījumiem.

Presē tika popularizēts viedoklis par Krievijas nedalāmību, prognozētas katastrofas, ja Krievijai nebūs piekļuve ostām; polemizēts, ka pašnoteiktā nenoņem nepieciešamību veidot jaunu valsti (Washington Post, 13.06.1921., 4). Savukārt Baltijas valstu neatkarības aizstāvji uzsvēra, ka šīs valstis nodrošina to, ka boļševisms nespēj izplatīties uz Rietumiem (Washington Post, 02.06.1921., 6). L. Sēja aktīvi iesaistījās informatīvajā kampaņā. Viņš apkopoja materiālus iesniegšanai administrācijai, preseī, uzņēmējiem. Šādus materiālus L. Sēja nodeva publicēšanai arī ALTS izdevumā "Amerikas Atbalss". Lai informācija būtu pieejama plašākai auditorijai, to publicēja angļiski, t. sk. iesniegšanai Valsts departamentā sagatavoto informāciju par Latvijas–Krievijas attiecībām (Sēja 1921, 4). L. Sēja sarakstījis ar dažādu laikrakstu redaktoriem, piemēram, ar Baltiju apmeklējušo

The New York Times redaktora palīgu Džonu Finliju (*John H. Finley*) (LNA-LVVA, 293–1–4402, 2.–3. lp.). Plašu auditoriju sasniedza publikācija par Baltijas valstīm 1921. gada 18. decembra *The Washington Post* speciālajā izdevumā par Vašingtonā notiekošo atbrūošanās konferenci (Washington Post, 18.12.1921., 122; LNA-LVVA, 293–1–4391, 2. lp.). Informācija par Baltijas valstīm tika publicēta arī citos izdevumos. Nozīmīgi bija 1922. gada 16. aprīlī *The New York Times* publicētais L. Sējas raksts par Baltijas valstīm un Krieviju (Sēja 1922, 99)³ un 1923. gada maijā *Our World* publicētais raksts par Baltijas valstīm (Sēja 1923, 48).

Latvijas atpazīstamība tika veidota, arī iepazīstinot ar tās mākslu, tradīcijām, mūziku. 1921. gada septembrī ASV viesojās dziedātāji Ada Benefelde un Pauls Sakss, kuri uzstājās Ņujorkā, Filadelfijā, Bostonā, Bruklinā un 17. oktobrī – Vašingtonā (Amerikas Atbalss, 29.09.1921., 1). L. Sēja Vašingtonas Mākslas klubā 22. septembrī izstādīja apskatei arī vairākus Vilhelma Purviša, Jaņa Rozentāla, Jāņa Tilberga un Riharda Zariņa⁴ darbus vai to reprodukcijas. Vēlāk šie mākslas darbi tika nosūtīti uz Ņujorku. Nopietna Latvijas popularizēšanas iespēja bija atsevišķa stenda izveide un latviešu kultūras demonstrēšana festivālā-izstādē *America's Making*, kas notika Ņujorkā no 1921. gada 29. oktobra līdz 12. novembrim. Amerikas latvieši rūpīgi gatavojās izstādei, bija izveidota latviešu sekcijas izpildkomiteja vairāk nekā 25 cilvēku sastāvā; skandinot tautasdziesmas, piedalījās latviešu koris (Amerikas Atbalss, 03.11.1921., 3). Izstādes veidošanā iesaistījās arī Latvijas kulturālās veicināšanas biedrība (Jēkabsons 2018, 445). Lielākais ieguvums Latvijas pārstāvjiem bija iepazīšanās ar šī festivāla izpilddirektori Matildu Spensi (*Matilda Spence*).

L. Sēja regulāri dažādās auditorijās (universitātēs, klubos, draudzēs, biedrībās u. c.) uzstājās par situāciju Baltijas valstīs (New York Times, 19.02.1922., 29).

ATBALSTA GRUPAS

Latvijas atpazīstamības veidošanā sākotnēji L. Sēja plānoja iesaistīt Amerikas latviešu organizācijas. Ciešākā sadarbība šajā jomā izveidojās ar ALTS pārstāvjiem (Andersons 1982, 356). L. Sēja apmeklēja ALTS kongresu Bostonā 1921. gada septembrī, regulāri nodrošināja informāciju publicēšanai “Amerikas Atbalsī”, sazinājās par dažādu petīciju iesniegšanu utt. (LNA-LVVA, 293–1–1290, 26. lp.). Katra Amerikas latviešu organizācija bija veidota ar konkrētu mērķi, piemēram, nodrošināt draudzes darbību, nodrošināt savstarpēju palīdzību slimības gadījumā vai sniegt atbalstu Latvijas iedzīvotājiem. Tika vākti līdzekļi Latvijas Sarkanajam Krustam, sūtītas lietotas drēbes, apavi (Jēkabsons 2020, 4–37). Šo organizāciju darbības

mērķis nesaistījās ar politisku darbību ASV, un tās nekļuva par Latvijas atpazīstamības veicināšanas atbalsta grupām.

1922. gada pavasarī Ludvigs Sēja sadarbībā ar Lietuvas un Igaunijas pārstāvjiem plānoja izveidot jaunu atbalsta grupu Baltijas valstīm – organizāciju “Baltijas–Amerikas biedrība” (*Baltic–American Society*) (LNA-LVVA, 293–1–1034, 1. lp.). 1922. gada martā formulēja biedrības ideju; maijā izstrādāja biedrības nolikumu; jūnijā jau notika sanāksme ar izvēlētajām biedrības amatpersonām (LNA-LVVA, 293–1–1034, 11.–13. lp.). Tās izveidē tika piesaistīta M. Spense. Biedrības amatpersonas veicināja parakstu vākšanu petīcijai par Baltijas valstu atzīšanu⁵. Jūlija sākumā biedrības valdes direktors Prinstonas Universitātes profesors Haralds Benders iesniedza šo petīciju Valsts departamentā (LNA-LVVA, 293–1–1155, 9. lp.)⁶. Biedrības darbības nodrošināšanai vajadzēja savākt pietiekoši lielu sākuma summu, kā arī nelielus, bet regulārus biedru naudu maksājumus (LNA-LVVA, 293–1–1034, 26. lp.). Biedrības darbība tādējādi bija atkarīga no biedru skaita un to maksājumiem. Par tās prezidentu tika iecelts Viduseiropas biedrības prezidents, ievērojamais rūpnieks un ekonomists Roberts Koldvels (*Robert J. Caldwell*). Biedrībā iesaistījās vairāku laikrakstu redaktori, publicisti, profesori, uzņēmēji un pat senators (Jēkabsons 2018, 429). Tika plānots publicēt informāciju par Baltijas valstīm, organizēt svinības, atzīmējot Baltijas valstīm svarīgus notikumus, veicināt Baltijas valstu kultūras atpazīstamību ASV, Baltijas valstu un Amerikas sadarbību ekonomikā un izglītībā, kā arī līdzekļu pieejamību studentu apmaiņai utt. Visas piesaistītās biedrības amatpersonas aktīvi veicināja Baltijas valstu pārstāvju iespējas tikt ar Amerikas politiskās un ekonomiskās elites pārstāvjiem, kā arī Latvijas (Baltijas) atpazīstamību savā nozarē. Biedrība organizēja tikšanās un svinīgus pasākumus, kuros pieaicināja ievērojamas personības. L. Sēja bija cerējis, ka biedrībā iestāsies arī aktīvākie Amerikas latvieši (LNA-LVVA, 293–1–1034, 19. lp.). Šoreiz atbalsts no Amerikas latviešiem netika saņemts. Biedrībā iestājās tikai trīspadsmit latvieši. Vēl decembrī L. Sēja aicināja pazīstamākos Amerikas latviešus atbalstīt šo biedrību (LNA-LVVA, 293–1–1034, 163. lp.). Situāciju ietekmēja gan ekonomiskā krīze, gan negatīvā publicitāte saistībā ar konsulātu Ņujorkā.

NEGATĪVĀ PUBLICITĀTE SAISTĪBĀ AR KONSULĀTU ŅUJORKĀ

1921. gada nogalē valdība nolēma nomainīt Amerikas latvieti J. Kalniņu, kas veica konsulārā aģenta pienākumus, ar karjeras konsulu no Latvijas Arturu B. Ļūļi. Jau decembra pēdējās dienās un 1922. gada janvāra sākumā L. Sēja sarakstījās ar Kalniņu, lai precizētu telpu jautājumus un Ļūļes atbraukšanu. Viss liecināja, ka Kalniņš izprot situāciju un gatavojas

lietu nodošanai. Taču, Ļūļem atbraucot, J. Kalniņš nebija lietas nodevis. Konsulāta “vardarbīgā” pārņemšana 25. februārī tika kritizēta (Amerikas Atbalss, 02.03.1922., 1). Latvijas pārstāvju rīcība tika vētīta arī turpmākajos izdevumos. Reaģējot uz šīm publikācijām, ALTS Ņujorkas nozare (nodaļa) 7. martā un Bostonas nozare 9. martā pieņēma lēmumu prasīt L. Sējas atstādināšanu (Amerikas Atbalss, 09.03.1922., 1; 16.03.1922., 4). Aprīlī laikrakstos tika publicēts L. Sējas skaidrojums par notikušo (Valdības Vēstnesis, 15.04.1922., 3). Šī un citu iemeslu dēļ lielākā daļa latviešu sabiedrības izvēlējās neiesaistīties jaunajā biedrībā.

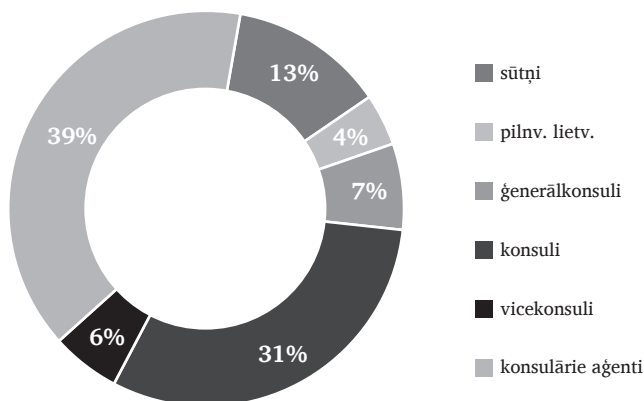
LATVIJAS ATZĪŠANA

1922. gada vasaras sākumā, pārliecinoties par boļševiku režīma dzīvotspēju, mainoties situācijai Tālajos Austrumos, stabilizējoties situācijai Lietuvā, izkristalizējoties prasībām par parādu atmaksu, kā arī intensīvās informatīvās kampaņas rezultātā ASV mainīja līdzšinējo politiku (Medijai-nen 2012, 305–322; Tarulis 1965, 356).

Latvijas Republiku *de iure* ASV atzina 1922. gada 28. jūlijā. Ministru kabinets 31. augustā apstiprināja L. Sēju par pagaidu pilnvaroto lietvedi ASV (*Chargé d’Affaires ad interim*) (LNA-LVVA, 1307–1–282, 207. lp.), savukārt ASV Senātā 20. septembrī tika apstiprināts ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Latvijā, Lietuvā un Igaunijā Frederiks V. B. Kolmens (*Frederick W. B. Coleman*). L. Sēja akreditējās pie Valsts sekretāra 28. septembrī un kļuva par pilnvērtīgu diplomātiskā korpusa pārstāvi, kas varēja apmeklēt ASV amatpersonas (Evening Star, 30.09.1922., 7).

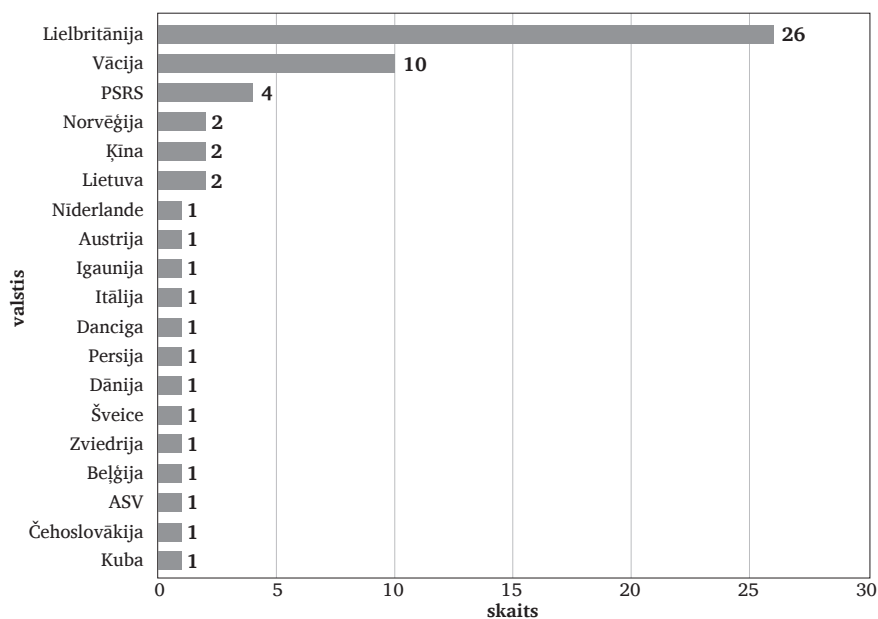
PĀRSTĀVNICĪBAS SLĒGŠANA

1922. gada laikā Ārlietu ministrija slēdza vairākas struktūras ārvalstīs, piemēram, bēgļu reevakuācijas komisiju Ukrainā, veica iekšējās reformas un būtiski samazināja ministrijā nodarbināto skaitu. Diskusijas par pārstāvniecību darba optimizēšanu turpinājās arī Saeimā budžeta apspriešanas laikā. Aktīvi par to bija iestājies Fēliks Cielēns (Latvis, 15.06.1922., 1). Tika ieteikts likvidēt konsulātu Ņujorkā, kā arī likvidēt vairākas sūtniecības. Konsulāts Ņujorkā tika saglabāts. Savukārt, apspriežot budžetu 1923. gadam, tiek nolemts likvidēt sūtniecības Zviedrijā un ASV, paredzot, ka Latvijas intereses Amerikā turpmāk pārstāvēs tikai konsulāts Ņujorkā, kuram piešķīra papildu līdzekļus (LNA-LVVA, 1307–1–285, 33. lp.). 1923. gada 31. martā Ministru kabinets iecēla L. Sēju par Latvijas ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru Lietuvā (LNA-LVVA, 1307–1–285, 73. lp.). Mēneša laikā L. Sējam vajadzēja

1. attēls. Latvijas diplomātiskā un konsulārā korpusa sastāvs 1923. gada aprīlī (LNA-LVVA, 1307-1-657, 153.-164. lp.)

Figure 1. The composition of the Latvian diplomatic and consular service in April 1923 (LNA-LVVA, 1307-1-657, 153.-164. lp.)

2. attēls. Konsulāro amatpersonu sadalījums pa valstīm 1923. gadā (LNA-LVVA, 1307-1-657, 153.-164. lp.)

Figure 2. The deployment of Latvian consular officials in various countries in 1923 (LNA-LVVA, 1307-1-657, 153.-164. lp.)

likvidēt pārstāvniecību un tās inventāru, nodot lietas konsulātam. ASV Valsts departaments tika informēts, ka sūtniecība tiek slēgta tikai uz laiku⁷, un tika lūgts akreditēt konsulu kā pilnvaroto lietvedi. Valsts departaments

bija norādījis, ka diplomātiskajai pārstāvniecībai jāatrodas valsts galvaspilsētā un ka nav iespējama Ņujorkā rezidējoša pārstāvja akreditācija par pilnvaroto lietvedi (NARA, RG 84, Vol. 23).

1923. gada 25. janvārī apstiprinātās Jāņa Pauļuka valdības deklarācija paredzēja, ka plašāku saimniecisku sakaru attīstīšanai ar ārvalstīm valdība piegriezīs nopietnu vērību konsulārā tīkla paplašināšanai un saimnieciskās informācijas padziļināšanai (Valdības Vēstnesis, 27.01.1923., 1). Tieši konsulāti (t. sk. ģenerālkonsuli, vicekonsuli, konsulārie aģenti) kļuva par Latvijas pārstāvniecību pamatveidu. 1923. gada aprīlī Latvijai bija deviņi sūtņi, kas kopā sedza 17 valstis, trīs pilnvarotie lietveži un 59 konsulārās amatpersonas (LNA-LVVA, 1307–1–657, 153.–164. lp.). Kā redzams 1. attēlā, konsulārās amatpersonas (gan štata, gan ārpusštata) veidoja 83% no diplomātiskā un konsulārā dienesta pārstāvniecībām ārvalstīs. Ņemot vērā, ka tieši konsulārās amatpersonas atbildēja par tirdzniecības sakaru attīstīšanu, to skaits liecina arī par Latvijas ekonomiskajām interesēm. 2. attēls uzskatāmi parāda, ka visvairāk konsulāro amatpersonu bija Lielbritānijā – 26, Vācijā – 10 un Padomju Savienībā – 4.

1923. gada 12. jūlijā, aizstāvot savas jaunās valdības budžetu, Zigfrīds A. Meierovics iedziļinājās ārlietu dienesta problēmās, skaidrojot, ka finanšu trūkums, mazās algas rada problēmas darbinieku piesaistē un kvalitatīvā Latvijas interešu pārstāvēšanā. Vērtējot pārstāvniecības slēgšanu Vašingtonā, Z. A. Meierovics to atzina par lielu kļūdu (Saeimas Stenogrammas, 12.07.1923.):

Es personīgi uzskatu par lielu kļūdu to, ka mēs Vašingtonas legāciju esam likvidējuši, bet ja man aizrāda, ka tas vajadzīgs taupības pēc, tad es biju spiests tam pagaidām piekrist, bet tas, ka mēs šo sūtniecību esam likvidējuši, nenāks par labu ne mums, ne mūsu attiecībām ar Ameriku, jo nevar aizmirst šīs lielās aizjūru republikas ārkārtējo nozīmi saimnieciskā dzīvē un viņas lielo svaru starptautiskā politikā. Tiklīdz mūsu finanses cik necik nostiprināsies, mums par Vašingtonas sūtniecību atkal nāksies runāt.

Tradicionāli tiek pieņemts, ka pārstāvniecība ASV tika slēgta finanšu trūkuma dēļ (Lerhis 2005, 151). Tam var piekrist daļēji. Lēmumu par pārstāvniecības slēgšanu noteikti ietekmēja arī citi faktori: 1) Latvijā aktīvi darbojās ASV sūtniecība un saimnieciskos vai politiskos jautājumus viegli varēja risināt Rīgā; 2) līdzīgi kā citu sūtniecību slēgšanas gadījumos, iespēja likvidēt konsulātu un nodot konsulārās funkcijas sūtniecībai netika izskatīta; 3) valsts ārpolitikā kā prioritāte bija izvirzīts uzdevums veicināt saimnieciskās attiecības, ko plānoja sasniegt, veidojot plašu konsulāro amatpersonu tīklu. Pieņemot, ka galvenais politiskais uzdevums – panākt atzīšanu – ir izpildīts, viegli varēja uzskatīt, ka konsulāts Ņujorkā spēs nodrošināt Latvijas interešu aizsardzību ne tikai saimnieciskās sfērās.

SECINĀJUMI

Pārstāvniecības izveide Vašingtonā nodrošināja Latvijas atpazīstamību, izpratnes par ASV politiskajām nostādnēm veidošanos Latvijā, kā arī veicināja atzišanas procesu. L. Sējas raksti, skaidrojot Latvijas nostāju presē, sasniedza plašu auditoriju.

Atzišanas panākšanai L. Sēja meklēja atbalsta grupas. Viena no tādām bija ALTS, kas, sadarbojoties ar ASV politiķiem un izmantojot ASV politiskās metodes, piemēram, petīciju iesniegšanu, aktīvi iestājās par Latvijas neatkarības atzišanu.

L. Sējas veidotā (1922) Baltijas–Amerikas biedrība uzskatāma par nozīmīgu atbalsta grupu Latvijas interešu popularizēšanā. Tajā bija iesaistītas ASV labi pazīstamas personas, kas pārzināja arī Latvijas situāciju. Biedrības aktivitātes ietekmēja Valsts departamenta viedokli, nodrošināja Latvijas pārstāvim piekļuvi politiskās un ekonomiskās elites pārstāvjiem, kā arī veicināja Latvijas atpazīstamību. Biedrības veiksmīgai darbībai vajadzēja lielāku skaitu biedru. Diemžēl L. Sēja nespēja panākt plašu Amerikas latviešu atbalstu šai biedrībai.

Pēc diplomātisko attiecību nodibināšanas L. Sēja tika iecelts tikai par pagaidu pilnvaroto lietvedi. To var skaidrot, pirmkārt, ar akreditācijas nosacījumiem (pilnvarotie lietveži savas pilnvaras saņem no ārlietu ministra; lai veicinātu ātrāku diplomātiskā statusa piešķiršanu, tieši šis modelis nodrošināja visātrāko dokumentu apriti, jo akreditācijas vēstuli varēja atsūtīt pa pastu); otrkārt, ar to, ka L. Sējas kā oficiālā valdības delegāta uzdevumi bija izpildīti un tika plānota tikai īslaicīga turpmāka uzturēšanās ASV.

Pārstāvniecības slēgšana saistāma gan ar finanšu optimizāciju, gan ar tā brīža Latvijas ārlietu modeļa, kas balstījās uz plaša konsulārā tīkla izveidi, ieviešanu.

SAĪSINĀJUMI

ALTS – Amerikas Latviešu tautiskā savienība

ASV – Amerikas Savienotās Valstis

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

NARA – ASV Nacionālā arhīvu un ierakstu administrācija (*National Archives and Records Administration*)

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLIĒTIE AVOTI

Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk LNA-LVVA).

ALTS informē, ka saņēmusi apliecinājumu no Valsts departamenta par petīcijas saņemšanu, 30.09.1921., 1921. LNA-LVVA, 293–1–1290, 26. lp.

- Ārlietu ministrijas pārskats nr. 3. Latvijas *de iure* atzišanas atskaņas. Konfidenciāli, 03.05.1921. LNA-LVVA, 2574–1–21, 222.–227. lp.
- Baltijas–Amerikas biedrības statūti [angļu val.], 07.06.1922. LNA-LVVA, 293–1–1034, 11.–13. lp.
- Delegācijas (A. Kundziņš) vēstule The Washington Post par rakstu [angļu val.], 13.12.1921. LNA-LVVA, 293–1–4391, 2. lp.
- L. Sējas 10.06.1922. ziņojums Nr. 1790 Ārlietu ministrijas Politiski-ekonomiskajam departamentam par prof. H. Bendera lūgumrakstu ASV Valsts sekretāram, 10.06.1922. LNA-LVVA, 293–1–1155, 9. lp.
- L. Sēja The New York Times redaktora palīgam J. Finley par atzišanas jautājumiem [angļu val.], 27.09.1921. LNA-LVVA, 293–1–4402, 2.–3. lp.
- L. Sējas vēstule Matildai Spensei [angļu val.], 26.04.1922. LNA-LVVA, 293–1–1034, 1. lp.
- L. Sējas vēstule M. Spensei ar to latviešu sarakstu, kuri uzaicināmi biedrībā [angļu val.], 14.06.1922. LNA-LVVA, 293–1–1034, 19. lp.
- L. Sējas vēstule Dr. Eiman par nepieciešamību iestāties Baltijas–Amerikas biedrībā, 01.12.1922. LNA-LVVA, 293–1–1034, 163. lp.
- L. Sējas vēstule konsulam Ņujorkā Ļūļem par dalību Baltijas–Amerikas biedrības darbā, 01.07.1922. LNA-LVVA, 293–1–1034, 26. lp.
- L. Sēja konsulāram aģentam Kalniņam un tirdzniecības pārstāvim Ozolam par plānoto latviešu, lietuviešu un igauņu deputāciju pie ASV Prezidenta V. Hardinga, 14.05.1921. LNA-LVVA, 293–1–454, 1. lp.
- Ministru kabineta 1922. gada 31. augusta sēdes protokols nr. 75, 31.08.1922. LNA-LVVA, 1307–1–282, 207. lp.
- Ministru kabineta 1923. gada 15. februāra sēdes protokols nr. 17, 15.02.1923. LNA-LVVA, 1307–1–285, 33. lp.
- Ministru kabineta 1923. gada 31. marta sēdes protokols nr. 32, 31.03.1922. LNA-LVVA, 1307–1–285, 73. lp.
- Tirdzniecības pārstāvis Ozols Ņujorkā L. Sējam Vašingtonā par iespējamo delegācijas sastāvu pie ASV Prezidenta, 16.05.1921. LNA-LVVA, 293–1–460, 1.a lp.
- ASV Valsts departamenta 1923. gada 2. maija vēstule nr. 44 ASV sūtnim Latvijā F. V. B. Kolmenam par Latvijas sūtniecības slēgšanu [angļu valodā], NARA, RG 84, Vol. 23.

PUBLICĒTIE AVOTI

- America's Making Exposition. *Amerikas Atbalss*, 03.11.1921.
- Am. Latv. Taut. S-bas Bostonas nozare apsprieda un atbalstīja protestu pret delegāta Sējas rīcību konsulāta notikuma lietās. *Amerikas Atbalss*, 16.03.1922.
- Am. Latv. Taut. S-bas Ņujorkas nozare 7. marta pilnsapulce lūdz Latvijas Prezidentu J. Čaksti atsaukt delegātu Sēju. *Amerikas Atbalss*, 09.03.1922.
- Article about Baltic Nations. *The Washington Post*, 18.12.1921.
- Chargé d'Affaires of Latvia Presents Credentials. *Evening Star*, 30.09.1922.
- In the Current Week. *The New York Times*, 19.02.1922.
- Jaunās Valdības Deklarācija. *Valdības Vēstnesis*, 27.01.1923.
- Kā rīkojās mūsu vietējie diplomāti. *Amerikas Atbalss*, 02.03.1922.
- Latvijas Nacionālās Operas Mākslinieku Pirmais Koncerts Amerikā. *Amerikas Atbalss*, 29.09.1921.

- Paskaidrojums. Atbilde uz rakstu 'Kā Rikojās Mūsu Vietējie Diplomāti'. *Valdības Vēstnesis*, 15.04.1922.
- Saeimas Stenogrammas*, Nr. 1. II. Sesijas 34. sēde 1923. gada 12. jūlijā.
- Satversmes sapulces sēde 14. jūnijā 1922. g. *Latvis*, 15.06.1922.
- Sēja, L. Memorandum on the Relationship Between Latvia and Russia. *Amerikas Atbalsis*, 04.08.1921.
- Seya, Charles L. A League of Baltic Republics. *Our World* 3, No. 2 (May 1923), 48–54.
- Seya, Charles L. Baltic States and Russia. *The New York Times*, 16.04.1922.
- The Powers and Russia. *The Washington Post*, 13.06.1921.
- Would Recognize Baltic Nations. *The Washington Post*, 02.06.1921.

LITERATŪRA

- Albats, H., 1929. *Starptautiskās publiskās tiesības* (lekcijas).
- Andersons, E., 1982. *Latvijas Vēsture 1920–1940. Ārpolitika. I. Daugava*.
- Jēkabsons, Ē., 2018. *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Jekabsons, E., 2020. Latvians in United States, 1918–1922: Attitude towards Latvia. *Istorija/History*, 114 (1), 4–37.
- Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V., 2003. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991: biogrāfiskā vārdnīca*. Latvija starptautiskajās attiecībās. Rīga: Zinātne.
- Lerhis, A., 2005. *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Medijainen, E., 2012. The US De Jure Recognition Of The Baltic States In 1922. *Trames*, 16 (66/61), 4, 305–322.
- Tarulis, A., 1965. *American–Baltic Relations 1918–1922: The Struggle Over Recognition*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press.

ATSAUCES

- ¹ Pēc K. Ozola aizbraukšanas daļēji šos pienākumus uzņēmas Jānis Ozols.
- ² *U.S.A. International Corporation* lieta.
- ³ Raksta tapšanas laikā Kongresā tika izskatītas rezolūcijas par Lietuvas atzišanu un Valsts departamentā tika izvērtēts Evansa Janga (*Evans Young, Commissioner in Baltic States*) 6. aprīļa ziņojums ar aicinājumu atzīt Baltijas valstis (Tarulis 1965, 354).
- ⁴ Arī *Richards Zarrīņš*.
- ⁵ 1922. gada 13. jūlijā Lietuva bija panākusi, ka to *de iure* atzina Francija, Lielbritānija, Itālija un Japāna.
- ⁶ Tarulis komentē, ka tieši šī petīcija mainījusi ASV valsts sekretāra domas un pārī dienu vēlāk Valsts prezidentam iesniegts priekšlikums atzīt Baltijas valstis (Tarulis 1965, 356).
- ⁷ *For the time being*.

THE FIRST YEARS OF LATVIAN REPRESENTATION IN THE UNITED STATES (1921–1923)

MARIKA SELGA

MA in Social Sciences, a doctoral student at the University of Latvia

E-mail: marikse@gmail.com

ABSTRACT

In 1921, Latvia sent Ludvigs K. Sēja (*Louis Ch. Seya*) to the United States as a delegate with the goal to facilitate recognition of Latvia. Arturs B. Lūļe, a career consul, arrived in New York in January 1922. The U.S. recognized Latvia *de iure* on 28 July 1922 and the Delegation became a Legation. In April 1923, the Legation was closed. The purpose of this article is to outline the most significant activities of L. Sēja, promoting the recognition of Latvia and the circumstances of the closure of the Legation. The article highlights some publications of L. Sēja in newspapers and the establishment of the “Baltic-American Society”. The author concludes that the legation was closed due to financial optimization and introduction of a foreign affairs model, which was based on an extensive consular network.

Keywords: Latvia–U.S. relations, L. K. Sēja (*L. Seya*), Baltic-American Society, Latvian representation (Delegation, Legation) in the USA.

SUMMARY

The nations of Allied Supreme Council recognized Latvia on 26 January 1921. The United States were not among them. To promote the recognition, Latvian government sent to Washington D.C. a Delegation led by Ludvigs K. Sēja, in English known as Louis Charles Seya. He was supported by the Secretary A. Kundziņš and typist E. Alksnis. The Representation of Latvia begun its work in Washington D.C. in May 1921.

With the term “Representation” the author describes the Delegation until the recognition *de iure* of Latvia by the USA and the same representation is denoted as the Legation after the accreditation of Mr. Sēja as a Chargé d’Affaires a.i. on 28 September 1922. Notably, there were no diplomatic relations in 1921 and the Representation was limited in its reach to officials and policy makers.

The first representations in Washington were short-lived: from May 1921 to May 1923, from May 1925 to May 1927 and only the third time,

re-established in 1935, the Legation continued representing Latvia until the current times. This pattern suggests that it might be likely that first representations were sent to fulfil specific tasks and closed when the goal was achieved. This article outlines the most significant activities of the Representative L. Sēja from May 1921 to May 1923, and the circumstances of the closure of the Legation in 1923.

In order to facilitate the recognition, L. Sēja had to promote visibility of Latvia and create a strong support system. L. Sēja actively engaged himself in popularizing Latvia's policies, culture, art. There were several articles written by L. Sēja, which the author considers to be significant for reaching greater audience. For example, Sēja managed to promote Baltic states in *The Washington Post*, 18 December 1921 Special edition about the Disarmament Conference, and explain the relations of Baltic states and Russia in *The New York Times* on 16 April 1922. He also provided explanatory materials to officials, for example, in State Department. Often these materials became publications in American Latvian paper *Amerikas Atbalss*.

The support of recognition was sought at organizations of American Latvians. The strongest proponent in these aspirations was the American National Latvian League (*Amerikas Latviešu Tautiskā Savienība* – ALTS). The other Latvian organizations had different goals, such as providing relief to Latvia, supporting Latvian Red Cross, or keeping up their parishes. In early 1922, L. Sēja in cooperation with representatives from Lithuania and Estonia decided to create a “Baltic–American Society”. This organization was intended to promote Baltic states, support commercial cooperation, exchange of students, etc. The society was established and led by a board and executive directors of prominent American political, educational or business people. One of the board members, Prof. H. Bender collected signatures to present a petition for recognition of Baltic states. According to the initial intent, the American Latvians were supposed to be joining the society. Unfortunately, Sēja was not able to engage more than a few Latvians in activities of this society.

The United States recognized Latvia *de iure* on 28 July 1922. On 31 August, the Cabinet of Ministers of Latvia appointed L. Sēja as the Chargé d’Affaires ad interim. He was accredited at the Secretary of State on 28 September. The Legation was officially established. One may wonder why L. Sēja did not become an envoy. It might be explained that the Chargé d’Affaires a.i. had an easier and faster accreditation process, or that his stay in the USA was not intended to be long-term. In May 1923, he was appointed as the Latvian extraordinary envoy and plenipotentiary minister to Lithuania.

In the early years, Latvia experienced frequent changes of government. Each government had to receive approval of its budget and political goals.

This often led to discussions on optimization of the resources of the Ministry of Foreign Affairs. Already in 1922, there had been a suggestion to close down the Consulate in New York and several legations. In January 1923, the government led by J. Pauļuks declared that the main goal of Latvian foreign relations was the facilitation of commercial relations which, according to the principles of diplomatic and consular functions, was the task of consular representatives. In February, it was decided to close the Representation in Washington D.C. and to transfer its functions to the Consulate in New York. There is a common understanding that the Representation in Washington D.C. was closed due to financial reasons. The author assumes that there were some other factors, which might have influenced this decision: 1) since 8 November 1922, the USA had the Legation in Riga and it was easy to build relationships there, 2) Latvia's foreign representations in early 1923 consisted mainly of consular officials. They constituted 83% of all diplomatic and consular representations abroad. The majority of these consular representations were located in the United Kingdom (26) and Germany (10). If the politicians considered that the Representation in Washington D.C. had achieved its goal – to gain recognition and establish diplomatic relations, then it was easy to assume that the Consulate would be the right choice to promote further cooperation with the United States. The closure of the Legation in Washington D.C. was considered a mistake by Mr. Z.A. Meierovics, the Minister of Foreign Affairs and Prime Minister from June 1923.

The Delegation in Washington ensured the visibility of Latvia in the USA, provided understanding of American policies to Latvian politicians and, most importantly, facilitated the recognition of Latvia.

LATVIJAS AKADEMISKI IZGLĪTOTO SIEVIEŠU APVIENĪBA: SABIEDRISKI-TIESISKĀS KOMISIJAS DARBĪBAS PIEMĒRS (1929–1940)

ZANE ROZĪTE

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente

E-pasts: zane.rozite@lu.lv

ANOTĀCIJA

Starpkaru periodā viena no nozīmīgākajām sieviešu organizācijām bija Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība, kuras mērķis bija izglītoto sieviešu interešu un tiesību pārstāvēšana. Apvienības darbību organizēja tematiskās komisijās un profesionālās sekcijās. Raksta mērķis ir raksturot apvienības struktūrvienību – Sabiedriski-tiesisko komisiju – un sniegt ieskatu tās darbībā. Balstoties uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētajiem dokumentiem, pētījuma gaitā raksturoti komisijas mērķi, darbības virzieni, aktivitātes formas un galvenās problēmas. Nozīmīgākās komisijas aktivitātes bija saistāmas ar tādiem jautājumiem kā sievietes darba tiesību ierobežošana, laulāto mantiskās attiecības jaunajā civillikumā un precētas sievietes pilsonība.

Atslēgvārdi: Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība, Sabiedriski-tiesiskā komisija, sieviešu organizācijas, sieviešu tiesības, civiltiesības.

IEVADS

Eiropā un Ziemeļamerikā kopš 19. gadsimta otrās puses sieviešu emancipācijas kustībā tika aizsāktas diskusijas par sievietes tiesībām uz augstāko izglītību. Šo diskusiju rezultātā Latvijā pēc neatkarības pasludināšanas sievietes ieguva tiesības uz pilnvērtīgu augstāko izglītību, tika demokratizēta akadēmiskā vide un īstenots augstskolas “uzņemšanas noteikumu feminizācijas” process (Cabanel 2018, 90). Tiesības uz augstāko izglītību būtiski veicināja izglītoto sieviešu skaita pieaugumu starpkaru Latvijā un arī sievietes pārstāvēcību profesionālajā sfērā. Vienlaicīgi tradicionālā izpratne

par dzimumu sociālajām lomām (sieviete – māte/sieva – pakļauta vīrietim) noteica negatīvu izglītotas sievietes reprezentāciju sabiedrībā, kā arī mēģinājumus ierobežot sieviešu darba tiesības. Tāpēc 1928. gada pavasarī pēc Starptautiskās akadēmiski izglītoto sieviešu savienības (IFUW)¹ parauga izveidoja Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienību (LAISA), lai sekmetu un aizstāvētu izglītoto sieviešu zinātnisko un profesionālo darbību un intereses un stiprinātu izglītotas sievietes nozīmi Latvijas sabiedrībā. Turklāt LAISA centās apvienot visas akadēmiski izglītotās sievietes. To apliecināja tās statūti, nosakot, ka par LAISA biedri varēja kļūt gan Latvijas pilsones, kas beigušas Latvijas vai ārzemju augstskolu, gan Latvijā pastāvīgi dzīvojošas un strādājošas akadēmiski izglītotas ārzemnieces neatkarīgi no tautības, reliģiskās piederības vai politiskajiem uzskatiem (LNA-LVVA, 2261–1–1, 1. lp.). Pirmajā darbības gadā LAISA apvienoja 145 biedres, apliecinot izglītoto sieviešu atsaucību jaunās organizācijas mērķiem un darbībai. Tomēr jāatzīst, ka turpmākajos gados LAISA neizdevās piesaistīt plašāku biedreņu skaitu, un tas būtiski ietekmēja sekmīgu apvienības darbības izvēršanu.

Pārņemot IFUW un citu sieviešu organizāciju piemēru, LAISA darbs tika organizēts komisijās un sekcijās – Kulturālajā komisijā, Sabiedriski-tiesiskajā komisijā, Ārzemju sakaru komisijā, Redakcijas komisijā, Agronomju sekcijā un Vēsturnieču sekcijā. Komisiju un sekciju aktivitātes aptvēra plašu darbības loku, iekļaujot biedru izglītošanu, rīkojot lekcijas, priekšlasījumus un diskusiju vakarus, kultūras dzīves popularizēšanu (ekskursijas, tējas vakari). Ne mazāk nozīmīgs bija LAISA zinātniskais darbs, piemēram, tika apkopoti dati par izglītoto sieviešu stāvokli Latvijā, darbību un panākumiem zinātnē un kultūras nozarē, sieviešu publicētie darbi. Svarīga nozīme LAISA darbā bija starptautisko sakaru dibināšanā un veicināšanā gan ar IFUW, gan ar citu valstu izglītoto sieviešu apvienībām. Tomēr, lai arī LAISA izvērta daudzveidīgu darbību, lielākā daļa apvienības aktivitāšu tika rīkotas kā slēgti pasākumi organizācijas dalībniecēm, tādējādi plašāk sabiedrībā nepopularizējot LAISA aktivitātes. Raksta mērķis ir raksturot apvienības struktūrvienību – Sabiedriski-tiesisko komisiju – un sniegt ieskatu tās darbībā, analizējot komisijas darbības mērķus un darbības virzienus, aktivitātes formas un galvenās problēmas.

Latvijas historiogrāfijā LAISA vēsture un darbība aplūkota fragmentāri, visbiežāk konstatējot apvienības eksistēšanas faktu vai īsi raksturojot organizācijas darbības virzienus sieviešu sabiedriskās dzīves organizēšanā un tās izpētē². Īss un apkopojošs ieskats LAISA darbībā dots publicistes Lilijas Brantes darbā “Latviešu sieviete”³, kā arī 1992. gada izdotajā krājumā “Sievietes ceļā”⁴, sniedzot pamata ziņas par apvienības darbu – dibināšanu, mērķiem, struktūru un darbības virzieniem. Atsevišķas LAISA aktivitātes skatītas citu plašāku pētniecības tēmu kontekstā. Turklāt šajās publikācijās LAISA darbība aplūkota kopumā, neizceļot atsevišķu apvienības struktūrvienību

aktivitātes. Piemēram, vēsturniece Ineta Lipša pieminējusi LAISA sieviešu organizāciju darbības kontekstā, izceļot apvienības aktivitātes cīņā par sieviešu darba tiesībām 30. gadu sākumā⁵ un minot apvienību kā darbības piemēru starptautiskajās organizācijās starpkaru periodā.⁶ Apvienības darbība plašāk raksturota autore sagatavotajā rakstā “Latvijas akadēmiski izglīto to sieviešu apvienība (1928–1940): īss ieskats darbībā”, kas iesniegts publicēšanai.⁷

SABIEDRISKI-TIESISKĀ KOMISIJA

Lai izvērstu LAISA darbību, pēc apvienības priekšsēdētājas Mildas Palēvičas⁸ ierosinājuma jau 1928. gada decembrī nolēma organizēt Sabiedriski-tiesisko komisiju, lai sākotnēji pētītu sieviešu darba apstākļus (LNA-LVVA, 2261–1–38, 13. lp.). Komisijas dibināšanas sēde notika 1929. gada 6. martā, kuras laikā ievēlēja tās vadību – priekšsēdētāju Ļubovu Stipro⁹ un priekšsēdētājas biedri Otiliju Ķempeli¹⁰. Sēdes laikā apstiprināja pilnveidotos komisijas mērķus. LAISA vispirms pārstāvēja tādu sieviešu intereses, kas bija ieguvušas augstāko izglītību, tomēr Sabiedriski-tiesiskās komisijas mērķi aptvēra plašāku sabiedrību – visaptveroši pētīt sievietes tiesisko stāvokli Latvijā, aizstāvēt sievietes tiesiskās un profesionālās intereses, rosināt sievietes uz aktīvu valstisku un sabiedrisku darbību (LNA-LVVA, 2261–1–1, 18. lp.). LAISA iestāšanās par sieviešu tiesībām gan nebija nekas unikāls. Sieviešu līdztiesības jautājums bija arī citu nozīmīgāko sieviešu organizāciju dienas kārtībā. Piemēram, Latvju sieviešu nacionālā līga (LSNL) sieviešu darba un civiltiesību aizstāvībai izveidoja Juridisko sekciju. Tiesību jautājums bija arī Latvijas sieviešu organizāciju padomes (LSOP) viens no darbības pamatuzdevumiem. Sieviešu organizāciju pārstāves iestājās par tādas prakses ieviešanu, ka sievietes dzīvi skarošo likumprojektu izstrādē būtu jāatspoguļo arī sieviešu viedoklis. Iesaiste cīņā par savām tiesībām atspoguļoja parlamentārās Latvijas periodā populāro sieviešu pašorganizācijas ideju (Lipša, Vizgunova 2019, 79).

Sastāvs. Sabiedriski-tiesiskā komisijā aicināja darboties jebkuru LAISA biedri, kurai bija interese par likumdošanu, tomēr komisijas darbības profils netieši noteica tās personālsastāvu. Komisijas dalībnieču vairākums bija ieguvušas augstāko izglītību tiesību zinātnē, turklāt praktizēja savā profesijā. Iegūtā izglītība un pieredze apliecināja komisijas biedru kompetenci jautājumos, kas skāra sieviešu tiesības. Piemēram, O. Ķempele bija specializējusies laulību šķiršanas, mantojumu un alimentu lietās (Kalniņa 2020, 30).

Uzsākot darbu, komisijā bija desmit dalībnieces, bet turpmāk viņu skaits nedaudz saruka. Piemēram, 1931. gadā komisijā darbojās tikai sešas biedres (Lutcaua 1932, 150). Dalībnieču trūkums bija viena no komisijas darbības

pamatproblēmām. LAISA valde objektīvi sprieda, ka komisijas aktivitātes – likumprojektu izskatīšana, līdzdalība likumu izstrādē – prasa laiku, resursus un specifiskas zināšanas (Lutcaua 1931, 92). Lai arī Sabiedriski-tiesisko komisiju īpaši izcēla, biedru skaits un pasivitāte bija visas LAISA problēma. Vairums LAISA biedreņu nedz iesaistījās komisiju darbā, nedz arī apmeklēja apvienības pasākumus – pilnsapulces, lekcijas, tējas vakarus. Biedreņu pasivitāti primāri skaidroja ar aizņemtību (strādāja algotu darbu, līdzdarbojās citās organizācijās). Turklāt darbs LAISA notika bez atlīdzības. Ļ. Stiprā, piemēram, darbojās kā padomdevēja juridiskajos jautājumos LSNL, bet komisijas biedre Lidija Krastiņa¹¹ strādāja par skolotāju P. Dzeņa privātģimnāzijā (LNA-LVVA, 2261–1–2, 54. lp.; Jēkabsons, Ščerbinskis 2007, 458, 288).

Darbība. Dalībnieču skaits būtiski ietekmēja komisijas iespējas un darbības jomas. Piemēram, sieviešu profesionālo tiesību aizstāvēšanai komisija plānoja iestāties par sievietes tiesībām tikt ordinētām mācītāja amatā evaņģēliski luteriskā baznīcā, bet praktiski to nerealizēja (Brante 1931, 164). Pamatā komisija apzināja un pētīja dažādas tiesiskās problēmas. Pētnieciskajam darbam ierasti sekoja LAISA biedreņu izglītošana, rīkojot priekšlasījumus, kā arī publicējoties apvienības informatīvajā izdevumā “LAISA Ziņojumi”¹². Kā piemērus var minēt Ļ. Stiprās lekciju par sievietes tiesisko stāvokli Latvijā (LNA-LVVA, 2261–1–38, 26. o. p. lp.), Mildas Lucaus rakstu par precētas sievietes pilsonības jautājumu (Lucaua 1932, 182–188). Lai praktiski ietekmētu ar sieviešu tiesībām saistīto problēmu risināšanu, komisija centās dibināt sakarus ārpus LAISA un īstenot sadarbību ar valsts pārvaldes iestādēm, īpaši ar tām, kas atbildēja par likumprojektu izstrādi. Atšķirībā no LAISA Kulturālās komisijas, kuras aktivitātes galvenokārt tika realizētas, rīkojot slēgtus biedreņu diskusiju un lekciju vakarus, Sabiedriski-tiesiskās komisijas darbība notika ārpus LAISA, veicinot apvienības plašāku atpazīstamību. Jāatzīst, ka LAISA nepietiekamā atpazīstamība sabiedrībā bija raksturīga problēma līdz pat organizācijas slēgšanai 1940. gadā.

Komisijas darba organizēšana nenotika pēc stingri noteikta plāna, bet bija reakcija uz tā brīža aktuālajiem tiesību nozares jautājumiem, piemēram, dalība Tautas labklājības ministrijas apspriedēs par strādājošas mātes un bērna darba tiesību aizsardzību un dalība Tieslietu ministrijas komisijā, kas izstrādāja likumu par mazgadīgo tiesām (Lutcaua 1930, 38; LNA-LVVA, 2261–1–1, 20. lp.). Komisija līdzdarbojās arī LAISA iekšējās organizācijas jautājumu risināšanā, kas prasīja juridiskus skaidrojumus – statūtu grozījumi, komisiju noteikumu, goda tiesas statūtu izstrāde. Bez šīm aktivitātēm komisijas darbā tomēr iezīmējās trīs prioritārās problēmas, kuru risināšanai tika veltīta komisijas lielākā uzmanība, – precētas sievietes pilsonība, precētas sievietes darba tiesības un laulāto mantiskās attiecības.

Jau 30. gadu vidū komisijas aktivitātes strauji samazinājās. Pēc 1933. gada Sabiedriski-tiesiskā komisija vairs neapkopoja darbības pārskatus

(LNA-LVVA, 2261–1–39, 26). LAISA valde jau 1934. gadā rosināja atjaunot aktīvāku komisijas darbību, tomēr tas nenotika. Sabiedriski-tiesiskās komisijas darbība oficiāli tika izbeigta ar LAISA slēgšanu 1940. gadā pēc padomju varas norādījumiem.

PRECĒTAS SIEVIETES PILSONĪBA

IFUW jau kopš 20. gadu vidus aktualizēja jautājumu par precētas sievietes valsts piederību. Daudzu valstu nacionālie likumi paredzēja, ka sieviete, apprecot ārzemnieku, zaudēja savu pilsonību.¹³ Vienlaicīgi dažādu valstu likumdošana neatļāva ārzemniecēm iegūt vīra pilsonību, tāpēc precēta sieviete varēja kļūt par bezvalstnieku. Pilsonības statuss daudzās valstīs ietekmēja arī sievietes tiesības strādāt, jo īpaši profesijās, kurās bija nepieciešama akadēmiskā izglītība. Piemēram, Austrijā sieviete, apprecot ārzemnieku, zaudēja savu pilsonību un līdz ar to arī tiesības strādāt par ārsti un juristi (Goodman 2011, 716). Tāpēc IFUW 1928. gadā izstrādāja memorandu, iestājoties par to, ka precētai sievietei būtu jābūt tiesīgai izvēlēties savu pilsonību neatkarīgi no vīra un ka to neietekmētu vīra nāve vai laulības šķiršana (B. a., LAISA Ziņojumi 1929, 24–27). IFUW aicināja izglītoto sieviešu apvienības iesaistīties memoranda apspriešanā un problēmas izpētē, kā arī mudināja lobēt apvienību biedreņu–juristu iekļaušanu kā konsultantes vai pārstāves valstu delegācijās uz Tautu Savienības Hāgas konferenci 1930. gadā (Goodman 2011, 717). Kodifikācijas konference Hāgā bija pirmais starptautiskais mēģinājums sistematizēt starptautiskās tiesību normas pilsonības jautājumā.

Sabiedriski-tiesiskā komisija, lai arī pēc IFUW iniciatīvas, sievietes pilsonības jautājuma iztirzāšanu iekļāva savā darba plānā jau kopš komisijas dibināšanas. Lai aizstāvētu sieviešu tiesības, LAISA lūdza Latvijas delegācijā uz Hāgas konferenci iekļaut O. Ķempeli, kura komisijas uzdevumā veica jautājuma izpēti un izteica atbalstu IFUW memorandam (LNA-LVVA, 2261–1–38, 36. o. p. lp.). O. Ķempele netika iekļauta Latvijas delegācijā, jo tās sastāvs jau iepriekš bija noformēts, tomēr komisija darbu šī jautājuma izpētē nepārtrauca (LNA-LVVA, 2261–1–2, 39. lp.). Ņemot vērā, ka precētas sievietes pilsonība šajā kontekstā bija starptautiska tiesību problēma jeb joma, kurā nepraktizēja neviena no LAISA dalībniecēm, jāatzīst, ka komisija nebija pietiekami kompetenta, lai praktiski risinātu jautājumu. Tomēr komisija aktīvi apzināja gan Latvijas, gan citu valstu pieredzi un likumus, kā arī veica šīs problēmas skaidrojošo darbu LAISA biedrēm. Komisija pamatoti norādīja, ka valsts piederība ir nozīmīgs sievietes līdztiesības aspekts, kas ietekmē gan sievietes politiskās tiesības, gan civiltiesības, tiesības strādāt, iegūt īpašumu, tiesības uz sociālo aizsardzību utt. (Lucaua 1932, 186).

PRECĒTO SIEVIEŠU DARBA TIESĪBAS

Pasaules ekonomiskās krīzes saasinātās bezdarba problēmas kontekstā Eiropā 30. gadu sākumā aktualizējās mēģinājumi ierobežot sieviešu tiesības strādāt valsts pārvaldē, lai atbrīvotu darbavietas vīriešiem. Saeima 1931.–1933. gadā dažādos variantos apsprieda projektus par precēto pilsoņu darba tiesību ierobežošanu. Lai arī diskusijās par valsts pārvaldes darbinieku atlaišanu iecerēja atlaist arī vīriešus, sieviešu organizācijas – LAISA, LSOP, LU studenšu korporācijas, Studenšu prezidiju konvents – objektīvi reaģēja, ka atlaišana primāri skartu tieši precētās sievietes, un aktīvi izvērsa kampaņas pret šiem likumprojektiem (Lipša 2014, 230).

Lai protestētu pret valdības nodomiem aizliegt precētiem vienas ģimenes locekļiem strādāt valsts un pašvaldību iestādēs, Sabiedriski-tiesiskā komisija 1931. gadā izstrādāja memorandu, secinot: “Darba tiesību ierobežošana, atkarībā no dzimuma vai laulībā iestāšanās fakta, runātu pretim Latvijas Republikas Satversmē deklarētajam pilsoņu vienlīdzības principam un tiektos par daudzi siki normēt pilsoņu personīgo dzīvi.” (LNA-LVVA, 2261–1–1, 14. lp.) Zīmīgi, ka sieviešu organizācijas, protestējot pret šiem likumprojektiem, primāri atsaucās uz nepieciešamību sargāt ģimenes institūtu. Sabiedrībā plaši izskanēja argumenti, ka, aizliedzot precētiem vienas ģimenes locekļiem strādāt valsts pārvaldē, tiktu veicināta laulību šķiršana, lai nosargātu darba vietas (Lipša 2014, 233). Šādu retoriku izmantoja arī LAISA, tomēr komisijas izstrādātais memorands izcēla arī sievietes tiesības kā ekonomiski neatkarīgai personai. Pieskaitot valsts pārvaldes darbiniekus inteligentā darba darītājiem, LAISA memorandā akcentēja darba nozīmi izglītotas sievietes personības veidošanā, kā arī vērsa uzmanību uz izglītotas sievietes tiesībām netikt ieslodzītām mājās šādu likumu rezultātā, kā arī norādīja uz strādājošas sievietes lomu ģimenes uzturēšanā (LNA-LVVA, 2261–1–1, 14. lp.). LAISA darbību atzinīgi novērtēja arī ārzemēs. Piemēram, Igaunijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība (IAISA) bija ieinteresēta iegūt plašāku informāciju par LAISA īstenotajām aktivitātēm un izmantoto argumentāciju šo likumprojektu kontekstā (LNA-LVVA, 2261–1–21, 49. lp.).

SIEVIETE UN CIVILTIESĪBAS

Lai arī Sabiedriski-tiesiskās komisijas aktivitātes precēto sieviešu darba tiesību un pilsonības jautājuma izpētē un aizstāvībā tika novērtētas, ievērojamākā komisijas darbība tika veltīta sievietes civiltiesiskā stāvokļa un regulējumu izpētei un risināšanai.

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas sieviete ieguva pilntiesīgas politiskās tiesības, bet civiltiesībās, saglabājot spēkā Krievijas impērijas likumus,

sieviete palika nepilntiesīga. Lai nodrošinātu jaunās valsts tiesiskumu, Tautas padome kā īslaicīgu kompromisu pieņēma Krievijas impērijas civillikumus, kas bija veidoti patriarhālai kārtu, nevis pilsoniskai sabiedrībai. Saskaņā ar šiem civiltiesiskajiem regulējumiem sieviete atradās vīra aizbildniecībā un bija pakļauta viņa varai, tādējādi civiltiesībās tika saglabāta dzimumu nevienlīdzība (Osipova 2015, 113–114).

Komisija 1929. gada oktobrī sarīkoja O. Ķempeles lekciju par sievietes tiesisko stāvokli saskaņā ar civillikumiem. Atzīstot sievietes stāvokli par nedabisku, referente kā nozīmīgākos ierobežojumus sievietes dzīvē uzlūkoja vīra aizbildniecību pār sievu, viņas un laulāto kopējo mantu. Referente izcēla arī ierobežojumu, ka precēta sieviete nebija tiesīga bez vīra-padomdevēja klātbūtnes veikt juridiskus darījumus (Lutcava 1930, 37). Šāds regulējums būtiski ierobežoja sievietes rīcībspēju, arī profesionālajā darbībā. Piemēram, sievietei bija apgrūtinātas iespējas praksē īstenot zvērināta advokāta pilnvaras.

Ņemot vērā komisijas kompetenci, tā par prioritāti izvirzīja laulāto mantiskās attiecībās, kas būtiski ierobežoja sievietes rīcībspēju un paliecināja nevienlīdzību. Uzsākot darbu, komisija iepazinās gan ar Latvijā izstrādātajiem likumprojektiem, gan citu valstu – Zviedrijas, ASV, Igaunijas – pieredzi. Sadarbībā ar IAISA komisija veica Igaunijas civillikuma projekta tulkojumu, kā arī iepazinās ar Igaunijas apvienības izstrādātajiem priekšlikumiem (LNA-LVVA, 2261–1–39, 7. lp.). Komisijas aktivitātes novērtēja arī Tieslietu ministrija, kura, pēc pašu lūguma, iepazinās gan ar Igaunijas civillikuma projekta tulkojumu, gan ar LAISA sagatavotajiem priekšlikumiem. Vienlaikus ministrija lūdza arī LAISA dot atsaukumi par ministrijas izstrādātajiem projektiem (LNA-LVVA, 2261–1–42, 36. lp.). Pēc Igaunijas parauga Sabiedriski-tiesiskā komisija 1932. gadā izveidoja atsevišķu sieviešu-juristu komiteju, lai izstrādātu jaunus civiltiesiskos regulējumus. Komitejā apvienojās 20 juristes, tomēr tā nespēja izvērst aktīvu darbību, atšķirībā no Igaunijas, kur šāda komiteja veiksmīgi līdzdarbojās civillikuma izstrādē (LNA-LVVA, 2261–1–3, 4. lp.). Pēc IAISA iniciatīvas Sabiedriski-tiesiskā komisija 1935. gadā Rīgā sarīkoja Latvijas, Igaunijas un Lietuvas sieviešu-juristu apspriedi par ģimenes tiesību reformām un laulāto mantiskajām attiecībām (LNA-LVVA, 2261–1–39, 14., 16. lp.). Jāatzīst, ka apspriede neguva plašāku ievērību ne LAISA, ne sabiedrībā. Tas lielā mērā atspoguļoja komisijas aktivitāšu redzamu apsūkumu. Civillikuma jautājuma risināšanu 30. gados pārņēma LSOP, kuras dalībniece kopš 1930. gada bija LAISA un kuras darbībā iesaistījās arī LAISA biedrenes-juristes, atzīstot, ka paralēla Sabiedriski-tiesiskās komisijas darbība būtu neproduktīva (LNA-LVVA, 2261–1–3, 1. lp.). Komisijas dalībnieces turpināja aktīvi darboties, tomēr vairs nepārstāvēja atsevišķu komisiju, bet visu LAISA Latvijas sieviešu organizāciju padomē.

SECINĀJUMI

Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienības un tās struktūrvienības – Sabiedriski-tiesiskās komisijas – darbība uzskatāmi atspoguļoja starptaru periodā populāro sieviešu pašorganizācijas ideju un apliecināja sieviešu gatavību iesaistīties savu tiesību aizstāvēšanā. Komisijas darbā iesaistījās sievietes, kuras bija ieguvušas augstāko izglītību tiesību zinātnē un praktiski darbojās iegūtajā profesijā, līdz ar to LAISA realizēja atzīstamas un profesionāli kompetentas aktivitātes prioritārajos jautājumos, kas skāra sieviešu profesionālās tiesības un civiltiesisko stāvokli Latvijā. Tomēr Sabiedriski-tiesiskai komisijai neizdevās panākt nopietnāku iesaisti un sadarbību ar likumprojektu izstrādes atbildīgajām iestādēm. Struktūrvienībai trūka tās darbībai vitāli nepieciešamo cilvēkresursu un finansiālā atbalsta, kā arī LAISA vadības atbalsta, kura iestājās pret atvērtāku un plašāku sadarbību ar sabiedrību.

SAĪSINĀJUMI

IAISA – Igaunijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība

IFUW – Starptautiskā izglītoto sieviešu savienība (*International Federation University Women*)

LAISA – Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LSNL – Latvju sieviešu nacionālā līga

LSOP – Latvijas sieviešu organizāciju padome

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

B. a., 1929. I.F.U.W. memorands par precētas sievietes valsts piederību, kas sagatavots iesniegšanai Tautu Savienības pirmajai kodifikācijas konferencei Hāgā 1930. gadā. *LAISA Ziņojumi*, 2, 24–27.

LAISA. Dažādi. LNA-LVVA, 2261–1–21.

LAISA dokumenti. LNA-LVVA, 2261–1–1.

LAISA ienākošie raksti (vietējie), 1931–1932. LNA-LVVA, 2261–1–42.

LAISA pilnsapulces protokoli, 1928–1939. LNA-LVVA, 2261–1–2.

LAISA valdes sēžu protokoli, 1928–1933. LNA-LVVA, 2261–1–38.

LAISA valdes sēžu protokoli, 1934–1935. LNA-LVVA, 2261–1–39.

LSOP sēžu protokoli, 1932–1934. LNA-LVVA, 2261–1–3.

Lucaua, M., 1931. Sabiedriski-tiesiskā komisija. *LAISA Ziņojumi*, 6, 91–92.

Lutcaua, M., 1932. Sabiedriski-tiesiskā komisija. *LAISA Ziņojumi*, 9, 149–150.

Lucaua, M., 1932. Precējušās sievietes valsts piederība kā starptautiskās kodifikācijas problēma. *LAISA Ziņojumi*, 10, 182–188.

Lutcaua, M., 1930. Sabiedriski-tiesiskā komisija. *LAISA Ziņojumi*, 3, 37–38.

LITERATŪRA

- Brante, L., 1931. *Latviešu sievietes*. Rīga: Valters un Rapa.
- Cabanel, A., 2018. "How excellent... For a Woman"? The Fellowship Programme of the International Federation of University Women in the Interwar Period. *Persona Studies*, 1, 88–102.
- Goodman, J., 2011. International citizenship and the International Federation of University Women before 1939. *History of Education*, 40, 701–721.
- Jēkabsons, E., Ščerbinskis, V. (sast.), 2007. *Latvijas advokatūra: zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās, 1919–1945: biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhivs.
- Kalniņa, V., 2020. Otilija Ķempele un Olga dzelzīte: Latvijas pirmās advokātes. *Jurista Vārds*, 12 (1122), 28–31.
- Lipša, I., 2014. *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939*. Rīga: Zinātne.
- Lipša, I., Vizgunova, E., 2019. Feminisms un Latvija. Bukovskis K., Sprūds, A., Ščerbinskis, V. (red.). *Latvijas ārlietu simtgade: pasaules doma un Latvija*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 79–92.
- Osipova, S., 2015. Sieviešu tiesības Latvijā 1918–1940: starp politisko pilntiesību un civiltiesisko nevienlīdzību. *Juridiskā zinātne*, 8, 111–125.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Starptautisko akadēmiski izglīto sieviešu savienību 1919. gadā dibināja ASV, Lielbritānijas un Kanādas augstskolu pārstāves, lai globāli apvienotu sievietes, kas ieguvušas augstāko izglītību, un aizstāvētu viņu tiesības. 30. gadu beigās organizācijā bija apvienojušās 24 000 biedreņu no 38 valstīm.
- ² Branta, A., 2012. Winning Women's Vote: Experience from Latvia. Ruiz., B., Marín, R., eds. *The Struggle for Female Suffrage in Europe: Voting to Become Citizens*. Leiden: Brill, 95–109.
- ³ Brante, L., 1931. *Latviešu sievietes*. Rīga: Valters un Rapa.
- ⁴ Gudriniece, E., 1992. Latvijas akadēmiski izglīto sieviešu apvienība. Trapenciēre, I. (sast.). *Sievietes ceļā*. Rīga: Vaga, 143–149.
- ⁵ Lipša, I., 2014. *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939*. Rīga: Zinātne.
- ⁶ Lipša, I., Vizgunova, E., 2019. Feminisms un Latvija. Sprūds, A., Ščerbinskis, V., Bukovskis, K. (red.). *Latvijas ārlietu simtgade. Pasaules doma un Latvija*. Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 79–92.
- ⁷ Rozīte, Z., 2022. Latvijas akadēmiski izglīto sieviešu apvienība (1928–1940): iss ieskats darbībā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*.
- ⁸ Milda Palēviča (1889–1972) – filozofijas doktore (Sorbonnas Universitātē Parīzē, 1925), Latvijas Konservatorijas lektore estētikā un mākslas vēsturē.
- ⁹ Ļubova Stiprā (1896–1947) – studējusi tieslietas Donas Universitātē, no 1922. gada zvērināta advokāta palīdzē, no 1934. gada – zvērināta advokāte.
- ¹⁰ Otilija Ķempele (1893–1990) – studējusi tieslietas Maskavas Universitātē. No 1922. gada zvērināta advokāta palīdzē, pirmā sieviete – zvērināta advokāte Latvijā (1929).
- ¹¹ Lidija Krastiņa (1902–1958) – studējusi tieslietas LU, skolotāja P. Dzeņa privātgimnāzijā un pamatskolā. Bijusi zvērināta advokāte vācu okupācijas laikā.
- ¹² Izdevumu "Latvijas Akadēmiski Izglīto Sieviešu Apvienības Ziņojumi" sāka izdot 1929. gada pavasarī. Par "LAISA Ziņojumi" izdošanu bija atbildīga šim mērķim izveidota redakcijas komisija. Izdevums tika izdots neregulāri, turklāt bija domāts kā informatīvs izdevums pašām LAISA biedrēm un ārpus apvienības netika izplatīts.
- ¹³ Latvijā, saskaņā ar 1927. gadā izdarītajiem grozījumiem likumā par pavalstniecību, sieviete pārgāja vīra pavalstniecībā. Pēc laulības izbeigšanas sieviete varēja atgūt Latvijas pavalstniecību.

LATVIAN ASSOCIATION OF ACADEMICALLY EDUCATED WOMEN: AN EXAMPLE OF PUBLIC-LEGAL COMMISSION'S ACTIVITIES (1929–1940)

ZANE ROZĪTE

Mg. hist., research assistant at the Faculty of History and Philosophy,
University of Latvia

E-mail: zane.rozite@lu.lv

ABSTRACT

One of the most significant women's organizations in the interwar period was the Latvian Association of Academically Educated Women. Its aim was to represent and defend educated women's interests and professional rights. The association's structure was organised in thematic committees and professional sections. The aim of the article is to characterise one branch of the association – Public-Legal Commission – and its actions. Based on unpublished materials from Latvian State Historical Archives, commission's goals, areas of operation and forms of activities, as well as the main problems are characterised. The most important activities of the Commission were related to issues like restriction of the working rights of married women, property relations between spouses as part of new civil law, married women's citizenship.

Keywords: Latvian Association of Academically Educated Women, Public-Legal Commission, women's organizations, women's rights, civil law.

SUMMARY

Based on the example of the International Federation of University Women (IFUW), the Latvian Association of Academically Educated Women (LAAEW) was founded on June 1928 to promote understanding and friendship of educated women, promote their scientific activities, to protect their professional rights, as well as to strengthen the role of educated women in Latvian society. Adopting the example of IFUW and other women's organizations, LAAEW structure was organised in committees and sections. One of the most significant branches of LAAEW – Public-Legal Commission – was established in 1929. Commission's main goals were to research the legal status of women in Latvia, as well as to defend women's legal and professional rights and interests cooperating with state institutions and encouraging changes in legislation.

Although Commission acted in various areas (protection of mothers' working rights, juvenile legal justice), yet the most important activities of the commission were protests against Latvian government's attempts to restrict working rights of married women in the early 1930s, proposals concerning property relations between spouses as part of new civil law, and married women's citizenship as international problem.

Most members of the commission had higher education in law and had a practice of barrister, thus were competent addressing legal issues. However, the small number of Commission's members significantly affected the successive work of the Commission. Although the Commission was officially disbanded with closure of LAAEW in 1940 (according to decision of Soviet authorities), its activities declined significantly already in the mid-1930s, considering that addressing women's rights was taken over by Latvian Women's Organizations Council, and LAAEW was its member since 1930.

VĀCBALTIEŠU SOCIĀLPOLITISKĀ IETEKME UZ LATVIJAS AUGSTĀKO IZGLĪTĪBU POLITISKĀS PĀRVALDES REDZESLOKĀ PARLAMENTĀRISMA PERIODA BEIGĀS

RŪDOLFS RUBENIS

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas doktora studiju programmas doktorants

E-pasts: rudolfs.rubenis@lu.lv

ANOTĀCIJA

Raksta mērķis ir izvērtēt Latvijas Politiskās pārvaldes novērojumus un vērtējumus par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm parlamentārisma beigu posmā, skatoties augstākās izglītības kontekstā. Tiek secināts, ka Latvijas Politiskā pārvalde pievērsa uzmanību nacionālajam jautājumam vācbaltiešu sociālpolitiskajās aktivitātēs, kur konstatēja Latvijas valstij aizdomīgu darbību caur izglītības un akadēmiskajām organizācijām kā politiskam aizsegam. Šo sociālpolitisko aktivitāšu laikā radās kurioza situācija, kurā, pielīdzinot latviešu pērkonkrustiešus vācbaltiešu nacionālsociālistiem, latviešu sociāldemokrāti sāka konfliktēt ar latviešu pērkonkrustiešiem.

Atslēgvārdi: vācbaltieši, nacionālās minoritātes, augstākā izglītība, etniskā spriedze, valsts drošība.

IEVADS

1919. gadā Latvijas Neatkarības kara laikā (1918–1920), norisinoties sarežģītajam Latvijas valsts izveides procesam, Latvijas pagaidu valdība risināja jautājumu par topošās Latvijas Republikas nacionālo minoritāšu stāvokli. Tas sevišķi skāra vācbaltiešus, starp kuriem visi nebija samierinājušies ar tālaika lielajām pārmaiņām. Lai gan historiogrāfijā tiek izcelta vācbaltiešu skolu autonomija kā “viens no neatkarīgās Latvijas valsts sasniegumiem nacionālo minoritāšu tiesībās” (Dribins 2004, 53), vācu privātās

augstskolas – Rīgas Herdera institūta – diploma prestižs nebija pielīdzināms LU iegūtajam diplomam, tādējādi apgrūtinot iespējas vācbaltiešiem izmantot iegūto augstāko izglītību vācu valodā plašākām karjeras iespējām. Tas daļai vācbaltiešu radīja vilšanos, ka viņi pievērsās sociālpolitiskajai darbībai, izraisot aizdomas par draudiem Latvijas valsts drošībai un vācbaltiešu-latviešu vēsajām attiecībām (Cerūzis 2011, 280). Atsevišķu vācbaltiešu pievēršanās sociālpolitiskajām aktivitātēm izraisīja Latvijas Politiskās pārvaldes (LPP) interesi, kas centās noskaidrot, vai vācbaltiešu minoritāte, mēģinot panākt labvēlīgāku stāvokli augstākajā izglītībā, nerada draudus Latvijas valsts drošībai (Bērziņa, Vāveris 2020, 196–197). Historiogrāfijā plaša uzmanība pievērsta vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm nacionāl-sociālisma kontekstā LPP redzeslokā (Feldmanis 1985, 27–28), taču trūkst sociālpolitisko aktivitāšu saistības ar Latvijas Universitāti (LU).

Raksts ir tapis, izmantojot Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) materiālus, lai analizētu LPP 3235. fonda lietas (150., 152., 154. un 155.) par vācbaltiešu politisko darbību un latviešu galējo nacionālistu organizācijas “Pērkonkrusts” darbību (109. un 110. lieta), kā arī LU 7427. fonda lietas (110., 372., 1760., 10523. u. c.). Izmantota literatūra (Inesis Feldmanis, Raimonds Cerūzis, Volfgangs Vahtsmūts, Pērs Bolins u. c.), kur rakstīts par vācbaltiešu problēmu, skatoties no sociālpolitiskā un augstākās izglītības aspektiem.

Raksta mērķis ir izvērtēt LPP novērojumus un vērtējumus par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm augstākajā izglītībā parlamentārisma beigu posmā. Problēmas analīze ir strukturēta šādi: 1) izmaiņas vācbaltiešu stāvoklī Latvijas augstākajā izglītībā; 2) novērojumi un vērtējumi par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm augstākajā izglītībā; 3) sociāldemokrātu un “Pērkonkrusta” reakcija uz sociālpolitiskajām aktivitātēm.

IZMAIŅAS VĀCBALTIEŠU STĀVOKLĪ LATVIJAS AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ

Jaunā neatkarīgā Latvijas Republika centās pakārtot augstāko izglītību un zinātņi atbilstoši 19. gs. otrās puses jaunlatvieša Ata Kronvalda vīzijai par Latvijas valsts nacionālo *Alma Mater* jeb LU, kur augstākā izglītība iegūstama latviešu valodā (Strods 1994, 46–47). Ceļš uz latvisku augstākās izglītības un zinātnes iestādes izveidi bija sarežģīts, to sevišķi ietekmēja nacionālo minoritāšu jautājums, piemēram, vācbaltiešu faktors Latvijas augstākajā izglītībā. Kad 20. gadu sākumā izveidoja LU uz Rīgas Politehniskā institūta (RPI) reorganizācijas bāzes, ļoti sarežģīti bija panākt pilnīgu Latvijas valsts augstākās izglītības latviskošanu; tehniskajās fakultātēs dažas mācībspēku štata vietas aizņēma vācbaltieši. Pirmais LU rektors Ernests

Felsbergs atzina, ka nacionālais jautājums LU ir politisks un ir jārisina Latvijas valdībai (Bolin 2012, 117–118). Saskaņā ar 1923. gada 28. martā Latvijas Republikas Saeimā ratificēto LU Satversmi vācbaltiešiem un citām nacionālajām minoritātēm Latvijā nebija liegtas tiesības iegūt augstāko izglītību kādā no LU fakultātēm. Tomēr Satversmē tika formulēts, ka augstāko izglītību LU varēs iegūt tikai latviešu valodā, nevis vācu vai krievu valodā (Latvijas Universitātes Satversme. Rīga: Valsts papīru spiestuve. 1923, 3). Ne visi vācbaltieši ar to samierinājās, jo daži brauca studēt uz Vācijas universitātēm, piemēram, Minhenes Tehnisko universitāti vai Jēnas Universitāti, lai iegūtu augstāko izglītību vācu valodā (Rubenis 2021a, 1142–1145). Svarīgi atzīmēt, ka augstākā izglītība Latvijas valstī daļēji pārklājās ar Krievijas impērijas laikā radīto RPI sistēmu (Strods 1994, 54). Teorētiski vācbaltiešiem nebūtu iebildumu studēt LU, ja pati LU ir izveidota uz RPI reorganizācijas bāzes, integrējot RPI tehnisko zinātņu fakultātes un atļaujot RPI mācībspēkiem turpināt strādāt (Cerūzis 2020, 44). Taču galvenā barjera bija latviešu valoda, kas bija ļoti labi jāpārvalda, kārtojot iestājeksāmenu. LU kā nacionālajai Latvijas valsts *Alma Mater* bija jāpievērš stingra uzmanība latviešu valodas prasmei, kas tajā laikā bija ļoti svarīga nacionālās Latvijas valsts ideoloģijai (Bolin 2012, 119).

Vācbaltiešiem iestājeksāmens bija liels izaicinājums, jo ne visi prata latviešu valodu ļoti labi. Spilgts piemērs ir vācbaltiešu studenta Vernera Bormaņa (*Verner Bormann*) gadījums, kad viņš gribēja uzsākt studijas LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē 1925. gada 15. augustā, tomēr 1925. gada 21. septembrī viņam fakultāte paziņoja, ka iestājeksāmenu latviešu valodā nav izturējis (LNA-LVVA, 7427–1–10523, 9., 11. lp.). Pirms tam 1924. gada septembrī viņš bija sekmīgi iestājies LU Inženierzinātņu fakultātē, taču izlēma kļūt nevis par inženieri, bet gan par juristu. Lai gan LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē viņš nebija izturējis iestājeksāmenu, tomēr viņam atļāva klausīties lekcijas brīvklusītāja statusā (LNA-LVVA, 7427–1–10523, 1., 9. lp.).

Vēlāk V. Bormanis sadarbojās ar savas fakultātes vācbaltiešu studentu Erhardu Krēgeru (*Erhard Kroeger*), kurš ir pazīstams kā nacionālsociālistu grupas “Kustība” (*Bewegung*) vadītājs (LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lp.).

LU rektors Augusts Tentelis, apzinoties situāciju par LU Satversmē iestrādātā panta par latviešu valodu kā studiju valodas juridisko nespēju darboties līdzī faktiskajai situācijai, izšķīrās par kompromisu valodas jautājumā. 1927. gada 18. maijā LU Padome pieņēma lēmumu par valodas jautājuma iesaldēšanu, atļaujot lasīt lekcijas latviešu, krievu un vācu valodā. Tomēr iestājeksāmenu kārtošana latviešu valodā palika spēkā kā obligāta prasība un sesiju kārtošanai un diplomdarbu aizstāvēšanai bija jānotiek arī latviešu valodā (Rubenis 2021a, 1140–1141). Taču tas problēmu neatrisināja, jo vācbaltiešu mācībspēkiem jau pašos pirmajos LU pastāvēšanas

gados bija problēmas ar lekciju pasniegšanu latviešu valodā. LU Mehānikas fakultātes dekāns un profesors Pauls Denfers (*Paul Denfer*) atzina, ka apgūt un pārtulkot zinātnisko krievu un vācu valodu uz zinātnisko latviešu valodu 3–5 gadus ir nereāli; dažos gadījumos bija termini, kurus nevarēja iztulkot. Pati LU Mehānikas fakultāte bija viena no fakultātēm, kur bija viszemākie rādītāji latviešu valodas prasmē – 29%. Tā arī bija viena no fakultātēm, kur bija liels vācbaltiešu studentu īpatsvars (Bolin 2012, 118). A. Tenteļa kompromiss valodas jautājumā daļēji P. Denferam palīdzēja, jo viņš varēja pasniegt lekcijas krievu un vācu valodā. P. Denferam palīdzēja arī darba pieredze RPI, kur darba gaitas viņš sāka 1899. gada 29. augustā, bet 1919. gada 1. septembrī viņš pārgāja uz LU. Darba gaitu uzsākšana sakrita ar laiku, kad Rīgas Politehnikums (RP) bija reorganizēts par RPI. Tas nozīmēja, ka notika pāreja no vācu valodas kā studiju valodas uz krievu valodu kā studiju valodu (LNA-LVVA, 7427–13–372, 51. lp.). Arī RPI iegūtos diplomus pielīdzināja citiem tālaika Krievijas impērijas universitāšu diplomiem, kas, neskatoties uz uzspiesto Krievijas impērijas Izglītības ministrijas pārkrievošanas politiku, paaugstināja diplomu prestižu. Zināmā mērā daļēja Krievijas impērijas universitāšu sistēmas saglabāšana LU nāca par labu vācbaltiešu mācībspēkiem, kuriem bija darba pieredze kādā no Krievijas impērijas augstskolām, šajā gadījumā RPI (Latvijas Universitātes piec gadu darbības pārskats (1919–1924). Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1925, 90).

Taču vācbaltiešu studentus A. Tenteļa kompromiss valodas jautājumā neapmierināja, jo viņi gribēja ne tikai klausīties lekcijas vāciski, bet arī kārtot sesijas un aizstāvēt diplomdarbu vācu valodā. V. Bormanis un E. Krēgers bija piederīgi pie vācbaltiešu studentu korporāciju saimes, kurā valodas jautājums bija ļoti jūtīgs. V. Bormanis bija RPI laikā dibinātās, pie LU pārreģistrētās vācbaltiešu studentu korporācijas *Concordia Rigensis* biedrs, bet E. Krēgers pie Tērbatas Universitātes laikā dibinātās vācbaltiešu studentu korporācijas *Livonia* Rīgas filistru (vecbiedru) biedrības biedrs (Latvijas Universitātes darbības pārskats (1926/1927). Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1927, 186). LU vācbaltiešu studentu korporācijas – *Curonia*, *Fraternitas Rigensis*, *Fraternitas Baltica*, *Rubonia* un *Gotonia* – pauda protestu LU studentu korporāciju jumtorganizācijā (LU Prezidiju konventā), ka latviešu studentu korporācijas izstumj vācu valodu no sēžu dienas kārtības, nostiprinot latviešu valodu. Lai gan kompromiss valodas jautājumā attiecās arī uz LU Prezidiju konventu, latviešu korporanti palika skaitliskā vairākumā, bet vācbaltiešu korporanti skaitliskā mazākumā (Rubenis 2021a, 1140). Valodas jautājums negatīvi skāra vācbaltiešus ne tikai studijās, bet arī akadēmiski sabiedriskajā dzīvē. Pakāpeniski nostiprinot latvietību Latvijas augstākajā izglītībā, vācbaltieši kļuva nepieņemami un turpināja aktīvu sociālpolitisko cīņu par savām tiesībām, izraisot LPP interesi.

NOVĒROJUMI UN VĒRTĒJUMI PAR VĀCBALTIEŠIEM AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ

Interese par vācbaltiešu sociālpolitiskajām aktivitātēm augstākajā izglītībā LPP radās 20. gs. 20. gadu beigās, kad Latvijas izglītības ministra amatā bija Atis Ķeniņš, kas gribēja pastiprināt latviskošanas pasākumus Latvijas izglītībā (Rubenis 2021a, 1143). Pastiprinātie latviskošanas pasākumi izraisīja rezonansi Latvijas vācbaltiešu sabiedrībā – daļa to uztvēra kā vērsanos pret nacionālo minoritāti (Wachtsmuth 1952, 78–79). Viens no vācbaltiešiem, kas oponentēja A. Ķeniņam un t. s. vācu nacionālajai atjaunošanās (nacionālsociālisma) kustībai, bija Volfgangs Vahtsmūts (*Wolfgang Wachtsmuth*), Latvijas Izglītības ministrijai padotās Vācu izglītības pārvaldes vadītājs. Viņš atzina vācbaltiešu pieslēšanos nacionālsociālismam vai citam radikālam strāvojumam par draudu ne tikai Latvijas valstij, bet arī vācbaltiešu nacionālajai minoritātei. Nacionālsociālisti aktīvi atbalstīja nacionālsociālismā pausto “visu vācu tautiešu apvienošanu vienotā vācu tautā”, kas noniecināja vācbaltiešu lingvistiskās un kultūras īpatnības (Wachtsmuth 1952, 81–82).

Patī LU nonāca LPP redzeslokā, kad tās students V. Bormanis iesaistījās t. s. Vācu izglītības biedrības Latvijā (*Deutsche Bildungsverein in Lettland*) darbībā, kuras mērķis bija “sekmēt vācu tautības Latvijas pilsoņus izglītības un kultūras ziņā”. Saskaņā ar LPP 1933. gada 15. novembra noklausīšanās protokolu V. Bormanis sākotnēji gribējis dibināt Vācbaltiešu nacionālistu partiju (*Nationalpartei der deutschen Balten*) (1933. gada vasarā Latvijas Iekšlietu ministrija bija noraidījusi partijas reģistrāciju, jo uzskatījusi Latvijas valstij par nevēlamu).

V. Bormanis gan mēģinājis ieskaidrot, ka “partijas dibināšanas nodoms vācu sabiedrībā esot ticis atmests”. Tas bija mēģinājums attaisnot Vācu izglītības biedrības darbību, cenšoties noslēpt tās saistību ar nacionālsociālismu. Tajā laikā Vācijā nostiprinājās nacionālsociālisti, kuru ietekmē nonāca vācbaltiešu diaspora, kas bija emigrējusi pēc Latvijas Neatkarības kara un boļševiku apvērsuma. Vācu izglītības biedrība Latvijā tika izmantota, lai caur to nacionālsociālistiskie vācbaltieši varētu izplatīt savas idejas vācbaltiešu sabiedrībā (LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lpp.).

Vācu nacionālsociālisti centās ietekmēt vācbaltiešu diasporu Vācijā, kas pati bija izveidojusi plašu sabiedrisko organizāciju tīklu, apvienojot Vācijā dzīvojošo vācbaltiešu diasporu ar Latvijas vācbaltiešiem. Par piemēru var nosaukt vācbaltiešu studentu korporācijas *Curonia* un *Rubonia*, kas izveidoja t. s. korporācijas kopas Vācijas pilsētās, piemēram, *Rubonia* Mīnhenē un *Curonia* Jēnā. Vācbaltiešu korporanti izmantoja sakarus caur studentu korporācijām, lai varētu braukt studēt uz Vāciju un iegūt augstāko izglītību vācu valodā. Nacionālsociālistiem šāda vācbaltiešu sabiedrisko organizāciju

shēma šķīta noderīga, lai varētu izplatīt savas idejas Latvijas vācbaltiešu sabiedrībā (Rubenis 2021a, 1142–1143).

Svarīgi atzīmēt, ka V. Bormanis bija Vācu izglītības biedrības valdes priekšsēdētājs formāli. Faktiskais vadītājs bija E. Krēgers, kurš formāli skaitījās V. Bormaņa padomnieks. Taču tā tas nebija, jo E. Krēgers izmantoja V. Bormanī kā aizsegu sev kā faktiskajam valdes priekšsēdētājam jeb darbojās kā pelēkais kardināls. To pamato V. Bormaņa teiktais caur puķēm noklausīšanās protokolā – ka “liela daļa biedrības biedru simpatizējot E. Krēgeram kā garīgajai dvēselei”. Konkrēti netiek pateikts, ka E. Krēgers ir faktiskais vadītājs. Tomēr fakts par viņu kā faktisko vadītāju tiek aplēsts, nosaucot viņu par biedru “garīgo dvēseli”. Var konstatēt interesantu shēmu: Vācu izglītības biedrību Latvijā faktiski vadīja E. Krēgers, kuram V. Bormanis bija formālais aizsegs (LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lp.). Ņemot vērā, ka abas personas bija korporanti, zināma ietekme bija arī LU Studentu padomē. Lai gan nacionālo minoritāšu frakcija, kurā ietilpa vācbaltieši un ebreji, LU Studentu padomē atradās pilnīgā mazākumā (vidēji ieguva 6 mandātus no 40 mandātiem) salīdzinājumā ar apvienoto latviešu studentu (-šu) korporācijas frakciju (ieguva vidēji 15 no 40 mandātiem), tomēr vācbaltiešiem izdevās iegūt ietekmīgus amatus LU Studentu padomē (Rubenis 2021b). V. Bormanis bija LU Studentu padomei padotās LU Studentu tiesas loceklis, kurš bija kopā ar vācbaltiešu studentu Hariju Jansonu no vācbaltiešu studentu korporācijas *Gotonia* (LNA-LVVA, 7427–6–110, 186. lp.). Tomēr LPP noklausīšanās protokolā nekas nav rakstīts, ka V. Bormanis ir LU Studentu padomes loceklis. LPP protokolos neparādās ziņas par saistību ar LU, jo, iespējams, LU varēja nepieļaut LPP kratišanu LU Studentu padomē sakarā ar V. Bormaņa iesaistīšanos aizdomīgā darbībā. LU rektori un pati LU Studentu padome stingri iebilda pret Latvijas varas iestāžu iejaukšanos LU iekšējās lietās, jo tas bija klaji pretrunā ar LU Satversmes 4. pantu – LU autonomiju no valsts politikas. Savukārt LU Studentu padomei saskaņā ar LU Satversmes 92. pantu bija juridiskās personas tiesības (tā bija autonoma iekšpus autonomajā LU), un tā pat bija valstiski starptautiska organizācija, kas ietilpa Starptautiskajā Studentu konfederācijā (SSK) (Šilde 1988, 37). Drošības iestāžu iejaukšanās būtu liels kaitējums pašas LU Studentu padomes starptautiskajam prestižam, it sevišķi no Vācu studējošo savienības (*Deutsche Studentenschaft*), kas pārstāvēja vācu studentus no Igaunijas, Latvijas, Čehoslovākijas un Polijas. Latvijai SSK bija liela ietekme, jo 1931. gada vasarā LU Studentu padomei tika uzticēts SSK ģenerālsēkretāra amats (Rubenis 2021b), un 1932. gada vasarā notika SSK kongress Rīgā. LPP iejaukšanās gadījumā tiktu atcelts SSK kongress, kas būtu liels zaudējums starptautiskai reputācijai (LNA-LVVA, 7427–6–110, 139. lp.).

Taču pašai LU ar autonomiju nebija viss principiāli un juridiski korekti. Paši LU rektori bija iesaistīti arī Latvijas valsts politikā, piemēram,

A. Tentelis bija Latvijas izglītības ministrs no 1928. gada 23. janvāra līdz 1928. gada 1. decembrim (Cerūzis 2020, 53–54). Lai gan rektoru iesaiste Latvijas politikā varētu apšaubīt tālaika LU autonomiju no valsts politikas, tomēr LU rektori spēja ietekmēt politiskos procesus, aizsargājot LU no Latvijas varas iestāžu iejaukšanās. LU rektoriem, piemēram, A. Tentelim, svarīga bija arī LU starptautiskā reputācija, jo viņš pats devās regulāros komandējumos uz Zviedriju un Vāciju (LNA-LVVA, 7427–13–1760, 60. lp.). Arī ar šīm valstīm LU Studentu padomei bija sakari caur SSK, kurus nedrīkstēja traucēt LPP iejaukšanās vācbaltiešu studentu darbībā. LU un Latvijas valsts bija nesaraunami saistītas gan ideoloģiski, gan politiski (Rubenis 2021b).

Arī citas vācbaltiešu sociālpolitiskās organizācijas nonāca LPP redzeslokā, piemēram, t. s. Baltijas brālība (*Baltische Brüderschaft*), – ļoti specifiska organizācija, kurai raksturīga ordenim līdzīga noslēgtība un hierarhija. Hierarhijas augšgalā atradās t. s. vecākais brālis, kam bija padoti kapiteļa brāļi. Savā ziņā tā atgādina mūku ordeni, un pie šīs organizācijas bija piederīgi arī vācbaltieši no studentu korporācijām (LNA-LVVA, 3235–3–150, 118. lp.). Pašas studentu korporācijas arī savā iekšējā sadzīvē ir slēgtas organizācijas, kur tās biedriem pastāv hierarhijā balstīta sabiedriskā dzīve. Arveds fon Mīlens (*Arved von Müllen*) bija vācbaltiešu studentu korporācijas *Fraternitas Baltica* biedrs kopš studiju uzsākšanas RPI Lauksaimniecības nodaļā. Tomēr pēc 1905. gada 13. janvāra revolūcijas emigrējās uz Vācijas impēriju, kur studijas turpinājis Leipcigas Universitātē līdz 1909. gadam. Vēlāk pēc Pirmā pasaules kara iesaistījās Latvijas Neatkarības karā Baltijas landesvērē ar pārējām vācbaltiešu studentu korporācijām. Pēc Latvijas Neatkarības kara pievienojās t. s. trimdiniekiem, kuri emigrēja uz Vāciju un pievērsās vācu nacionālsociālistu kustībai (Rubenis 2021a, 1142–1143). A. fon Mīlens iestājās Baltijas brālībā jau 1929. gada 6. aprīlī, kad tā oficiāli nodibinājās Berlīnē. 1931. gada februārī atgriezās Latvijā, kur regulāri apmeklēja savu “baltiešu brāļu” pagrīdes sanāksmes, paralēli strādājot par agronomu uzņēmumā *Gemeinnützige und Landwirtschaftliche Gesellschaft für Südlivland*. 1933. gada 7. novembrī viņu aizturēja Hermana Šlau (*Herman Schlau*) dzīvoklī, kur notika regulārā brālības sapulce. Saskaņā ar 1933. gada 8. novembra drošības dienesta darbinieka Artūra Salnā atzīmi A. fon Mīlens pratināšanā nav slēpis savu nelojalitāti pret Latvijas valsti un simpatizējot Ādolfam Hitleram (*Adolf Hitler*). A. Salnais gan tikai rakstījis par A. fon Mīlenu, jo LPP neesot pierādījumu par citu biedru iesaisti valstij aizdomīgā darbībā (LNA-LVVA, 3235–3–150, 40. lp.).

1933. gada 18. decembrī Latvijas Ārlietu ministrija gribēja izraidīt no Latvijas valsts A. fon Mīlenu kā aizdomās turamo pretvalstiskā darbībā, bet viņš paspēja pamest Latviju 1933. gada 17. decembrī plkst. 2.35, kad devās ar vilcienu reisā Rīga–Berlīne (LNA-LVVA, 293–2–101, 3.–5. lp.).

SOCIĀLDEMOKRĀTU UN “PĒRKONKRUSTA” REAKCIJA UZ SOCIĀLPOLITISKO DARBĪBU

Latviešu sociāldemokrāti un latviešu pērkonkrustieši bija visasākie vācbaltiešu oponenti, kuri vācbaltiešus sauca par “Vācijas ietekmes aģentiem”. Paši sociāldemokrāti rikojās daudz absurdāk, nosaucot vācbaltiešus par “fašistiskās Vācijas aģentiem”, ignorējot faktu par vācbaltiešu liberāļu un konservatīvo Saeimas deputātu nelokāmo pretestību nacionālsociālisma ietekmei Latvijā (Paeglis 2005, 48). Vēl absurdāk bija tas, ka, aktivizējoties Gustava Celmiņa – latviešu studentu korporācijas “Selonija” biedra – vadītajai “Pērkonkrusta” organizācijai, tika pielikta klāt vācu fašisma birka pašiem pērkonkrustiešiem, pielīdzinot viņus vācbaltiešu nacionālsociālistu V. Bormaņa, E. Krēgera u. c. darbībai. Papildus tam sociāldemokrāti sāka studentu korporāciju “Selonija” saukt par “politiskā ekstrēmisma perēkli”, nepierādot “Selonijas” saistību ar “Pērkonkrustu” (LNA-LVVA, 3235–3–110, 23. lp.). Nav šaubu, ka studentu korporācijās kā slēgtās, akadēmiskās mūža organizācijās pastāvēja t. s. radikāļu šūnas, lai vervētu sev piekritējus. Tomēr visi studentu korporācijas biedri nebija “Pērkonkrusta” biedri (Andersons 1982, 396).

Saskaņā ar 1933. gada 29. jūlija Rīgas aizsargu pulka Sakaru bataljona komandiera ziņojumu LPP, latviešu sociāldemokrātu preses izdevumā “Sociāldemokrāts” rakstīts par studentu korporāciju saistību ar “Pērkonkrustu”. Ziņojumā netiek precīzi un detalizēti aprakstīta “Pērkonkrusta” saistība ar studentu korporācijām, tāpēc rodas neskaidrība par to, vai studentu korporācijas ir “Pērkonkrusta” atbalstītājas. Līdz ar to nav pamata apgalvot, ka visi korporanti ir pērkonkrustieši. Arī “Pērkonkrusta” biedri, sevišķi piederīgie pie studentu korporācijām, nav pielīdzināmi vācbaltiešu nacionālsociālistiem, jo viņu nostāja bija pretvāciska (Apals, Zanders 2020, 120). Pērkonkrustieši par draudu latviešu un Latvijas valsts eksistencei uzskatīja padomju komunismu un vācu nacionālsociālismu, nevis itāļu fašismu, ko latviešu sociāldemokrāti apzināti jauca ar vācu nacionālsociālismu. “Pērkonkrustā” netika slēptas simpātijas pret itāļu fašismu, ko pauda G. Celmiņš un latviešu studentu korporācijas *Fraternitas Lataviensis* biedrs Ādolfs Šilde, uzskatot Benito Musolini (*Benito Musolini*) par “Itālijas glābēju no komunistu varas” (Šilde 1988, 85).

Paši pērkonkrustieši neizvairījās no publiskiem skandāliem, jo viņi metās otrā galējībā. Kad 1933. gada 8. septembrī vācbaltiešu studentu korporācija *Curonia* svinēja savu 125 gadu jubileju Kurzemes hercoga pilī Jelgavā, laikraksts “Pērkonkrusts” šokējoši ziņoja, ka vācbaltiešu korporanti dziedājuši Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) himnu *Horst Wessel Lied*, Vācijas himnu *Deutschland, Deutschland über alles* un nēsājuši savas studentu

korporācijas regālijas – krāsu deķeļus, krāsu lentes, šarfus u. c. atribūtiķu (Cerūzis 2004, 190–191).

1932. gada maijā visas vācbaltiešu studentu korporācijas bija izstājušās no LU Prezidiju konventa. Šim notikumam sekoja aizliegums publiski pulcēties ar savām studentu korporāciju regālijām pēc 1932. gada 1. jūnija LU Padomes lēmuma. Neskatoties uz LU noteikumiem par studējošo organizācijām, kuri paredzēja reģistrācijas anulāciju un biedru eksmatrikulēšanu no LU (LNA-LVVA, 5933–1–4, 1.–2. lp.), pašas vācbaltiešu studentu korporācijas turpināja faktiski darboties ar citu juridisku nosaukumu. Šajā gadījumā vācbaltiešu studentu korporācijas reģistrējās pie LU kā “LU vācu studentu biedrības”, tādējādi veikli apejot LU noteikumus par studējošo organizāciju leģitimo darbību (Ščerbinskis 2019, 9).

SECINĀJUMI

LPP savos novērojumos un vērtējumos pievērsa uzmanību nacionālajam jautājumam augstākajā izglītībā. Vācbaltieši to izjuta ar dalītām jūtām. Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes bija reakcija uz Latvijas augstākās izglītības latviskošanu, kas gan nenotika radikāli, bet pakāpeniski, starplaikā ievērojot kompromisu attiecībā uz lekciju valodu. Lai gan LPP fiksēja personas no vācbaltiešu studentu korporācijām, kuras raisīja aizdomas par pretvalstisku darbību, tomēr vācbaltiešu sociālpolitisko organizāciju ietekmei LU Studentu padomē netika pievēsta uzmanība. Iespējams, LU rektori, kuru vidū bija arī Latvijas izglītības ministri, nepieļāva LPP veikt aizdomās turēto vācbaltiešu studentu kratīšanu LU Studentu padomē. LPP pratināja aizdomās turamās personas, taču nesauca pie kriminālatbildības.

Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes nepatika latviešu sociāldemokrātiem un pārkonkrustiešiem, kuri pārspīlēti visu saistīja ar Vācijas nacionālsociālistu ietekmes izplatīšanu. Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes bija saistītas ne tikai ar vācu nacionālsociālisma ideju izplatīšanu, bet arī ar iespējām iegūt augstāko izglītību vācu valodā Vācijā. Arī starp abiem pretvāciskajiem latviešu politiskajiem grupējumiem pastāvēja vēsas attiecības, kurās bija vērojama asa kritika pret vācbaltiešu sociālpolitisko darbību.

Veicot pētniecisko darbu, tika konstatēti divi svarīgi pētnieciskie virzieni, kas būtu jāpēta padziļināti. Pirmkārt, vācbaltiešu sociālpolitisko organizāciju ietekme uz LU Studentu padomes darbību un LU vadības attieksme pret to. Otrkārt, trūkumi Latvijas Politiskās pārvaldes pasākumos pret vācbaltiešu sociālpolitisko organizāciju ietekmi augstākajā izglītībā.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

AVOTI

- Latvijas Ārlietu ministrija par *Baltische Brüderschaft*. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 293–2–101, 6 lp.
- Latvijas Politiskās policijas pārvalde par “Pērkonkrusta nelegālo darbību”. LNA-LVVA, 3235–3–110, 23. lp.
- Latvijas Politiskās policijas pārvalde par organizāciju “Baltijas brālība”. LNA-LVVA, 3235–3–150, 40., 118. lp.
- Latvijas Politiskās policijas pārvalde par Vācu izglītības biedrības darbību Latvijā (1933). LNA-LVVA, 3235–3–152, 52. lp.
- Latvijas Universitātes Satversme [1923]. Rīga: Valsts papīru spiestuve.
- Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats (1919–1924) [1925]. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 382 lp.
- Latvijas Universitātes darbības pārskats (1926/1927) [1927]. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 191 lp.
- Latvijas Universitātes studenta Vernera Bormana lieta (1926–1937). LNA-LVVA, 7427–1–10523, 1., 9., 11. lp.
- Latvijas Universitātes profesora Augusta Tenteļa lieta (1920–1942). LNA-LVVA, 7427–13–1760, 60. lp.
- Latvijas Universitātes ārštata profesors Paula Denfera lieta (1919–1934). LNA-LVVA, 7427–13–372, 51. lp.
- Noteikumi par studentu organizācijām pie LU (apstiprināti LU Padomē 1930. gada 26. februārī. LNA-LVVA, 5933–1–4, 1.–2. lp.
- Studentu padomes darbības materiāli, tās sastāvs, tiesības un pienākumi, Universitātes Sports, grāmatnīca, student virtuve, budžets un bilances, studentu palīdzības fonds. LNA-LVVA, 7427–6–110, 139., 186. lp.
- Šilde, Ā., 1988. *Ardievas Rīgai: tikai atmiņas*. New York: Grāmatu draugs.

LITERATŪRA

- Andersons, E., 1982. *Latvijas vēsture: ārpolitika I*. Stockholm: Daugava.
- Apals, G., Zanders, M., 2020. *Latvieši, vācbaltieši un Krievija: Polemiska saruna*. Rīga: Aminori.
- Bērziņa, A., Vāveris, G., 2020. *Drošības dienests starpkaru Latvijā 1918–1940: vēsture*. Rīga: Valsts drošības dienests.
- Bolin, P., 2012. *Between National and Academical agendas: Ethnic Policies and “National Disciplines” at the University of Latvia, 1919–1940*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Cerūzis, R., 2004. *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Cerūzis, R., 2011. Latvijas vācu privātā augstskola “Herdera institūts (1921–1939)”: izglītība, zinātne, tradīcija un ideoloģija. Bičevskis, R. (sast.). *Heidegera lasījumi 1*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 269–287. Pieejams: (PDF) The Heidegger's Autumn in Riga 1928/Filozofijas Instituts and Raivis Bicevskis-Academia.edu
- Cerūzis, R., 2020. Kopīgās tendences Latvijas Universitātes un Latvijas Republikas vēsturē starp pasaules kariem. Taurēns, J. (galv. red.). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 9/10. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 40–64.
- Dribins, L., 2004. *Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā: vēsture un mūsdienas*. Rīga: Eiropas Padomes Informācijas birojs.

- Feldmanis, I., 1985. *Vācu fašisma loma buržuāziskās Latvijas vācu nacionālā mazākuma galveno organizāciju nacifikācijā (1933–1939)*. Rīga: Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte.
- Paeglis, A., 2005. *Pērkonkrusts pār Latviju (1932–1944)*. Rīga: Klubs 415.
- Rubenis, R., 2021a. Possibilities to obtain higher education in Germany for Latvian Baltic German students (1920–1934). Daniela, L. (ed.). *Human, Technologies and quality of education*, 1137–1148.
- Rubenis, R., 2021b. Polijas–Latvijas diplomātisko attiecību Simtgades medaļa. *LU Muzeja rubrika ZEM LUPAS*. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/54201>
- Strods, H., 1994. Latvijas Universitāte (1919–1940). Varoslavāns, A. (red.). *Latvijas Universitāte 75*. Rīga: Latvijas Universitāte, 45–71.
- Ščerbinskis, V., 2019. Caur strīdiem uz vienotību, Prezidiju Konventa Simts gadi. Grigorjeva, S. (galv. red.). *Universitas: PIK! 100 (Scientiae et Patriae)*, 111/2019. Jelgava: Jelgavas tipogrāfija, 6–11.
- Wachtsmuth, W., 1952. *Von deutscher Arbeit in Lettland (1918–1934): Band 2 (Die autonome deutsche Schule 1920–1934)*. Köln: Comel Verlag.

BALTIC GERMAN SOCIAL POLITICAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION AS VIEWED BY THE LATVIAN POLITICAL ADMINISTRATION DURING THE LATE PARLIAMENTARY PERIOD

RŪDOLFS RUBENIS

Mg. hist., student at the doctorate programme the Faculty of the History and Philosophy, University of Latvia,

E-pasts: rudolfs.rubenis@lu.lv

ABSTRACT

The purpose of the article is to evaluate the observations and assessments of the Latvian political administration regarding social political activities of the Baltic Germans during the end of the parliamentary period in Latvia, viewed in the context of higher education. It is concluded that Latvian political administration drew attention to the national issue in the Baltic German social political activities, where it identified suspicious activity against Latvian state through education and academic organisations which were used as a political cover. During these social political activities, the Latvian Social Democrats began conflicting with the far-right Latvian *Thundercross* movement.

Keywords: Baltic Germans, national minorities, higher education, ethnic tensions, national security.

SUMMARY

The article “Baltic German Social political activities in Latvia’s higher education in the view of the Latvian Political administration during the end of the parliamentary period” yielded the conclusion that the national issue was the focal point of Latvian political administration’s attention, wherein the Baltic Germans as a national minority tried to achieve a more favourable position at a time when the University of Latvia was striving to Latvianize itself, in intervals “freezing” the Latvianization process. The study considered the factor of the University of Latvia, which played an important role in the context of the national issue. A controversial situation was identified in which, on the one hand, the University of Latvia tried to Latvianize itself, but on the other hand, it protected its autonomy from the attempts by the Latvian authorities to reinforce its observations on suspected social political activities of the Baltic Germans. It turned out that the issue of the social political activities in the context of higher education was broad

and more complicated, requiring further in-depth research, with two questions singled out in particular: the impact of the Baltic German social political activities on the Student Council of the University of Latvia and the attitude of the administration of the University of Latvia towards it, as well as the shortcomings of the Latvian political administration in observation and assessment of social political activities.

KONSTANTĪNA JEZOVITOVA (1893–1946) DARBĪBAS ANALĪZE LATVIJĀ (1919–1934)

MILANA DRUGOVEIKO

Bc. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrante,
Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu pieejamības un
izmantošanas nodaļas galvenā arhīviste
E-pasts: milana.drugoveiko@arhivi.gov.lv

ANOTĀCIJA

Konstantīna Jezovitova (1893–1946) darbība bija vērsta uz Latvijas baltkrievu minoritātes nacionālās pašapziņas veicināšanu. Rakstā analizēta Konstantīna Jezovitova darbība Latvijā parlamentārajā posmā, kad tās rezultātā Latvijā izveidojās vairākas baltkrievu kultūras biedrības, baltkrievu minoritātes izglītības pārvalde, baltkrievu politiskā partija, kā arī sniegts būtisks ieguldījums sabiedrības izpratnē par Baltkrievijas un baltkrievu pašnoteikšanās vēsturi. Viņa darbība rada būtisku priekšstatu par vienu no lielākām minoritātēm Latvijā parlamentārajā posmā. Ņemot vērā Konstantīna Jezovitova sabiedriski politisko darbību kopš 1919. gada, viņa mērķis bija panākt savas etniskās dzimtenes nacionālo neatkarību, kas sarežģīja valsts un minoritāšu politiku.

Atslēgvārdi: Latvijas iekšpolitika, minoritāte, baltkrievi, pašapziņa.

IEVADS

Baltkrievu minoritātes attīstība Latvijas teritorijā piedzīvoja zināmas grūtības. Lai gan pēc 1918. gada vairākas nacionalitātes Latvijā ieguva minoritātes statusu, baltkrievu minoritātes attīstība bija apgrūtināta salīdzinājumā ar citām minoritātēm. To apliecina statistikas materiāls par tautas skaitīšanām Latvijā laikposmā no 1920. gada līdz 1935. gadam. Pirmkārt, tas ir saistīts ar baltkrievu minoritātes augstu analfabētisma līmeni un salīdzinoši zemu nacionālās pašapziņas līmeni, kas izskaidro Latvijas baltkrievu pasivitāti sabiedriski politiskajā darbībā Latvijas teritorijā līdz 1918. gadam.

Otrkārt, ņemot vērā reliģiskā faktora nozīmi sabiedrībā līdz pat 20. gs. pirmajai pusei un baltkrievu minoritātes reliģisko nevienlīdzību, iespējams skaidrot baltkrievu minoritātes saliedētības kavēšanos. Tas radīja zināmas grūtības veidot kopējo sapratni par savas minoritātes būtiskajiem attīstības jautājumiem. Treškārt, pēc Pirmā pasaules kara, izveidojoties vairākām nacionālajām valstīm, kas sniedza finansiālu palīdzību citās valstīs dzīvojošiem savas tautības pārstāvjiem, baltkrievi neguva atbalstu ārpus dzīvojošās valsts teritorijas. Baltkrieviem politiskās nestabilitātes rezultātā neizveidojās sava neatkarīga, nacionāla valsts, kas neapšaubāmi bija viens no baltkrievu minoritātes politiskās, kultūras un izglītības attīstības grūtību iemesliem. Līdz ar to, piedzīvojot dinamiski straujo politisko aktivitāti pēc 1918. gada, baltkrievu minoritāte nonāca konfliktsituācijā ar citām Latvijā dzīvojošām minoritātēm. Tādēļ var apgalvot, ka jebkuras minoritātes attīstības dinamiku noteica tās konkurētspējas cīņa ar citām minoritātēm par savām sabiedriski politiskajām tiesībām. Minoritāšu identitātes veidošana veicināja gan Latvijas Republikas politisko attīstību, gan nacionālo minoritāšu iespēju veidot un attīstīt savu kultūru, valodu un vērtību sistēmu. Tomēr konflikts starp minoritātēm un valsti kopumā bija neizbēgams process, jo nacionālās intereses nemitīgi sadūrās ar minoritāšu interesēm.

Viens no nozīmīgākiem un pazīstamākiem baltkrievu politiķiem un kultūras darbiniekiem – skolotājs un publicists Konstantīns Jezovītovs (1893–1946) – dzimis 1893. gadā Daugavpilī (LNA-LVVA, 2996–9–13137, 4. lp.). Ieguvis pedagoģisko izglītību Vitebskā, viņš iesāka savu profesionālo darbību, bet 1915. gadā tika evakuēts uz Vitebsku. Uzreiz pēc 1915. gada viņš iesaistījās cīņā par Baltkrievijas neatkarību, vadot baltkrievu militārās vienības. Konstantīns Jezovītovs piedalījās Baltkrievijas Tautas Republikas pasludināšanā, bija tās Centrālās padomes biedrs (LNA-LVVA, 5213–16–16514, 7. lp.). Pēc Baltkrievijas Tautas Republikas misijas izbeigšanas Konstantīns Jezovītovs atgriezās Latgalē un pievērsās baltkrievu minoritātes politiskās darbības organizēšanai politikas, izglītības un kultūras jomā. Latvijas baltkrievu sabiedriski politiskā darbība Latvijā starpkaru periodā kopumā ir pētīta, tomēr atsevišķi Konstantīna Jezovītova darbība līdz šim nav aplūkota. Plašāka informācija pieejama kolektīvajā monogrāfijā “Latvija–Belarus’ 1918–2018” (Koroljov et al. 2018), kur Konstantīna Jezovītova darbība ir apskatīta no baltkrievu minoritātes vēstures perspektīvas, nepievēršot uzmanību atsevišķiem viņa darbības aspektiem.

Raksta mērķis ir sniegt vērtējumu Konstantīna Jezovītova darbībai baltkrievu minoritātes pašapziņas veicināšanā Latvijā starpkaru periodā, balstoties uz Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva nepublicētajiem dokumentiem. Pētījuma hronoloģiskās robežas saistītas ar Baltkrievijas Tautas Republikas pārstāvju darbības sākumu Latvijas teritorijā no 1919. gada, kas iezīmē Latvijas baltkrievu politiskās darbības sākumu, līdz

Kārļa Ulmaņa īstenotajam valsts apvērsumam 1934. gadā. Pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma Konstantīna Jezovitova darbība tika būtiski ietekmēta sakarā ar Politiskās pārvaldes pastiprinātu uzmanību un mēģinājumiem meklēt pierādījumus viņa sadarbībai ar Padomju Savienību. Izvēlēta tēma ir būtiska un zinātniski aktuāla, jo Konstantīna Jezovitova darbības izpēte ļauj pilnveidot priekšstatus par minoritāšu darbībām un to savstarpējiem kontaktiem, kā arī veicina izpratni par politisko vidi Latvijā starpkaru periodā.

KONSTANTĪNA JEZOVITOVA DARBĪBA BALTKRIEVIJAS TAUTAS REPUBLIKAS MILITĀRI DIPLOMĀTISKAJĀ MISIJĀ (1919–1920)

1919. gadā Latvijā savu militāri diplomātisko misiju izvērša Baltkrievijas Tautas Republikas pārstāvji sakarā ar aktīvo karadarbību Baltkrievijas teritorijā. Viņu darbībā iespējams identificēt šādas funkcijas: militārās funkcijas nodrošināšana, robežu jautājuma aktualizēšana, pilsonības jautājumu risināšana, kā arī diplomātiskās misijas nodrošināšana (Jēkabsons 1996, 35–41). Lai gan Konstantīna Jezovitova darbība Baltkrievijas Tautas Republikas militāri diplomātiskajā misijā nebija saistīta ar baltkrievu minoritātes interešu aizstāvību, tomēr tā sniedz vērā ņemamu pamatojumu viņa aktivitātēm pēc misijas beigšanas un pēc Baltkrievijas Padomju Sociālistiskas Republikas izveides.

Konstantīns Jezovitovs tika izvirzīts par Baltkrievijas Tautas Republikas diplomātisko pārstāvi Latvijā. Viņa uzdevumos ietilpa tādu diplomātisko jautājumu risināšana ar Latvijas valdību kā, piemēram, ebreju pāriešana Baltkrievijas Tautas Republikas pilsonībā (LNA-LVVA, 2574–2–3, 80.–88. lp.), lai izvairītos no karadienesta, vai Bulaka-Bulahoviča armijas stāvoklis Latvijas un Igaunijas teritorijā (LNA-LVVA, 2574–2–3, 8.–11., 29.–33. lp.). Tomēr viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija panākt Baltkrievijas Tautas Republikas atzīšanu *de iure*, kā arī veidot diplomātiskās attiecības ar potenciālo kaimiņu Latviju (Jēkabsons 1996, 35–41). Līdz ar to, jau sākot ar 1919. gadu, iespējams apliecināt Konstantīna Jezovitova darbības motīvus, kas bija vērsti uz baltkrievu politiskajām pašnoteikšanās iespējām un vēlmi pēc neatkarīgas nacionālas valsts. Īpaši šis faktors atspoguļojas diplomātiskās sarakstēs, aktualizējot Baltkrievijas Tautas Republikas militāri diplomātiskās misijas pretenzijas uz Daugavpils un Ilūkstes apriņķi 1920. gadā. Tieši robežu jautājuma risināšana atklāj būtisku aspektu Latvijas un Baltkrievijas Tautas Republikas attiecībās, jo pat pēc militāri diplomātiskās misijas pārtraukuma 1920. gadā Latvijas valdība turpināja piesardzīgi izturēties pret baltkrievu aktivitātēm Latgalē.

1920. gadā Latvija atbildēja uz Baltkrievijas Tautas Republikas militār-diplomātiskās misijas izteikto pretenziju uz Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas

teritoriju. Latvijas valdība puda nostāju, ka Latgales teritorija “ne tikai etnogrāfiski, bet arī vēsturiski jau kopš Livonijas laikiem” ir pieskaitāma pie Latvijas teritorijas (LNA-LVVA, 2574–2–3, 21.–23. lp.). Latvijas valdībai bija stingra nostāja, ka Latgales robežas pieder Latvijas teritorijai, īsumā izklāstot Latgales pašnoteikšanās tiesības. Baltkrievijas Tautas Republikas pretenzijas uz Latgales, īpaši Daugavpils apriņķa, teritoriju nav nepamatotas, ņemot vērā, ka Latgali apdzīvoja vairākas nacionālās grupas (LNA-LVVA, 2574–2–3, 21.–25. lp.).

Konkrētu Latvijā dzīvojošo baltkrievu skaitu sniedz trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā, kad tiek salīdzināts baltkrievu dzīvojošo skaits Latvijā 1920., 1925. un 1930. gadā, norādot, ka baltkrievu skaits Latvijas teritorijā 1920. gadā veidoja 75 630 baltkrievu tautības piederīgo. Baltkrievi lielākoties apdzīvoja Daugavpils apriņķa dienvidu daļu un Ilūkstes apriņķa austrumu daļu (Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930, 63). Tomēr jāatzīmē, ka Latvijas un Baltkrievijas robežas 1920. gada janvārī atradās kara zonā, tāpēc nebija iespējams sākt risināt robežu jautājumu, kas bija atkarīgs ne tikai no Baltkrievijas Tautas Republikas un Latvijas, bet arī no Polijas viedokļa uzklaušanās (LNA-LVVA, 2574–2–3, 22. lp.). Latgales jautājums bija aktuāls visu starpkaru posmu ne tikai baltkrievu, bet arī poļu un krievu minoritātei, īpaši *tuteišu* faktora dēļ, kuriem nav skaidras nacionālās pašidentitātes (Richmond 1995, 309). Minētais piemērs skaidri parāda turpmāko Latvijas un baltkrievu minoritātes attiecību raksturu. Kaut arī nav atrodami pamatoti apliecinājumi baltkrievu mēģinājumiem pievienot Latgali Baltkrievijai, tomēr, balstoties uz LNA LVVA nepublicētiem dokumentiem, var secināt, ka Latvijas valdība starpkaru periodā īpašu uzmanību pievērsa tieši notikumiem Daugavpils un Ilūkstes apriņķī (LNA-LVVA, 2574–2–3; LNA-LVVA, 3235–1/22–689; LNA-LVVA, 3235–1–1527; LNA-LVVA, 3235–2–4630; LNA-LVVA, 3235–2–4752; LNA-LVVA, 3235–2–6341).

KONSTANTĪNA JEZOVILOVA DARBĪBAS ASPEKTI LATVIJĀ LĪDZ 1925. GADAM: BALTKRIEVU KULTŪRAS UN IZGLĪTĪBAS VEICINĀŠANA

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas baltkrievi Latvijā sāka veidot vairākas baltkrievu skolas un biedrības. Tas norāda uz baltkrievu valodas un citu baltkrievu kultūras komponentu nozīmīgumu jau starpkaru posma sākumā Latvijā. LNA LVVA glabājas ļoti plašs dokumentu klāsts par baltkrievu izglītības iestāžu izvērstu darbību. Mazākumtautību izglītības pārvaldes darbība norāda, ka tā bija ne tikai izglītības sistēmas kontrolējoša institūcija, bet arī viena no galvenajām baltkrievu sabiedriskās dzīves koordinātorēm, kurā liela loma bija Konstantīnam Jezovitovam. Viņš atzīmē,

ka baltkrievi jau ap 1923. gadu bija izveidojuši sekmīgu skolu tīklu, bet nacionālās izjūtas padziļināšana jaunradītās skolās un viņu pielīdzināšana Latvijas kultūras līmenim ir augstākā baltkrievu minoritātes prioritāte (LNA-LVVA, 2750–1–25, 28. lp.).

Konstantīns Jezovitovs aktīvi piedalījās arī dažādu baltkrievu veidoto biedrību darbā, nereti būdams to līderis. 1925. gadā tika izveidota baltkrievu biedrība “Belorusskaja hata” (LNA-LVVA, 2750), kas bija nozīmīgākā baltkrievu kultūras biedrība pēc “Bat’kovshinas” darbības pārtraukuma. K. Jezovitovs biedrībā “Belarusskaja hata” uzņēmās aktīvu dalību un ar tās palīdzību mēģināja atjaunot savu darbību Baltkrievu Izglītības pārvaldē. Savukārt pēc 1930. gada Konstantīns Jezovitovs aktīvi piedalījās Baltkrievu teātra biedrības, Baltkrievu jaunatnes biedrības (LNA-LVVA, 3235–5–1618) un Baltkrievu zinātniskās pētišanas biedrības darbā (LNA-LVVA, 3235–6–196). Baltkrievu biedrību darbība Latvijas starpkaru posmā ir jo īpaši svarīga, lai izvērtētu ne tikai minoritāšu attieksmi pret Latvijas valdību, bet arī Latvijas valdības nostāju pret minoritāšu politiku parlamentārisma posmā, kad Latvijas valdības attieksmi pret baltkrievu minoritāti iespējams raksturot kā neviennozīmīgu. Baltkrievu minoritātes un Latvijas valdības attiecības sāka krasi pasliktināties pēc 1924. gada, kad vairāki baltkrievu inteliģences pārstāvji tika vainoti sadarbībā ar Padomju Savienību (Kazachenko 2012, 29–42; Korotkova 2020, 47–57). Tomēr Baltkrievu tiesas prāva nebija vienīgais konflikts starp Latvijas valdību un baltkrievu minoritāti, bet 1924. gadā tika sasniegts augstākais konflikta punkts.

Konfliktēja arī poļi un baltkrievi. Pirmās liecības par konfliktu starp poļiem un baltkrieviem spilgti iezīmējās 1921. gadā Daugavpils apriņķa Pustiņas pagastā. Daugavpils rajona Politiskās apsardzības pārvalde veica Pustiņas pagasta baltkrievu skolu skolotāju un vecāku pratināšanu. Izmeklēšanas rezultātā atklājās, ka baltkrievu skolotāji atsakās mācīt bērniem latviešu valodu un visi mācību priekšmeti tiek pasniegti baltkrievu valodā, jo Pustiņas pagasts drīz tiks pievienots Baltkrievijai (LNA-LVVA, 3235–2–1527, 7. lp.). Īpaši jāatzīmē, ka šādas liecības sniedza poļu minoritāšu pārstāvji, savukārt baltkrievu skolotāji noliedza jebkādas sniegtās liecības par pretvalstiskām darbībām, skaidrojot, ka pagastā ir radies saspīlējums starp poļiem un baltkrieviem. Šīs lietas sakarā pirmo reizi Konstantīns Jezovitovs tika turēts aizdomās par pretvalstisko darbību. Par pamatu pretvalstiskām darbībām tika uzskatītas Pustiņas pagastā atrastās mācību grāmatas baltkrievu valodā, ko skolotāji saņēma no Baltkrievu skolotāju biedrības priekšsēdētāja Konstantīna Jezovitova. Spriežot pēc dokumentiem, detalizētāka izmeklēšana netika izvēsta.

Baltkrievu izglītības iestāžu skaits nekad nenasniedza vēlamus skaitļus, piemēram, 1922. gada decembrī Daugavpilī notika baltkrievu skolotāju konference, kurā aktualizēja problēmu par zemu baltkrievu skolu skaitu Latvijā.

Uz 70 000 baltkrievu iedzīvotāju bija tikai 52 skolas, kamēr citām Latvijā dzīvojošām minoritātēm izglītības iestāžu bija daudz vairāk (Jeger-Freimane 1923, 205–206).

KONSTANTĪNA JEZOVILOVA DARBĪBA LATVIJĀ (1924–1934): POLITISKAIS ASPEKTS

1924. gadā notika “Baltkrievu prāva”, kas bija vērsta pret Konstantīnu Jezovitovu un citiem baltkrievu minoritātes inteliģences pārstāvjiem. Par pamatu kalpoja it kā Kapiņu pagasta skolā atrasta ģeogrāfiskā karte, kur Ludza, Krāslava, Ilūkstes apriņķis bija iezīmēti Baltkrievijas sastāvā. Jezovitovu un citas iesaistītas personas apvainoja separātismā un pretvalstiskajā darbībā. 1921. gadā Daugavpils apriņķa priekšnieks atzīmēja, ka baltkrievu separātiskā kustība savu darbību sākusi 1921. gadā ar biedrības “Tēvija” (baltkr. *Бацькаўшчына*) dibināšanu, tās lideris bijis Konstantīns Jezovitovs. Tika uzskatīts, ka baltkrievi vēloties panākt savas nacionālās valsts izveidi, kura apvienotu visas baltkrievu apdzīvotās teritorijas no Latvijas, Polijas un Baltkrievu Padomju Sociālistiskās Republikas (Kazachenko 2012, 31). Baltkrievu prāva radīja tālākejošas sekas, kas atspoguļojās baltkrievu skolu mazināšanā, kā arī bija viens no iemesliem, kādēļ 1930. gada un 1935. gada tautas skaitīšanas datos ir strauji mazinājies baltkrievu skaits.

LNA LVVA dokumenti liecina, ka pēc 1925. gada Latvijas drošības institūcijas sāka pievērst pastiprinātu uzmanību Konstantīnam Jezovitovam. Viņš tika turēts aizdomās par sadarbību ar Padomju Savienības varas iestādēm, un tas liecina par vismaz diviem nozīmīgiem aspektiem. Pirmkārt, par Padomju Savienības interesēm baltkrievu sabiedroto meklēšanā Latvijā. Otrkārt, vairāku arhīvu dokumentu analīze rāda, ka, neskatoties uz priekšstatu par Jezovitova propadomju noskaņojumu, šie kontakti viņam vismaz līdz 20. gadu vidum bija uzspiesti un nevēlami, un skaidrojami kā viņa mēģinājumi īstenot neatkarīgāku politiku (LNA-LVVA, 3235–6–196, 2.–293. lp.). Par to liecina, piemēram, tas, ka 1926. gadā tika izveidota Baltkrievu vēlēšanu biedrība, kuras īstenotās aktivitātes neapmierināja padomju varas iestādes (Korotkova 2020, 47–58).

Cits būtisks aspekts Konstantīna Jezovitova darbības pētniecībā atspoguļojas dokumentos no Politiskās policijas pārvaldes fonda (LNA-LVVA, 3235). Šī fonda apjomīgais dokumentu klāsts liecina par Konstantīna Jezovitova ietekmes sfēru. Viņa galvenie uzdevumi saistījās ar baltkrievu minoritātes kultūras autonomiju, izglītības iestāžu tīklu veidošanu un politisko tiesību aizstāvēšanu. Tieši pēdējais aspekts ir visnozīmīgākais Konstantīna Jezovitova uzskatu ģenēzē. Galvenokārt tas bija saistīts ar nebeidzamiem

konfliktiem starp baltkrievu un poļu minoritāti. Konstantīns Jezovitovs uzskatīja, ka baltkrievu minoritātes ietekmes paplašināšanos ierobežoja krievu un poļu minoritāte, kas nereti par ietekmes faktoru izmantoja katoļu ticību vai pareizticību, īpaši apzinoties *tuteišu* faktoru Latgalē. Savā lūgumā neizraidīt viņu kopā ar sievu Matildi Jezovitovu no Latvijas, kā arī atbrīvot no ieslodzījuma Rīgas Centrālcietumā 1930. gadā viņš atzīmēja, ka, neskatoties uz dažādiem starpminoritāšu konfliktiem, Latvijas sabiedrībai un valdībai nepieciešams izprast konfliktu istos cēloņus, risināt tos un atbalstīt baltkrievu minoritāti (LNA-LVVA, 3235–2–4630, 56. lp.). Konstantīns Jezovitovs uzskatīja, ka piesardzīgi ierobežojoša politikas īstenošana pret Latvijā dzīvojošām minoritātēm nespēja izveidot starpminoritāšu un valsts dialogu. Tieši minoritāšu kultūras attīstības autonomija varētu šo trūkumu atsvērt un palīdzēt valstij darboties bez iekšējiem konfliktiem (LNA-LVVA, 3235–2–4630, 50.–55. lp.).

SECINĀJUMI

Konstantīna Jezovitova darbība Latvijā starpkaru periodā spilgti demonstrē vispārējo situāciju valstī un minoritāšu sabiedriskā stāvokļa dinamiskās izmaiņas. Viņa sabiedriski politiskie uzskati aptvēra vairākas laikmetam svarīgas norises. Ņemot vērā visus iepriekš analizētos procesus, var apgalvot, ka Konstantīna Jezovitova loma baltkrievu nacionālās pašapziņas veicināšanā bija nozīmīga un atspoguļojas visās viņa darbības jomās jau kopš 1919. gada.

Viņa darbība baltkrievu skolu tīklu izveidošanā liecina par baltkrievu kultūras komponentu aktualitāti, īpaši Latgales teritorijā. Konstantīna Jezovitova darbību gan skolu ēku meklēšanā, gan arī mācību līdzekļu piegādē atspoguļo arī skolotāju ziņojumi 20. gadu sākumā. Baltkrievijas vēlētāju biedrības dibināšanā atspoguļojas baltkrievu minoritātes spēja konkurēt ar krievu, un jo īpaši poļu, minoritāti politiskos procesos. Galu galā kultūras darbības joma pierāda Konstantīna Jezovitova klātesamību visās baltkrievu kultūras norisēs, kuru viens no primāriem mērķiem bija uzturēt un palielināt baltkrievu minoritātes nacionālās pašapziņas līmeni, jo īpaši sarežģītā nacionālā jautājumā Latgales teritorijā. Vienlaikus Konstantīna Jezovitova darbība norāda uz Latvijas valdības minoritāšu politikas nespēju pilnībā nodrošināt iespēju Latvijā dzīvojošajām minoritātēm attīstīt savu sabiedriski politisko darbību. Turklāt viņa darbība uzskatāmi demonstrē arī valstiskās apziņas veidošanos sabiedrībā, jo visu laiku Konstantīnu Jezovitovu nodarbināja jautājums par savas etniskās dzimtenes neatkarību. Tas arī izskaidro viņa politisko motīvu klātesamību visās aktivitātēs Latvijā parlamentārajā posmā.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Ārlietu ministrijas austrumu nodaļas sarakste ar Baltkrievijas Tautas Republikas diplomātiskiem pārstāvjiem diplomātiskos un militāros jautājumos, baltkrievu pārstāvju piesūtītie materiāli par politisko stāvokli Baltkrievijā [franču val., latviešu val., baltkrievu val.], 1920. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 2574–2–3.

Izglītības ministrija, Baltkrievu izglītības pārvalde. Sarakste ar laikrakstu un žurnālu redakcijām par baltkrievu izglītības un nacionālās kustības jautājumiem [latviešu val., krievu val.], 1922.–1924. LNA-LVVA, 2125–5–105.

Latvijas baltkrievu teātra biedrība, Daugavpils nodaļas dokumenti [latviešu val., krievu val., baltkrievu val.], 1939. Rīga, LNA-LVVA, 1747–1–25.

Latvijas Saeimas, pilsētu, apriņķu un pagastu pašvaldību baltkrievu vēlētajū biedrība [latviešu val., krievu val., baltkrievu val.], 1925.–1926. LNA-LVVA, 3009–1–3502.

Politiskās policijas pārvalde, Baltkrievu teātra biedrība [latviešu val.], 1936. LNA-LVVA, 3235–5–255.

Politiskās policijas pārvaldes izziņa par K. Jezovītovu un M. Jezovītovu [latviešu val., krievu val.], 1930.–1931. LNA-LVVA, 3235–2–4630.

Politiskās policijas pārvaldes politiskās pārvaldes ziņojumi [latviešu val.], 1928. LNA-LVVA, 3235–1/22–689.

Politiskās policijas pārvaldes lieta par baltkrievu skolotāja nodarbošanos ar aģitāciju Pustiņas pagastā [latviešu val.], 1921. LNA-LVVA, 3235–1–1527.

Politiskās policijas pārvaldes lieta par darbību nelegālā politiskā baltkrievu grupā: Konstantīns Jezovītovs, Kazimirs Mežeckis, Grigorijs Pligavko [latviešu val.], 1936.–1937. LNA-LVVA, 3235–2–6341.

Politiskās policijas pārvaldes lieta par baltkrievu kustības dalībnieka Konstantīna Borisa d. Jezovītova aicinājumu panākt Baltkrievijas autonomiju [latviešu val.], 1925.–1926. LNA-LVVA, 3235–2–4752,

Rīgas baltkrievu izglītības biedrības “Belorusskaja hata” avižu ziņas par baltkrievu skolām [latviešu val.], 1922.–1924. LNA-LVVA, 2750–1–25.

Sarakste ar LR Kara ministriju, Baltkrievijas emigrantu valdību u. c. par zaldātu vervēšanu emigrantu armijām, Latvijas armijas virsnieku pārvietošanu u. c. [franču val., latviešu val., baltkrievu val.], 1919. LNA-LVVA, 2570–2–3.

Tautas labklājības ministrijas Sabiedriskās aizgādības departaments, Konstantīna Jezovītova pensijas dokumenti [latviešu val.], 1940. LNA-LVVA, 5213–16–16514.

RAKSTI PERIODIKĀ

Jeger-Freimane, P. 1923. Baltkrievu skolotāju konference. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 2, 200–206.

LITERATŪRA

Apine, I., 1992. *Baltkrievi Latvijā*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts.

Ezavitay, K., 1923. *Stanovisha belaruskaje sholy y Latvii*. Vilņa: Drukarnja S. Bekkera.

- Jēkabsons, Ē., 2001. Baltkrievi Latvijā 1918.–1940. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls*, 4, 104–133.
- Jēkabsons, Ē., 1996. Latvijas un Baltkrievijas Tautas republikas attiecības (1919–1920). *Latvijas Arhīvi*, 12, 35–41.
- Jezovitovs, K., 1923. *Par baltkrieviem un lielkrieviem Latvijā*. Rīga: Baltkrievu izdevniecība, 15.
- Jezovitovs, K., 1928. Baltkrievi Latvijā. Bilmans, A. (red.). *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados*. Rīga: Golts un Jurjans.
- Kazachenko, K., 2012. Belarusskij process v Latvii: obvinenije, opravdanije, nakazanije. Koroljov, M. G., eds. *Latyshi I belorusy: vmeste skvozj veka. Sbor nauchykh statej*. Minsk: RIVSH, 29–4.
- Korotkova, D., 2020. Poiski sojuznika. Kontakty sovetskih diplomatov v Latvii s K. B. Jezovotovym v 1925–1926 gg. *Slavjanskij mir v tretjem tysjacheletii*, No. 1–2, 47–58.
- Richmond, Y., 1995. *From Da to Yes: understanding the East Europeans*. United States of America: Intercultural Press.
- Skujenieks, M., 1930. *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga.

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF KONSTANTIN JEZOVITOV (1893–1946) IN LATVIA FROM 1919 TO 1934

MILANA DRUGOVEIKO

BA in History, MA student at the University of Latvia, main archivist at the Division of Documents Accessibility and Use, National Archives of Latvia, Latvian State History Archives

E-mail: milana.drugoveiko@arhivi.gov.lv

ABSTRACT

The efforts of Konstantin Jezovitev (1893–1946) were aimed at promoting the national self-conscience of the Latvian Belarusian minority. The article analyses the activities of Konstantin Jezovitev in Latvia at the parliamentary stage. As a result of the activities of Konstantin Jezovitev, several Belarusian cultural associations, a Belarusian minority education administration, a Belarusian political party, as well as an important contribution to the community's understanding of the history of self-determination of Belarusian and the history of Belarus, emerged during the parliamentary stage. His efforts provide an essential picture of one of the largest minorities in Latvia at the parliamentary stage. In view of the public-political activities of Konstantin Jezovitev since 1919, his purpose was to achieve the national independence of his ethnic homeland, which complicated national and minority policies.

Keywords: Latvian domestic policy, minority, Belarusians, self-awareness.

SUMMARY

The article examines the role of Konstantin Jezovitev (1893–1946) in the development of Latvian Belarusian self-awareness in the interwar period. Konstantin Jezovitev expanded his political activity in Latvia since 1919, being the diplomatic representative of the military-diplomatic service of the Belarusian Democratic Republic. Despite the fact that, by 1920, the activities of Konstantin Jezovitev involved the recognition of a Belarusian Democratic Republic *de iure*, not the defence of the rights of the Belarusian minority, based on his activities until 1920, it is possible to understand his goals and position on the question of Belarusian minorities. After the termination of the mission, Konstantin Jezovitev continued to operate in Latvia by updating and defending the rights of the Belarusian minority. His activity demonstrates the formation of statehood in society,

because throughout his entire life he was employed by the question of the independence of his ethnic homeland, which explains the presence of his political motive in all the activities in Latvia during the interwar period. However, in view of the policies of Latvian minorities, inter-minority conflicts and the development of complex Belarusian minority self-awareness, Konstantin Jezovtov and other representatives of the Belarusian minority had to face various difficulties, such as accusations in anti-governmental activities and separatism.

The efforts viewed in the article provide information not only on the activities of the Belarusian minority in Latvia, but also on the unequivocal attitude of the Latvian Government to minorities living in Latvia, including those directed against Belarusians. Considering the difficult situation of minorities in Latvia, which is related to the problem of *tutejszy*, the Belarusians of Latvia had to overcome several conflicts with other minorities living in Latvia, such as Polish or Russians. In general, the activities of the Belarusian minority in Latvia during the interwar period remain amongst the most unassessed processes in the Latvian historiography.

NACIONĀLIE PARTIZĀNI VAI NELEGĀLISTI? HARALDA ĢEDERTA GRUPAS DALĪBNIKU PIEMĒRS VALMIERAS UN VALKAS RAJONĀ (1946–1955)

REINIS RATNIEKS

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

E-pasts: ratnieksr@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkotas problēmas līdzšinējos mēģinājumos Latvijas historiogrāfijā definēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus. To akcentēšanai izmantota ar nacionālās pretošanās kustību saistītas personu grupas piemērs, kuras darbība nav uzskatāma par nacionālo pretošanos. Temata izpētes rezultātā var secināt, ka līdz šim Latvijas historiogrāfijā izvirzītajās definīcijās nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka jēdziens ir skaidrots nepilnīgi. Ar definīcijas problēmu zināmā mērā saistīts statusa un būtības jautājums, proti, atsevišķos gadījumos konstatējamā atšķirība starp personas formālu piederību nacionālās pretošanās kustībai un šīs personas motivāciju dalībai tajā, kas varēja būt nesaistīta ar kustības mērķi.

Atslēgvārdi: nacionālā pretošanās kustība, nacionālie partizāni, nelegālisti, historiogrāfija, kriminālnoziedzumi.

IEVADS

Nacionālā bruņotā pretošanās kustība PSRS okupācijas režīmam Latvijā un pārējās Baltijas valstīs Otrā pasaules kara beigās un pēc tā bija process, ko izraisīja padomju reokupācija un komunistiskā režīma politika. Pretošanās kustība pamatā radās no cilvēkiem, kas masveidā pārgāja nelegālā stāvoklī, apvienojās un organizēja nacionālo partizānu grupas.

Līdzās nacionālās pretošanās grupām pastāvēja plašs nelegālistu¹ kopums, kas necinījās pret okupāciju, taču objektīvu apstākļu dēļ bija daļēji saistīts ar partizāniem. Veidošanās, organizēšanās un darbības ziņā bruņotu nelegālistu

grupas mēdza maz atšķirties no pasīvām partizānu grupām. Šī problēma Latvijas historiogrāfijā tikpat kā nav aplūkota, taču, strādājot ar temata izpētē izmantojamajiem avotiem, nacionālajai pretošanās kustībai piederīgu indivīdu konstatēšana nav realizējama bez skaidriem kritērijiem. To demonstrē, piemēram, Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (*KGB*) kartotēka par nacionālo partizānu grupu vadītājiem² Latvijas Valsts arhīva (*LVA*) 1825. fonda 2. aprakstā. Tajā no 33 personām, kuras pieskaitītas nacionālās bruņotās pretošanās kustībai Valmieras apriņķī, vismaz sešas aktivitāšu un motivācijas ziņā ir uzskatāmas tikai par bruņotiem nelegālistiem, kuri neveica un neplānoja darbības Latvijas neatkarības tuvināšanai³ (*LNA-LVA*, 1825–2–1).

Rakstā analizēti mēģinājumi Latvijas historiogrāfijā definēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus un aplūkotas to problēmas, izmantojot nelegālistu grupas dalībnieku piemēru, jo viņi bija cieši saistīti ar nacionālajiem partizāniem. Raksta mērķis ir analizēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka definīcijas Latvijas historiogrāfijā un to problēmas, izmantojot par piemēru Haralda Ģederta grupas dalībnieku darbību Valmieras un Valkas rajonā⁴ 1946.–1955. gadā. Latvijas historiogrāfijā nav nostiprināts termins “nacionālā bruņotās pretošanās kustība”. Tā vietā atkarībā no konteksta lielākoties lietoti apzīmējumi “bruņotās pretošanās kustība” vai “nacionālo partizānu kustība”. Raksta autora skatījumā “nacionālā bruņotās pretošanās kustība” ir precīzākais ietvars, kādā iekļaut nacionālos partizānus un viņu atbalstītājus. Abas kategorijas ir noteiktas arī Latvijas valsts likuma “Par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu” 2. pantā.⁵

Raksta mērķa sasniegšanai analizēta Latvijas historiogrāfija par nacionālo partizānu cīņu vēsturi. H. Ģederta grupas dalībnieku darbības izpētei izmantota viena Latvijas PSR *KGB* krimināllieta, viena 1949. gada 25. marta deportācijas lieta, kā arī atsevišķas laikabiedru atmiņas. H. Ģederta krimināllieta ir vienīgais Latvijā pieejamais dokumentu apkopojums par grupas vēsturi, taču par tā sniegtās informācijas apjomu un pietiekamo objektivitāti liecina fakts, ka lietas ietvaros tiesātas tikai divas personas, kurām nav inkriminētas politiski motivētas aktivitātes, līdz ar ko izmeklēšana bijusi mazāk tendencioza, savukārt izmeklēšanas un apsūdzības procesa dokumentācija sastāv no sešiem apjomīgiem sējumiem (katrā sējumā apmēram 200–450 lapas).

NACIONĀLĀS BRUŅOTĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBAS DALĪBNIKĀ JĒDZIENS UN ŠĪ JĒDZIENA DEFINĒŠANAS PROBLĒMAS LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Priekšstata veidošana par nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka jēdzienu Latvijas nacionālo partizānu cīņu vēsturē sākās 90. gados, kad nacionālo partizānu cīņu pētniecībai pievērsās Latvijas Universitātes

professors Heinrihs Strods. 1996. gadā tika izdota viņa monogrāfija “Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956”, kurā autors gan aprobežojās ar padomju vēstures enciklopēdijā atrodamo skaidrojumu, ka “nacionālā atbrīvošanās partizānu kustība vērsta pret ārzemju iekarotājiem un viņu pakalpiņiem, nacionālās neatkarības, brīvības un demokrātijas aizstāvēšanai”. Partizānu atbalstītājus H. Strods definēja kā cilvēkus, kuri partizāniem sniedza mītni, uzturu, apģērbu, informāciju (Strods 1996, 6, 499). Faktiski gan atbalstītāju funkcijas bija plašākas, ietverot arī cita veida atbalstu un iesaistīšanos partizānu nevardarbīgās cīņas formās, taču visumā definīcija ir korekta.

H. Stroda rakstā “Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: kopējais un atšķirīgais” (2006) par nacionālo partizānu dēvēta persona, kas ietilpst galvenokārt no vietējiem iedzīvotājiem veidotu bruņotu vienību sastāvā un cīnās pret pretinieku tā okupētajās teritorijās. H. Strods nav arī šīs definīcijas autors – tā ir pārņemta no 1999. gadā Rīgā izdotās “Svešvārdu vārdnīcas” (Strods 2006, 21, 32). Definīcijas trūkums ir tās šaurais tvērums, jo tā neiekļauj partizānu grupas, kuras atturējās no aktivitātēm, gaidot labvēlīgāku situāciju.

Savā monogrāfijā par partizānu cīņām “Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956” (2012) H. Strods dalīja nacionālo partizānus trīs kategorijās. Pirmkārt, aktīvajos nacionālajos partizānos, kas darbojās bruņotu vienību sastāvā. Otrkārt, pasīvajos partizānos, kuri dzīvoja legāli, bet epizodiski pievienojās aktīvajām partizānu grupām. Treškārt, neskaidru iemeslu dēļ H. Strods par nacionālajiem partizāniem uzskatīja arī partizānu atbalstītājus (Strods 2012, 22–23). Partizānu atbalstītāji ir uzskatāmi par nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem, bet ne par partizāniem. Problēmas saskatāmas arī H. Stroda mēģinājumā definēt pasīvos partizānus, kas drīzāk atbilst aktīvajiem partizāniem, kuri darbojās zem legālās dzīves piesega. H. Strods nav pamatojis, kāpēc šāda kategorija būtu atsevišķi nodalāma, turklāt līdzšinējie pētījumi par partizānu darbību Latvijā kopumā rada iespaidu, ka šādas dzīves sarežģītības un paaugstinātā riska dēļ legāli dzīvojošo aktīvo partizānu, visticamāk, bija ļoti maz.

Nākamo vēsturnieku paauzdi partizānu cīņu pētniecībā visredzamāk pārstāv vēsturnieks Zigmārs Turčinskis, kurš savās publikācijās pievērsies faktu izpētei, lai apzinātu partizānu kara norises reģionu un partizānu organizāciju darbības robežās. Z. Turčinska darbs pētniecībā vērtējams kā nozīmīgs un kvalitatīvs, taču klasifikācijas kritēriju trūkums viņa pētījumos rada neskaidrības nacionālo partizānu sastāva raksturošanā.

Pirmajā Z. Turčinska monogrāfijā “Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944.–1953. gads” nav definētas nacionālo partizānu kustības robežas. To parāda arī vismaz četrus bruņotu nelegālistu grupu⁶ pieskaitīšana partizāniem, kaut

gan tās neveica aktivitātes pret okupācijas režīmu, bet atsevišķos gadījumos tikai bruņoti pretojušās aizturēšanai (Turčinskis 2011, 243, 273). Raksturojot reģionā pastāvošo bruņoto pagrīdi, kā arī nelegālistu un partizānu savstarpējos kontaktus, pretošanās kustībai nepiederīgu grupu minēšana ir pamatota, taču ir apšaubāma to pieskaitīšana nacionālajiem partizāniem. Šādu personu skaits pētījumā ir pavisam neliels, taču, ar līdzīgu metodiku pētot situāciju pārējā Latvijā, tas, iespējams, vairākkārt palielinātos, kas būtu liela neprecizitāte.

Jautājuma problemātikai Z. Turčinskis nedaudz pievērsies monogrāfijā "Ziemeļlatgales "Neatkarības vienība". Pretošanās padomju okupācijai. 1946.–1954. gads" (2021). Z. Turčinskis izmanto jēdzienu "bruņota pretošanās kustība", par kuras sastāvdaļām viņš dēvē organizētas kaujas grupas jeb nacionālos partizānus, dažādas no represijām izbēgušo iedzīvotāju stihiski radušās grupas un arī pilnībā neorganizētus, bet bruņotus nelegālistus (Turčinskis 2021, 25–26). Tas daļēji izskaidro Z. Turčinska pieeju viņa iepriekšējā monogrāfijā, taču grūti piekrist bruņoto nelegālistu pieskaitīšanai pretošanās kustībai. Nelegālisti nebija viendabīgs kopums, un, tā kā Z. Turčinskis grāmatā nav definējis, kas domāts ar šo terminu, teorētiski tajā var ietilpt arī dažādi kriminālnoziedznieki bez saitēm ar pretošanās kustību. Tas gan būtu loģiski, ja domāta ne tikai politiska, bet visu veidu pretošanās.

Termina "kustība" piemērošana nelegālistiem ir diskutabla, jo tas nozīmē kādas idejas vārdā vienotu cilvēku kopumu, kas darbojas noteikta mērķa sasniegšanai.⁷ Nacionālo partizānu idejiskais mērķis bija īstenot darbības Latvijas neatkarības tuvināšanai, bet nelegālistiem tas bija savas dzīvības glābšana, kas vērtējama kā cilvēka pamatinstinktā balstīts individuāls motīvs. Šķiet, ka grāmatas autors ir izmantojis paplašinātu pretošanās jēdzienu, kas neaprobežojas ar nacionālo pretošanos, taču tas nepalīdz atšķirt nacionālos partizānus no citiem bruņotiem indivīdiem. Pozitīvi jāvērtē Z. Turčinska rakstītais par atbalstītājiem kā pretošanās kustības sastāvdaļu, bez kuras partizānu darbība nevar pastāvēt (Turčinskis 2021, 474).

Pilnvērtīgas definīcijas izstrāde ir nākotnes pētījuma uzdevums, bet var norādīt, ka par primārajiem kritērijiem izmantojama indivīda/grupas darbība un nodomi. Reāla darbība pasīvu partizānu gadījumā varēja nepastāvēt, tāpēc ir svarīgi vērtēt nodomus, piemēram, ieceri uzsākt pretdarbību labvēlīgākos apstākļos. Problēmas var rasties, ja nav ziņu par motīviem, taču tas nav iemesls pieskaitīt jebkuru bruņotu grupu vai indivīdu nacionālās pretošanās kustībai.

Visumā jāsecina, ka Latvijas nacionālo partizānu cīņu vēstures teorētisko jautājumu zemais izpētes līmenis radījis vērā ņemamas nepilnības līdzšinējos mēģinājumos Latvijas historiogrāfijā definēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus. Neskaidrā izpratne par bruņotās pretošanās kustības jēdzienu potenciāli var gan kropļot vēstures ainu, gan zināmā

mērā diskreditēt pretošanās kustības būtību, kas nozīmēja nevis vienkārši personīgās dzīvības glābšanu, bet gan ievērojama riska uzņemšanos, lai pretotos okupācijas režīmam.

HARALDA ĢEDERTA GRUPAS PIRMSĀKUMI UN DARBĪBA NACIONĀLĀS BRUŅOTĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBĀ 1946.–1949. GADĀ

Haralda Ģederta grupu izveidoja trīs personas – Haralds Ģederts (Ludis, 1927–1995), Jēkabs Leimanis (Kurmis, 1906–1988) un Reinharads Vidaukiss (Fēlikss, 1921–1955). Raksta sakarā nozīmīga īpašība, kas vienoja šos cilvēkus, ir viņu atrašanās nacionālajā bruņotās pretošanās kustībā pirms grupas izveidošanās. Tas bija saistīts ar pēckara situācijas realitāti un tās sastāvdaļām – nacionālo partizānu cīņām, okupācijas režīma politiskajām represijām un Latvijas iedzīvotāju grūtībām adaptēties dzīvei padomju okupācijas apstākļos.

Rīdzinieks H. Ģederts 1945. gadā tika iesaukts obligātajā militārajā dienestā Padomju armijā, bet 1946. gada augustā dienesta apstākļu dēļ kopā ar citu latvieti dezertēja no savas vienības Igaunijas pilsētā Pērnavā. Pēc tam H. Ģederts ieradās Valmieras apriņķa Rencēnu ciema apkārtnē, kur sāka slēpties pie radiniekiem. Kopš 1947. gada viņš uzturēja sakarus ar vietējo nacionālo partizānu Bernhardu Zariņu (1916–1949), kurš pēc aicinājuma ierasties Valsts drošības ministrijas (*MGB*) nodaļā 1947. gada pavasarī atkārtoti pārgāja pagrīdē un, ticot drīzam Rietumvalstu un PSRS karam, plānoja cīņu pret okupācijas režīmu (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 78.–79. lp.).

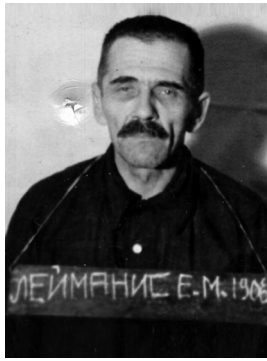
1948. gada rudenī H. Ģederts iestājās B. Zariņa grupā, kurā tobrīd atradās vēl viens Rencēnu pagasta iedzīvotājs Paulis Pommers (1918–1949). H. Ģederts nevēlējās darboties pretošanās kustībā, taču, trūkstot personīgajiem atbalstītājiem un izdzīvošanas iemaņām, viņš saprata, ka nespēs pārziemot viens pats. Kopā ar pārējiem partizāniem H. Ģederts uzbūvēja bunkuru mežā uz Rencēnu un Ēveles pagasta robežas un tajā iekārtojās. Pēc apmēram divu nedēļu ilgas atrašanās grupā H. Ģederts domstarpību dēļ to pameta. B. Zariņš un P. Pommers viņam pārmeta pasivitāti pārtikas un ieroču meklēšanā, savukārt H. Ģederts jutās atstumts no pārējo partizānu sakariem ārpus meža. Tā kā iemaņas bunkura ierīkošanā bija apgūtas, H. Ģederts uzbūvēja savu mītni citā meža masīvā uz Rencēnu un Burtnieku pagasta robežas. Tur H. Ģederts dzīvoja līdz arestam 1955. gada jūlijā (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 66.–67. lp.).

Otrs grupas dalībnieks Jēkabs Leimanis starpkaru laikā bija dienējis Latvijas armijas Kurzemes artilērijas pulkā, bet pēc atvaļināšanās ar virsleitnanta pakāpi turpmāko laiku dzīvoja Valmieras pagastā. 1941. gadā

1. attēls. Haralds Ģederts (1927–1995) 1955. gadā apcietinājumā. LNA-LVA, 1986–1–28770

Figure 1. Haralds Ģederts (1927–1995) in custody in 1955

2. attēls. Jēkabs Leimanis (1906–1988) 1955. gadā apcietinājumā. LNA-LVA, 1986–1–28770

Figure 2. Jēkabs Leimanis (1906–1988) in custody in 1955

3. attēls. Reinharde Vidauškis (1921–1955). LNA-LVA, 1986–1–28770

Figure 3. Reinharde Vidauškis (1921–1955)

J. Leimanis dažas nedēļas atradās pašaisardzības vienībā, bet 1943. gadā tika iecelts par Valmieras cietuma priekšnieka vietnieku. 1944. gada februārī ticis mobilizēts Latviešu leģionā un dienējis 15. un 19. latviešu ieroču SS divīzijā, un pēdējās sastāvā bijis līdz Vācijas kapitulācijai 1945. gada maijā. Pēc atrašanās filtrācijas nometnē 1946. gadā J. Leimanis atgriezās Valmieras pagastā, bet 1947. gada vasarā pēc paziņu brīdinājuma, ka *MGB* Valmieras apriņķa nodaļa izrāda pastiprinātu interesi par viņu, J. Leimanis pārgāja nelegālā stāvoklī. Pagrīdes dzīves laikā viņš drīz satika B. Zariņu, ar kuru bija pazīstams kopš 30. gadiem un ar kuru turpmāk uzturējās kopā, taču drīz abu starpā parādījās nesaskaņas, jo J. Leimanim bija pilnīgi noraidoša attieksme pret B. Zariņa plāniem organizēt bruņotu pretošanos. J. Leimanis to uzskatīja par bezjēdzīgu, turklāt viņam šķita, ka B. Zariņš cenšas viņu izriktot. Attiecību konflikta dēļ J. Leimanis pēc aptuveni kopā pavadīta mēneša izstājās no B. Zariņa grupas un turpmāko laiku slēpās viens pats meža bunkurā netālu no Ēveles pagasta Pauku mājām. 1949. gada martā viņam pievienojās māju saimniece un viņa atbalstītāja Milda Apsīte (1893–?), kura pārgāja nelegālā stāvoklī, lai izvairītos no 25. marta deportācijas. J. Leimanis turpināja uzturēt sakarus ar B. Zariņa grupu, kas dzīvoja tajā pašā meža masīvā aptuveni 1,7 km attālumā, un viņš bija pēdējais, kurš satika tās vīrus pirms grupas pēdējās kaujas 1949. gada 30. aprīlī (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 307.–308., 391. lp.).

Trešais grupas dalībnieks Reinharde Vidauškis bija Ēveles pagasta iedzīvotājs, kurš 30. gadu beigās bija aizsargs. Nacistiskās Vācijas okupācijas periodā viņš bija dienējis 20. un 275. policijas bataljonā, bet pēc Vācijas

kapitulācijas un filtrācijas iziešanas R. Vidauskis atgriezās savā dzimtajā pusē. 1946.–1948. gadā nezināmu iemeslu dēļ R. Vidauskis atradās nelegālā stāvoklī, bet pēc legalizēšanās uzturēja ciešus sakarus ar B. Zariņu (LNA-LVA, 1894–Valkas apriņķis–6009, 18. lp.). R. Vidauskis bija īpaši tuvs B. Zariņa grupas atbalstītājs un pat palīdzēja tai uzbūvēt 1948.–1949. gada ziemas bunkuru un ap to izvietot improvizētas mīnas, kuras aplenkuma gadījumā varēja uzspridzināt no bunkura. Šo aizsardzības sistēmu B. Zariņa grupa izmantoja savā pēdējā kaujā pret MGB spēkiem.

H. Ģederts iepazinās ar R. Vidauski, visticamāk, 1948. gadā tieši ar B. Zariņa starpniecību. Abi piedalījās arī grupas sagādes akcijā kādā 1948. gada rudens dienā, kad pārtikas krājumu veidošanai ziemei kopā ar B. Zariņu un P. Pommeru slepus nokāva cūku Valkas apriņķa Jērcēnu pagasta Mazlāšēnu mājās, ar kuru saimnieku kādam no zādzībā iesaistītajiem “bijuši kārtojami rēķini” (LNA–LVA, 1986–1–28770–1, 87., 96.–97. lp.).

HARALDA ĢEDERTA GRUPAS DARBĪBA VALMIERAS UN VALKAS RAJONĀ 1951.–1955. GADĀ

1951. gadā H. Ģederts un R. Vidauskis apvienojās, lai veiktu zādzības vietējā apkārtņē un iegūtu izdzīvošanai nepieciešamās lietas. Atšķirībā no H. Ģederta, R. Vidauskim tas nebija izdzīvošanas jautājums, taču, pēc viņa grupas biedru vēlākajām liecībām, R. Vidauskis neesot vēlējis strādāt legālu darbu un labprātāk nodrošinājis iztiku šādā veidā. Tādējādi R. Vidauskis bija legāli dzīvojošs grupas dalībnieks un šī iemesla dēļ zādzībās un laupīšanās valkāja masku. 1951. gada pavasarī grupai pievienojās arī J. Leimanis, kuru uzaicināja R. Vidauskis. J. Leimanis kā gados vecākais un nosvērtākais dalībnieks nebija apmierināts ar pārējo noslieci uz pārgalvību un ālēšanos un 1952. gadā strīda dēļ aizgāja no grupas, taču atgriezās tajā 1953. gada vasarā, jo iegūt izdzīvošanai nepieciešamās lietas vienam pašam bija pārāk grūti (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 350. lp.).

Jaunizveidotā grupa pirmo zādzību veica 1951. gada maijā Jaunķēķu mājās Valmieras ciema padomes teritorijā, kur nokāva cūku pārtikai. Turpmākajā pastāvēšanas laikā līdz 1955. gada 24. jūlijam grupa veica vairāk nekā 50 zādzību un laupīšanu dažādu kolhozu fermās, kantoros, darbnīcās, veikalos un atsevišķos privātīpašumos. Latvijas PSR KGB inkriminēja grupai 48 šādas epizodes, jo pārējo gadījumā trūka pierādījumu un, visticamāk, arī arestētie dalībnieki nespēja atcerēties pilnīgi visas darbības (LNA-LVA, 1986–1–28770–6, 312.–319. lp.).

Analizējot uzskaitīto zādzību un laupīšanu raksturu, 43% gadījumu iegūti pārtikas produkti, 31% gadījumu savākti dažāda veida tekstilizstrādājumi, tostarp apģērbs. Naudas iegūšana konstatēta tikai 4% gadījumu,

bet grupa nav nodarbojusies ar zagto lietu pārdošanu. 14% gadījumu zagti motorizētie transportlīdzekļi – motocikli un automašīna –, lai palielinātu grupas mobilitāti un spēju veikt zādzības attālākās vietās. Tie tika nozagti privātpersonām, bet tā nebija galēja nepieciešamība izdzīvošanai, tāpēc šīs zādzības vērtējamas kā kriminālnoziedzumi. Mazāk veiktas instrumentu, medikamentu, kancelejas preču, dokumentu u. c. lietu zādzības. Zīmīgi, ka R. Vidauskis bija licis H. Ģedertam glabāt bunkurā partijas sapulču dokumentus, kurus R. Vidauskis bija nozādzis Valmieras rajona kolhoza “Cerība” kantorī, lai pēc okupācijas varas padzišanas varētu uzdot grupas darbību par pretošanos okupācijas režīmam (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 82.–83. lp.). Acīmredzot R. Vidauskis apzinājās, ka grupas un arī viņa darbība ir daļēji krimināla, līdz ar to domāja, kā attaisnot savu darbību pastāvošās varas maiņas gadījumā.

Grupas pastāvēšanai punktu pielika H. Ģederta muļķīgā rīcība pēc zādzības, kuru veica kopā ar R. Vidauski Kārķu veikalā naktī uz 1955. gada 24. jūliju. Tā kā pēc izešanas no veikala bija pazudis viņu nozagtais pajūgs preču vešanai, H. Ģederts mēģināja pierunāt kādas kravas automašīnas šoferi, lai viņš palīdz ar aizvešanu. Tā kā šoferis atteicās to darīt, R. Vidauskis pats aizgāja ar nozagtajām precēm līdz attālāk atstātajam H. Ģederta motociklam, bet H. Ģederts paņēma no apzagtā veikala viņa pudeli un sāka dzert. Būdamis krietni iereibis, H. Ģederts kādā brīdī izšāva gaisā no pistoles, lai piesaistītu R. Vidauska uzmanību, kurš ilgi nenāca atpakaļ. Tā arī nesagaidījis viņu, H. Ģederts pats devās līdz motociklam.

R. Vidauskis nezināmu iemeslu dēļ neatradās arī pie motocikla, tikmēr Kārķos tika sacelta trauksme un izsaukta milicija. H. Ģederts nolēma braukt prom, taču stiprā reibuma dēļ brauciena laikā vairākas reizes nokrita no motocikla, līdz to sabojāja, tāpēc tālāk motocikls bija jāstumj. Aptuveni 2 kilometru attālumā no Kārķiem H. Ģedertu panāca milicijas un KGB darbinieki, kuri viņu notvēra.

Tajā pašā dienā uzsākto nopratināšanu gaitā H. Ģederts atklāja gan R. Vidauska identitāti un dzīvesvietu, gan J. Leimaņa slēpšanās vietu. 25. jūlijā KGB un milicijas darbinieki aizturēja R. Vidauski, kurš bēgšanas laikā tika smagi ievainots un vēlāk mira. J. Leimanis un M. Apsīte tika aizturēti 29. jūlijā. H. Ģederta aizturēšanas dienā viņa bunkurā tika atklāta arī viņa dzīvesbiedre Anna Bubnele (1926–2012), kas tur bija dzīvojusi kopš 1950. gada ar abu kopīgajiem bērniem, kuri bija piedzimuši mežā (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 4.–5., 17., 49., 71.–72., 259. lp.).

Grupas darbība nav saistāma ar nacionālo pretošanos, ko drīz konstatēja arī Latvijas PSR KGB izmeklētāji. Pēc H. Ģederta un J. Leimaņa liecībām, R. Vidauskis, kurš bijis negatīvi noskaņots pret padomju okupācijas varu, gan esot aicinājis spridzināt braucošās padomju drošības dienestu automašīnas, taču viņa grupas biedri atteikušies to darīt (LNA-LVA, 1986–1–28770–1,

314. lp.). Tā kā visi trīs H. Ģederta grupas dalībnieki bija cieši saistīti ar B. Zariņa grupu, viņi formāli ir uzskatāmi par nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem, taču H. Ģederts un J. Leimanis būtībā nebija nacionālie partizāni, jo viņu vienīgais mērķis bija izvairīties no represijām un izdzīvot. Paradoksālā kārtā tieši R. Vīdauksis, kura darbība vērtējama visnegatīvāk, pārliecības un rīcības ziņā kā B. Zariņa grupas atbalstītājs visvairāk atbilst pretošanās kustības dalībnieka statusam.

Raksta sakarā zīmīga ir H. Ģederta gaitu pieminēšana pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. 1998. gadā viņa sieva A. Ģederte (Bubnele) pieprasīja LVA izziņu, kas apliecinātu, ka viņa ir darbojusies nacionālajā pretošanās kustībā 1950.–1955. gadā. Tādējādi A. Ģederte centās piedēvēt sev dalību grupā, bet pašai grupai – darbošanos nacionālajā pretestībā. Izpētot H. Ģederta krimināllietu, LVA loģiski secināja, ka A. Ģedertei nebija nekāda sakara ar pretošanās kustību (LNA-LVA, 1986–1–28770–6, 451., 452. lp.). Ar to gan nebeidzās viņas centieni uzdot savu ģimeni par brīvības cīnītājiem, jo 1999. gada 30. aprīli piemiņas pasākumā Ēveles baznīcas pagalmā par godu B. Zariņa grupas kaujas 50. gadadienai A. Ģederte savā stāstījumā uzdeva H. Ģedertu par kaujas dalībnieku, kuram ar ievainojumu sejā izdevies izlauzties no aplenkuma. Patiesībā H. Ģederts šo ievainojumu guva medus zādzības laikā 1950. gadā Rencēnu ciema padomes Jaunlāču mājās, kad to saimnieks viņu sašāva ar medību bisi. Tā vietā, lai atklātu, ka H. Ģederts tika notverts tāpēc, ka piedzērās zādzības vietā, A. Ģederte stāstīja, ka viņš apcietināts “ar nodevēju palīdzību”. A. Ģedertes uzstāšanās tika aprakstīta Latvijas Aizsargu organizācijas 8. Valmieras pulka priekšnieka Artūra Rešņa 1999. gada maija publikācijā Valmieras laikrakstā “Liesma”, kurā pati A. Ģederte nodēvēta par “partizānu sakarnieci”. Uz to reaģēja burtnieciete Mirdza Sēkliņa, kas bija atbalstījusi H. Ģederta ģimeni. Viņas versija par šiem notikumiem tika publicēta tajā pašā mēnesī “Liesmā” un ar nelielām neprecizitātēm atklāja H. Ģederta un viņa grupas reālo darbību (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 139.–140. lp.; Resnis 1999, 5; Sēkliņa 1999, 5).

SECINĀJUMI

Lai gan Latvijas nacionālo partizānu cīņu pētniecība ir veikta kopš 90. gadiem un par šo tematu izdotas vairākas zinātniskas publikācijas, tomēr joprojām nav izveidota uzkrātajām zināšanām atbilstoša nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka definīcija. Līdzšinējās iestrādes nepalīdz skaidri nošķirt pie pretošanās kustības piederīgās personas no tādām, kuras nav veikušas mērķtiecīgas darbības pret okupācijas režīmu Latvijas neatkarības vārdā. Problēma nav attiecināma uz nacionālo partizānu atbalstītāju definēšanu, kuru noteikšana ir vienkārša.

H. Ģederta grupas piemērs parāda, ka jautājuma problemātika neaprobežojas tikai ar nepieciešamību konstatēt individu esamību pretošanās kustībā. H. Ģederts un J. Leimanis nonāca partizānu rindās grūto apstākļu dēļ un bez nodoma kļūt par brīvības cīnītājiem, turklāt šāda nodoma viņiem nekad nav bijis. Tas demonstrē nenovēršamo, bet pilnīgi dabisko pretrunu starp statistiku, kurā šādi cilvēki ir uzskaitāmi kā partizānu kustības dalībnieki, un katra indivīda rīcības un motīvu izvērtējumu, pēc kura abas personas būtībā nav uzskatāmas par īstiem nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem. Šis ir simbolisks jautājums, kas parāda, ka starp dalību pretošanās kustībā un varonību vienmēr nav liekama vienādības zīme. Tas liek arī vērtēt, vai atrašanās pretošanās kustībā pati par sevi ir pietiekams pamats tikt atzītam par tās pilntiesīgu dalībnieku.

SAĪSINĀJUMI

KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti*)

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

MGB – Valsts drošības ministrija (*Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnosti*)

PSR – Padomju Sociālistiskā Republika

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Haralda Ģederta krimināllieta, 1955. LNA-LVA, 1986–1–28770.

Eduarda Vidasuka ģimenes deportācijas lieta, 1949. LNA-LVA, 1894–Valkas apriņķis–6009.

Kartotēka “Nacionālo partizānu grupu vadītāji”. LNA-LVA, 1825–2–1.

LITERATŪRA

Resnis, A., 1999. Atceroties Čigānkalna kauju. *Liesma*, 68, 5.

Sēkliņa, M., 1999. Par Čigānkalna kauju. Un par meliem. *Liesma*, 80, 5.

Strods, H., 1996. *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956*. Rīga: Preses nams.

Strods, H. (sast.), 1999. *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Preses nams.

Strods, H., 2006. Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: kopējais un atšķirīgais. R. Viksna (sast.). *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 19–35.

Strods, H., 2012. *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Turčinskis, Z., 2011. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa ziemeļu daļā. 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Turčinskis, Z., 2021. *Ziemeļlatgales “Neatkarības vienība”. Pretošanās padomju okupācijai. 1946.–1954. gads*. Rīga: Latvijas Mediji.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ar terminu “nelegālists” tradicionāli tiek saprasta persona, kura nelegāli dzīvo valsts teritorijā, lai izvairītos no represijām par pretlikumīgu darbību. Termina nozīme ir ļoti plaša, un ar to var apzīmēt gan personas, kas dzīvo bez personu apliecinošiem dokumentiem, gan indivīdus, kas atrodas pagrīdē, lai glābtos no politiskajām represijām.
- ² Fonda aprakstā kartotēkas sadaļai dotais nosaukums nav korekts, jo KGB neizmantoja terminu “nacionālie partizāni” okupēto valstu pretošanās kustības dalībnieku apzīmēšanai, turklāt kartotēkā ietverti ne tikai nacionālie partizāni, bet arī nelegālisti.
- ³ Pēc līdzšinējiem aprēķiniem izstrādē esošajā raksta autora promocijas darbā “Nacionālo partizānu darbība Rietumvidzemē (1944–1953)”. Skaitļi vēl tiek precizēti.
- ⁴ 1949. gada 31. decembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija izsludinātās administratīvi teritoriālās reformas ietvaros Valmieras un Valkas apriņķi tika pārveidoti par rajoniem.
- ⁵ Likuma 2. panta pirmajos divos apakšpunktos noteikts, ka par nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem atzīstami Latvijas pilsoņi un Latvijas iedzīvotāji, kuri Latvijas teritorijā no 1940. gada 17. jūnijam līdz 1960. gada 31. decembrim: 1) piedalījās bruņotā un pagrīdes pretošanās cīņā pret okupācijas režīmu militārajiem formējumiem un šo režīmu administrāciju; 2) veicināja bruņoto un pagrīdes pretošanās cīņu, sniedzot cīnītājiem materiālu un citādu palīdzību un riskējot ar savu brīvību un dzīvību.
- ⁶ Pamatojoties uz Z. Turčinska sniegto informāciju par konkrēto grupu aktivitātēm un motīviem, par partizānu grupām nav uzskatāma Augusta Andersona grupa (1949–1950), Tauriņu ģimenes grupa (1949), Oskara Eziša un Viļa Apses grupa (1949), kā arī Artūra Kalniņa grupa (1950) jeb kopā 18 personas. Salīdzinājumam – pasīva bija arī grāmatā minētā Arnolda Brambja grupa (1945–1946) un Kārļa Mežuļa grupa (1945–1946), taču autors norāda, ka tām pastāvējuši nodomi veikt bruņotas pretošanās akcijas, tāpēc tās vismaz nosacīti var dēvēt par partizānu grupām.
- ⁷ Jēdziena skaidrojums dažādos autoru pētījumos un uzziņu avotos ir atšķirīgs niansēs, taču pārsvarā tā pamatacentri ir ievērojamas sabiedrības daļas iesaiste, kopīga ideoloģija un mērķis, kā arī mērķtiecīga darbība iecerēto pārmaiņu panākšanai vai veicināšanai. Sk., piemēram, Diani, M., 1992. The Concept of Social Movement. *The Sociological Review*, 40 (1), 1–25.

NATIONAL PARTISANS OR ILLEGALS: THE EXAMPLE OF HARALDS ĢEDERTS GROUP IN VALMIERA AND VALKA DISTRICT (1946–1955)

REINIS RATNIEKS

MA in History, PhD student at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

E-mail: ratnieksr@gmail.com

ABSTRACT

The article discusses the problems in attempts to define the participants of the national armed resistance movement in Latvian historiography by viewing an example of a group of persons related to the national resistance movement, whose activities were not part of the national resistance efforts. As a result of the research, it can be concluded that, so far, the proposed definitions in Latvian historiography do not give a sufficient explanation regarding the members of the national armed resistance movement. The question of status and actual motives is, to some extent, related to the problem of definition. Namely, in some cases, there is a difference between a person's formal affiliation with a national resistance movement and his actual motivation to participate in it, which may be unrelated to the movement's aim.

Keywords: national resistance movement, national partisans, illegals, historiography, criminal offenses.

SUMMARY

Despite the fact that several studies dedicated to national partisan struggles have been published in Latvia since the 1990s, the question of defining the members of the national armed resistance movement in historiography has been touched upon rather superficially, without an in-depth analysis. The current definitions do not fully cover the national armed resistance movement. A number of problems can be identified, such as an overly narrow or broad understanding of its boundaries, not including all members of the movement or including those who did not join the struggle against the occupation regime. One of the major shortcomings is the lack or underutilization of evaluation of motivation and activity that can be used as the key elements to construct an appropriate definition.

The example of the Haralds Ģederts group examined in the study demonstrates the problem that people who did not aim to fight for the restoration

of Latvia's independence, but only to facilitate their living conditions, could join the armed resistance movement. Afterwards, in 1951, these people formed their own group, which engaged in various thefts and robberies to obtain the necessities of survival, and the activities of this group had nothing to do with the ideas of the national resistance movement. Thus, it is possible to identify a natural contradiction between a person's formal status as a member of a national partisan group and his real motivation for participation. The activities of the H. Ģederts group in the 1950s show the need for a definition based on clear criteria, as the formal presence of group members in national partisan ranks does not automatically mean that such a group belonged to the national resistance movement. The evaluation of their motivation and activities shows that the group did not plan to engage in resistance against the occupation regime.

1. VALMIERAS ROBEŽSARGU BATALJONA FORMĒŠANA UN PROBLĒMAS NO 1991. LĪDZ 1994. GADAM

VIESTURS RASNACIS

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

E-pasts: viesturs.rasnacis@gmail.com

ANOTĀCIJA

Līdz ar Latvijas Republikas neatkarības atgūšanu tās nosargāšanai bija nepieciešami savi bruņotie spēki, tāpēc paralēli Zemessardzei tika izveidoti Aizsardzības spēki, no kuriem skaitliski vislielākā vienība bija Robežsargu brigāde. 1. Valmieras robežsardzes bataljona izveidē un darbībā atspoguļojās arī tālaika Latvijas bruņoto spēku attīstība un grūtības kopumā, kas neaprobežojās tikai ar Robežsargu brigādes spēkiem.

Lai sīkāk izpētītu šīs problēmas 1. Valmieras robežsargu bataljona piemērā, tika aplūkotas tādas bataljona agrīnā veidošanās posma problēmas kā personālsastāvs, dienests un bruņojums, kas ļāva secināt, ka vienības attīstībai visvairāk traucējošais faktors bija tieši kadru trūkums.

Atslēgvārdi: Robežsargu brigāde, Valmiera, Latvijas mūsdienu militārā vēsture.

IEVADS

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas paralēli Zemessardzes spēkiem bija nepieciešams izveidot profesionālus bruņotos spēkus, uz kuru pamata 1994. gada 24. decembrī tika formēti Nacionālie bruņotie spēki. Profesionālas armijas izveidei sākotnēji trūka politiskā atbalsta, kā arī Latvijas teritorijā vēl atradās Krievijas Federācijas bruņotie spēki. Līdz ar to sākotnēji kā politisks un militārs solis tika izveidoti Aizsardzības spēki. To sastāvā ietilpa arī Jūras spēki, Gaisa spēki, Mobilo strēlnieku brigāde, kā arī īpašo uzdevumu daļas un apakšvienības, bet lielāko daļu veidoja tieši Robežsargu brigāde. Brigādes veidošanās atspoguļo ne tikai militārās,

bet arī politiskās un sociālās vēstures procesus neatkarību atguvušajā Latvijā. Tā formējās laikā, kad paralēli veidojās arī valsts institūcijas, līdz ar to zināmā mērā ilustrējot arī pašas sabiedrības un valsts iestāžu stāvokli un attīstību.

Latvijas historiogrāfijā trūkst pētījumu par Latvijas bruņoto spēku vēsturi, īpaši par laika posmu pēc neatkarības atjaunošanas, kuram līdz šim ir pievērsušies vien daži vēsturnieki. Daļēji tas ir saistīts ar apgrūtināto piekļuvi arhīvu dokumentiem, jo daļa dokumentu joprojām ir slepena vai ierobežotas pieejas informācija, kā arī ar finansiāliem apstākļiem. Bruņoto spēku tēmai pētījumus veltījuši Latvijas Kara muzeja vēsturnieki, piemēram, Robežsardzes spēkiem ir pievērsusies vēsturniece Sarmīte Baltiņa (Baltiņa 2015, 79–98), bruņoto spēku izveidošanai – Juris Ciganovs (Ciganovs 2019, 183–205) un Ilze Pinte (Pinte 2010, 109–116). Tēmu ir apskatījis atvaļinātais NBS pulkvedis Jānis Hartmanis (Hartmanis 2019).

Robežsargu brigāde tiek izveidota 1991. gada 13. decembrī, ar 1992. gada 1. februāri tā sāka robežapsardzību, no Krievijas Federācijas robežapsardzības spēkiem pārņemot kontroli pār Rīgas lidostu. Robežsardzes brigādes štābam kā pagaidu bāzes vieta ar 1992. gada 15. jūnija pavēli tika atvēlētas telpas Rīgā, Viļānu ielā 14/16 (Jundzis 1995, 211). Uz 1370 km garās sauszemes robežas aizsardzībai tika dislocēti septiņi Robežsardzes bataljoni: pie Igaunijas robežas 1. Valmieras bataljons (337 km), pie Krievijas robežas 2. Viļakas un 3. Ludzas bataljons (292 km), pie Baltkrievijas (171 km) un Lietuvas (570 km) robežas 4. Daugavpils, 5. Jelgavas, 6. Liepājas, 8. Sēlijas bataljons (7. Ventspils robežsargu bataljonu ar 1993. gada 1. decembri izformēja un ar 1993. gada 29. oktobra pavēli uz tā pamata, papildinot ar vienu rotu un diviem vadiem no 6. Liepājas robežsargu bataljona, izveidoja Jūras spēku Dienvidu rajona krasta apsardzes bataljonu un Ventspils atsevišķo robežkontroles punktu (Tēvijas Sargs 1994, 1 (20), 2).

Temata aktualitāti nosaka tas, ka vieni no svarīgākajiem militāru vienību attīstības rādītājiem ir to personālsastāvs, apgāde ar bruņojumu un ekipējumu, kā arī dienesta uzdevumu izpilde. Līdz ar to pētījuma mērķis ir aplūkot 1. Valmieras robežsargu bataljona personālsastāvu, bruņojumu un dienestu, lai gūtu labāku izpratni par tā formēšanu un problēmām tā pastāvēšanas pirmajos gados. Tāpēc pētījuma hronoloģiskās robežas ir noteiktas no 1991. gada 13. decembra, kad bataljons tiek izveidots, līdz 1994. gada beigām, kad juridiski 20. decembrī Robežsargu brigāde tiek pārdēvēta par Robežapsardzības spēkiem un ar 24. decembri, apvienojot Aizsardzības spēkus un Zemessardzi, tiek izveidoti Nacionālie bruņotie spēki, kuru daļa bija arī 1. Valmieras robežsargu bataljons. Jāmin arī fakts, ka ar 1995. gadu bataljona personālsastāva komplektējums sāk uzlaboties, robežkontroles punktu un infrastruktūras izveide tiek pabeigta, līdz ar to vienības veidošanās procesu lielākoties var uzskatīt par noslēgtu.

Uz Robežsargu brigādes fona vienību izceļ arī tas, ka 1. Valmieras robežsargu bataljons tika veidots, lai aizsargātu Latvijas un Igaunijas robežu, salīdzinoši relatīvi drošāku robežas daļu, kurai būtu jābūt par paraugu Latvijas robežu demarkācijai un robežkontrolei ar draudzīgajām Lietuvas un Igaunijas kaimiņvalstīm. Praksē bataljons savā veidošanās gaitā sastapās ar tādām pašām attīstību kavējošām problēmām kā pārējie brigādes bataljoni. 1. Valmieras robežsargu bataljona veidošanos ietekmēja arī tāds faktors – lai arī Ivara Godmaņa vadītā valdība ieguldīja salīdzinoši lielākus līdzekļus tieši Latvijas–Igaunijas un Latvijas–Lietuvas robežkontrolei izbūvē, vairums obligātajā dienestā iesaukto robežsargu tika dislocēti tieši uz Latvijas robežas ar Krieviju un Baltkrieviju. Līdz ar to, kaut gan bataljonam sākotnēji bija pat salīdzinoši nedaudz labāki dienesta apstākļi nekā robežsargiem uz Latvijas austrumu robežas, tieši personālsastāva trūkums ievērojami traucēja tā uzdevumu izpildi.

PERSONĀLSASTĀVS

1. Valmieras robežsargu bataljons tiek dibināts kā daļa no Robežsargu brigādes 1991. gada 13. decembrī, tajā pašā dienā par bataljona komandieri ieceļ pulkvežleitnantu Jāni Virsi. Vienības štābs sākotnēji atradās Valsts Dienesta pārvaldē Rīgas ielā 50, vēlāk tiek pārcelts uz Ūdens ielu 2c, kur no Valmieras Drāmas teātra izīrēja divus stāvus.

1. attēls. 1. Valmieras robežsargu bataljona komandieris pulkvežleitnants Jānis Virsis. Fotografējusi Dace Makare. 1994. gada 20. janvāris. Avots: Latvijas Kara muzejs, krājuma Nr. LKM 6-12092-128-FT

Figure 1. Lieutenant-Colonel Jānis Virsis, Commander of the 1st Valmiera Border Guard Battalion. Photography by Dace Macare. 20 January 1994. Source: Latvian War Museum, Item No.: LKM 6-12092-128-FT

Ar 1992. gada 2. janvāri apstiprina štatu sarakstu:

1. Bataljona vadība: 13 cilvēku sastāvā
2. Tehniskā daļa: 2 cilvēku sastāvā
3. Saimnieciskā daļa: 17 cilvēku sastāvā
4. Ambulance: 4 cilvēku sastāvā
5. Veikals: 2 cilvēku sastāvā

6. Darbnīcas, noliktavas: 3 cilvēku sastāvā
 7. Komandanta vads: 32 cilvēku sastāvā
 8. Apvienotā robežsargu rota: 49 cilvēku sastāvā
- Kopā 122 cilvēku sastāvs (LNA-VZVA, 1233 – Vēsturiskā izziņa, 1. lp.).

2. attēls. Robežkontroles punkta “Meitene” celtniecība. Fotografējis Valdis Alberts. 1992. gada 13. oktobris. Avots: Latvijas Kara muzejs, krājuma Nr. LKM 6-61731-2812-FT

Figure 2. Construction of the “Meitene” border inspection post. Photography by Valdis Alberts. 13 October 1992. Source: Latvian War Museum, Item No.: LKM 6-61731-2812-FT

Bataljons savu darbību uz Latvijas–Igaunijas robežas sāka 1992. gada 29. februārī, Valmieras rajonā uzstādot pirmos robežkontroles punktus: Ramatā, Ipiķos, Unguriņos un uz dzelzceļa līnijas Rīga–Valga (LNA-VZVA, 1233–1–1, 1. lp.), kā arī paralēli piedaloties sarunās ar Igaunijas Republikas pārstāvjiem un veicot demarkācijas procesu (LNA-VZVA, 1233–1–1, 5.–6. lp.).

Par vēlākām izmaiņām 1992. gadā bataljona sastāvā LNA Valmieras zonālā arhīva materiālos nav saglabājušies pilni dati, bet, ņemot vērā to, ka pilnu pamatsastāvu neizdodas nokomplektēt vēl vairākus gadus, vienībai vairākus mēnešus valsts robežu, jo sevišķi “zaļo robežu”¹, palīdz sargāt vietējie Zemessardzes spēki (I. Ziediņš, 2021, audio intervija).

Pēc bataljona nepilnā sastāva (līdz pat 1994. gada novembra vidum) varam secināt, ka šī ir bijusi ilglaicīga problēma. Ar šīm faktiskā sastāva atskaitēm stipri kontrastē, piemēram, bataljona komandiera pulkvežleitnanta

1. tabula. 1. Valmieras robežsargu bataljona personālsastāvs līdz 15.11.1994.

Table 1. Personnel of the 1st Valmiera Border Guard Battalion on 15.11.1994.

	Pēc štata	Faktiski uz 15.11.1994.
Virsnieki	64	58 (90,6%)
Virsdienesta instruktori un karavīri	121	118 (97,5%)
Obligātā dienesta instruktori un karavīri	309	199 (64,4%)
Kalpotāji jeb tehniskie darbinieki	34	27 (79,4%)
Kopā	528	392 (74,2%)

J. Virša 1993. gada 13. decembra pavēle Nr. 114 “Par 1. Valmieras robežsargu bataljona otro gadadienu un karavīru apbalvošanu”. Tajā komandieris uzsver bataljona veikumu divu gadu laikā, kā arī to, ka apakšvienību sastāvs ir virs 90% un ka šajā laikā ir aizturēti aptuveni 2000 robežas pārkāpēju un 500 speclīdzekļu (LNA-VZVA, 1233–1–12, 104. lp.).

Savukārt jau nedaudz vēlāk – 1994. gada 19. decembra ziņojumā – lasāms, ka pēc Aizsardzības ministrijas valsts sekretāra (22.11.1994.–27.12.1995.) Jāņa Davidoviča pārbaudes vizītes bataljonā valsts sekretārs ir konstatējis, ka paralēli citām obligātā dienesta problēmām karavīri, kas dienē obligātajā dienestā, vāji orientējas Latvijas vēsturē, jautājumā par vadošajiem valstsvīriem un vispār politiskajās aktualitātēs Latvijā. Atbildot uz ziņojumu, komandieris uzsvēra, ka 1994. gada 19. decembrī ir nokomplektēti tikai 63% no obligātā dienesta karavīru nepieciešamā sastāva un ka ar valstiskajai audzināšanai paredzēto vienu mācību stundu nedēļā nepietiek. Lielās noslodzes dēļ neesot iespējams noorganizēt papildu stundas, trūkstot arī literatūras (LNA-VZVA, 1233–1–20, 22. lp.).²

Kā papildu problēma jo sevišķi jāatzīmē arī komandieru atskaitēs redzamais fakts, ka Robežsargu brigādē kopumā bija pārāk mazs skaits profesionālo robežsargu, kuri būtu specializējušies robežapsardzībā vēl Padomju armijā. Tas savukārt tajos retajos gadījumos, kad tā bija, ļoti palīdzēja karavīru apmācībā (Pinte 2010, 112–113). Pirmajos brigādes pastāvēšanas gados Vārves, Rēzeknes un Siguldas mācību centros nevarēja sagatavot pietiekoši daudz jauno, profesionāli apmācīto robežsargu, kas spētu nodrošināt visus bataljonus ar nepieciešamajiem virsniekiem un instruktoriem (LNA-VZVA, 1233–1–2, 71). Interesanti, ka, piemēram, 3. Ludzas (LNA-RZVA, 1329–1–23, 36. lp.), 4. Daugavpils (LNA-DZVA, 1229–1–23, 86.–87. lp.), 6. Liepājas (LNA-LZVA, 1148–1–6, 5.–7. lp.) vai 8. Sēlijas (LNA-DZVA, 1104–1–2, 58.–59. lp.) robežsargu bataljona atskaitēs nav lasāms tik akūts kadru trūkums, tiesa, tomēr pēc pašreizējās informācijas būtu pārāgri spriest, cik akūta šī problēma ir vai nav bijusi arī šajās vienībās. Visticamāk, ņemot vērā to, ka apskatītās atskaites bija paredzētas iekšējai lietošanai,

nevis adresētas augstāk stāvošām amatpersonām, personālsastāva trūkumu nebija nepieciešams vēlreiz pieminēt bataljonos, kur šis apstāklis noteikti jau bija zināms.

Savukārt, vērtējot robežsargu dienestu, piemēram, apskatot ikmēneša apbalvojumus (2. un 3. tabulā – A.) un militārās disciplīnas pārkāpumus (2. un 3. tabulā – M. D. I.), jāsecina, ka pieejamie dati nav pilnīgi (2. un 3. tabulā – nav informācijas jeb N. I.). Ir tikai skaidri zināms, ka 1992. gada martā bija 15 pārkāpumu, bet nav informācijas par apbalvojumiem (LNA-VZVA, 1233–1–11, 14. lp.), turpretim tā paša gada jūnijā bija 10 pārkāpumi un 3 apbalvojumi (LNA-VZVA, 1233–1–11, 78. lp.). Toties no 1993. gada marta (izņemot maiju un jūniju) dinamiku var izpētīt jau salīdzinoši konkrēti 2. tabulā (LNA-VZVA, 1233–1).

2. tabula. Apbalvojumi un militārās disciplīnas pārkāpumi dienesta laikā 1993. gadā
Table 2. Awards and violations of military discipline in the year 1993

1993. gads	M.	A.	Jūl.	A.	S.	O.	N.	D.
M. D. I.	16	31	35	69	80	115	64	73
A.	N. I.	N. I.	N. I.	45	81	63	108	72

Savukārt no 1994. gada ir pieejama informācija par visu gadu (LNA-VZVA, 1233–1).

3. tabula. Apbalvojumi un militārās disciplīnas pārkāpumi dienesta laikā 1994. gadā
Table 3. Awards and violations of military discipline in the year 1994

1994. gads	J.	F.	M.	A.	M.	J.	Jūl.	A.	S.	O.	N.	D.
M. D. I.	123	52	64	67	77	101	63	66	83	101	41	47
A.	87	57	75	57	72	70	46	65	72	46	35	38

Pēc pieejamajiem datiem kopumā var secināt, ka, lai arī ir redzami zināmi kāpumi un kritumi, tos būtu grūti piedēvēt kādam konkrētam gada-laikam vai mēnesim. Sākot ar 1993. gadu, varam redzēt, ka bataljona vadība atskaitēs regulāri salīdzina konkrētā mēneša pārkāpumu un apbalvojumu skaitu ar pagājušo mēnesi, tādējādi arī sekojot līdzī šim rādītājam vairāku mēnešu griezumā.

90. gadu sākumā krāsainie metāli bija viens no visvairāk zagtajiem un no Latvijas teritorijas izvestajiem materiāliem. Savās atmiņās arī I. Ziediņš (tobrīd leitnants, bijušais 1. Valmieras robežsargu bataljona Alūksnes rotas komandieris) apstiprina, ka kontrabandas preču izvešana tolaik bija īpaši aktuāla robežsargu problēma, jo sevišķi gadījumos, ja kontrabandistiem palīdzēja vietējie iedzīvotāji. Tā brīža Alūksnes rotas komandieris arī piebilda, ka 1992./1993. gadā obligātajā dienestā iesauktie karavīri lielākoties ir bijuši ļoti spējīgi un nereti turpinājuši savu karjeru jau kā profesionālā

dienesta karavīri NBS sastāvā. Savukārt daļa vēlākajos gados iesaukto esot bijuši ar vērā ņemamu kritumu gan savā kvalifikācijā, gan ieinteresētībā kopumā (I. Ziediņš, 2021, audio intervija). To daļēji apstiprina arī tālaika prese (Metuzāls, 1992, 7), bet precīzākai analīzei būtu nepieciešama visu brigādes bataljonu salīdzinoša izpēte kopumā.

BRUŅOJUMS UN DIENESTS

1993. gada 10. augustā sagatavotajā 1. Valmieras robežsargu bataljona paskaidrojuma rakstā kopējās brigādes robežapsardzības plānā ir minēts, ka uz visiem bataljonā dienējošajiem 392 karavīriem ir pieejami šādi ieroči (LNA-VZVA, 1233–1–11, 118. lp.) (4. tab.):

4. tabula. 1. Valmieras robežsargu bataljona bruņojums līdz 10.08.1993.

Table 4. Armaments of the 1st Valmiera Border Guard Battalion on 10.08.1993

Ieroči				Municija	
Pistoles (PM)	Triecienšautenes (AKMS – R)	Ložmetēji (RPD)	Granātas	9 mm kalibra patronas	7,62 mm kalibra patronas
134	378	2	36	3903	117 630

3. attēls. RPD ložmetējs. Avots: Latvijas Kara muzejs; krājuma Nr. LKM-6-35113/903-IE
Figure 3. RPD machine gun. Source: Latvian War Museum; Item No: LKM-6-35113/903-IE

4. attēls. RPG–2 granātmetējs. Avots: Latvijas Kara muzejs; krājuma Nr. LKM-6-35128/918-IE
Figure 4. RPG–2 grenade launcher. Source: Latvian War Museum, Item No.: LKM-6-35128/918-IE

Spiežot pēc pieejamās informācijas, līdz 1995. gadam bataljona bruņojums sevišķi nemainās, tikai 1994. gada 15. novembra atskaitē redzams, ka klāt ir nākuši divi granātmētēji (RPG2) un ka viena PM pistole ir izņemta no aprites, samazinot to skaitu līdz 133 (LNA-VZVA, 1233–1–20, 11.–12. lp.).

Savukārt vienībai pieejamās transporta vienības varam apskatīt šajā 1993. gada 10. augusta atskaitē (LNA-VZVA, 1233–1–11, 118. lp.) (5. tab.).

5. tabula. 1. Valmieras robežsargu bataljona transportlīdzekļi līdz 10.08.1993.

Table 5. Transport vehicles of the 1st Valmiera Border Guard Battalion on 10.08.1993

	Transportlīdzekļi							Specializētie transportlīdzekļi			
	UAZ	VILIS	LATVIJA	GAZ 66	ZIL 130	ZIL 131	KAMAZ	Pārtikas	Štāba	MAZ	IFA
Pēc štata	6	3	3	2	4	5	4	1	1	1	4
Nav kaujas gatavībā	2	1	2	2	1		2		1		1
Trūkst rezerves detaļas	2	1	2	2	1		2		1		1

Kopumā vienībā bija 34 transportlīdzekļi, no kuriem 27 bija paredzēti transportam, bet 7 bija specializētie. Interesanti, ka, lai arī faktiskais skaits ir 34, 1994. gada 16. decembra atskaitē Robežsargu brigādes komandierim pulkvežleitnantam Ivaram Redisonam ir atzīmēts, ka vienības rīcībā ir tikai 31 transportlīdzeklis (LNA-VZVA, 1233–1–20, 12. lp.). Visticamāk, tas ir saistīts ar transportlīdzekļu stāvokli jau no to saņemšanas brīža, jo bataljona komandiera, pulkvežleitnanta Jāņa Virša 1995. gada 6. jūnija ziņojumā brigādes komandierim pulkvežleitnantam Leonīdam Lasmanim redzams, ka 27 no 34 transporta vienībām tiek raksturotas kā novecojošas. Šajā pašā ziņojumā tiek uzsvērts, ka līdz tā paša gada augustam daļu no šiem transportlīdzekļiem vairs nav paredzēts ekspluatēt, jo bataljona rīcībā vienkārši vairs nav līdzekļu to labošanai (LNA-VZVA, 1233–1–20, 39. lp.).

Šajā pašā ziņojumā J. Virsis norāda, ka arī sakaru līdzekļu nodrošinājums visā bataljonā ir sliktas kvalitātes, robežsargi pārsvarā izmantojot PSRS laika raidstacijas, kuras nu jau ir novecojušas, kā arī to remontēšana kļūstot arvien laikietilpīgāka, jo arvien grūtāk ir dabūt rezerves detaļas novecojušai tehnikai.

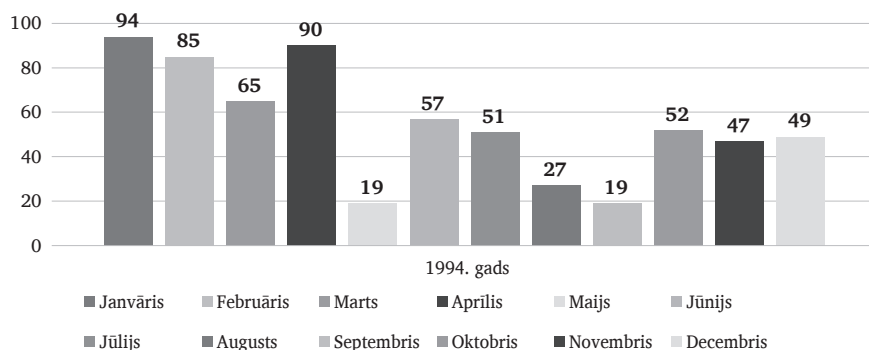
Salīdzinot ar Latvijas Kara muzeja krājumā pieejamajiem dokumentiem, redzams, ka Robežsargu brigādes sakaru līdzekļu pamatu veidoja sakaru iekārtas, kas tika pārņemtas no Brīvprātīgās armijas, aviācijas un flotes veicināšanas biedrības jeb DOSAAF (krievu *Dobrovoļņoje obščestvo soģeistvija armii, aviacii i flotu*), kura darbojās PSRS laikā. Lielāko šo iekārtu skaitu veidoja 380 izsniegtās pārnēsājamās radiostacijas “Viola”

(“Виола”) (LKM 6-67751-6987-DK). Arī 1. Valmieras robežsargu bataljonā no sakaru līdzekļiem visvairāk tika izsniegtas 15 “Viola” radiostacijas (kā arī 7 “R-163-yy”, 3 “TELINDEL – 25”, 2 “R-51M”, 5 “R-111”, 6 “R-130”, 4 “R-130”, 4 “R-123”, 8 “LINI”, 3 “R-105”).

Trūka arī specializētā robežsargu ekipējuma, kas tiem palīdzētu rai-
tāk kontrolēt robežas šķērsošanu un aizturēt robežpārkāpējus (LNA-VZVA, 1233–1–2, 71. lp.). Nav precīzu ikmēneša atskaišu par 1992. un 1993. gadu, līdz ar to 6. tabulā redzamo statistiku var vērtēt tikai viena gada ietvaros (LNA-VZVA, 1233–1).

6. tabula. 1. Valmieras robežsargu bataljona aizturētie robežpārkāpēji 1994. gadā

Table 6. Border trespassers arrested by the 1st Valmiera Border Guard Battalion on 1994

Redzams, ka 1994. gada pirmajā pusgadā ir aizturēts vairāk robežpārkāpēju nekā tā paša gada otrajā pusē, tomēr pilnīgākas kopainas apzināšanai būtu nepieciešami dati vairāku gadu griezumā, kā arī salīdzinājums ar pārējiem bataljoniem. Bataljona darbības precīzāks rādītājs būtu pārbaudīto personu un transportlīdzekļu statistika līdzīgā salīdzinājumā, bet par tiem dati arī nav pilnīgi, tāpēc šādu analīzi nav iespējams veikt.

SECINĀJUMI

Līdz pat 1995. gadam bataljonā obligātā dienesta karavīru trūkums tā pirmajos formēšanas gados neļāva sasniegt pilnu pamatsastāvu. Savukārt šis apstāklis negatīvi ietekmēja robežsargu dienesta uzdevumu sadali nepilnajam karavīru sastāvam, liekot dienēt pārslogdes apstākļos. Par spīti tam, bataljons kopumā veiksmīgi izpildīja savus dienesta uzdevumus, kā arī aktīvi piedalījās robežapsardzības infrastruktūras izveidē un Latvijas–Igaunijas robežas demarkācijas procesā kopumā.

Bruņojuma un ekipējuma nodrošinājums bataljonam bija daudz pilnīgāks, jo sevišķi transporta jautājumā, vispārējā budžeta deficīta apstākļos šī tehnika ātri nolietojās un kļuva nelietojama. Kopumā 1. Valmieras robežsargu bataljona materiālais stāvoklis uzlabojās minimāli. Līdz pat 1995. gadam bataljona tehnisko līdzekļu inventārs pārsvarā nolietojās, tā labošanas iespējas bija minimālas un tas netika papildināts un modernizēts. Šī situācija bija raksturīga Latvijas bruņotajiem spēkiem kopumā. Tie bija spiesti izdzīvot budžeta deficīta apstākļos Latvijas Republikas tobrīd pietiekoši ierobežoto resursu dēļ. 1. Valmieras robežsargu bataljona problēmas tā pirmajos pastāvēšanas gados parāda, ka arī finansiāli salīdzinoši labāk nodrošinātai vienībai ir ievērojami apgrūtināta tās uzdevumu izpilde, ja tā darbojas ar nepilnu pamatsastāvu.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

ARHĪVA MATERIĀLI

4. Daugavpils robežsargu bataljona komandiera pavēļu žurnāls (dienesta jautājumos) Nr. 1–D – Nr. 106. – D. Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais valsts arhīvs (turpmāk LNA-DZVA), 1229–1–23, 86.–87. lp.
8. Sēlijas robežsargu bataljona komandiera pavēles pamatdarbības jautājumos. Latvijas Nacionālā arhīva Jēkabpils zonālais valsts arhīvs (turpmāk LNA-JZVA), 1104 –1–2, 58.–59. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–61. 1. sējums. Latvijas Nacionālā arhīva Valmieras zonālais valsts arhīvs (turpmāk LNA-VZVA), 1233–1–1, 5.–6. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–61. 1. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–11, 13.–14., 78., 89., 118. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–84. 1. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–21, 7., 26., 49., 74.–75., 90.–91., 115.–116. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–91. 1. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–32, 34. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 1–91. 1. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–34, 6. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 55A–128. 2. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–12, 30., 63., 84., 98., 104. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 62–116. 2. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–2, 71. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 85–175. 2. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–21, 2., 23., 55., 86., 111. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 85–175. 2. sējums. LNA-VZVA, 1233–1–22, 1., 21., 36., 53., 85., 110. lp.
- Bataljona komandiera pavēles Nr. 123–181. Latvijas Nacionālā arhīva Rēzeknes zonālais valsts arhīvs (turpmāk LNA-RZVA), 1329–1–23, 36. lp.
- Bataljona komandiera pavēles vispārējos jautājumos Nr. 266–312. Latvijas Nacionālā arhīva Liepājas zonālais valsts arhīvs (turpmāk LNA-LZVA), 1148–1–6, 5.–7. lp.
- Ziņojumi, sarakste par robežapsardzību. LNA-VZVA, 1233–1–20, 11.–12., 22., 39. lp.

MUZEJU KRĀJUMS

Aprēķins. Par Robežsargu brigādes sakaru līdzekļiem. Latvijas Kara muzejs, inventāra Nr.: LKM 6-67751-6987-DK.

Audio versija autora intervijai ar NBS komandiera vietnieku, Apvienotā štāba priekšnieku, brigādes ģenerāli Imantu Ziediņu, bijušo 1. Valmieras robežsargu bataljona Alūksnes rotas komandieri, 2021. gada 2. novembrī. Latvijas Kara muzeja krājums.

PRESE

Ar aizsardzības ministra pavēli. *Tēvijas Sargs*, 1 (20), 1994, janvāris.

Metuzāls, S., 1992. Alūksnes rajona robežpunktos ieviesta kārtība. *Diena*, 07.11.1992, 211. Pieejams: <http://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:44513|article:DIVL492|query:robe%C5%BEsargu%20Valmieras%20robe%C5%BEsargiem%20>

LITERATŪRA

Baltiņa, S., 2015. Robežsardzes struktūru izveide un nodrošinājums. 1991–1994. *Nacionālo bruņoto spēku 20 gadu vēstures konferences (2014. gada 27. novembris). Referātu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas Drošības un stratēģiskās pētniecības centrs, 86.

Ciganovs, J., 2019. *Latvijas armija*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 183–205.

Hartmanis, J. (sast.), 2019. *Latvijas Republikas Nacionālie bruņotie spēki, 1991–1994–2019*. Rīga: NBS.

Jundzis, T., 1995. *Latvijas drošība un aizsardzība*. Rīga: Junda, 211.

Pinte, I., 2010. Latvijas Republikas bruņoto spēku ģenēze (1991–1994): pamatnostādnes un galvenie attīstības virzieni. Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XI*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 112–113.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Sakarā ar ANO noteikto definīciju “zaļā robeža” ir “jebkura sauszemes teritorija starp diviem robežkontrolepunktiem”. Latvijas gadījumā praksē, jo sevišķi 90. gadu sākumā, šī robeža nebija ar uzartu kontroljoslu vai kādu speciālu aprikojumu, pa to kontrolēja patrulējošie robežsargi.

² Papildus par bataljona personālsastāva problēmām var izlasīt autora rakstā: Rasnācis, V., 2020. Latvijas Republikas Robežsardzes personālsastāvs un tā problēmas: 1. Valmieras robežsargu bataljona piemērs (1991.–1997. g.). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi*, 5/2019. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 83–93.

FORMATION AND PROBLEMS OF THE 1ST VALMIERA BORDER GUARD BATTALION FROM 1991 TO 1994

VIESTURS RASNACIS

MA in History, doctoral student of the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

E-pasts: *viesturs.rasnacis@gmail.com*

ABSTRACT

When the Republic of Latvia regained its independence, it required armed forces of its own to safeguard it. Therefore, in parallel with the National Guard forces, the defence forces were formed, of which the largest unit was the Border Guard Brigade. The formation and development of the 1st Valmiera Border Guard Battalion also reflected the overall development and difficulties of the Latvian Armed Forces of that time, these problems were not limited to the forces of the Border Guard Brigade alone.

To analyse these problems, the current paper views the example of the 1st Valmiera Border Guard Battalion. The issues such as personnel, service and armament were addressed in the early formation phase of the battalion, which led to the conclusion that the primary hampering factor for the development of the battalion was the lack of personnel.

Keywords: The Border Guard Brigade of Latvia, Valmiera, contemporary military history of Latvia.

SUMMARY

It can be concluded that until 1995, the absence of conscripts in the battalion during its first years of formation did not allow it to reach its full composition. This situation had a negative impact on the division of the tasks, since the serving border guards had to do all of the tasks while being understaffed. Despite this, the battalion successfully performed its duties, as well as actively participated in the development of infrastructure of the border and the demarcation process of the border between Latvia and Estonia.

The provision of arms and equipment to the battalion was much more complete, however, especially in the case of transport, in the context of the general deficit, these vehicles quickly deteriorated and became unusable. The material situation of 1st Valmiera's Border Guard Battalion improved

marginally, and until 1995 it appears that the battalion's technical resources were mostly depreciated with minimal repair capabilities rather than being replenished and upgraded. This situation was typical of the Latvian Armed Forces in general, who were forced to survive in deficit conditions due to the limited resources of the Republic of Latvia at the time. The problems of the 1st Valmiera Border Guard battalion during the first years of its existence show that a financially relatively better-equipped unit can also be significantly burdened in carrying out its tasks, if serving under shortage of personnel.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTS

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE

“Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII”

Valmieras muzejs, 2021. gada 12.-13. novembris

INTERNATIONAL CONFERENCE

“Scholarly Readings of Young Historians VII”

Valmiera Museum, 12-13 November 2021

Piektdiena, 12. novembris

(Friday, 12 November)

8.30 Reģistrēšanās konferencei (Conference Registration)

Konferences atklāšana (Opening Ceremony)

9.00 **Ričards Gailums**

Valmieras novada pašvaldības priekšsēdētāja vietnieks attīstības, sadarbības un sociālajos jautājumos / Valmiera Municipality Council Deputy Chairman for Development, Cooperation and Social Affairs

Gvido Straube (*Dr. hist.* profesors)

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta direktors / Director of the Institute of Latvian History, University of Latvia

Kristīne Beķere (*PhD*)

Rakstu krājuma “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VI / Scholarly Readings of Young Historians VI” zinātniskā redaktore un sastādītāja / Scientific editor and compiler of the collection of articles “Scholarly Readings of Young Historians VI”

Laura Bužinska

Latvijas Jauno zinātnieku apvienības valdes locekle / Association of Latvian Young Scientists, Board Member

I sesija / Session I**Eva Eihmane** (*Dr. hist.*)

- 9.30 **Beāte Orlova**
Livonijas kara kā Dieva soda interpretācija Baltazara Rusova Livonijas hronikā (1578–1584)
Interpretation of the Livonian War as God's Punishment in Balthasar Russow's *Chronica der Provinz Lyfflandt* (1578–1584)
- 9.45 **Justina Šumilova**
Baznīca un sabiedrība Vilkijas draudzē laikā no 16. gadsimta otrās puses līdz 17. gadsimta beigām
Church and Society in Vilkija Parish from the Second Half of the 16th Century to the End of the 17th Century
- 10.00 **Elis Pärn**
Baltvācu muižniecības aizmirstās koka muižas un to izpētes perspektīva. Arhitektūras rokasgrāmatas un traktāti Igaunijā 1700.–1850. gadā
Forgotten Wooden Manor Houses of Baltic German Nobility and Its Research Perspectives. The Architectural Handbooks and Tractates in Estonia During 1700–1850
- 10.15 **Nijolė Vailionytė**
Bērnu neesamības fenomena izpēte Lietuvā: no avotiem līdz zinātniskiem pētījumiem
The Phenomenon of Childlessness in Lithuania: From Sources to Scientific Studies
- 10.30 Diskusija / Discussion
- 11.00 Pārtraukums / Break

II sesija / Session II**Kristīne Beķere** (*PhD*)

- 11.30 **Dominykas Jusky, Rasa Zozaitė**
Lietuvas un Baltkrievijas neatkarības pasludināšana 1918. gadā: salīdzinoša analīze
Declaration of Independence of Lithuania and Belarus in 1918: A Comparative Analysis
- 11.45 **Alberts Rokpelnis** Lielās depresijas ietekme uz šlāgeru izdevējiem Rīgā (1929–1933)
The Impact of the Great Depression on Hit-Music Publishers in Riga (1929–1933)

- 12.00 **Evaldas Vilkončius**
Inženiera un arhitekta Kārļa Reisona projektētās ēkas Lietuvas mazpilsētās
Architecture of the Buildings Designed by Engineer-Architect Karolis Reisonas in Smaller Lithuanian Towns
- 12.15 **Akvilė Kabašinskaitė**
Francijas Komunistiskās partijas laikraksta *L'Humanité* viedoklis par Lietuvu 1944.–1948. gadā
View on Lithuania of the French Communist Party's Newspaper *L'Humanité*, 1944–1948
- 12.30 **Rīta Ļegčiļina-Broka**
Baltijas Tekstilmākslas skola. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tekstilmākslas salīdzinājums ainavas attēlojuma kontekstā
Baltic Textile Art School. Comparative Analysis of Landscape Representation in Latvian, Lithuanian and Estonian Textile Art
- 12.45 **Miglė Lapėnaitė**
Sieviešu loma bruņotajos konfliktos: pagātnē un šobrīd
Women's Roles in Armed Conflicts: Past and Present
- 13.00 Diskusija / Discussion
- 13.30 Pusdienas pārtraukums / Lunch break

III sesija / Session III

Mārtiņš Mintauris (*Dr. hist.*), Andris Levāns (*Dr. hist. profesors*)

- 14.00 **Liberta Stoma**
Viduslaiku Rīgas pilsētībūvniecība un arhitektūra Rītas Zandbergas skatījumā
Urban Planning and Architecture of Medieval Riga Through the Prism of Rita Zandberga
- 14.15 **Rūta Bruževica**
Hanzas vēsture Latvijas muzejos kopš 1991. gada
Hanseatic History in Latvian Museums Since 1991
- 14.30 **Anna Anita Cīrule**
Ikdienas dzīve kā pētniecības pieeja pilsētu vēstures izpētē:
Jūliusa Dēringa un Jelgavas piemērs
Everyday Life as a Research Approach in the Study of Urban History: The Example of Julius Döring and Jelgava
- 14.45 **Ieva Kalniņa**
Kokles modernizācija Latvijā starpkaru periodā
Modernisation of the *kokle* in Latvia during the Interwar Period
- 15.00 Diskusija / Discussion

Sestdiena, 13. novembris (Saturday, 13 November)

- 9.45 Reģistrēšanās un konferences otrās dienas atklāšana /
Registration, opening of the second day of conference

Iveta Blūma

Valmieras muzeja direktore / Director of Valmiera Museum

IV sesija / Session IV

Gvido Straube (*Dr. hist. profesors*), **Anita Čerpinska** (*Dr. hist.*)

- 10.00 **Marina Solovjova**
Naudas sistēma viduslaiku Livonijā (15. gs. – 16. gs. vidus): strīdu objekts vai zemju saliedēšanas līdzeklis?
Monetary System in Medieval Livonia (15th to Mid-16th Century):
A Source of Conflicts or a Land Consolidation Instrument?
- 10.15 **Margarita Novikova**
Rīgas arhibīskapijas domkapituls un koadjutora jautājums
1555.–1557. gadā
The Cathedral Chapter of Archbishopric of Riga and the Issue of
Coadjutor in 1555–1557
- 10.30 **Justīne Fišere**
Rīgas cunftu emblemātikas sākums: amatu zīmogu piemērs,
16. gadsimts – 17. gadsimta pirmā puse
Beginning of the Riga *Zunft* Emblematics: An Example of Craft
Seals, 16th Century – First Half of the 17th Century
- 10.45 **Vitālijs Varnakovs**
Ukrainu kazaki Latvijas teritorijā poļu-zviedru 1600.–1611. gadu
karā: ziņas par lomu karadarbībā
Ukrainian Cossacks in the Territory of Latvia During the Polish-
Swedish War of 1600–1611: Data on the Role in the Warfare
- 11.00 **Edvards Seliška**
Latgales (Poļu Inflantijas) muižniecības (šļahtas) politiskā
darbība Žečpospolitā pēc iekļaušanas Krievijas sastāvā un līdz
Žečpospolitas trešai dališanai (1772–1795)
Political Activity of the Latgale (Polish Livonia/Inflanty) Nobility
(*szlachta*) in Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*)
After Its Incorporation into Russia and Until the Third Partition
of Poland (1772–1795)
- 11.15 **Jānis Stepiņš**
Angļu tirgotāju darbības ierobežojumi Rīgā 18. gadsimtā
Restriction on English Merchants in Riga in the 18th Century

- 11.30 Diskusija / Discussion
12.00 Pusdienu pārtraukums / Lunch break

V sesija / Session V

Ginta Ieva Bikše (*Mg. hist.*, LU doktora grāda pretendente /
UL doctoral degree candidate)

- 13.00 **Marika Selga**
Latvijas pārstāvniecības ASV darbības pirmais posms (1921–1923)
The First Years of Latvian Representation in the United States
(1921–1923)
- 13.15 **Zane Rozīte**
Latvijas akadēmiski izglītoto sieviešu apvienība: Sabiedriski-
tiesiskās komisijas darbības piemērs (1929–1940)
The Latvian Association of Academically Educated Women: An
Example of Public-Legal Committee's Activities (1929–1940)
- 13.30 **Rūdolfs Rubenis**
Vācbaltiešu sociālpolitiskās aktivitātes Latvijas Politiskās
pārvaldes redzeslokā (1929–1934)
Baltic German Social Political Activities as Viewed by the Latvian
Political Department (1929–1934)
- 13.45 **Milana Drugoveiko**
Konstantīna Jezovitova (1893–1946) darbības atspoguļojums
Latvijas Nacionāla arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva
dokumentos
Reflection of Activities of Konstantin Jezovits (1893–1946) in
the documents of the Latvian State Historical Archives, National
Archives of Latvia
- 14.00 Diskusija / Discussion
14.45 Pārtraukums / Break

VI sesija / Session VI

Uldis Neiburgs (*Dr. hist.*)

- 15.00 **Kristiāna Višņakova**
Poļu internēto karavīru ikdienu Latvijā 1939.–1940. gadā: Liepājas
poļu instruktoru un kareivju nometnes piemērs
Everyday Life of Polish Interned Soldiers in Latvia in 1939–1940:
An Example of the Camp of Interned Polish Instructors and
Soldiers in Liepāja

- 15.15 **Kaspars Strods**
Noziedzības atspoguļojums laikrakstā “Rēzeknes Ziņas”
(1942–1944)
Reflection of Crime in the Newspaper *Rēzeknes Ziņas* (1942–1944)
- 15.30 **Reinis Ratnieks**
Nacionālie partizāni vai nelegālisti: Haralda Ģederta grupas
piemērs Valmieras rajonā (1951–1955)
National Partisans or Illegals: The Example of Haralds Ģederts
Group in Valmiera District (1951–1955)
- 15.45 **Viesturs Rasnacis**
Ieskats 1. Valmieras robežsargu bataljona darbībā no 1991. līdz
1994. gadam
The 1st Valmiera Border Guard Battalion: Insight Into Its Activities
from 1991 to 1994
- 16.00 Diskusija / Discussion
- 16.30 **Alberts Rokpelnis**
Konferences slēgšana / Closing of the Conference

Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VII
The Scholarly Readings of Young Historians VII

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv